

Jorma Wilmi

Isäntäväet ja palvelusväen pito
1600-luvulla ja 1700-luvun
alkupuolella

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

JYVÄSKYLÄ 1991

Jorma Wilmi

Isäntäväet ja palvelusväen pito
1600-luvulla ja 1700-luvun
alkupuolella

Taloudellispohjainen tutkimus
Turun ja Porin sekä Pohjanmaan
läänien maaseudulta

Esitetään Jyväskylän yliopiston humanistisen tiedekunnan
suostumuksella julkisesti tarkastettavaksi yliopiston vanhassa
juhlasalissa (S 212) heinäkuun 3. päivänä 1991 kello 12.

Isäntäväet ja palvelusväen pito 1600-luvulla ja 1700-luvun alkupuolella

Taloudellispohjainen tutkimus
Turun ja Porin sekä Pohjanmaan
läänien maaseudulta

STUDIA HISTORICA JYVÄSKYLÄENSIA 43

Jorma Wilmi

Isäntäväet ja palvelusväen pito
1600-luvulla ja 1700-luvun
alkupuolella

Taloudellispohjainen tutkimus
Turun ja Porin sekä Pohjanmaan
läänien maaseudulta

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO, JYVÄSKYLÄ 1991

URN:ISBN:978-951-39-7978-2
ISBN 978-951-39-7978-2 (PDF)
ISSN 0081-6523

ISBN 951-680-515-9
ISSN 0357-9921

Copyright © 1991, by Jorma Wilmi
and University of Jyväskylä

Jyväskylän yliopiston monistuskeskus and
Sisäsuomi Oy, Jyväskylä 1991

ABSTRACT

Wilmi, Jorma

Masters and the maintenance of hired labour in the seventeenth century and at the beginning of the eighteenth century. – A socio-economic study of the rural areas in the provinces of Turku, Pori and Ostrobothnia/

Jorma Wilmi

Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 1991, 372 p.

(Studia Historica Jyväskyläensia

ISSN 0081-6523; 43)

ISBN 951-680-515-9

Summary

Diss.

The main questions addressed by the study are as follows: 1) Who recruited hired labour? 2) How was the procuring of hired labour seen from the point of view of the masters? 3) What were the reasons for taking on hired labour? 4) What factors influenced and regulated the need of private households to hire additional labour?

The study focusses on the basic unit maintaining hired labour, namely the household. Thus the maintenance of hired labour is examined from the point of view of those needing such labour.

In the area under study about a dozen different groups of hiring households can be distinguished. The overwhelming majority of these were peasant households. The remainder were mainly mansions, other farm estates and main parsonages.

From the masters' standpoint three critical phases in relation to the keeping of hired labour can be distinguished: the recruitment of labour, its maintenance and its relinquishment. Questions of remuneration became central. Together with many other areas of dispute at the recruiting stage, such questions testify to the growth of competition among masters for hired labour.

Peasant households come under detailed focus since their practices differed widely as a result of local livelihood conditions. Four factors affected the utilisation of hired labour: A) population B) economic C) external and D) social factors. The first two were the most important.

Key words: master, hired labour, maidservant, manservant, hired hand, family, household, countryside, rural livelihood, work, labour force

SAATTEEKSI

Jyväskylän yliopiston Suomen historian yliassistentti, sittemmin Tampereelle professoriksi siirtynyt Toivo Nygård pestasi minut vuoden 1987 syksyllä kahdeksi kuukaudeksi lukemaan vanhoja tuomiokirjoja. Professori Nygård laati yleisesitystä maamme 1600-luvun palvelusväestä, ja näytti siltä, että aihepiiri tarjosi mahdollisuuden erillistutkimuksen tekoon. Sen teema rajautui ja muovautui professori Mauno Jokipiin ja professori Toivo Nygårdin kanssa käymieni keskustelujen tuloksena. Mainitut professorit tarkastivat liseniaattityöni ja esittivät rakentavaa ja mutkatonta kritiikkiä tutkijanalulle, joka joskus jukuripäises-tikin piti kiinni ehdotelmistaan. Väitöskirjani tarkastajiksi lupautuivat ystävällisesti professorit Toivo Nygård ja Hannu Soikkanen. Kiitän saamistani neuvoista ja esitetyistä näkökannoista, jotka ovat painuneet evästyksinä mieleeni tulevaisuuttakin ajatellen.

Professori Mauno Jokipii on ollut vaativa, mutta samalla kannustava akateeminen renkivouti. Hän on ikään kuin vaivihkaa muistuttanut, kuinka nykyisen nuoren tutkijapolven osa on tulla toimeen tiukahkojen aikataulujen kanssa. Olkoon tämä työ huomionosoituksena eläkeiän kynnykselle ehtineelle opettajalleni.

Haluan tässä yhteydessä muistaa myös tutkijaseminaarilaisia heidän esittämistään huomioista. Uumajalaisen nuoren tohtorin Börje Harneskin kanssa käymäni pohdiskelu on sekin ollut antoisaa.

Olen äärimmäisen kiitollinen siitä, että olen voinut keskittyä sekä liseniaattityön että väitöskirjan tekoon melkein koko ajan päätoimisesti. Tämä etuoikeus on ollut mahdollista sekä Jyväskylän yliopiston että Emil Aaltosen säätiön uskomon taloudellisen tuen vuoksi. Kiitän tukijoitani ja samalla myös niitä suosittelijoitani, jotka ovat puhuneet puolestani silloin, kun on ollut tutkimusmäärärahojen rahakirstun aukaisemisen hetki.

Työn ulkoasua muotoiltaessa olen saanut apua monelta taholta. Mainittakoon erikseen kieliasun hiomiseen paneutunut veljeni, filosofian liseniaatti Arto Wilmi. Englanninkielisen tiivistelmän, jonka Mr. Steven Saletta on ystävällisesti tarkastanut, on laatinut maisteri Kirsi Ylimentalo. Karttojen puhtaaksi-

piirtämisessä näkyy rouva Taina Laakson varma kädenjälki. Kiitän myös Jyväskylän yliopistoa siitä, että se on kelpuuttanut tutkimukseni historiatieteen julkaisusarjaansa.

Annan painavan arvon sille, että Eija=vaimoni ja Paula=tyttäreni ovat kestäneet perheenisän jääripäisen uppoutumisen tutkimustyöhön, minkä pestin vastaanottaminen on tuonut mukanaan. Nyt on runtuviikon aika.

Jyväskylässä

Huhdankaatokuukauden puolimaissa 1991

Jorma Wilmi

SISÄLLYS

1. JOHDANTO	13
1.1. Aiempi tutkimus	13
1.2. Tutkimustehtävä	28
1.3. Tutkimusalue	36
1.4. Lähteet	40
1.5. Tutkimusmenetelmä	49
1.6. Peruskäsitteet	51
2. VALTION PALKOLLISPOLITIikka	60
2.1. Tausta	60
2.2. Palvelusväki ja laki	62
2.3. Palkollisasetukset	65
3. PALVELUSVÄEN PIDON ALUEELLINEN LEVINNEISYYS	77
3.1. Palvelijoiden määrä 1600-luvulla ja 1700-luvun alkupuolella	77
3.2. Palvelusväen osuus työikäisestä väestöstä	89
3.3. Palvelusväen sukupuoli	95
4. ISÄNTÄVÄKI	100
4.1. Eri isäntäväkiryhmät	100
4.2. Palvelusväen pitäjät 1600-luvun alun väestölähteiden perusteella	104
4.2.1. Huonekuntaveroluetteloiden tiedonmuruset	104
4.2.2. Toisen Älvsborgin lunnasveron kantoluetteloiden isäntätaloudet	106
4.3. Palvelusväen tarvitsijat henkikirjojen mukaan	110
4.3.1. Varsinais-Suomi	110
4.3.2. Ahvenanmaa	115

4.3.3. Satakunta	117
4.3.4. Pohjanmaa	120
4.3.5. Kiteytys: Länsi- ja Pohjois-Suomen maaseudun isäntäväet 1600-luvulla ja 1700-luvun alkupuolella	123
4.4. Palvelusväen jakautuminen isäntäväkiryhmittäin 1700-luvun puolimaissa	125
4.5. Isäntäväkien keskeiset tunnuspiirteet 1600-luvun alkupuoliskolla	130
4.5.1. Viljelysten laajuuden merkitys	130
4.5.2. Karjamäärän merkitys	137
4.5.3. Oman työvoiman saatavuus	143
5. PALVELIJANPIDON TALOUDELLISET NÄKÖKOHDAT	148
5.1. Tarkastelun lähtökohdat	148
5.2. Työvoiman otto: pestaaminen	151
5.2.1. Pestaamistapahtuman luonne ja siihen sisältyneet pulmatilanteet	151
5.2.2. Pestaamisajankohta	154
5.2.3. Pestirahan suuruus	158
5.3. Palvelusväen käyttö	168
5.3.1. Palvelusaika	168
5.3.2. Palkka	173
5.3.2.1. Palkkausongelmat palvelusväenpidon kiista- kysymyksenä	173
5.3.2.2. Miespalvelijoiden palkkaus	178
5.3.2.3. Naispalvelijoiden palkkaus	193
5.3.2.4. Tilapäistyövoiman ansiot	200
5.3.2.5. Kartanoiden palvelusväen palkat	204
5.3.2.6. Palvelusväen varallisuus	213
5.3.3. Työ	215
5.3.3.1. Kuuliaisien työnteon vaatimus	215
5.3.3.2. Työtehtävät	216
5.3.3.3. Rengin pestaaminen sotamieheksi	222
5.4. Palvelijan pitämisestä isäntäväelle koitunut hyöty ja aiheutuneet rasitukset	226

5.4.1. Palkollisen pidon kokonaiskustannukset	226
5.4.2. Lähestymistapoja palkollisen pidon rasittavuuden arvioimiseksi	231
5.4.2.1. Rasittavuuden suhde peruselinkeinon tuottoon	231
5.4.2.2. Palkollisen pidon rasittavuuden vertailu talon maksamiin kruununveroihin	234
6. PALKOLLISTEN PIDON LUONNE	237
6.1. Tausta	237
6.2. Pidon jatkuvuus	240
6.2.1. Isäntätalouksien palkollismäärien vuotuiset vaihtelut	240
6.2.2. Palvelusväen työsuhteen kesto talonpoikaistalouksissa	244
6.3. Palkollisten pitämiseen vaikuttaneet seikat	249
6.3.1. Työvoimantarve	249
6.3.1.1. Isäntäperheen oman työvoiman riittävyys	249
6.3.1.2. Laajentumaperhe työvoimatarpeen tyydyttäjänä	258
6.3.1.3. Talonhaltijaväen leskeytyminen	263
6.3.2. Talon jakautumisen ja palkollisten pidon yhteys	267
6.3.3. Taloudelliset perusteet	270
6.3.3.1. Viljasatojen onnistumisen tärkeys	276
6.3.3.2. Viljan hintakehityksen vaikutus	276
6.3.3.3. Veronmaksukyvyttömyyden merkitys palkollisten pitoon	279
6.3.3.4. Palvelusväen palkkakehityksen yhteys työvoiman pestaamiseen	283
6.3.3.5. Tervatulojen merkitys	284
6.3.4. Sotien ulkoinen merkitys	286
6.3.5. Palkollislainsäädännön vaikutus	289
6.3.6. Palkollisten pidon sosiaaliset näkökohdat	294
7. VERTAILUA POHJOISMAIHIN JA MUUTAMIIN MUIHIN EUROOPAN OSIIN	298
7.1. Pohjoismaat	298

7.2. Yleiseurooppalaiset piirteet	300
7.3. Iso-Britannian talonpoikaistalouksien palvelusväen pidon suuntaviivoja	302
7.3.1. Englanti ja Wales	302
7.3.2. Skotlanti	304
8. PELKISTELMÄ	306
LÄHDEVIITTEISSÄ JA -LUETTELOSSA KÄYTETYT LYHENTEET	312
LÄHTEET	313
LUETTELO TEOKSEEN SISÄLTYVISTÄ KARTOISTA, KUVIOISTA, TAULUKOISTA JA LIITTEISTÄ	342
LIITTEET	345
PAIKANNIMIHAKEMISTO	359
SUMMARY	363

1. JOHDANTO

1.1. Aiempi tutkimus

Maamme perinteistä keskeistä elinkeinoa maanviljelyä – ja siihen kytkeytynyttä karjanhoitoa – on tutkittu kosolti. Onpa aiheesta ilmestynyt kattava yleisesitys-kin.¹ 1900-luvun historiankirjoituksemme on paneutunut myös monipuolisesti maatalouselinkeinon tutkimisen eri osateemoihin, ei vähiten maataloudesta toimeentulonsa saaneiden väestöryhmien problematiikkaan. Tunnetuimpia ja siteeratuimpia lienevät talollis- ja torppariväestöön kohdistuneet ansiokkaat tutkimukset.²

Agraarihistoriamme tutkimukset antavat selkeästi ymmärtää sen, että perinteinen maatalous oheiselinkeinoineen vaati runsaasti ihmistyövoimaa. Ne ovat lisäksi eritelleet käytettävissä olleen työvoiman: talollis- ja maanvuokraajaväestön ohella maataloustöihin ottivat osaa palkollisväki sekä työsuhteeltaan ja taloudellis-sosiaaliselta asemaltaan heterogeeninen muu maatyöväestö. Kartanoiden ja säätyläistilojen työvoimaksi on tunnistettu pääasiassa palvelusväki sekä päivätyöjärjestelmään sidottu lähiseudun tilanosia hoitanut viljelijäväestö.

Maamme historiantutkimus, sen paremmin kuin muidenkaan Pohjoismaiden tai muun Euroopan, ei ole kohdistanut mielenkiintoaan maatalouden työntekijöiden tutkimiseen kuin vähän, ja silloinkin useimmiten ylimalkaisesti osana yleisiä työvoimakysymyksiä ja nimenomaan osana väestöilmiöitä. Maatalouden työntekijöistä juuri palkollisten osuuden ja merkityksen erottaminen ja erittelemine

¹ Soininen, Arvo, M., Vanha maataloutemme. Maatalous ja maatalousväestö Suomessa perinnäisen maatalouden loppukaudella 1720-luvulta 1870-luvulle. – Hist. tutkim. 96. Forssa 1975.

² Talollisväestöä koskevasta tutkimuksesta: esim. Jutikkala, Eino, Suomen talonpojan historia. Porvoo 1942 (toinen painos 1958). Torppariväestöstä: esim. Gylling, Edvard, Suomen torpparilaitoksen kehityksen pääpiirteet Ruotsinvallan aikana. Helsinki 1909; Rasila, Viljo, Suomen torpparikysymys vuoteen 1909. Yhteiskuntahistoriallinen tutkimus. – Hist. tutkim. LIX. Kajaani 1961; Rasila, Viljo, Torpparikysymyksen ratkaisuvaihe. Suomen torpparikysymys vuosina 1909–1918. Yhteiskuntahistoriallinen tutkimus. – Hist. tutkim. 81. Joensuu 1970. Ruotsin agraarihistoriantutkimuksen kehitysvaiheista tiivistetysti: Österberg, Eva, Bönder och annat folk. Det äldre svenska agrarsamhället i historiografisk belysning. – HT 3/1986. Stockholm 1986, s. 308.

on jäänyt lähes syrjään. Palkollisten määristä on esitetty hajanaisia arvioita. On tarkasteltu palkollisten pitoon kuuluneita käytäntöjä joko pelkästään satunnais-ten yksityistapausten pohjalta tai karkeasti yleistämällä. Palkollisväestön yhteiskunnallisesta valvonnasta kertovaa lähteistöä on myös käytetty kitsaasti, vaikka sitä lienee eurooppalaiselle historiantutkimukselle sekä määrältään että laadultaan laajahkosti tarjolla. Joskus – lähinnä 1800-luvun tai seuraavan vuosisadan alun osalta – on saatettu kuvailla palvelusväen työntekoa. Kuvaus on ehkä tarkoitettu keventämään numeerisen aineiston rasittamaa väestöhistoriaa tai syy-seuraus-suhteiltaan vaikeasti esitettävää agraarihistoriaa.

Pohjoismainen ja eurooppalainen palvelusväkeä yleensä – ja maaseudun palvelusväkeä erityisesti – koskeva vähäverinen historiantutkimus tai muu sitä lähellä oleva on lähes poikkeuksetta suunnannut huomionsa aikaisintaan 1700-luvun loppupuoleen tai seuraavan vuosisadan alkuun. Siihen on kaksi painavaa syytä. Ensinnäkin perinteisen maataloustuotannon murtuminen ns. maatalouden vallankumouksen myötä, jonka lähtökohta oli 1700-luvun jälkipuoliskon Englannissa, synnytti tilanteen, jossa maaseudulle jäi aikaisempaa rajallisempi ja konkreetimpi työvoima. Sen tehtävät ja käyttö eriytyivät. Sen ylimääräistä osaa imi työvoimukseen samanaikainen teollistuminen, joten maaseudun työvoimaa ja työvoimareservejä voitiin tarkastella osana alkavaa elinkeino- ja väestörakenteiden murrosta.³

Teollistuminen ja sen taustatekijät ovat olleet tunnetusti yksi keskeisimmistä eurooppalaisen talous- ja sosiaalishistorian työsaroista. Toiseksi historiankirjoitus on tunkeutunut palvelusväkitutkimuksessaan perin vastahakoisesti 1700-luvun loppupuolta varhempaan aikaan vakavana pidettyjen lähdepuutteiden takia. Ongelma on se, ettei yhteiskunnalliselta vaikutusvallaltaan vähäisten väestöryhmien tutkimiseen ole olemassa käyttökelpoista lähteistöä. Väitettä voi toki kritikoida.

³ Esim. Hasbach, W., *A History of the English Agricultural Labourer*. London 1908; Heckscher, Eli, F., *Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa före frihetstiden. Första delen, andra boken*. Stockholm 1936; Pitkänen, Kari, *Väestörakenteen muuttuminen ja väestönkehitys. – Suomen taloushistoria 1*. Helsinki 1980; Rasila, Viljo, *Väestönkehitys ja sosiaaliset ongelmat. – Suomen taloushistoria 2*. Helsinki 1982; Levine, David, *Reproducing Families. The Political Economy of English Population History*. Cambridge 1987.

Valveutuneet sulkakynänkäyttäjät tunsivat ainakin jo 1700-luvun puolimaissa palkolliskysymyksen tärkeyden. Turun Akatemian taloustieteen dosentti, sittemmin matematiikan ylimääräinen professori, *Johannes (Johan) Kraftman* (1713–1791) lähestyi palvelusväen pitoa siitä väestötilanteesta käsin, joka oli maallemme tyypillinen isonvihan jälkeen. Työvoimasta – ainakin talonpoikien valitusten mukaan – oli paikoin ankaraakin puutetta. Siksi ajan hengen mukaisesti Kraftmankin piti nimenomaan irtaimen väestön palveluspakkoa välttämättömänä. Valtakunnan elinvoimaisuutta nakersi hänen mukaansa se, että palkollisnuoret eivät voineet mennä naimisiin luopumatta työsuhteestaan ja muuttamatta itsenäisiksi ruokakunnikseen. Toimeentulon kannalta epävakaa tilanteessa entisten palkollisten lapsensaanti viivästyi. Kun muutoinkin syntyvyys pysytteli Kraftmanin mukaan valtakunnallisesti huolestuttavan alhaisena, hän suositteli, että asetettaisiin 3–4-kertaiset kruununverot niille, jotka eivät tiettyyn ikään mennessä avioituneet ja saaneet lapsia. Kun verotusuhka ulottuisi siis palkollisnuoriinkin, Kraftman intoutui vieläkin radikaalimmaksi. Hän esitti, että isäntätalouden tulisi huolehtia paitsi omista lapsistaan myös palkollisten mahdollisesta jälkikasvusta.⁴

Kraftman, joka julkaisi ensimmäisen kerran ajatuksiaan palkolliskysymyksistä vuonna 1747, ei jäänyt tuolloin keskustelua virittäneen palkollispolitiikan ainoaksi julkiseksi pohtijaksi. Tosin hänen jälkeensä kannanottojaan esitelleiden yhteydessä liu'utaan jo tämän tutkimuksen aikarajauksen yli, mutta on huomattava, etteivät palkolliskysymykset ja niissä vallinnut käytäntö ehtineet oleellisesti muuttua 1700-luvun jälkipuoliskollakaan. Palkollisten pidosta käyty polemiikki perustui niin ikään vuoden 1739 palkollisasetuksen periaatteisiin ja tulkintoihin, ja ne olivat pääpiirteissään elinvoimaisia 1800-luvulle saakka.

Palveluspakon oikeutukseen ja palvelussuhteen asemaan puuttui 1700-luvun puolivälin jälkeen kirjoituksissaan myös tunnettu taloudellis-yhteiskunnallisen liberalismien esitaistelija *Anders Chydenius* (1729–1803). Hänenkin kannanotoissaan kuvastui se ajan fysiokraateille tunnusomainen käsitys, että palkolliskysymyksiä tuli lähestyä kansantaloudellisista lähtökohdista käsin. Tosin Chydenius halusi tarkastella palveluspakkokäytäntöä periaatteellisestikin ja huomautti, että on jo ihmisarvon kannalta väärin tuomita joku irtolaiseksi,

⁴ Kraftman, Johannes, *Utdrag Af Academiska Föreläsningar Uti Landthus-hålningen, År 1746*. Stockholm 1747, s. 28–32.

vaikka tämä ei tiettyyn päivämäärään mennessä ollutkaan pestautunut kiinteään palvelukseen toisen talouteen. Koska Chydeniuksen mukaan irtaimen väestönosan palvelukseen velvoittamista kannatti talonpoikaisväestö, sen oikeutetut edut oli toki otettava huomioon ja hyväksyttävä palvelijaväestön kannalta ahdas käytäntö, koska parempaakaan vaihtoehtoa maatalouden työvoimakysymyksen järjestämiseksi ei ollut olemassa. Muutoin Chydenius oli sängen epäileväinen uskomaan, että ihmistä ja ihmisluontoa voitaisiin ohjata laein. Siksi palkollisille tuli jättää täysi vapaus avioitumiseen. Hänen väitteensä lain ja vallinnee käytännön ristiriidasta on mielenkiintoinen. Chydeniushan – kuten edellä huomautettiin – tarkasteli palkolliskysymyksiä vuoden 1739 asetuksen pohjalta. Asetus kielsi selkeästi palvelijoita ryhtymästä mäkitupalaisiksi, mutta Chydeniuksen mukaan todellisuudessa tapahtui toisin.⁵

Chydenius otti kantaa myös siihen, oliko palvelijat jaettava arvalla eri isäntätalouksien kesken. Ajatus oli virinnyt, koska ensinnäkin palvelijoita oli kysyntään nähden niukahko määrä. Toiseksi siinä tilanteessa palkkataso pyrki – ainakin talonpoikien mielestä – kohoamaan kohtuuttomasti. Arpomisratkaisun mahdollisuuden toi ensimmäistä kertaa laajaan julkisuuteen ilmeisesti juuri edellä mainittu Kraftman. Pisimmälle pohdiskelun oli vienyt Pohjanmaan lääninlampuri *Johan David Cneiff* (1722–1791), joka vuonna 1757 ilmestyneessä kirjoituksessaan "Tanckar, Huru En tillbörlig Landt-Hushållning Skyndsammast Synes kunna uphjelpas I Österbottn" oli halunnut väittää, että talonpoikien luona asuneet näiden ylimääräiset lapset tuli arpoa palvelijoiksi niille, joilla ei ollut tarpeeksi työvoimaa.⁶

Palkollisten oikeuksia koskevassa kirjoitelmassaan Chydenius tyrmäsi selkeästi arpomiskeinon, vaikka samassa yhteydessä hänen kannanotoissaan on nähty ristiriitojakin, koska hänen on toisaalta nähty esittäneen maatyöväen oikeuksia puoltavia, mutta toisaalta vastakkaisiakin pyrkimyksiä.⁷

⁵ Antti Chydeniuksen valitut kirjoitukset. Suom. V. Malinen. Porvoo 1929, s. 326–348.

⁶ Virrankoski, Pentti, Anders Chydenius. Demokraattinen poliitikko valistuksen vuosisadalta. Juva 1986, s. 108. Cneiffin kirjoitelmasta enemmän: Cederberg, A. R., Johan David Cneiff. Suomalainen virkamies ja taloudellinen kirjailija 17:llä sataluvulla. – HArk XXVI:10. Helsinki 1916, s. 20–22.

⁷ Kriitistä: Virrankoski 1986, s. 319–325.

Maamme ohutta palkollistutkimussäiettä on kiinnostanut luonnollisesti muissa Pohjoismaissa ilmestyneet tutkimukset. Siksi on paikallaan keskittyä punomaan kokoon lähinnä pohjoismaisen palvelusväkitutkimushistorian lankoja. Niistä on keriytynyt viimeisen runsaan sadan vuoden aikana vain yhden käden sormin laskettava määrä erikoistutkimuksia, jotka käsittelevät 1700-luvun puoltaväliä edeltävää aikaa. Tarkastelun kohteeksi on otettu lisäksi muutamia muita, lähinnä sosiaali- ja taloushistorian tutkimuksia sekä erillisiä artikkeleita, jotka ovat tuoneet palvelusväkitutkimukseen aina jotakin uutta ikään kuin pääteemojen "sivutuotteina".

Ensimmäinen merkittävä palvelusväkeen keskittynyt tutkimus ilmestyi Upsalan yliopiston vuoden 1879 vuosikirjassa, jossa *A. O. Winroth* tarkasteli laajahkosti palvelusväkikysymyksiä Ruotsin lain mukaan. Tutkija eritteli uuden ajan Ruotsin palkollisasetukset ja vuoden 1734 lain käsitykset palvelusväen pidosta. Winrothin esityksessä ansiokasta oli pohdiskelu, jota hän kävi palkollisasetusten synnyn taustoista.⁸

Palkolliskysymyksiä lähestyttiin 1800- ja 1900-luvun taitteessa Ruotsissa paitsi juridisista, myös kansantaloudellisista näkökohdistaan. Tutkimussuunnan käsitykset summasi oivallisesti *Karl Petander* vuonna 1912 ilmestyneessä esityksessään.⁹

Edellä esitetyn kahden ruotsalaisen tutkijan teemat yhdisti suomalaiseen historiantutkimukseen vuonna 1913 *Topi Kallio*. Tuolloin tarkastettiin hänen väitöskirjansa, joka koski Ruotsin valtion 1700-luvun palkollispolitiikkaa.¹⁰

Kallion tutkimuksessa oli uutuutena pyrkimys lähdekriittisiin varauksiin sekä se, että hän ensimmäistä kertaa esitti henkikirjaväkilukuun pohjautuneita arvioita maamme palvelusväen määrästä ja sen jakautumisesta alueellisesti. Aikakautensa suurien kysymysten ja suoranaisten haasteiden innoittamana Kallio otti myös kantaa siihen, kuinka 1700-luvulla harjoitettu palkollispolitiikka

⁸ Winroth, A. O., *Om tjänstehjonsförhållandet enligt svensk rätt I.* – Upsala universitets årskrift 1879. Upsala 1878.

⁹ Petander, Karl, *De nationalekonomiska åskådningarna i Sverige sådan de framträdde i litteraturen I 1718–1765.* Stockholm 1912.

¹⁰ Kallio, Topi, *Palvelijapolitiikasta Suomessa 18. vuosisadalla.* Helsinki 1913.

vaikutti palvelijan aineelliseen ja henkiseen hyvinvointiin. Esille nousivat pohdinnat mm. palvelusväen työajoista ja työpäivän pituudesta. Kunnianhimoisesta tutkimusotteesta huolimatta lopulliset tutkimustulokset jäivät hapuileviksi, osin tendenssimäisiksi. Silti Kallion tutkimus on säilynyt yli seitsemän vuosikymmentä ainoana uuden ajan palkollisväestöämme valaisevana yleisesityksenä. Se sai odottaa seuraajaansa 1980-luvun lopulle saakka. Tuohon tutkimukseen ja sen tarkastelukulmaan palataan tässä luvussa jäljempänä.

Nils Wohlin laski vuonna 1909 ilmestyneessä tutkimuksessaan Ruotsin maataloutta harjoittaneen väestön lääneittäin.¹¹ Hän käytti lähteinään väestötabelleja, joten maatalousväestö voitiin esittää vasta 1700-luvun puolivälin jälkeiseltä ajalta. Tutkija joutui kuitenkin lähteistönsä osalta toteamaan, ettei tabelleista saa suoraan varsinaisia palkollismääriä ennen 1800-luvun puoltaväliä, koska sitä aiemmin palvelusväkeen yhdistettiin paitsi varsinaiset pestatut vuosipalvelijat myös isäntätalouksissa asuneet isäntäväkeen kuuluneet naimattomat täysi-ikäiset.

Suomalaisista 1900-luvun alun talous- ja sosiaalhistorian tutkimuksista on mainittava vielä muutamia, jotka toivat uusia ulottuvuuksia. Tosin ne esiteltiin muiden teemojen ohessa ikään kuin vaivihkaa, eikä niitä ollut tarkoitukseen hyödyntää laajemmin palkollisten tutkimiseksi. *Edvard Gylling* yhdisti tunnetussa torpparitutkimuksessaan (vuodelta 1909) palkollispolitiikan ja torpparilaitoksen osaksi Ruotsin vallan aikaista valtion harjoittamaa työvoimapolitiikkaa.¹² Samoihin aikoihin isonvihan ajan tutkimuksissaan sittemmin mainetta niittänyt *K. O. Lindeqvist* osoitti, että huomattava osa maamme talonpoikien 1600-luvulla tekemistä valtiopäivävalituksista koski juuri palvelusväkeä ja sen pidon vaikeuksia.¹³

Väinö Voionmaa törmäsi palvelusväkeen pohdiskellessaan väestökysymyksiä maamme itäisimmän heimon historiassaan. Hän satoi Karjalan palvelusväen niukkuuden laajaan suurperheiden esiintymiseen ja sitä kautta vähäiseen per-

¹¹ Wohlin, Nils, *Den jordbruksidkande befolkningen i Sverige 1751–1900*. Stockholm 1909.

¹² Gylling 1909, s. 94–99.

¹³ Lindeqvist, K. O., *Suomen talonpoikien valituksia 1600-luvun keskivaiheilla*. – HAik XXI:II. Helsinki 1910, s. 10–15.

hetalouden ulkopuolisen työvoiman tarpeeseen.¹⁴ Voionmaa aloitti keskustelun suurperhelaitoksesta. On selvää, ettei perheen rakennetta ja sen työikäisen ja -kuntoisen väen määrää voida jättää sivuun, kun tarkastellaan uuden ajan eurooppalaisen ihmisen tärkeintä sosiaaliset ja taloudelliset perustarpeet tyydyttäneitä yksikköä, perhettä, ja sen pyrkimyksiä hankkia ulkopuolista työvoimaa.

Ruotsin ns. kansankotiaatteen konkretisoitumisen alkuaikoina 1920- ja 1930-luvulla keskustelu kääntyi luonnollisesti myös sikäläisen sosiaalipolitiikan historiallisten taustojen selvittelyyn. *Arthur Montgomery* julkaisi *Historisk Tidsskrift*issä vuonna 1933 30-sivuisen artikkelin, jossa hän selkeästi väitti, että 17. vuosisadan palkollislainsäädäntö oli suorastaan tulkittava ruotsalaisen työntekijöihin kohdistuneen lainsäädännön lähtökohdaksi.¹⁵ Kun Ruotsin sosiaalipolitiikan historiasarja lopulta valmistui, kirjoitti mainittu tutkija sarjan toisen osan. Tosin osan aikarajaus kattoi vain 1800-luvun, josta olikin selkeämmin kuin aikaisemmilta vuosisadoilta nähtävissä 1900-luvun sosiaalipolitiikan juuria.¹⁶

Palkollispolitiikka oli kaiken aikaa pyrkinyt säilymään palvelusväkikysymysten selityspäätteena. Näytti suorastaan siltä, ettei tuon väestökerrostuman historiaa voitu muutoin lähestyä. Samaa tarkastelutapaa noudatteli uskollisesti vielä *Jean Braconier*, joka valmisti tiiviin lyhennelmän Ruotsin yhteiskuntatieteelliseen aikakauskirjaan 1940-luvun puolimaissa. Artikkelin laatija väitti, että tuskin yksikään muu Ruotsin työntekijäryhmä – vanhimmista ajoista aina 1800-luvulle – oli ollut niin suuressa määrin eri yhteiskuntaryhmien jatkuvan ja suuren mielenkiinnon kohteena kuin palvelusväki.¹⁷

Braconier siteeraa uskollisesti edeltäjiään Winrothia ja Montgomerya eikä juuri aseta kyseenalaiseksi heidän päätelmiään. Tosin hän aprikoi, mikä nimenomaan vapaudenajasta lähtien oli suurin syy siihen, että valtiovalta halusi puuttua lainsäädännön keinoin palkolliskysymykseen, vaikka sen samaan aikaan piti

¹⁴ Voionmaa, Väinö, Suomen karjalaisen heimon historia. Helsinki 1915.

¹⁵ Montgomery, Arthur, Tjänstehjonsstadgan och äldre svensk arbetarpolitik. – HT 1933. Stockholm 1933, s. 245.

¹⁶ Montgomery, Arthur, Svensk socialpolitik under 1800-talet. Andra, omarbetade upplagan. Stockholm 1951.

¹⁷ Braconier, Jean, Svensk tjänstehjonspolitik fram till 1800-talet. – Statsvetenskaplig Tidskrift för politik, statistik, ekonomi. Häft 4/1945. Lund 1945, s. 361.

tietyllä lailla vaalia yksilön oikeuksia. Kun selityspenusteiksi näyttivät sitkeästi jäävän vain pääelinkeinon, maanviljelyn, työvoimantarpeen turvaaminen ja väestön irtolaistumisen hillitseminen, palkollispolitiikkaan tukeutuva palvelusväkitutkimus tuntui tulleen tiensä päähän.

Uusi tarkastelukulma – joskin suurtutkimuksen vaatimattomana sivutuotteena esiin putkahtanut – avautui palvelusväen elinmahdollisuuksien ja -olojen valettamisesta. *Gustaf Utterström* toi idean 1950-luvun lopulla ilmestyneessä uudessa Ruotsin maataloustyöväestön historiassaan. Utterström tukeutui palvelusväen määrän erittelyssä edelleen Wohlinin vuosisadan alussa julkaisemiin väestölaskelmiin, mutta pyrki erottelemaan palvelijat jo 1700-luvun viimeisen neljänneksen aikaisesta maatyöväestä. Tutkimuksellisesti haastavimmat osat koskivat palkollisten elinolojen tarkastelua. Niinpä Utterström selvitteli 1790-luvulta peräisin olevan – ehkä kuitenkin liian sporadisen – tiedon avulla palvelusväen ravinnonkulutusta.¹⁸

Palvelusväen kuuluminen kartanoiden yhteyteen on ymmärretty, mutta väestöryhmää ei ole juuri tutkittu. Tutkimisen suuntaviivoja piirsi tosin jo 1930-luvun alussa *Eino Jutikkala* kaksiosaisessa kartanolaitostutkimuksessaan.¹⁹ Hän on painottanut, että isonvihan jälkeen valtiovalta halusi käyttää palkollisiin kohdistunutta lainsäädäntöä nimenomaan edistääkseen kartanoiden työvoimansaantia ja sen ohella turvatakseen sotamiesten saannin.²⁰ *Mauno Jokipiikin* sivuaa kartanoiden palvelusväkeä läänitystutkimuksessaan. Hänen havaintonsa suurläänityksillä noudatetusta sotaväenotosta sekä kartano-oikeuksien työskentelystä ovat huomionarvoisia.²¹

¹⁸ Utterström, Gustaf, *Jordbrukets arbetare. Levnadsvillkor och arbetsliv på landsbygden från frihetstiden till mitten av 1800-talet. Första delen.* – Den svenska arbetarklassens historia II:1. Stockholm 1957, s. 164–165. Sama tutkija tiivistä vielä pitkälti Braconieriin nojautuen Ruotsin 1700-luvun palkollislainsäädännön taustan: Utterström, Gustaf, *Labour Policy and Population Thought in Eighteenth Century Sweden.* – SEHR, Vol. X. No 2. København 1962.

¹⁹ Jutikkala, Eino, *Läntisen Suomen kartanolaitos Ruotsin vallan viimeisenä aikana I–II.* – Hist. tutkim. XV:1–2. Helsinki 1932.

²⁰ Jutikkala, Eino, *Finnish Agricultural Labour in the Eighteenth and Early Nineteenth Centuries.* – SEHR, Vol. X. No 2. København 1962, s. 203.

²¹ Jokipii, Mauno, *Suomen kreivi- ja vapaaherrakunnat I–II.* – Hist. tutkim. (jatkuu...)

Palkollishistoriantutkimukselle on ollut tunnusomaista selkeästi sosiaalishistoriallinen ote silloin, kun tiukka lainsäädännöllinen näkökulma on jätetty syrjään. Palvelusväki on kiistatta ollut yksi väestökerroksista, jonka ympäriltä on ollut erotettavissa lukuisia sosiaalisia ilmiöitä. Koska niiden kokonaisvaltainen hallinta ja ymmärtäminen olisi vaatinut oman tutkimuksensa, tutkijat ovat paneutuneet joihinkin yksittäisiin palvelusväen yhteisöelämän piirteisiin, usein korostuneesti paikallisen aineiston avulla. Piirteiden analysoiminen on antanut puolestaan mahdollisuuden jonkinasteiseen yleistämiseen. Esimerkiksi *Heikki Ylikangas* on Lohjan seudun historiallisen lähteistön pohjalta tutkinut 1700-luvun lopun ja seuraavan vuosisadan alun palvelusväen avioitumista. Tutkimuksen mukaan ainakin mainitulla seudulla puolison valinnan tärkein kriteeri oli varallisuus.²² *Anu Pylkkäsen* mukaan 1600- ja 1700-luvun vaihteessa ainakin Satakunnassa ja Hämeessä varallisuuden ja sosiaalisen aseman lisäksi valintaan vaikutti puolisoehdokkaan työkyky.²³

Ruotsalainen *Jan Olof Björkman* keskittyi puolestaan Västmanlandin Munktorpin pitäjän yhteen kylään tarkastellessaan palvelusväen maantieteellistä ja sosiaalista liikkuvuutta 1700-luvun puolivälin jälkeen sadan vuoden aikana. Mikrotasotutkimus osoitti hieman yllättävästi, että vain kaksi palkollista viidestä oli lähtöisin talollisperheestä. Niin ikään vastoin yleisimmin esitettyä käsitystä palkolliset eivät olleet yksinomaan väliaikainen väestöryhmä lapsuuden ja avioitumisen välillä.²⁴

²¹ (...jatkuu)

XLVIII:1–2. Forssa 1956, 1960. Sotamiehenotosta: Jokipii 1956, s. 85–87. Oikeudenkäytöstä: Jokipii 1960, s. 41–64. Vrt. kartano-oikeuksien kukoistukseen erityisesti Skoonessa reduktioon saakka (Rosén, Jerker, *Svensk historia I. Tiden före 1718*. Stockholm 1962, s. 608–609).

²² Ylikangas, Heikki, Puolisonvalintaan vaikuttaneista tekijöistä sääty-yhteiskunnan aikana. – HAik 1/1968. Forssa 1968, s. 26; Ylikangas, Heikki, Lohjalaisten historia 1. Helsinki 1973, s. 289–293.

²³ Pylkkänen, Anu, Puoli vuodetta, lukot ja avaimet. Nainen ja maalaistalous oikeuskäytännön valossa 1660–1710. Jyväskylä 1990, s. 185.

²⁴ Björkman, Jan, Olof, Bonde och tjänstehjon. Om social stratifiering i äldre mellansvensk agrarbygd. Uppsala 1974, s. 165–178. Eurooppalaisen palvelijan aseman tilapäisluonnetta ovat puolestaan painottaneet esimerkiksi: Macfarlane, Alan, *The Family Life of Ralph Josselin, A Seventeenth-Century Clergyman*. Cambridge 1970, s. 146; Kussmaul, Ann, *Servants in husbandry in early modern England*. Cambridge 1981, s. 3; Hajnal, J., *The kinds of pre-industrial household formation system*. – (jatkuu...)

Viimeaikainen sosiaalhistorian tutkimus on paljastanut koskemattomaksi työkentäksi perheen. Sen tutkimusproblematiikkaan ja tutkimuksen teorianmuodostukseen on kenties syvällisimmin Pohjoismaissa puuttunut *David Gaunt*. Hän on useassa esityksessään kytkenyt palkollisten pidon osaksi perheen työvoimakysymyksiä. Niin ikään hän on nähnyt yhteyksiä väestön hedelmällisyyden ja palvelusväen runsauden välillä.²⁵

Perhehistorian tutkimuskin on siirryttyään kysymyksenasettelun teoriasta konkreettiin tutkimukseen joutunut uppoutumaan mikrotason arkistolähteistöön. Moderni eurooppalainen talous- ja sosiaalhistoriantutkimus, nimenomaan läntisimmissä osissa maanosaa, on ryhtynyt ponnistelemaan työn ja työvoimakysymysten historian perusteiden selvittämiseksi. Käytännössä tutkijat ovat paneutuneet mm. Iso-Britanniassa valtakunnan eri osien elinkeinorakenteiden analysointiin. *Ann Kussmaul* on pestaamisen ja palkkauksen lisäksi pohtinut uuden ajan alun Englannin palvelusväestön tarvekysymyksiä ja valottanut sen pidon rytmiä. Niin ikään hän on pyrkinyt erittelemään palvelusväestön eri kerrostumat.²⁶ Vastaavaa tutkimusta on tehty Skotlannistakin.²⁷ Palvelusväen töiden erittelyssä näyttää elonkorjuu saaneen keskeisen huomion.²⁸ Sadonkorjuuaikana työvoiman tarve kohosi äärimmilleen, mikä aiheutti sen, että usein oli

²⁴ (...jatkuu)

Family forms in historic Europe. Cambridge 1983, s. 95; Gunnaugsson, Gisli Agust, Family and Household in Iceland 1801–1930. Studies in the relationship between demographic and socio-economic development, social legislation and family and household structures. – Acta Universitatis Upsaliensis 154. Uppsala 1988, s. 70.

²⁵ Gaunt, David, Familj, hushåll och arbetsintensitet. En tolkning av demografiska variationer i 1600- och 1700-talens Sverige. – Scandia. Band 42. Häfte 1. Lund 1976; Gaunt, David, Pre-Industrial Economy and Population Structure. – Scandinavian Journal of History, Vol. 2 1977. Uppsala 1977; Gaunt, David, Familjeliv i Norden. Malmö 1983.

²⁶ Kussmaulin teos (Kussmaul 1981) on esitelty jo aiemmin.

²⁷ Howatson, William, The Scottish Hairst and Seasonal Labour 1600–1870. – Scottish Studies 26, 1982; Devine, T. M., Introduction: Scottish Farm Service in the Agricultural Revolution. – Farm Servants and Labour in Lowland Scotland 1770–1914. Glasgow 1984.

²⁸ Roberts, Michael, Sickles and Scythes: Women's Work and Men's Work at Harvest Time. – History Workshop 7, 1979; Howatson 1982, s. 13–36.

pestattava tilapäistä työvoimaa.²⁹ Sitä kautta avautuu mahdollisuuksia tutkia myös päiväpalkkalaisväkeä, josta historialliset lähteet yleensä vaikenivat.³⁰

Saksalaisten alueiden agraaripolitiikkaa luonnehti tuhoisan 30-vuotisen sodan jälkeen pitkähkö toipumiskausi ja tiukka merkantilistinen säätelytalous. Maa-seudun talonpoikaisperheiden ulkopuolisesta työvoimasta oli väestömenetysten ja viljelysten rapistumisen vuoksi suuri puute. Sitä lisäsi entisestään se, että vallitsevien merkantilististen oppien mukaan työvoimaa pyrittiin hankkimaan ensisijaisesti manufaktuureihin ja käsityön tarpeisiin.³¹

Aiemmin esitellyn Topi Kallion 1900-luvun alkuvuosina ilmestyneen väitös-kirjan jälkeen vasta 1980-luvun lopulla Suomen palvelusväki sai erillisen tutkimuksensa. Ns. marginaaliväestöryhmien tutkijana huomiota saanut *Toivo Nygård* selvitteli maamme Ruotsin suurvalta-aikaista palvelusväkeä.³² Aika-kausihan oli jäänyt Kalliolta käsittelemättä. Nygård kartoittaa yleisesityksessään maamme palkollisväestön määrää, työn ja palkkauksen peruspiirteitä ja keskittyä palvelijoiden ja isäntäväen suhteiden tarkasteluun. Tästä sosiaalhistoriallisesta tutkimuksesta nousevat ansiokkaasti esiin huomiot, joiden mukaan palvelusväki ei suinkaan aina passiivisesti tyytynyt osaansa, vaan yritti itse vai-

²⁹ Työvaelluksesta enemmän: esim. Löfgren, Orvar, *Arbetslivets sociala organisation. – Land och stad. Svenska samhällstyper och livsformer från medeltid till nutid.* Lund 1974, s. 301–315.

³⁰ Englannin päiväläistyövoimasta kootusti: Clarkson, L. A., *Introduction: Wage-labour, 1500–1800. – The English Labour Movement 1700–1951.* Dublin 1982. Ranskan tilanne: Goubert, Pierre, *The French Peasantry in the Seventeenth Century.* Reprinted. Cambridge 1987.

³¹ Esim. Lütge, Friedrich, *Deutsche Sozial- und Wirtschaftsgeschichte. Dritte Auflage.* Heidelberg 1966, s. 381–386; Kellenbenz, Hermann, *Deutsche Wirtschaftsgeschichte. Band I. Von den Anfängen bis zum Ende des 18. Jahrhunderts.* München 1977, s. 337–339. Työvoiman hinnasta: Franz, Günther, *Geschichte des deutschen Bauernstandes vom frühen Mittelalter bis zum 19. Jahrhundert.* Stuttgart 1970, s. 214–215. Agraaripolitiikka myös vaihteli alueittain. Esimerkiksi Itämeren maakunnissa, joissa oli tunnusomaista voimakas kartanolaitos, itsenäiset talonpojat olivat erittäin alistetussa asemassa. (von Frauendorfer, Sigmund, *Ideengeschichte der Agrarwirtschaft und Agrarpolitik im deutschen Sprachgebiet. Band 1. Von den Anfängen bis zum ersten Weltkrieg.* München 1957, s. 112–114.). Näillä alueilla työvoiman käyttö palveli luonnollisesti hyvin korostuneesti juuri kartanotalouksia.

³² Nygård, Toivo, *Suomen palvelusväki 1600-luvulla. Palkollisten määrä, työ, palkkaus ja suhteet isäntäväkeen. – Hist. tutkim. 150.* Jyväskylä 1989. Tutkimuksen arvioinnista: Jutikkala 1990, s. 250–252.

kuttaa asemaansa niukkojen käytettävissä olleiden keinojensa avulla. Niiksi jäivät palveluspaikan valinta, sen vaihtaminen tai siitä suorastaan karkaaminen.³³

Pohjoismaisen agraariyhteiskunnan työvoimatutkimuksen ajankohtaisuutta kuvastaa myös *Börje Harneskin* tuore väitöskirja.³⁴ Siinä tutkija on pureutunut Ruotsin 1700- ja 1800-luvun palvelusväen tarkasteluun käyttäen harkitun voimaperäisesti, mutta samalla kriittisesti, palvelusväen käyttäytymistä kuvaavia lähteitä (esim. rahvaanvalituksia, maaherrojen kertomuksia ja pitäjänkokouspöytäkirjoja). Harnesk tarkastelee palvelusväkeä yhteiskunnallisena väestöryhmänä ja tutkii sen käyttäytymistä, suhdetta isäntäväkeen ja suhtautumista esivallan holhoamispyrkimyksiin.

Koska palkollisväestön pitoon liittyvien kysymysten selvittämiseksi on turvauttava mikrotason historialliseen lähdeaineeseen, on vielä syytä tarkastella, mitä maamme *maakunta- ja paikallishistoriantutkimus* tuo esille 18. vuosisadan puoltaväliä ennen eläneestä palvelusväestä. Maakuntahistorioista kysymykseen tulevat Ahvenanmaan historiasarjaan äskettäin ilmestynyt Carl Ramsdahlin kirjoittama osa, joka koskee 1500- ja 1600-lukua.³⁵ Varsinais-Suomea edustaa Pentti Renvallin tutkimus.³⁶ Koska Satakunnasta puuttuu poikakaudelta sen väestöhistorian selvitys, maakuntaa saa edustaa Hämeen puo-

³³ Nygård 1989, s. 165.

³⁴ Harnesk, Börje, *Legofolk. Drängar, pigor och bönder i 1700- och 1800-talens Sverige*. – Acta Universitatis Umensis. Umeå Studies in the Humanities 96. Umeå 1990. Työn teemojen tiimoilta käyty keskustelu: Harnesk, Börje, *Patriarkalism och lönearbete: teori och praktik under 1700- och 1800-talen*. – HT 3/1986. Stockholm 1986, s. 326–355; Pleijel, Hilding, *Patriarkalismens samhällsideologi*. – HT 2/1987. Stockholm 1987, s. 221–234; Harnesk, Börje, *Den föränderliga patriarkalismen*. – HT 2/1987. Stockholm 1987, s. 235–238.

³⁵ Ramsdahl, Carl, *Det åländska folkets historia II:1. Under Gustaf Vasa och hans söner samt stormaktstiden*. Mariehamn 1988.

³⁶ Renvall, Pentti, *Valtiolliset vaiheet ja hallinnollis-oikeudellinen kehitys*. – Varsinais-Suomen historia V:1. Turku 1949. 1500-luvun talouselämästä on esitykset: Sähke, Irja, *Varsinais-Suomen maanviljelys ja karjanhoito 1500-luvulla*. – Varsinais-Suomen historia V:5. Turku 1963; Rinne, Toivo, T., *Varsinais-Suomen talonpoikaiskauppa, kalastus ja teolliset elinkeinot 1500-luvulla*. – Varsinais-Suomen historia V:6. Turku 1963.

leisen Satakunnan historia, jonka Seppo Suvanto on laatinut Hämeen historia-sarjaan.³⁷

Pohjanmaalta on valmistunut edellisiin maakuntiin verrattuna useampia esityksiä. Armas Luukko ja Aulis J. Alanen laativat Etelä-Pohjanmaalta jo 1940-luvulla uhkeat niteet,³⁸ ja Pohjois-Pohjanmaata edustaa peräti kolme nidettä: Pentti Virrankoski on keskittynyt 1600-lukuun ja Aimo Halila seuraavaan vuosisataan.³⁹

Vielä on mainittava Jorma Keräsen tutkimus Kainuun historian ensimmäisessä osassa sekä Kurt Jerninkin väestöhistorian selvitys, joka on julkaistu ruotsinkielisen Pohjanmaan historiasarjan ensimmäisessä niteessä.⁴⁰

Se, millaisen huomion palvelusväki on edellä mainituissa maakuntahistorioissa saanut, ilmenee seuraavasta asetelmasta. Siinä on otettu esille ne palkollishistorian piirteet, joita yleisimmin on tarkasteltu. Pelkkä maininta tai niukka-sanainen yleistys on merkitty yhdellä (+) ja seikkaperäisempi käsittely kahdella symbolilla (++)⁴¹.

³⁷ Suvanto, Seppo, Katsaus Hämeen-Satakunnan vaiheisiin 1550–1700. – Hämeen historia II:2. Noin vuodesta 1540 vuoteen 1721. Hämeenlinna 1960. Satakunnan talouselämästä on tutkimus: Jokipii, Mauno, Satakunnan talouselämä uuden ajan alusta isoonvihaan. – Satakunnan historia IV. Pori 1974.

³⁸ Luukko, Armas, Etelä-Pohjanmaan historia III. Nuijasodasta isoonvihaan. Vaasa 1945; Alanen, Aulis, J., Etelä-Pohjanmaan historia IV:1. Isostavihasta Suomen sotaan 1700–1809. Vaasa 1948.

³⁹ Virrankoski, Pentti, Pohjois-Pohjanmaa ja Lappi 1600-luvulla. – Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia III. Oulu 1973; Halila, Aimo, Pohjois-Pohjanmaa ja Lappi 1721–1775. – Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia V. Oulu 1954; Halila, Aimo, Pohjois-Pohjanmaa ja Lappi suuren Pohjan sodan ja isonvihan aikana 1700–1721. – Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia IV. Kuusamo 1984.

⁴⁰ Keränen, Jorma, Uudisraivauksen ja rajasotien kausi. – Kainuun historia I. Kajaani 1986; Jern, Kurt, Förvaltning, beskattning och befolkningsutveckling svenska Österbotten före 1809. – Svenska Österbottens Historia I. Vasa 1977.

⁴¹ Lähteinä em. maakuntahistoriat.

Maakunta	Palvelusväkitutkimuksen osa-alue					
	Määrä	Pestaa- minen	Palkka	Muutto	Työ- voima	Palkollis- lainsääd.
Ahvenanmaa	+	+	+	++	++	+
Varsinais-Suomi	+					
Satakunta (Hämeen puoleinen)	++	+	+			+
Etelä-Pohjanmaa	++	+	+		+	++
Ruotsinkielinen Pohjanmaa	+					
Pohjois-Pohjanmaa ja Lappi	++		+		++	+
Kainuu	+					

Asetelma osoittaa, että palvelijoiden määrä on ainoa palkolliskysymysten osa-alue, joka on jollain tapaa mukana kaikissa maakuntahistorioissa. Muut keskeiset palkollishistoriaan liittyvät kysymykset on otettu esille niukasti noin puolessa mainituista historioista. Niukimmin palvelusväkeä on tarkasteltu Varsinais-Suomea, ruotsinkielistä Pohjanmaata sekä Kainuuta koskevissa teoksissa.

On ymmärrettävää, ettei palvelusväkeä ole ollut tarpeen paljonkaan käsitellä vähäpalkollisten alueiden tutkimuksissa. Tilanne on ollut sellainen esimerkiksi Kainuussa. Toisaalta maamme runsaspalkollisimman seudun, lounaisimman Suomen, palvelusväestö ei ole saanut osakseen huomiota. Tilanne on päinvastainen Pohjois-Pohjanmaalla ja Lapissa: vaikka seudulla pidettiin 1600-luvulla palkollisia hyvinkin satunnaisesti ja niukalti, palvelusväen pitoa on tarkasteltu verraten monelta taholta ja väestömäärän sekä työvoimakysymysten osalta aika perusteellisesti.

Etelä-Pohjanmaan vanhojen historioiden ohella uudemmissa maakuntatutkimuksista Ahvenanmaan historian osa käsittelee palvelusväenpitoa monipuolisimmin. Erityisesti on syytä mainita maantieteelliseltä sijainniltaan lähimpänä Ruotsia sijaitsevan Ahvenanmaan osalta se, että sieltä on havaittu palvelusväkeä muuttaneen Ruotsiin jo 1500- ja 1600-luvulla, muuton kahlitsemisyrityksistä huolimatta. Palvelusväen siirtyminen länteen meren yli oli keskiajan ja uuden ajan taitteessa vielä muista maakunnista harvinaista, mutta lisääntyi

1600-luvulla toisen muuttoaalton, ns. savolaisuuden, myötä esimerkiksi Satakunnasta.⁴²

Vaikuttaa siltä, että se, kuinka perusteellisesti palkollisväestö ja sen pito on saanut sijaa maakuntahistorioiden sivuilla, on riippunut siitä, millaisen tutkimusilmapiirin vallitessa työ on syntynyt. Väestöhistoriaan kohdistunut mielenkiinto on lisääntynyt viime aikoihin tultaessa. Tietenkin palkollisväestön mukaan ottaminen yhdeksi tutkimuksen monista teemoista on ollut riippuvainen siitäkin, mille historiantutkimuksen osa-alueille kirjoittaja on jo aiemmin suuntautunut.

Vuoden 1989 loppuun mennessä tutkimusalueelta on ilmestynyt likimain sata sellaista paikallishistoriaa, jotka koskettelevat niitä paikkakuntia, jotka eivät vielä 1600- ja 1700-luvulla olleet saaneet kaupunkioikeuksia. Näistä tutkimuksista suunnilleen kuusikymmentä on sellaista, joissa 1600- ja 1700-luvun palkollishistoriaa on edes jollain tapaa käsitelty.⁴³

Niissä paikallishistorioissa, joissa palvelusväkeä ylipäätään on otettu väestöryhmänä tarkastelun kohteeksi, suunnilleen kahdessa kolmesta on tuotu esiin palvelusväen määrää ilmentäviä lukusarjoja. Palvelusväestön kokoa osoittavan numeerisen aineksen jälkeen seuraavaksi eniten on tehty huomioita palkkauksesta ja tuotu esiin vallinnut palkollislainsäädäntö. Molemmat teemat esitetään mainituista 60 tutkimuksesta noin joka kolmannessa. Suunnilleen joka neljäs sisältää tietoja pestamiskäytännöstä ja arviointeja palkollisväen merkityksestä työvoimana. Selvästi edellisiä harvinaisemmin tulevat kysymykseen palkollisten

⁴² Jokipii, Mauno, Siirtolaisuutta Satakunnasta Ruotsiin 1600-luvulla. – Kotiseutu 4–5/1972, s. 148–153. Ahvenanmaa: Ramsdahl 1988, s. 240–243.

⁴³ Sellaisiksi on katsottu seuraavien alueiden paikallistutkimukset (tarkemmat bibliografiset tiedot löytyvät työn lähdeluettelosta): Ahlainen, Alavus, Eura, Eurajoki, Honkajoki, Honkilahti, Suur-Huittinen, Suur-Ii, Järviseutu (Etelä-Pohjanmaan), Kaarina, Suur-Kalajoki, Kangasala, Kauhajoki, Kemiö, Kiukainen, Kokkolan pitäjä, Kruunupyy, Kurikka, Laitila, Lapua, Lapväärtti, Lempäälä, Lieto, Suur-Lohtaja, Suur-Loimaa, Maalahti, Maaria, Marttila, Masku, Merikarvia, Messukylä (lisäksi Teisko ja Aittolahti), Mustasaari, Nurmo, Parainen, Pertteli, Pietarsaaren suurpitäjä, Vanha Pirkkala, Pirttikylä, Punkalaidun, Suur-Pyhäjoki, Pöytyä (lisäksi Yläne ja Oripää), Rovaniemi, Vanha Ruovesi, Säkylä, Tarvasjoki, Suur-Ulvila, Vesilahti, Vöyri, Ylivieska sekä Övermarkku.

sosiaalinen asema, muutto, karkaaminen, kohtelu ja heidän työnsä. Ne on otettu puheeksi vain korkeintaan joka kymmenennessä paikallistutkimuksessa.

Tuotakoon lopuksi esille (ilmestymisjärjestyksessään) paikallishistoriateokset, joissa palkolliskysymyksiin on syvennytty seikkaperäisemmin. Palvelusväen huomioon ottamisessa ovat kunnostautuneet Kangasalan, Vesilahden, Suur-Ulvilan, Vanhan Ruoveden, Pirkkalan, Punkalaitumen ja Suur-Loimaan historiat.⁴⁴ Koska eritoten yksittäisen paikkakunnan palvelusväen pidosta tuomio-kirjat antavat parhaat esimerkit, palvelusväen ansiokas tarkastelu on seurannut paikallisen tuomiokirja-aineiston tunnollista läpikäymistä.

1.2. Tutkimustehtävä

Ruotsalainen *Eva Österberg* on halunnut jakaa agraarihistorian tutkimuksen neljään eri osa-alueeseen seuraavasti:⁴⁵

Tutkimuskohde

KULTTUURIMAAPERÄ

- topografia
- maanviljelystekniikka
- pinta-alankäyttö
- ilmasto yms.

ASUTUS

- määrä
- rakenne
- levinneisyys
- maanjako yms.

Vallitsevat näkökohdat

ekologiset tai teknologiset

demografiset ja/tai juridis-kameraaliset

⁴⁴ Jutikkala, Eino, Maanomistus ja väestöryhmät. – Längelmäveden seudun historia I. Kangasalan historia I. Forssa 1949; Arajärvi, Kirsti, Vesilahden historia. Tampere 1950; Lehtinen, Erkki, Keskiajalta 1860-luvulle. – Suur-Ulvilan historia I. Pori 1967; Koukkula, Tuomo, Vanhan-Ruoveden historia II:1. Kuru, Pohjaslahti, Ruovesi, Vilppula ja Virrat isostavihasta 1860-luvulle. Vammala 1967; Saarenheimo, Juhani, Vanhan Pirkkalan historia. Tampere 1974; Niemelä, Jari, Oman seurakunnan perustamisesta Uudenkaupungin rauhaan (1639–1721). – Punkalaitumen historia 1. Vammala 1986; Laakso, Veikko, Suur-Loimaan historia I. Esihistorialliselta ajalta vuoteen 1721. Loimaa 1986.

⁴⁵ Österberg 1986, s. 301.

MAATALOUSEKONOMIA

- funktiot
- tahot
- kehitysvaiheet yms.

taloushistorialliset

SOSIAALIRYHMÄT JA SUHTEET
TALONPOIKAISYHTEIS-
KUNNASSA

- stratifiointi
- konfliktit
- yhteistyö
- integraatio jne.

sosiaali- ja sosiaalipoliittis-
historialliset

Ryhmittelystä ilmenee havainnollisesti, mikä näkökulma on ollut agraarihistorian tutkimuksessa vallitseva: maatalouden historia on pitkälti varsinkin lähdesyiden vuoksi ollut talollisväen historiaa. Historiantutkimuksen tiukkaa jakamista korkea-aitaisiin osa-alueisiin olisi syytä välttää, koska erityisesti nykyisin ovat saaneet ymmärtämystä pyrkimykset, joiden mukaan historian-tutkimuksen kentällä laaja-alaisesti liikkuva tutkimus voi olla tuloksekkaampaa kuin perinteisesti kapea-alaisesti työskentelevä. Tämä pitänee hyvin paikkansa väestö- ja taloushistorian spesifisiä kysymyksiä lähestyttäessä. Edellä esitetyn kaltainen luokittelu voi kuitenkin olla paikallaan silloin, kun selkeästi halutaan osoittaa ja täsmentää tutkimuksen luonne ja keskeiset operointialueet. Vaikka tämä palvelusväkitutkimus liikkuu jokaisella edellä esitellyllä osa-alueella, pääpaino kohdistuu toiseen ja kolmanteen osioon, palvelusväen pidon selittämi- seen taloudellisista näkökohdista käsin. Tämä tutkimus pyrkii täyttämään sen sosiaali- ja taloushistoriantutkimukseltamme kattamatta jääneen aukon, joka koskee maamme uuden ajan alun *palkollistenpitoperusteiden* etsimistä. Vaikka työssä tukeudutaan paljolti paikallistasoiseen lähteistöön, sen avulla haetaan vastauksia aikakauden pääelinkeinon harjoittamisen kannalta keskeiseen työ- voimakysymykseen. *Pääkysymykset*, joihin haetaan vastausta, kuuluvat seuraava- vasti: 1) Ketkä pestasivat palvelusväkeä? 2) Mitä näkökohtia palvelusväen hankkimiseen liittyi isäntäväen kannalta? 3) Miksi palvelusväkeä pidettiin? ja edelliseen läheisesti liittyen 4) Mitkä tekijät vaikuttivat siihen ja säätelivät sitä, tarvittiinko yksityisissä talouksissa oman väen ulkopuolista työväkeä?

Tarkastelu avautuu palvelijoita pitäneestä perusyksiköstä käsin. Sellaisena voidaan pitää taloutta (ruokakuntaa). Toisin sanoen palkollisten pitoa tutkitaan työvoiman tarvitsijan kannalta. Tutkimuksessa etsitään esitetystä perspektiivistä

käsin palkollisten pidon tyypilliset ilmenemismuodot ja niiden pohjalta sen perusteet tarkastelun kohteeksi valitulta alueelta noin 150 vuoden ajalta.

Koska edellisessä luvussa on jo kattavasti hahmoteltu palvelusväkitutkimuksen historiaa, ei ole enää tarpeen tähdentää sitä, millaisin historiantutkimuksellisin ottein tuon väestöryhmän menneisyyttä on pyritty lähestymään. Sen sijaan se, miksi tämä työ painottuu taloudellisiin aspekteihin, kaipaa selityksen. Tässä tutkimuksessa lähtökohtana on oletus, jonka mukaan edellä esitettyihin tutkimuksen pääkysymyksiin voidaan saada vastaus tarkastelemalla palvelusväkeä isäntäväen kannalta työvoimalisänä. Sen käyttöä luonnehtivat tekijät, joista juuri taloudellispuhjoisia voi yrittää eritellä ja joiden keskinäistä merkittävyyttä arvioida. Tutkimus jäsentyy ikään kuin vaaitsemistapahtumaksi, jossa vaa'an toiselle puolelle palvelijoiden pidon tason vakauttajiksi etsitään punnuksia, joiden kautta yksityisten talouksien harjoittamaa "työvoimapolitiikkaa" voidaan ymmärtää.

Tarkastelukulmankin valinta kaipaa puolustuksen. Ei ole mielekäästä tarrautua enää traditionaaliseen kansantaloudelliseen näkökulmaan, joka on kiistatta osoittanut palvelusväen merkityksen valtakunnallisena työvoimavarana.⁴⁶

Yksi ratkaisu olisi lähestyä palvelusväen pitoa työntekijän näkökulmasta. Tarkastelutapa vaatisi palvelusväen lukumäärien selvittelemistä, mitä on – vakavien lähdeongelmien uhallakin – jo tehty.⁴⁷ Koska palvelusväki oli alituisessa liikkeessä, palkolliskeskeiseen tarkastelukulmaan kuuluu olennaisena osana liikkuvuuden tarkastelu. Koska se ei ole systemaattisesti mahdollista 1600-luvulla lähdeongelmien vuoksi (kirkollinen väestökirjanpito täydentyy ja täsmäntyy vasta 1730- ja 1740-luvulta lähtien), palkolliskeskeisyys ei hyödytä paljon ennen 1700-luvun puoltaväliä.

Lähes koskematonta maaperää on selvittää, kuinka palvelijoiden pito jakautui "työnantajaryhmien" kesken ja edelleen niiden sisällä. Palvelijan perimmäinen

⁴⁶ Esim. Kallio 1913, erityisesti s. 56–79 sekä mainittujen sivujen nooteissa mainittu kirjallisuus.

⁴⁷ Kallio 1913, 183–230; Nygård 1989, s. 54–62; Wilmi, Jorma, Suomen läntisten läänien maaseudun palvelus- ja isäntäväki sekä palvelusväen pito 1600-luvulla ja 1700-luvun alkupuolella. Suomen historian liseniaattitutkielma Jyväskylän yliopistossa vuonna 1990, s. 103–216.

tarvitsija oli maaseudun asutuksellisen perusyksikön talon (tai kartanon, papilan jne.) isäntäväki.⁴⁸ Se teki itsenäisesti päätöksen, pestasiko se väkensä jatkoksi palvelijoita. Käytännön päätöstä ei tehnyt mikään kollektiivinen yhteiskunnan ryhmä (esimerkiksi kruununnimismiehet, rusthollarit) puhumattakaan siitä, että maaherra tai valtiopäivien säädyt, vielä vähemmän kuningas, olisivat lopulta ratkaisseet, kuinka vaikkapa Korppoon ulkosaarien tai Limingan suurpitäjän palvelusväki jakautui isäntätalouksien kesken. Toki palkollislainsäädännöllä ja muulla kruununhallinnon kontrollilla oli vaikutusta asiaan. Kysymys on lain, asetusten ja normien toteutumisesta käytännössä. Kriittisyys siinä suhteessa on tarpeen kaikessa historiantutkimuksessa, siis myös palvelusväkitutkimuksessa. Lain toteuttaminen ja tulkitseminen palvelusväkeen liittyvissä kysymyksissä on jo kiintoisa tutkimusteema, eikä sitä sovi jättää sivuamatta tässäkin työssä.

Yksityisillä talouksilla saattoi olla mahdollisuus ottaa palkollisten ohella muunkaltaista ulkopuolista työvoimaa. Torpparit tarjosivat isäntätaloudelle oman työvoimalisänsä, mutta torpparilaitos oli maassamme vaatimattomalla asteella ennen 1700-luvun jälkipuoliskoa, kuten Gylling on osoittanut. Sen merkitystä tavallisten talonpoikaistalouksien työvoimavarana on pidettävä vähäisenä ennen mainittua ajankohtaa. Itsellisväestö oli toinen potentiaalinen ulkopuolinen työvoimalisä. Tämäkin väestönosa alkoi kuitenkin paisua merkittävästi vasta torpparilaitoksen leviämisen aikaan. Tulokseksi siis jää, että 1600-luvulla ja vielä seuraavan vuosisadan alkupuolella palkolliset pysyivät ainoana varteenotettavana väenosana, josta taloudet saattoivat toivoa hankkivansa lisätyövoimaa.

Tämä työ alkaa johdanto-pääluvulla. Siinä paneudutaan *lähteistöön*, joka on osoittautunut tutkimuksessa käyttökelpoiseksi. Lähteiden ankara ruodinta on ollut tunnusomaista väestöhistoriamme tutkimukselle.⁴⁹ Yhtään vähemmällä ei

⁴⁸ Orvar Löfgren pitää perhetaloutta sosiaalisena ja taloudellisena yksikkönä (Löfgren, Orvar, *Family and Household among Scandinavian Peasants: An Exploratory Essay*. – *Ethnologia Scandinavica*. Lund 1974, s. 22). David Gaunt lisää kolmanneksi ulottuvuudeksi väestötekijät (Gaunt 1976, s. 33).

⁴⁹ Esim.: Voionmaa 1915, passim; Jutikkala, Eino, *Väestö ja asutus 1500-luvulta 1800-luvun puoliväliin*. – *Suomen kulttuurihistoria II*. Jyväskylä 1934, passim; Jutikkala, Eino, *Hämeen väestöolot Uudenkaupungin rauhasta taulustolaitoksen alkuun (1721–49)*. Tilastollisia tiedonantoja 36. Helsinki 1939, passim; Jutikkala, Eino, *Die Bevölkerung Finnlands in den Jahren 1721–49*. Helsinki 1945, passim; Jutikkala, (jatkuu...)

selviydy palvelusväen tutkijakaan, sillä lähteet huomioivat palkolliset niukalti ja epätarkasti verrattuna esimerkiksi talollisväestöön.

Toisessa pääluvussa esitellään *säädökset*, jotka koskivat tutkittavan aikakauden palkollisten pitoa. Tämän työn kannalta huomionarvoista on se, miten palkolliskysymysten ympärille kehkeytynyt lainsäädäntö kohdistui palkollisten pidon taloudellisiin näkökohtiin.

Työn kolmannessa pääluvussa tiivistetään tutkimusalueen *palkollisten määrä ja sukupuoli* vain sikäli kuin on työn teeman kannalta tarkoituksenmukaista. Seikkaperäisyyden osalta viitataan tekijän aiempaan lisensiaattitutkimukseen. Vaikka palkollismääriä koskevissa lukusarjoissa liikutaan kiistanalaisella maaperällä, palvelusväen määrä on voitava – tietysin varauksin – ankkuroida muun väestön määrään.

Neljännessä pääluvussa ovat tarkasteltavina *palvelusväen tarvitsijat*. Heidän tärkeimmät ryhmänsä täsmennetään ja selvitetään, oliko niiden sisälläkin eroja. Lisäksi selostetaan, miten palvelusväki jakaantui tietysin kriteerein tyypiteltyjen isäntätalouksien kesken.

Viidennessä pääluvussa käsitellään *palkollisten pitoa*. Esiin otetaan siihen liittyvät keskeiset käytännöt. Sellaisia ovat esimerkiksi pestaaminen ja palkkaus. Pidon elementtejä peilattaessa ollaan edelleen uskollisia taloudellis-pohjaiselle kysymyksenasettelulle. Siksi sellaiset palkollisten pitoon liittyvät kokonaisu-

⁴⁹ (...jatkuu)

Eino, Suomen väestöolot suuren Pohjan sodan jälkeisenä aikana. – HAik 2/1945. Helsinki 1945, passim; Jutikkala, Eino, Can the Population of Finland in the 17th Century Be Calculated? – SEHR 1957, passim; Jutikkala, Eino, Väestö ja yhteiskunta. – Hämeen historia II:1. Noin vuodesta 1540 vuoteen 1721. Hämeenlinna 1957, s. 161–179; Jutikkala, Eino, Folkmängd och befolkningsrörelser i lokalhistoria. Paikallishistoriallinen toimisto r.y. Publikationer Nr. 3. Loimaa 1978, s. 16–19; Soininen, Arvo, M., Pohjois-Savon asuttaminen keski- ja uuden ajan vaihtocessa. – Hist. tutkim. LVIII. Forssa 1961, s. 122–124; Mäkelä, Anneli, Hattulan kihlakunnan ja Porvoon läänin autioituminen myöhäiskeskiajalla ja uuden ajan alussa. – Hist. tutkim. 109. Forssa 1979, s. 14–20; Orrman, Eljas, Henkikirjat henkilöhistoriallisena lähteenä. – Genos. Suomen Sukututkimusseuran aikakauskirja 1/1980. Lahti 1980, s. 1–5; Pirinen, Kauko, Savon historia II:1. Rajamaakunta asutusliikkeen aikakautena 1534–1617. Pieksämäki 1982, s. 93–99, 309–328; Keränen, Jorma, Kainuun asuttaminen. – SHJ 28. Keuruu 1984, s. 127–128, 195–201; Turpeinen, Oiva, Nälkä vai tauti tappoi? Kauhunvuodet 1866–1868. – Hist. tutkim. 136. Jyväskylä 1986, passim.

det, jotka selkeästi ovat sosiaalihistoriallisia tutkimusteemoja, jätetään sivuun. Asiaan palataan jäljempänä tehtävänrajoituksen yhteydessä.

Tutkimusmetodisesti ja –teoreettisesti on haastavaa yrittää arvioida, millainen ”hyöty” palkollisenpidosta isäntätaloudelle koitui. Pohjoismainen historian tutkimus ei ole ollenkaan paneutunut kysymykseen. Esteenä, ellei suorastaan antautumisen syynä, on ollut ylittämättömänä pidetty käyttökelpoisten lähteiden puute. Vaikka muun eurooppalaisen historian tutkimuksen osalta tilanne on hieman valoisampi (käytössä on esimerkiksi yksittäisten talojen ja kartanoiden päiväkirjoja ja tilejä), näkökohtaan on puututtu vain pinnallisesti. Vakava ongelma on soveltuvan mittariston ja kriteeristön puuttuminen. Tässä työssä palkollisten pidon hyöty- ja tulosulottuvuutta tarkastellaan palvelijoita pitäneestä tahosta käsin. Palvelijan merkitys isäntävälle syntyi hänen tuomastaan työpanoksesta. Sen vastapainona isäntäväki joutui vastaamaan pidosta aiheutuneista kustannuksista.

Kuudes pääluku kiinteyttää työn tulokset: osin edellisten lukujen annin pohjalta, osin uusia näkökohtia tuomalla, rakennetaan kuva palkollisten pidon *perusteista ja luonteesta*. Pääluvun rakenteena on tutkimusteoreettisesti ja –metodisesti uudenlainen yritys, jossa pyritään yksityisen talouden vuosittaista palvelijanpitoa, talouden elinvoiman muutoksia ja niihin vaikuttaneita tekijöitä seuraamalla selvittämään, mitkä seikat aiheuttivat palvelussuhteen syntymisen, pitivät sitä yllä ja vihdoin päättivät sen. Palvelusprosessissa on nähtävissä kolme ”kriittistä” vaihetta. Ensinnäkin pestaamistapahtuma osoittaa, että syystä tai toisesta tarvittiin talouteen ulkopuolista väkeä. Siihen liittyy läheisesti kysymys, kuinka paljon ja kumpaa sukupuolta tarvittiin. Toinen palvelusprosessin vaihe on itse palvelu, isäntäväen kannalta palkollisen pito. Viimeinen eli kolmas vaihe syntyi silloin, kun palvelussuhde päättyi. Päätösvaihe ei aina sujunut joustavasti. Siihen liittyviä ongelmia käräjäpöytäkirjat paljastavat sivumäärin.

Seitsemännessä pääluvussa verrataan työssä saatuja tuloksia niihin, joita *muiden maiden maiden tutkimus* on voinut esittää. Koska kohta kohdalta vastaavaa tutkimusta ei ole muualla tehty, vertailu ei voi olla kokonaisvaltaista. Se kohdistuu joihinkin palkollistenpidon näkökohtiin, ja vertailualueiden valinnan painavimpana kriteerinä on ollutkin paneutua alueisiin, joilta palkollislainsäädäntö on osoittautunut maahamme sovellettuna siirtyneen.

Tutkimuksen teema sisältää seuraavat *tehtävänrajaukselliset* seikat:

1) Tutkimusalue käsittää Ahvenanmaan, Varsinais-Suomen, Ala- ja Ylä-Satakunnan sekä koko Pohjanmaan. Mainitut maantieteelliset alueet kattoivat 1630-luvun läänijaon mukaisesti Turun ja Porin läänin (sekä Ahvenanmaan) ja Pohjanmaan läänin. Tutkimusalue on laaja nimenomaan etelä-pohjoinen-suunnassa, mutta riittävän syvällinen myös leveys suunnassa; kuuluuhan tutkittavaan alueeseen seutuja, joille merikalastus oli elintärkeä henkireikä, niitä, joille oli juurtunut vauras peltoviljely sekä vielä seutuja, joiden talous tukeutui kaskenpolttoon. Tutkimusaluetta selvitetään vähän myöhemmin omassa luvussaan.

2) Maaseutu käsittää alueen, jossa tarkastelun ulkopuolelle on jätetty kaupungit. Tutkittavaksi valittuna aikana niitä oli enimmillään 13 kappaletta, joista vain v. 1651 perustettu Kajaani sijaitsi sisämaassa. Kaupunkien palvelusväen sulkemista tutkimuksesta puoltaa valittu näkökulma. Koska kaupunkien palvelusväki nimityksiensä, työtehtäviensä, asemansa ja palkkauksenkin osalta poikkesi suuresti maaseudun palvelusväestä ja koska työn tarkastelukulma on jäsenetty avautumaan palkollisia pitäneestä yksiköstä (käytännössä voittopuolisesti talonpoikaistalosta), sen elinkeinoista ja niiden aiheuttamista palkollisenpitotarpeista käsin, kaupunkien palvelusväestö voidaan sivuuttaa.⁵⁰

Maaseudun palvelusväki oli lisäksi absoluuttisin luvuin ylivoimainen suhteessa aikakauden vaatimattomiin kaupunkiyhdyskuntiin. Vertailuasetelmat syntyvät luontevasti laajan ja erilaisista talousmaantieteellisistä osista koostuvan maaseudun sisällä. Toki ei sovi unohtaa, kuinka kaupungit tietyllä vetovoimallaan vaikuttivat siihen väestöön ja sen väestön käyttäytymiseen, joka oli jo palkollisväestöä tai potentiaalisesti sellaiseksi syntymässä.

⁵⁰ Kaupunkien palvelusväestä esim.: Virkkunen, A. H., Oulun kaupungin historia I. Kaupungin alkua ajoilta isonvihan loppuun. Oulu 1953, s. 152, 161; Halila, Aimo, Oulun kaupungin historia II. 1721–1809. Oulu 1953, s. 160; Jäntere, Kaarlo, Naantalın historia II. Kaupunki ja seurakunta luostariajan lopusta Suomen sotaan. Turku 1959, s. 67; Luukko, Armas, Vaasan historia I. 1606–1721. Vaasa 1971, s. 94, 103; Luukko, Armas, Vaasan historia II. 1721–1808. Vaasa 1979, s. 62–63, 67; Mäntylä, Ilkka, Tornion kaupungin historia I. 1621–1809. Tampere 1971, s. 134; Ranta, Raimo, Turun kaupungin historia I. 1600–1721. Turku 1975, s. 154, 175; Mäkelä, Anneli, Kaupungin perustamisesta Pohjan sotaan 1640–1700. – Kristiinankaupungin historia I. Vaasa 1984, s. 43.

3) Tarkastelumme kohde, palvelusväki, oli isäntäväkeen pääasiassa vuosisopimuksin pestautunutta. Tutkittavan alueen ja aikakauden palvelusväen koostumuksen osalta viitattakoon tekijän aiempaan työhön.⁵¹

4) Tutkittava ajanjakso käsittää noin 150 vuotta eli 1600-luvun ja alkupuolen seuraavasta. Käytännössä tutkimusajankohdan alku ei lähdesyiden vuoksi sijoitu mekaanisesti uuden vuosisadan alkuun. Ensimmäiset suhteellisen luotettavat ja edes joitain laajahkoja alueita kattavat lähteet palvelusväen tutkija löytää 1600-luvun alkuvuosien huonekuntaveroluetteloista. 1630-luvulta alkaen saadaan yhtenäiseksi peruslähteeksi henkikirjojen sarja. Se saa rinnalleen 18. vuosisadan puolivälissä väestötaulukot. Samaan aikaan kirkollinen väestökirjanpito (erityisesti rippikirjat ja muuttaneiden luettelot) täsmentyvät ja saavat aikaan palvelusväkitutkimuksessa uudenlaista kysymyksenasettelua. Toinen oleellinen tutkimusajanjakson valintaan vaikuttanut seikka on se, että 1700-luvun loppupuolelta lähtien väestömäärä alkaa paisua suuresti. Tämä pakottaisi muovaamaan uudelleen lähteiden käyttötappaa. Tarkastelukulmaakin olisi muutettava tai ainakin määriteltävä sitä uudelleen, koska voimistuva torpparilaitos talonpoikaistalouksien lailla alkaa käyttää työvoimanaan palkattua lisäväkeä. Koska ennen 1700-luvun jälkipuoliskoa voidaan käyttää ja vertailla palkollisia pitäneiden yksiköiden tilaa esimerkiksi veronmaksukyvyyn muutoksia seuraamalla, keino ei päde palvelijoita pitäneisiin torpparitalouksiin: ne eivät esimerkiksi näy maaveron maksajina.

5) Työhön on otettu selkeästi taloushistoriallista ulottuvuutta sosiaalishistoriallisten kysymysten asemesta. Niinpä tarkastelun ulkopuolelle jätetään palkollisten ja isäntäväen keskinäiset suhteet, työvoiman kohtelu, palkollisten rikkomukset ja niiden seuraukset sekä muut palvelukseen astumiseen, siinä oloon ja siitä irtautumiseen liittyvät sosiaaliset aspektit. Vaikka edellä mainitut näkökohdat sinällään omina tutkimusteemoinaan rajataan tehtävän ulkopuolelle, niihin joudutaan puuttumaan sikäli kuin tutkimusteema, siihen liittyvät kysymykset ja tutkimuksen tarkastelukulma antavat aihetta.

⁵¹ Wilmi 1990, s. 167–217.

1.3. Tutkimusalue

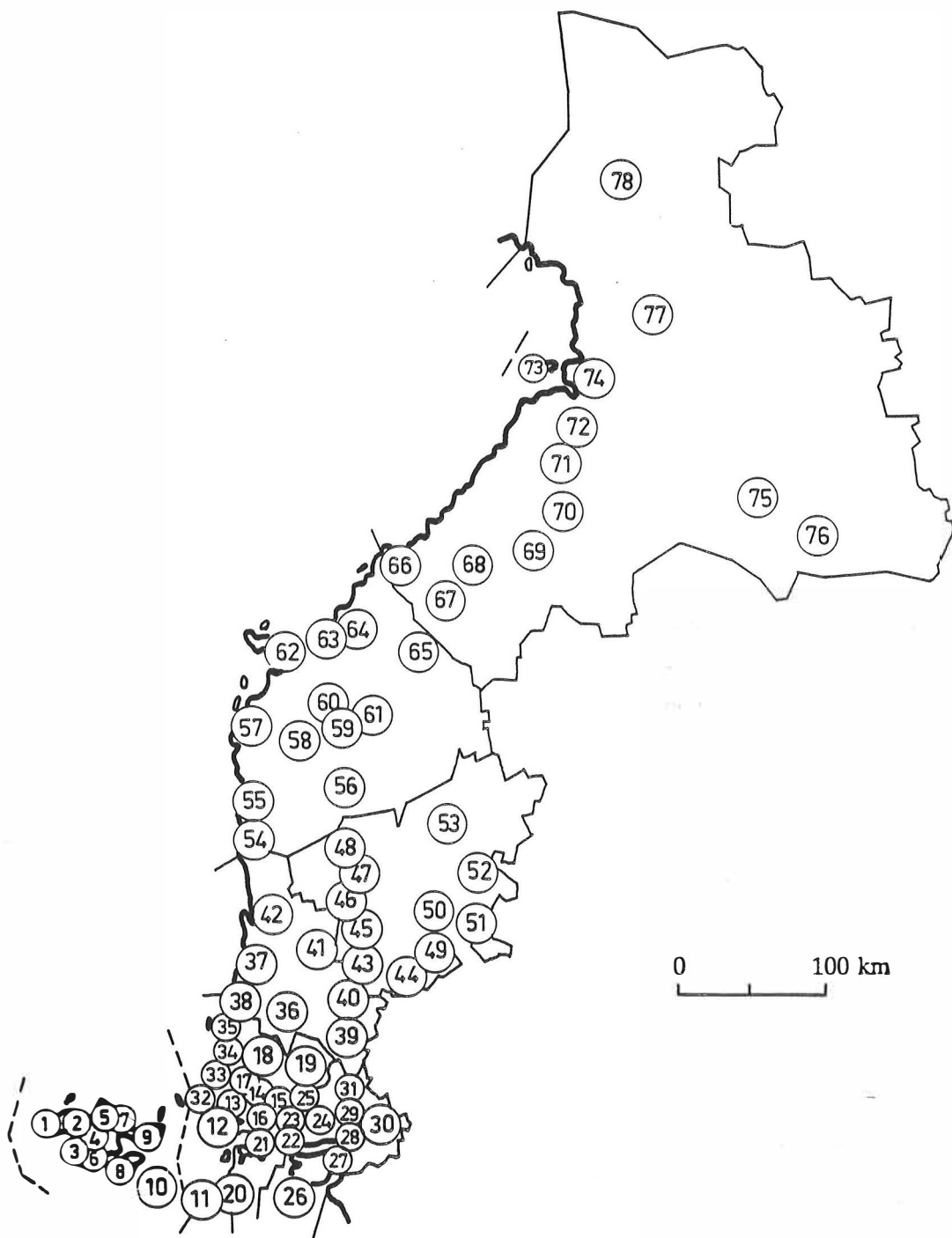
Tutkimuskohteena ovat alueet, jotka vuoden 1634 läänijaon mukaan kuuluivat Turun ja Porin sekä Pohjanmaan lääneihin. Ne käsittivät Ahvenanmaan, Varsinais-Suomen, Satakunnan ja koko Pohjanmaan. Läänitasoa pienempää yksikköä edustaa kihlakunta. Kihlakuntajako, jota työssä käytetään, noudattaa niin ikään 1630-luvun läänihallinnon järjestelyn tulosta. Varsinais-Suomi jakautui tuolloin Halikon, Maskun, Piikkiön ja Vehmaan kihlakuntiin; Satakunta aliseen ja yliseen kihlakuntaan; Ahvenanmaakin oli omana kihlakuntaa vastaavana yksikkönään. Laaja Pohjanmaan lääni käsitti kaksi kihlakuntaa, joista toinen oli nimeltään joko eteläinen tai Vaasan voutikunta ja toinen joko pohjoinen tai Oulun voutikunta.

Lääni- ja kihlakuntatason muutokset eliminoidaan tukeutumalla edellä esitettyyn hallintoyksikköjakoon. Läänien rajoissa ei tapahtunut huomattavia muutoksia, lukuunottamatta lyhytaikaisiksi jääneitä Pietari Brahen kokeiluja. Kihlakuntajako sen sijaan vaihteli. Varsinais-Suomi oli eräinä aikoina jakautunut viideksi kihlakunnaksi, kun Mynämäen kihlakunta muodosti omansa. Tarpeelliseksi katsottiin jakaa Satakuntaakin. Sen alueelle järjestettiin ajan oloon kolmaskin kihlakunta, joka pääosin koostui entisen Ylä-Satakunnan lounaisosista. Pohjanmaakin oli 1600-luvun puolivälin jälkeen jakautunut kolmeen osaan niin, että suunnilleen nykyinen Keski-Pohjanmaa ja pohjoinen osa Etelä-Pohjanmaata sijoitettiin Pohjanmaan keskiseksi kihlakunnaksi. 1700-luvun alkupuolella vakiintui käytäntö, että molemmat vanhat kihlakunnat jaettiin kahtia.

Kihlakunnat koostuivat ensimmäisten kattavien henkikirjojen laadinnan aikaan (Turun ja Porin läänistä vuosilta 1634/1635, Pohjanmaalta vuodelta 1641) seuraavista hallintopitäjistä:⁵²

⁵² VA 1918: 1–313; 7135: 96–159; 9110: 3–222; Suomen historian kartasto. Toinen, uudistettu painos. Porvoo 1959, kartat 18 ja 19.

KARTTA 1. Tutkimusalue

Kihlakunta	Hallinto- pitäjä	(Pitäjän sijaintia osoittava numero kar- talla 1)	Hallinto- pitäjä	(Pitäjän sijaintia osoittava numero kar- talla 1)
AHVENANMAA	Eckerö	(1)	Hammarland	(2)
	Jomala	(3)	Finström	(4)
	Saltvik	(5)	Lemland	(6)
	Sund	(7)	Föglö	(8)
	Kumlinge	(9)	Kökar	(10)
MASKU	Korppoo	(11)	Rymättylä	(12)
	Lemu	(13)	Masku	(14)
	Maaria	(15)	Raisio	(16)
	Nousiainen	(17)	Mynämäki	(18)
	Pöytyä	(19)		
PIIKKIÖ	Nauvo	(20)	Parainen	(21)
	Sauvo	(22)	Kaarina	(23)
	Piikkiö	(24)	Lieto	(25)
HALIKKO	Kemiö	(26)	Perniö	(27)
	Halikko	(28)	Paimio	(29)
	Muurla	(30)	Marttila	(31)
VEHMAA	Taivassalo	(32)	Vehmaa	(33)
	Uusikirkko	(34)	Laitila	(35)
ALA- SATAKUNTA	Eura	(36)	Eurajoki	(37)
	Lappi	(38)	Loimaa	(39)
	Huittinen	(40)	Kokemäki	(41)
	Ulvila	(42)		
YLÄ- SATAKUNTA	Tyrvää	(43)	Vesilahti	(44)
	Karkku	(45)	Mouhijärvi	(46)
	Hämeenkyrö	(47)	Ikaalinen	(48)
	Lempäälä	(49)	Pirkkala	(50)
	Kangasala	(51)	Orivesi	(52)
	Ruovesi	(53)		
POHJANMAAN ETELÄINEN	Lapväärtti	(54)	Närpiö	(55)
	Ilmajoki	(56)	Maalahti	(57)
	Laihia	(58)	Isokyrö	(59)
	Vähäkyrö	(60)	Lapua	(61)
	Mustasaari	(62)	Vöyri	(63)
	Uusikaarle-		Pietarsaari	(65)
	pyy	(64)		

POHJANMAAN	Kruunupyy	(66)	Kokkola	(67)
POHJOINEN	Lohtaja	(68)	Kalajoki	(69)
	Pyhäjoki	(70)	Saloinen	(71)
	Liminka	(72)	Hailuoto	(73)
	Oulu	(74)	Paltamo	(75)
	Sotkamo	(76)	Ii	(77)
	Kemi	(78)		

Tutkimusalueen maa-ala on n. 131 000 neliökilometriä. Jos sitä vertaa maamme 1600-luvun alun kokonaisalaan (ennen vuoden 1617 rauhansopimuksen mukaan saatuja aluelisäyksiä), tutkimusalue käsitti siitä noin 58 %. Kun kokonaisuus-alaan otetaan huomioon Käkisalmen lääni, tutkimusalueen kattavuudeksi tulee noin 50 %. Pohjan sodan jälkeisissä 1700-luvun alkupuolen rauhanteoissa koetut aluemenetykset merkitsivät käytännössä sitä, että tutkitavan alueen edustavuus korostui, vaikka Käkisalmen läänin pohjoisosa säilyi Suomen osana.

Maamme kokonaisväkiluvun on arvioitu olleen 1600-luvun toisella neljänneksellä – ensimmäisten henkikirjojen laadinta-aikaan – noin 246 000 henkeä.⁵³ Henkikirjojen perusteella tutkimusalueella väestöä asui vähintään 110 000 henkeä, noin 45 % maamme väkiluvusta.⁵⁴ Osuudeksi tulee lähes sama (46 %), kun sitä arvioidaan 1700-luvun puolivälin tabellien perusteella.⁵⁵

⁵³ Arvion on esittänyt Åström (Åström, Sven-Erik, Hur stor var Finlands befolkning under stormaktstiden? – Helsingin yliopiston talous- ja sosiaalhistorian laitoksen tiedonantoja. N:o 8 1978. Helsingfors 1978, s. 5). Hän on perustanut laskemansa henkikirjoihin, joiden hän olettaa sisältävän noin 45 % kokonaisväestöstä. Kuten tutkija huomauttaa, saatua kokonaisväestölaskelmaa on pidettävä ehdottomasti miniminä.

⁵⁴ Laskelman pohjana seuraavat henkikirjat: VA 1918, 7135 ja 9110. Niiden ilmoittamaa väestöä oli noin 51 000 henkeä; kokonaisväkilukuarvio on tehty Åströmin esittämää suhdelukua käyttäen.

⁵⁵ Maamme kokonaisväkilukuna käytetty 426 000 henkeä, tutkimusalueen 196 000 henkeä. Lähteet: Jutikkala 1945a, s. 88–119; Pitkänen, Kari, Finlands folkmängd år 1749. – HTF 1979. Ekenäs 1979, s. 39–40; Jutikkala, Eino, Asutus ja väestö. – Suomen taloushistoria 1. Helsinki 1980, s. 151.

1.4. Lähteet

Tutkimuksen arkistolähteistön rungon muodostaa *henkikirjojen* sarja. Puut- teistaankin huolimatta se on ensimmäinen ja ainoa lähdesarja, jonka perusteella voi edes tyydyttävästi nimenomaan 1600-luvulta selvittää palkollisten ja isän- täväen määriä.

Kuten tunnettua, henkikirjoituksen edeltäjänä oli myllytullin kanto. Sitä alettiin koota vuodesta 1625 lähtien, ja osissa maatamme (Pien-Savossa ja Pohjan- maalla) sitä kannettiin jo alusta alkaen henkiveron tapaan.⁵⁶ Säännöllinen ja varsinainen henkiverotus alkoi vuonna 1634.⁵⁷ Se suunniteltiin aluksi tilapäis- luontoiseksi, mutta monien muiden kruunun 1600-luvun alkupuolella kanta- mien verojen tapaan sekin vakinaistui vuosisadan puolivälissä. Henkikirjat laati aluksi seurakunnan papisto, mutta vuodesta 1636 lähtien tehtävä siirtyi siltä pois, ja vuodesta 1652 lähtien työ uskottiin varta vasten nimetyille manttaali- komissaareille.⁵⁸

Henkikirjoihin merkittiin täysi-ikäinen väestö, oikeammin osa siitä. Aluksi henkirahan alaisia olivat yli 12-vuotiaat, mutta 1650-luvulla alaikäraja nostet- tiin 15 vuoteen ja samalla vakiintui 63 vuoden ikä ylärajaksi, jota vanhemmilta henkimaksua ei vaadittu. Paitsi että henkikirjoista puuttuu tiettyjä ikäryhmiä, niissä ei ole kaikkea väestöainesta. On havaittu, että henkirahasta vapautettiin sotamiehet perheineen, vuoden 1640 päätöksellä säterikartanoiden väki, vero- vapausvuosia nauttineet, kirkonkerjäläiset ja muut rutiköyhät.⁵⁹

⁵⁶ Melander, K. R., Suomen ynnä Käkisalmen läänien ja Inkerin veroista vuosilta 1617–1634. – HArk XIV. Helsinki 1896, s. 514–515.

⁵⁷ Turun ja Porin läänin ensimmäinen henkikirja on juuri vuodelta 1634 (VA 1918), Ahvenanmaalta vuodelta 1635 (VA 7135), kuten Pohjanmaaltakin (VA 9101). Viimeksi mainitusta henkikirjasta on säilynyt kuitenkin vain eteläisen voutikunnan osuus; ensimmäinen koko Pohjanmaan käsittävä henkikirja on vasta vuodelta 1641 (VA 9110).

⁵⁸ Jutikkala 1957b, s. 151–155; Jutikkala 1958, s. 107–108; Lext, Gösta, Man- talsskrivningen i Sverige före 1860. – Meddelanden från ekonomiskhistoriska insti- tutionen vid Göteborgs universitet 13. Göteborg 1979; Orrman 1980, s. 2–5.

⁵⁹ VA 7932: 198(v); Jutikkala 1957b, s. 155; Lext 1979, s. 49–57.

Toistuvasti siteerataan *Jutikkalan* huomiota, että osa henkikirjoista on muita täydellisempiä. Luotettavimpina pidetään niitä, joissa on eniten nimiä. Sellaisiksi ovat ainakin Hämeessä osoittautuneet vuosien 1634, 1654 ja 1694 henkikirjat. Tarkimpia näyttävät olevan ne, jotka laadittiin heti henkikirjoituskäytännöstä annettujen uusien ohjeiden jälkeen.⁶⁰

Tarkimpinakin pidettyjen henkikirjojen puutteista vakavimmat ovat säterikartanoiden palvelusväen kirjaamattomuus 1600-luvun jälkipuoliskolla ja verovapausvuosien aikainen talouteen kuuluvan väen vapautus henkirahasta. Maaninnan arvoinen, mutta kokonaisuuden kannalta vähäinen, oli sotamiestalouksien väen verovapaus. Säterikartanoiden väen puuttuminen vaikuttaa Lounais-Suomen palvelusväenpito-oloista saatuun kuvaan, ja verovapautta nauttineiden uudistilojen kohtelu on muistettava lähinnä Pohjanmaata tarkasteltaessa. Nämä systemaattiset puutteet ovat johtaneet siihen, että isäntäväkiryhmien joukosta on pitänyt jättää pois ne taloudet, joiden palvelusväki ei lähdevajaavuuden vuoksi ilmene. Tilanne paranee 1700-luvun puolella, jolloin henkikirjoihin aletaan merkitä myös henkirahaa maksamattomat tai siitä suorastaan vapautetut. Tällöin palvelusväeksi on otettu mukaan kaikki väestöaines, jota sellaisena voi perustellusti pitää riippumatta siitä, maksettiinko siitä henkiveroa.

Väestöhistorian tutkimus on aiheellisesti kritikoinut henkikirjojen käyttöä. Kriittikin on vienyt pisimmälle tunnettu ruotsalainen taloushistorioitsija *Eli Heckscher*, jonka mielestä 1600-luvun henkikirjat ovat vain osoittimia vuotuisesta taloudellisesta tilanteesta, eivät väestömääristä.⁶¹ *Jutikkala* on tuominut kärkeistyksen liian yksioikoiseksi ja väittää, että ainakin Suomessa veronkantoseikat ovat tärkeämpiä henkikirjaväkiluvun muutosten aiheuttajia kuin Ruotsissa.⁶² *Åströmin* mukaan 1600-luvulla henkikirjaväkiluvun muutokset eivät aiheutuneet pelkästään tehostuneesta veronkannosta, vaan väkiluvun kasvu oli pitkälti todellinen.⁶³

⁶⁰ Jutikkala 1957b, s. 163–177.

⁶¹ Heckscher, Eli, F., *Ekonomisk historiska studier*. Stockholm 1936, s. 221–222, 226–227, 238–246; Heckscher 1936b, s. 402; Jutikkala 1978, s. 17–18.

⁶² Jutikkala 1957b, s. 160–161.

⁶³ Åström, Sven-Erik, *Natur och byte. Ekologiska synpunkter på Finlands ekonomiska historia*. Ekenäs 1978, s. 38–41. Henkikirjojen käytöstä kylätutkimukses- (jatkuu...)

Voidaan myös kysyä, ovatko henkikirjat liian vaatimaton mittari osoittamaan varallisuuskehityksen ja veronmaksukyvyyn muutoksia. Henkirahasta selviytyminen hän oli verraten vähäinen ponnistus talollisväestölle. Palkollisen henkimaksuksi riitti 1600-luvulla yleensä vaivaiset 12 äyriä,⁶⁴ joka käsitti hänen esimerkiksi 12 kuparitaalarin vuosipalkasta vain vajaat kahdeksan prosenttia (hopea- ja kuparitaalarin suhteena käytetty 1:2 1/2). Taloudellis-sosiaalisen asteikon alapäässä sijainneelle palvelijaväestölle henkirahasta huolehtiminen ei ollut koskaan ongelma: sen maksoi hänen isäntänsä. Sen sijaan joillekin muille maattomille väestönosille, esimerkiksi itsellisille ja käsityöläisille, vuotuisen henkirahan maksaminen saattoi olla huomattava ponnistus. Hehän saattoivat joutua taistelemaan jatkuvasti saadakseen edes niukan toimeentulonsa.

Vaikka henkikirjojen luotettavuus väestöilmiöiden kuvaajana on asetettu kyseenalaiseksi, niitä ilman ei selviydy väestöhistorian haasteista ennen 1700-luvun puolivälissä järjestettyä taulustojen laadintaa. Henkikirjojen avulla on päästy ainakin suhteellisen luotettavina minimiarvoina pidettäviin kokonaisväestölaskelmiin.⁶⁵

Palvelusväestöön kohdistuvassa tutkimuksessa ei ole oleellista suunnata voimavaroja siihen sinänsä mielenkiintoiseen pohdiskeluun, voiko henkikirjojen avulla päästä kouriintuntuviin kokonaisväkilukulaskelmiin. Päähuomio on kiinnitettävä siihen, kuinka henkikirjojen epätäydellisiäkin palvelijamääriä voi käyttää tutkimuksessa hyväksi. Henkikirjojen käyttö poikittaisotosmaisesti palkollismäärien saamiseksi edes joiltain vuosilta on tunnustettu uskaliaaksi yritykseksi.⁶⁶ Silti siihen on mentävä ainakin silloin, kun halutaan kartoittaa palvelusväen alueellinen yleisyys. Tällöin kysymys ei ole niinkään absoluuttisten palkollismäärien luotettavuudesta, vaan eri alueiden välisistä suhteellisista luvuista.

⁶³ (...jatkuu)

sa: Markkanen, Erkki, Huopanalaiset henkikirjassa 1600-luvulla. – Historioitsija – taaksepäin katsova profeetta. Mauno Jokipiille omistettu juhlaKirja. SHJ 30. Saarijärvi 1984, s. 57–62.

⁶⁴ Esim. Laitilan syyskäräjät 18.–20.10.1699, VA mm 35: 749–750. Vrt. Lext 1979, s. 73.

⁶⁵ Jutikkala 1957b, s. 163–177; Åström 1978a, s. 5; Jutikkala 1980, s. 149–152.

⁶⁶ Jutikkala 1990, s. 250–251.

Kritiikki, jota voi esittää henkikirjojen käyttöarvoa kohtaan palkollismäärien osoittajana, vaimenee tässä työssä siten, että ei ryhdytä kiistelemään poikittaisotoksin lähteistä saatavien palkollismäärien "todenperäisyydestä". Kun seurataan samaa lähdesarjaa yksityisistä talouksista käsin pitkittäisotoksin vuosi vuodelta, kuten tutkimuksen loppupuolella tehdään, saadaan palkollismääriä, joilla on ainakin toisiinsa nähden suhteellista merkitystä. Näkökohta avaa uusia ulottuvuuksia palkollistutkimukseen.

Henkikirjojen antia voi toki kontrolloida muilla lähteillä. Ensinnäkin eräiltä alueilta, lähinnä lounaisimmasta osasta maamme, on säilynyt *rippikirja-aineistoa* jo 1600-luvun puolelta.⁶⁷ Joka tapauksessa tuo kirkollinen lähdesarja tulee kattavaksi viimeistään isonvihan jälkeen. On perusteltua olettaa, että pappi tunsii seurakuntalaisensa paremmin kuin henkikirjoittaja laajan alueensa henkirahan alaiset. Rippikirjojenkin merkinnät ansaitsevat kritiikkinsä. Näyttää siltä, että tarkkuus, jolla papit väestöä rippikirjoihin merkitsivät nimenomaan väestön sosiaalisen aseman perusteella, vaihteli kunkin papin oman harkinnan ja totumuksen mukaan. Esimerkiksi Vehmaan isonvihan jälkeisissä rippikirjoissa osa väestöstä (enimmillään joka kahdeksas) on vailla sosiaalista asemaa osoittavaa merkintää, kun taas naapuripitäjässä Taivassalossa väestö kirjattiin samaan aikaan tarkoin henkilö henkilöltä.⁶⁸ Tuntuu siltä, että vaikka palvelusväkeä kirjattiin henkikirjaan nimenomaan 1600-luvulla rippikirjaa vähemmän, henkikirjaväestön sosiaalinen asema merkittiin paikoin tarkemmin kuin rippikirjaan.

Kun vertaa henkikirjojen ja rippikirjojen sisältämiä palvelusväen määriä, voi tehdä ensimmäisen selvityksen maamme lounaisosista 1690-luvulta ja 1700-luvun alkuvuosilta. Kolmen pitäjän – Liedon, Maarian ja Vehmaan – henki- ja rippikirjojen vertailu osoittaa, että edellisiin on viety 75–80 % jälkimmäisten palkollismääristä.

⁶⁷ Varhaisimmat rippikirjat ovat kuitenkin vain kokonaisuuksien osasia (esimerkkinä Vehmaan vuodesta 1667 alkava rippikirja). Nimenomaan 1600-luvun puoleisten rippikirjojen käyttöä hankaloittaa sekin, että aina ei ilmene, minä vuosina kirjassa mainittu aikuisväestö on ollut olemassa ja miten sen määrä on vuosittain vaihdellut.

⁶⁸ VA, Vehmaan ja Taivassalon kirkonarkistot. Rippikirjat v. 1707–1740.

Isonvihan jälkeen tutkimusalueen henki- ja rippikirjojen tiedot palkollismääristä käyvät pian hyvin yhteneviksi. Satakunnasta, josta lähemmän tarkastelun kohteena ovat Huittisten, Vesilahden ja Ruoveden väestölähteet, löytyy ainakin 1730-luvun alusta henkikirjoja, joissa palvelusväkeä on suorastaan 5–10 % enemmän kuin vastaavissa rippikirjoissa. Pohjanmaalla, jossa tutkimuksen kohteina ovat maakunnan eteläosasta Lapua ja Isokyrö, pohjoisosasta Liminka ja Kemi, palkolliset on merkitty sekä henki- että rippikirjoihin yhtä tunnollisesti.

Rippikirjat osoittautuvat monipuoliseksi palvelijatutkimuksen lähteeksi. Parhaimmillaan ne kertovat esimerkiksi palvelusväen iän huomattavasti tarkemmin kuin henkikirjat. Henkikirjojen lailla ne muodostavat lähdesarjan, jonka avulla tutkimukseen saadaan tiettyä jatkuvuutta toisin kuin tilapäisen veronkannon yhteydessä syntyneitä asiakirjoja käyttämällä. Lähdekriittisesti tärkeää on huomata sekin, että henki- ja rippikirjoilla oli erilainen tarkoitusperänsä. Henkirahan kannossa oleellista oli, että verorahoja saatiin kootuksi niin paljon kuin mahdollista, ei se, kuka ne käytännössä maksoi. Sen sijaan pappi piti rippikirjaa nimenomaan seuratakseen alueensa väestön ripilläkäyntiä ja liikkuvuutta, jotta yhteisöelämä olisi pysytellyt normien mukaisena.

Henkikirjojen palkollistietoja voi kontrolloida *sotamies- ja suostuntaveroluetteloiden* avulla. Sotamiehenottoluettelot ovat käyttökelpoisimmillaan ennen vakinaisen sotamiehenpidon aloittamista. Se tapahtui Turun ja Porin läänin alueella vuonna 1694, Pohjanmaalla vasta vuonna 1733.⁶⁹ Niitä on käytettävissä kuitenkin vain satunnaisesti, lähinnä 1600-luvun alkupuolen sotien ajoilta. Luetteloihin merkittiin luonnollisesti ainoastaan miespuolista väestöä.

Vuonna 1683 palvelijoista kannettu suostuntavero ulotettiin koskemaan aatelinkin palvelusväkeä. Kontribuutiomaksu oli kutakuinkin kaksi kertaa henkirahan suuruinen.⁷⁰ Suostuntaveroluettelot sisältävät palvelusväkeä yleensä enemmän kuin henkikirjat. Tyypillinen on suhde, joka vallitsi esimerkiksi vuonna 1723

⁶⁹ Viljanti, Arvo, Vakinaisen sotamiehenpidon soveltaminen Suomessa 1600-luvun lopulla. – Turun yliopiston julkaisuja. Sarja B, osa XX. Turku 1935, s. 75, 164.

⁷⁰ Esim. Ulvilan kesäkäräjät 27.28.6.1705, VA mm 41: 291–292(v).

Liedon palvelusväessä: suostuntaveroluettelon sisältämistä palvelijoista noin 3/5 on vastaavissa henkikirjoissa.⁷¹

Ainakaan kontribuutorahan maksajan kannalta ei ollut mitään mieltä ilmoittaa pitäneensä todellista palvelijamäärää enemmän väkeä. Siksi tuskin pitää paikkaansa sinänsä inhimillinen pyrkimys erottautua samassa yhteiskunnallisessa asemasta olleesta veljestään tai sisarestaan antamalla liioiteltu kuva pitämästään palkollismäärästä.

Vuonna 1749 syntynyt tabellilaitos pyrki tunnetusti selvittämään valtakunnan väestön määrää, koostumusta ja muutoksia. Vaikka *väestötaulut* olivat ensimmäinen varta vasten väestötilanteen kartoittamiseen tarkoitettu lähde, sen käyttö palvelusväen tutkimisessa jää sängen rajalliseksi. Taulujen avulla päästään kyllä aikaisempaa luotettavampiin väestölaskelmiin, mutta ne eivät 1700-luvulla erittele palvelusväkeä ruokakunnan omien täysi-ikäisten, naimattomien nuorten joukosta. Asiasta on huomautettu jo aiemmin (s. 18). Väestötaulut laati käytännössä papisto, mutta tehtävän toimeksiantaja oli kruunu. Sen kannalta oli yhdentekevää, vaikka isäntäväen perheestä joitain merkittiin palvelijoiksi, koska 1700-luvun puolivälissä valtiovallan esittämät käsitykset toistuvasti korostivat, että talollistenkin lapset olivat osa samasta valtakunnan työvoimasta, johon varsinainen palvelusväkikin kuului.

Seitsemännentoista vuosisadan ensimmäisinä vuosina valtakunnassa kannettiin veroa ruokakunnittain. Syntyneisiin henkikirjanomaisiin *huonekuntavero- eli aviopariluetteloihin* merkittiin palkollisväestöäkin. Veroluetteloita ei kuitenkaan ole käytettävissä aukottomasti: Ahvenanmaalta on olemassa vain vuosien 1610 ja 1611 luettelot⁷², Varsinais-Suomesta vuosien 1609–1612⁷³, Satakunnasta vuosien 1609–1612⁷⁴ sekä Pohjanmaalta vuosien 1609–1611 luettelot⁷⁵. Luetteloista monet osoittautuvat kuitenkin sellaisiksi, ettei niissä – myöhempien

⁷¹ VA 7467: 1572–1582, 1921–1925. Samanlaisia arvioita on esitetty Ruovedenkin suunnalta (Jokipii 1959, s. 218). Vrt. Nygård 1989, s. 21–22.

⁷² VA 2862, 2863 ja 2866.

⁷³ VA 1719, 1733, 1742, 1745 ja 1753.

⁷⁴ VA 2490, 2493, 2496, 2497 ja 2501.

⁷⁵ VA 4865, 4867, 4869, 4873 ja 4876.

väestötaulujen tapaan – ole eroteltu todellista palkollisväestöä talonväen omasta nuorisosta. Palkollistutkimuksen kannalta käyttökelpoisimmiksi jäivät vuoden 1610 ja osin seuraavan vuoden luettelot.

Tilapäisluontoinen oli myös vuosina 1613–1619 koottu ns. *toinen Älvsborgin linnan lunnasvero*.⁷⁶ Veronkantoluetteloista ovat käyttökelpoisimpia ensimmäiset, joista lähteeksi on valittu aivan ensimmäinen eli vuoden 1614 alussa tehdyt tilitykset.⁷⁷ Ne sisältävät siis tilannekatsauksen ensimmäisen maksutermiinin jälkeen. Osaan veroluetteloista palvelusväkeä ei kuitenkaan ole merkitty erikseen. Seikka on otettava huomioon, mutta se ei kavenna lähteiden käyttökelpoisuutta. Ilmeisesti merkintätarkkuus vaihteli eri puolilla tutkimusaluetta eikä palkollisia kirjattu luetteloihin niin tunnollisesti kuin henkikirjoista luotettavimpiin.

Päiväpalkkalaisten erittelyssä nousevat esiin vielä suuremmat lähdeongelmat kuin vuosipalvelijoiden. Koska päiväläisten käyttö oli satunnaista, heitä kirjattiin ylös samalla lailla. Vaikuttaa siltä, että luotettavimmat tilapäistyövoiman käyttöä valaisevat lähteet ovat *kruununkartanojiden tilit*, jotka alkavat jo 1500-luvun puolelta, sekä toisaalta 1600-luvun jälkipuoliskon suurläänitysten kartanoiden ja linnojen tilit.⁷⁸ Ne kertonevat pääpiirteissään siitä, millaista tilapäistyövoiman käyttö kartanoissa ja linnoissa on saattanut tiettyinä aikoina olla, mutta laajoihin yleistyksiin ei liene aihetta. Ainakaan ne eivät kerro mitään lukumäärältään keskeisten talonpoikaistilojen päiväpalkkalaisten käytöstä.

Edellä ovat tulleet jo esille kirkollisesta väestökirjanpidosta rippikirjat ja niiden käyttömahdollisuudet. Työssä on paneuduttu myös *syntyneiden ja vihittyjen*

⁷⁶ Stiernman I 1747, s. 684–689; Vrt. Kerkkonen, Veikko, Etelä-Suomen kaupunkien kruununverot 1614–1650. – Hist. tutkim. XXX. Helsinki 1945, s. 66–101.

⁷⁷ VA 483 Bb, Bd, Ca ja Fb. Veron kannosta: Melander 1896, s. 357–365; Kerkkonen 1945, s. 75–101.

⁷⁸ Kruununkartanoiden tilit Varsinais-Suomesta: VA 1627–1713; Satakunnasta: VA 2425–2535; Pohjanmaalta VA 4862–4925. Kruununkartanoiden tilit ovat tarkimmillaan ennen 1500-luvun puoliväliä (Renvall, Pentti, Historiantutkimuksen työmenetelmät. Turku 1947, s. 162, 170–171). Kokemäenkartanon vaiheista ja taloudesta: Jokipii, Mauno, Kokemäenkartano satakuntalaisten rakennettavana. – SM 1973. Tapiola 1973, s. 75–104. Suurläänitysten tilit: esimerkiksi Kajaanin vapaaherrakunnasta: VA 9139–9176; SRA, Grev- och friherreskap, Kajana räkenskaper 1650–1680. Läänitysten tiliaineksestä kootusti: Jokipii 1956, s. 158–159.

luetteloihin. Niistä varhaisimmat ovat säilyneet samoilta ajoilta kuin ensimmäiset rippikirjatkin.⁷⁹ Rippikirjojen lailla muunkin kirkollisen väestökirjapidon tarkkuus riippui kulloisestakin papista. Ylimalkaan kaikenlainen luotettavuus paranee etäännyttäessä isonvihan epävarmoista oloista kohti 1700-luvun puoltaväliä. Palvelusväen liikkuvuuden selvittämiseksi sangen hyödylliset *muuttaneiden luettelot* alkavat vasta tutkittavaa ajanjaksoa myöhemmin, mutta rippikirjoihin ilmestyy 1740-luvulla merkintöjä muuttaneiden uusista asuinpaikoista.

Palvelusväen pitoon liittyneiden taloudellisten yhteyksien etsimiseksi on turvaututtu 1630-luvun *kylvö- ja karjaveroluetteloihin*. Ne ovat tarkimmillaan 1620- ja 1630-luvulla. Lähteet kangistuvat vuosisadan puolivälissä ilmeettömiksi eivätkä enää osoita talon elinvoimaisuutta. Koska ensimmäiset henkikirjat alkavat vasta 1630-luvun puolimaista, on järkevää, että kylvö- ja karjalueteloista valitaan samanaikaiset, kun halutaan verrata yksityisten talouksien väestörakenteita niiden taloudellisiin voimavaroihin.⁸⁰

Talouksien elinvoiman ja veronmaksukyvyyn muutoksia heijastavat tunnollisimmin *kymmenysveroluettelot*. Maakirjat menettävät tunnetusti viimeistään 1630-luvulle tultaessa luotettavuuttaan asutuksen seuraajana. Tutkimusalueesta osa, nimittäin Pohjanmaa, kuuluu onneksaasti siihen osaan maatamme, jossa kymmenysvero todella heijasteli vuotuissatojen vaihteluja. Se ei siis kangistunut taloittain sellaiseksi kuin Lounais-Suomessa ja Hämeessä, missä kymmenysmaksu menetti 1600-luvun toisella neljänneksellä merkityksensä talon vuosittain kokoaman viljasadon tulkitsijana.

Yksi keskeinen lähdeaineisto saadaan *kihlakunnankäräjien pöytäkirjoista*. Työssä on voitu tukeutua Valtionarkiston tuomiokirjakortistoon, joka läntisimän Suomen osalta kattaa 1600-luvulla Ala-Satakunnan ja Vehmaan tuomiokunnat sekä Pohjois-Pohjanmaan tuomiokunnan. Hedelmällisen tuomiokirjaaineiston seuraamista ei ole päätetty 1600-luvun loppuun, vaan sitä on jatk-

⁷⁹ Vrt. Cederberg, A. R., Maamme kirkonarkistot. Opas kirkonarkistojen käyttäjille. – Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia XIV. Helsinki 1916, s. 22–24.

⁸⁰ Lähteistä on käytetty seuraavia: Turun ja Porin läänistä vuodelta 1635 (VA 7138); Pohjanmaalta vuodelta 1641 (VA 9110). Verosta lähemmin: Luukko, Armas, Suomen karjavarallisuus 1620-luvulla. – HAik 2/1958. Helsinki 1958, s. 96–98.

tu 1700-luvun puoliväliin, tutkimusajanjakson loppuun. Edellä mainittujen tuomiokuntien aineiston lisäksi tarkastelun kohteeksi on otettu myös Ylä-Satakunnan tuomiokirjat. Systemaattinen läpikäynti on pitänyt lopettaa 1730-luvun alkuun, jolloin tuomiokirjojen yhteydestä häviävät työekonomiselta kannalta tärkeät tuomioluettelot.

Ainakin *Arvi Korhonen, Pentti Renvall, Pentti Virrankoski ja Marja Taussi Sjöberg* ovat pohtineet tuomiokirjoja lähteenä ja niiden käyttömahdollisuuksia historian tutkimuksessa.⁸¹

Esille nousee kysymys, millaisessa oikeudellisessa asemassa palvelija oli isäntänsä nähden silloin, kun oli jouduttu syystä tai toisesta käräjätupaan. Vaikka pohjoismaisen oikeuskäytännön keskeisiin periaatteisiin kuului tasavertaisuus lain edessä, ei ole mahdotonta ajatella, että talonpoikaisten lautamiestenkin harkintavaltaa ohjasi lojaalisuus samassa taloudellis-sosiaalisessa asemassa olleita kohtaan, niitä, jotka olivat tulleet käräjille palkolliskysymyksissä usein toisena osapuolena, palkollisten pitäjinä. Lautamiesten oikeudenmukaisuuskäsityksiä eivät ainakaan edistäneet ne käsitykset ja kuvitelmat, joita heillä saattoi olla palvelusväestä erillisenä väestöjoukkona. Ainakin 1800-luvulta on tunnettu pyrkimys, että pitäjäläiset yrittivät lain suomaa oikeutta käyttämällä estää muuttamasta pitäjään sellaista väestöainesta, josta pelättiin tulevan köyhäinhoidolle lisärasitusta. Muuttolupa pyrittiin epäämään sellaisiltakin, joiden uskottiin levittävän pitäjäläisten keskuuteen huonoja tapoja, saati rikollisuutta. Erikoiskontrollin alaisena väestöryhmänä pidettiin palvelusväkeä.⁸²

Talonpoikaisen lautamiehistön oikeudentajua palkollisten motiiveja ymmärtävään suuntaan ohjasi puolestaan se, että palvelijat rekrytoituivat talollisten jälkeläisistä. *Heikki Ylikangas* on korostanut, että palkollisten asema huononi

⁸¹ Korhonen, Arvi, *Käräjäpöytäkirjat historiallisina lähteinä*. – Historian Aitta X. Forssa 1945, s. 8–12; Renvall 1947, passim; Virrankoski, Pentti, *Tuomiokirjojen käyttö historiantutkimuksessa*. – THArk XXII. Turku 1970, s. 118–126; Taussi Sjöberg, Marja, *Tinget som social arena*. – Historia nu. 18 umeåforskare om det förflutna. Umeå 1988, passim; Taussi Sjöberg, Marja, *Staten och tinget under 1600-talet*. – HT 2/1990. Stockholm 1990, s. 161–190. Vrt. myös Pylkkänen 1990, s. 48–65.

⁸² Asiasta enemmän: Nygård, Toivo, *Irtolaisuus ja sen kontrolli 1800-luvun alun Suomessa*. – SHJ 31. Jyväskylä 1985, s. 57.

juuri 1600-luvulla, koska säätyläisväestöltä omaksutut suhtautumistavat yleistyivät.⁸³ Jos oletus pitää paikkansa, suhtautumistapojen muutos olisi ollut mitä voimakkain juuri paikallista harkintavaltaa edustavan lautamiehistön keskuudessa.

Toivo Nygård on esittänyt käyttämänsä tuomiokirja-aineiston pohjalta, että oikeuden edessä palvelija oli isäntäänsä heikommassa asemassa. Nygårdin mukaan isännän, oikeusistuimen ja viime kädessä valtiovallankin kannalta edullista oli palauttaa konfliktitilanne mahdollisimman pian ja huomaamatta normaaliksi. Missään tapauksessa palkollisen ei sallittu uhmata palvelusvelvollisuutta vastaan.⁸⁴ Jos palkollinen tiesi mitä todennäköisimmin häviävänsä kiistassa, hänen tuskin kannatti haastaa toista oikeuteen. Toisaalta päinvastaisissakin tapauksissa isäntä saattoi kaikessa hiljaisuudessa tyynnyttellä palvelijansa – ehkä pienin taloudellisin uhrauksin – ja välttyä joutumasta käräjille selkeän väärinkäytöksen leimaamana. Lähteenä käytetyt kärjäpöytäkirjat kertovat siis vain minimin kaikista palkollisten pitoon liittyneistä kiistoista ja niistä rikkomuksista, joilla olisi pitänyt olla oikeudellisia seurauksia. Kenties herkimmin ja väijäämättömimmin ajaututtiin käräjille silloin, kun toinen palkollisten tarvitseja houkutteli palvelijan laittomasti toiselta.

Mainittakoon viimeiseksi – ja tässä yhteydessä käyttöarvoltaan yhtenä vähäisimmistä – *rahvaan valitukset*. Niistä saa jonkinlaista käsitystä siitä, mikä osa talonpoikien huolenaiheista koski palvelusväkeä. Lähteistä kuultaa kuitenkin esiin vahva tendenssimäisyys: lähes poikkeuksetta talonpojat valittavat sitkeästi palkollistyövoiman puutetta ja sen kalleutta.⁸⁵

1.5. Tutkimusmenetelmä

Käytetty tutkimusmenetelmä on seuraava. Ensin on selvitetty henkikirjojen avulla pitäjittäin tutkimusalueen palvelusväen määrä. Sitä on kontrolloitu muista lähteistä saaduilla tiedoilla. Huonekunta- ja lunnasveroluetteloiden avulla on

⁸³ Ylikangas 1973, s. 294.

⁸⁴ Nygård 1989, s. 108–112, 164–166.

⁸⁵ Vrt. Harnesk 1990, s. 11–12.

päästy myös 1630-lukua varhempaan aikaan. Tutkittavalta ajanjaksolta on jäsenetty maamme läntisten ja pohjoisten osien talouksien palvelusväenpidon laajuus 1630-luvulta (Pohjanmaalta kuitenkin henkikirjojen puutteen vuoksi 1640-luvun alusta) siten, että henkikirjan palvelijamääriä on verrattu isäntäruokakuntien taloudellisesta asemasta kertovaan samanaikaiseen kylvö- ja karjaveroluetteloon. Näin on saatu käsitys siitä, millä alueilla palkollisia ylipäättänsä oli ja ketkä heitä pitivät.

Palkollisten pidon perusteiden etsimiseksi tutkimuskohdetta on täytynyt tarkentaa. Tutkimusalueelta on valittu kihlakunnittain yleensä kaksi sellaista otospitäjää, joista toisessa palvelijoita pidettiin kihlakuntaansa nähden keskinkertaisia määriä, toisessa niitä enemmän. Niin on saatu työskentelykentäksi pitäjät, joissa ylipäättänsä oli tutkittavaa väestöainesta ja joissa palkollisten pidossa voi olettaa löytyvän jatkuvuutta. Muutoin palkollisten pidon perusteiden selvittäminen ei onnistuisi, koska kukin pitotapahtuma jäisi irralliseksi.

Tarkentuneen tutkimuksen kohteeksi valittujen pitäjien on ollut täytettävä lisäksi kaksi muuta, toisistaan riippumatonta ehtoa: niissä tuli olla kirkollisen väestökirjanpidon lähteistöä (nimenomaan rippikirjoja) niin varhaisilta ajoilta kuin mahdollista ja pitäjien tuli edustaa kihlakuntansa eri maantieteellisiä osia. Erillistutkimuksen kohteiksi on valittu seuraavat pitäjät: Kemiö, Korppoo, Lieto, Maaria, Parainen, Taivassalo, Uskela, Vehmaa (edustavat Varsinais-Suomea; Kemiö, Korppoo ja Taivassalo ovat osoittautuneet elinkeinorakenteeltaan vastaavan myös Ahvenanmaan oloja); Eura, Huittinen, Ruovesi, Vesilahti (edustavat Satakuntaa); Isokyrö, Lapua, Närpiö; Kemi, Kruunupyö ja Liminka (edustavat Pohjanmaata).

Palvelijoiden pidon perusteiden kartoittamiseksi kihlakuntapohjainen pitäjäjoukko on pitänyt ryhmitellä uudella tavalla: keskeisen kriteerin ovat muodostaneet maaseudun alueittaiset elinkeino-olot. Pitäjätasolta on edetty yhä lähemmäksi mikrotasoa valitsemalla kustakin edellä mainitusta pitäjästä kahdesta 1600-luvun alun henkikirjakylästä, joista toinen edustaa pitäjän keskusta (usein kirkonkylää), toinen sen laitamaita, kummastakin kaksi sellaista taloa, joissa ensimmäinen henkikirja ylipäättänsä ilmoittaa olleen palkollisia. Valittujen talojen on pitänyt olla ensimmäisen henkikirjan aikaisen maakirjan perusteella veroluvultaan sellaisia, että niistä toinen oli kylässään tyypillinen, toinen sitä hieman isompi. Otostalojen valinnassa on muistettu sekin, että talonpojiston eri

ryhmät pääsevat esiin. Niinpä seuduilla, joilla suuri osa taloista varusti hevosen miehineen valtakunnan sotaväkeen, päähuomio kiintyy juuri ratsastalojen palkollistenpitoon. Tutkimuskohteiksi valittujen talojen (yhteensä jakautumisineen noin sata talonpoikaistaloa) palkollistenpitoa rinnakkaisia ja limittäisiä lähteitä seuraamalla vastataan tehtävänmäärittelyssä esitettyihin palkollisten pidon perusteita ja vaihteluja koskeviin kysymyksiin.

Varsinaisten talonpoikaistalojen lisäksi lähemmän tarkastelun kohteeksi valituista pitäjistä on seurattu myös niiden keskeisten virkamiesten, pappien ja nimismiehen, palkollisten käyttöä. Vaikka nimismiehet ainakin 1600-luvun alkupuolella yleensä lukeutuivat talonpojistoon, heidän palkollistenpitoaan on tarkasteltu muusta talonpojistosta erillään. Menettely on perusteltua, koska nimismiehet muuttuivat 1600-luvun lopulta alkaen talonpoikaisista paikallis-hallinnon luottamusmiehistä kruunun palkkaamiksi virkamiehiksi. Kun tähän taustaan liitetään palvelijoiden pito, voidaan kysyä, muuttuiko nimismiehen palkollistenpitokäytäntö aseman muuttumisen myötä. Paikoin on voitu pureutua lukkarienkin palvelusväen käyttöön. Tärkeä sijansa on kartanoalueella suurtilojen palkollistenpito. Sitä on lähteiden asettamin rajoituksin lähestytty myös tilapäistyövoimasta eli päiväpalkkalaisista käsin.

1.6. Peruskäsitteet

Uuden ajan alkupuolella perheestään puhuva laski siihen kuuluvan aviopuolisonsa lisäksi luonnollisesti lapsensa sekä vakituisessa työsuhteessa olleet ja perheen yhteydessä eläneet palvelijansa.⁸⁶ Vaikka siteeraus koskee Englantia, se pätee yhtä hyvin 1600- ja 1700-luvun Suomeen. Perheyksikön ja palvelusväen läheistä yhteenkuuluvuutta osoittaa meillä jo se, että ateriointi tapahtui samassa pöydässä ja että isäntäväen tuli maksaa palvelusväkensä puolesta tämän henkiraha.

Nils Wohlin määritteli 1900-luvun alussa, että 1700-luvun puolivälistä 1900-luvun alkuun se maaseudun väestön ryhmä, jota voi nimittää *palvelusväeksi*, oli yleensä naimatonta, isäntäväen taloudessa asuvaa väestöä. Kokonaan omaksi joukokseen *Wohlin* laski *muonatorpparit*, jotka olivat hänen mukaansa yleensä

⁸⁶ Kussmaul 1981, s. 5.

perheellisiä palvelijoita, mutta jotka asuivat omassa asumuksessaan. He tekivät kuitenkin edelleen isäntäväelleen palkollisentöitä, ja heillä oli tälle ehkä päivätyövelvollisuuskin. Oman ryhmänsä muodostivat Wohlinin mukaan myös *päiväpalkkalaiset*. He eivät asuneet omassa mäkituvissaan eivätkä olleet pestautuneet tietylle isännälle.⁸⁷

Ainakin sekä *Eino Jutikkala* että *Arvo M. Soininen* ovat tähdentäneet, että varsinaisten muonatorpparicin rinnalla oli vielä *muonarenkien* ryhmä, joka ei työtehtäviltään eronnut varsinaisesta renkiväestöstä. Ainoa ero oli siinä, että muonarengit olivat naimisissa ja asuivat omana ruokakuntanaan.⁸⁸

Toivo Nygård pitää 1600-luvun varsinaisena palvelusväkenä väestöosaa, joka pestautui määrääjäksi, asui isäntäväen taloudessa ja teki pääasiassa maa- ja kotitaloustöitä. Palvelija-käsitteen rajaus perustuu hänellä työhön ja palvelijan tekemän työn sisältöön. Käsitteeseen hän ei katso – tosin rajatapauksina – kuuluvan ns. *paremmat palvelijat*, kuten lakeijat ja kamarineidit. Käsitteen ulkopuolelle jäävät myös irtolaiset, sotilaat ja heidän puolisonsa. Tälle kannalle asettui aikoinaan *Topi Kalliokin*. Jutikkalaan nojaten Nygård on kuitenkin huomauttanut, että palvelusväkeä olivat oikeastaan säterilampuuditkin, jotka säterikartanon omistaja oli ikään kuin pestannut itselleen.⁸⁹

Islantilainen *Gisli A. Gunnlaugsson*, siteeraten *J. Hajnalia*, on tiivistänyt piirteet, jotka ovat olleet tunnusomaisia Luoteis-Euroopan palvelusväen pidolle. Ensinnäkin palvelijanaolo on ollut selkeästi välivaihe lapsuuden ja avioitumisen välillä, ja palkolliset olivat siten nuoria, yleensä 10–30 vuoden ikäisiä. Toiseksi huomattava osa kummankin sukupuolen väestöstä on ollut palvelijana jossain elämänsä vaiheessa. Kolmantena kriteerinä Gunnlaugsson pitää sitä, että palvelijoiden työt eivät olleet eriytyneet, vaan he tekivät kaikkia maatilojen arkitöitä. Neljänneksi palvelusväki asui isäntäväkensä taloudessa. Edelleen useimmat palvelijat olivat sitoutuneet palvelussuhteeseen määrääjäksi. Viimeisenä näkökohtana on se, ettei palvelusväki ollut sosiaalisen asemansa puolesta välttämättä huonommassa tilassa kuin isäntäväkensä, sillä se oli yleensä lähtöi-

⁸⁷ Wohlin 1909, s. 17.

⁸⁸ Jutikkala 1932b, s. 233; Soininen 1975, s. 40.

⁸⁹ Jutikkala 1932b, s. 216–225; Nygård 1989, s. 27–31.

sin samasta sosiaaliluokasta kuin isäntäväki ja saattoi lopettaa palvelemisen heti, kun avioitui.⁹⁰

Länsi-Euroopan palvelusväelle on ollut ominaista juuri se, että väki on ollut naimatonta ja että se on elänyt samassa taloudessa isäntäväkensä kanssa. Kun maatalouden rakenne alkoi 1700-luvulla muuttua, mikä muutos lähti liikkeelle maanosamme länsilaidoilta, palvelusväkeä ei enää mielellään pidetty isäntäväen joukossa, vaan se pyrittiin sijoittamaan erillisiin mökkiasumuksiin.⁹¹ Länsi- ja Keski-Euroopassa on ollut uudella ajalla harvinaista, että isäntäväen kanssa samassa taloudessa asuneet palvelijat olivat naimisissa. Sille, miksi itäisessä Euroopassa huomattava osa palvelijoista on ollut naimisissa ja miksi heitä on ylipäättään pidetty selvästi vähemmän kuin Länsi-Euroopassa, on löydetty selitykseksi se, että Itä-Euroopassa avioitumisikä oli alhaisempi kuin lännessä.⁹²

Tässä työssä käytetään rinnakkaisina termeinä *palvelijaa* ja *palkollista*. Termeillä on tosin tarkkaan ottaen käsitteellistäkin eroa. Palvelija-sana johdetaan verbistä *palvoa* (merkityksinä 'anoa', 'pyytää', 'pysyä jonkin seurassa', 'palvella'). Palkollinen puolestaan juontaa juurensa *palkka*-sanasta.⁹³ Niin ollen palvelija voidaan ajatella olevan laajempi käsite kuin palkollinen, elikä palvelemista voi esiintyä ilman siitä saatavaa korvausta. Sen sijaan palkolliselle kuuluu aina työstä saatava (palkka)korvaus.

Palvelijan (palkollisen) käsitettä voi tarkentaa lukuisista lähtökohdista. Ensinnäkään palvelijaa ei voi pitää henkilökohtaista vapautta vailla olleena orjana tai vankina. Sen sijaan vapauden aste, jonka vallitessa pestautuminen toisen palvelukseen tapahtui, voidaan asettaa keskustelun alaiseksi. Vaikka ainakin näennäisesti palvelijalla oli mahdollisuuksia valita isäntäväkensä, johon hän pestautui, valintamahdollisuuksien todelliseen määrään ei saada yksiselitteistä vastausta. Selvää on kuitenkin, että irtolaisväestöä ja karanneita palkollisia

⁹⁰ Hajnal 1983, s. 96–97; Gunlaugsson 1988, s. 70–71.

⁹¹ Orr, Alastair, *Farm Servants and Farm Labour in the Forth Valley and South-East Lowland. – Farm Servants and Labour in Lowland Scotland 1770–1914.* Glasgow 1984, s. 30.

⁹² Mitterauer, Michael – Sieder, Reinhard, *The European Family. Patriarchy to Partnership from the Middle Ages to the Present.* Padstow 1982, s. 41.

⁹³ Suomen kielen etymologinen sanakirja II. Helsinki 1958, s. 475, 480.

työhön saattaessaan yhteiskunta sanktioineen konkreetisti rajoitti palveluspaikan valintamahdollisuuksia.

Palvelijan mahdollinen sukulaisuussuhde isäntäväkeen ei tehnyt hänestä muista palvelijoista poikkeavaa. Palvelija-käsitteen rajaamiseksi on kuitenkin korostettava, ettei vanhempiensa taloudessa elänyttä ja heille töitä tehnyttä naimatonta poikaa tai tytärtä voi pitää varsinaisena palvelijana, ellei tälle maksettu normaalien elämistarpeiden (ruuan, asumisen, vaatetuksen) lisäksi muuta palkkaa.

Edellä on jo sivuttu sitä, että palvelijalle kuului maksaa korvaus hänen suorittamastaan työstä. Yleensä palkkaan sisältyi etumaksun, pestirahan, lisäksi ainakin rahapalkka. Usein palkkaukseen liittyi tiettyjen vaateparsien ja kenkäparien antaminen. Palkollinen nautti lisäksi isäntätaloudessaan täyttä ylläpitoa. Äärimmäisen poikkeuksellista – ja palkollisasetusten vastaistakin – oli, että varsinainen palvelija (siis muu kuin isäntäväen tytär tai poika) tyytyi pelkkään ruokapalkkaan.

Palvelijan määrittelyä puitiin käräjilläkin. Esimerkiksi vuoden 1730 Kokemäen ja Harjavallan yhdistetyillä kesä- ja syyskäräjillä talollisen ottopojaksi, ja siis perilliseksi, valittu nuorukainen oli syytteessä talon töistä pois lähtemisestä, palkollisasetusten mukaan laittomaan aikaan. Nuorukainen kielsi olleensa taloon varsinaisessa palvelussuhteessa, koska hän ei ollut saanut pestirahaa eikä palkkaakaan. Perustelusta kuului vuosipalvelijan määrittely, jolla todennäköisesti oli yleispätevää kantavuutta. Oikeus tosin totesi isännän esittämän syytteen pitäväksi, mutta sillä perusteella, ettei syytetyllä ollut ollut selvää toimeentulonlähdettä talollisen perilliseksi tullessaan.⁹⁴ Käräjäpäätöksen henki vahvistaa myös 1730-luvulta lähtien lainsäädännössä ja muussa valtion harjoittamassa palvelijapolitiikassa yleistynyttä käsitystä, jonka mukaan rahvaantalouksien työkuuntoinen väki pyrittiin näkemään vuosipalkollisten tapaan yhtenä työvoimajoukkona.

Tutkimuskirjallisuuden perusteella saa kuvan, että maamme palvelusväki olisi ollut iältään nuorta väestöainesta, joka nuorimmalta osaltaan sentään jo kykeni

⁹⁴ Kokemäen ja Harjavallan kesä- ja syyskäräjät 26.–30.10.1730, VA mm 59: 595(v)–596.

tekemään kevyimpiä koti- ja maataloustöitä ja joka vanhimmasta päästään oli vielä naimatonta. Vaikka pääosa palvelijoista lukeutui kuvailtuun kategoriaan, palvelusväkeen kuului väestöainesta muistakin ikäryhmistä. Ikä ei ole seikka, jonka perusteella palvelija-käsitettä voitaisiin tarkentaa.

Kuten edellä on tullut esille, nimenomaan länsieurooppalainen yhteiskunta on vieroksunut naimisissa olleita palvelijoita. Heitä ei ainakaan mielellään ole otettu yhteen isäntäväen kanssa, vaan heidät on osoitettu erillisiin mökkeihinsä. Lähteiden perusteella maassamme ei palkollisen avioituminen aina välttämättä päättänyt isäntätaloudessa asumista. Kuitenkin suurin osa iäkkäästä palkollisväestöstä jäi naimattomaksi.

Työsuhteen pituus on yksi peruste, jolla palvelusväkeä voi rajata muista maataloustöistä tehneistä. Varsinaisena palvelijana voidaan pitää pitkäköksi ajaksi (yleensä vuodeksi, joskus puoleksi) pestautunutta. Käytäntöä tuki lainsäädäntökin. Lyhyemmässä palvelussuhteessa kuin vuosipalvelijat olivat ns. päiväpalkkalaiset. Heitä tarvittiin joko työvuoden kiireellisimpinä aikoina (esimerkiksi elonkorjuussa), tai he olivat erikoistuneet tekemään tiettyä työtä (esimerkiksi teurastusta). Työtehtävät suoritettiin urakanomaisesti, ja kun ne päättyivät, päiväläinen poistui muualle.

Työtehtäviltään palvelusväki voidaan jakaa *kolmeen* eri ryhmään: 1) ns. parempiin palvelijoihin, 2) varsinaisiin maatalous- ja kotitaloustöitä tekeviin ja 3) erityistehtäviin palkattuihin. Ensimmäinen ryhmä koostui lähinnä kartanoiden palveluskunnan "kermasta" tai yksityisten varakkaiden ns. henkilökohtaisista palvelijoista. Toinen ryhmä käsitti lyhyesti sanottuna rengit ja piijat.⁹⁵

Kolmannen ryhmän keskeisin joukko oli miespuolinen väestöaines, joka palkattiin lähtemään sota-, laiva- tai ratsumieheksi. Kuten edellä esitettiin, päiväpalkkalaisista osa oli juuri sellaisia, jotka taitoivat jonkin työn toisia paremmin. Koska tavallisista koti- ja maataloustöistä poikenneet työt kestivät yleensä vain tovin, oli luonnollista, ettei sellaisiksi työrupeamiksi kannattanut pestata vuosipalkkaista palvelijaa.

⁹⁵ Vrt. Carlsson, Sten, Fröknar, mamseller, jungfrur och pigor. Ogifta kvinnor i det svenska ståndssamhället. – Studia Historica Upsaliensia 90. Uppsala 1977, s. 16.

Tässä tutkimuksessa varsinaisena palvelusväkenä on pidetty edellä järjestyksensä keskimmaiseen ryhmään kuuluvia. Ensimmäisen ryhmän edustajia tarkastellaan vain kuriositeettina, koska osa heistä on merkitty henkikirjoihin tavallisiksi rengeiksi ja piiioiksi silloin, kun kartanoiden palvelijoita ylipäätään niihin on sisällytetty. Joka tapauksessa ns. paremmat palvelijat edustivat maaseudun palvelusväestä vain minimaalista murto-osaa, eikä heidän pois sulkeminen tai mukaan ottaminen muuta tutkimuksen perustuloksia. Rajaamiskysymyksellä on vain teoreettista merkitystä. Kolmannen ryhmän väestöstä, erityistehtäviin palkatuista, sotamiehiksi pestatut rengit saavat painavimman jalansijan.

Englantilainen *Ann Kussmaul* on selvittänyt palvelusväkeä osana sikäläistä maataloustyövoimaa. Hän on todennut, että palvelijoista osa, lähinnä tytöt ja nuoret naiset, oli kotipalvelijoita (domestic servants), ja lähinnä miehet, varsinaisia maatalouden palvelijoita (productive servants).⁹⁶ Koska Kussmaulin jaottelussa kotipalvelijat eivät ole pelkästään ns. parempia palvelijoita, vaan tavallisia kotitalouspiikoja (kuten keittäjiä, leipojia, siivoajia), hän ikään kuin ei katso kotipalvelijoiden työpanosta voitavan mitata samalla asteikolla varsinaisia maataloustöitä tekevien työpanoksen kanssa. Vaikka kysymyksessä ei olisikaan mikään tutkijan tekemä palvelijoiden työtehtävien arvostuskriteeri, hänen esittämänsä molemmat palvelijaryhmät on ainakin maamme osalta katsottava kuuluvan samaan palvelusväki-nimikkeeseen. Summaaminen on tehtävä, koska meillä ei ainakaan 1600- ja 1700-luvulla maaseudun palvelusväki ollut tehtäviltään eriytynyttä kuten Englannissa, eikä tšekäläinen lähteistöäkään siten anna mahdollisuutta Kussmaulin ehdottamaan hienojakoiseen palvelusväen erittelyyn.

Tutkimuksessa käytetään käsitettä *työkäinen väestö*. Sen voi katsoa tarkoittavan suunnilleen samaa kuin ikänsä puolesta *työkykyinen väestö*. Sinällään ei voida asettaa mitään ajankohtaa, jolloin ihmisestä tuli yhteisön aikuisväen kanssa tasavertainen työntekijä. Yhtä lailla ei voi puhua entisajan maalaisyhteisössä olleen erillistä lapsuutta tai nuoruutta 1900-luvun määritelmien mukaan. Käytännössä kypsyminen tapahtui vähitellen ruumiinvoimien karttuessa ja sitä mukaa, kuin nuorelle uskottiin entistä vaativampia ja vastuullisempia askeleita ja työtehtäviä. Nuoren aikuistumista määritti sekä kirkollinen että maallinen esivalta, jotka asettivat aikuistumisen ehdoiksi tiettyjä ikä- ja kypsyys-

⁹⁶ Kussmaul 1981, s. 4.

vaatimuksia. Ripiltä pääseminen oli keskeisin yhteisöllisen aikuistumisen kulmakivistä.

Naimaikäisyys oli palvelijan oman elämän- ja toimeentulokehityksen kannalta oleellisin seikka. Koska perheen ja oman talouden perustaminen oli myös yhteiskuntaelämän tavoite, iällisen avioitumisesteen ylittäminen oli tärkeä vedenjakaja. Konfirmaation ajankohta kävi suunnilleen yksiin sen kanssa, että nuori tuli puolitiessä toista vuosikymmentään henkiveron alaiseksi. 15-vuotias nuorukainen ei kuitenkaan vielä ollut kypsä oman perheen ja ruokakunnan perustamiseen: nuorten perheillä ei ollut kunnollista toimeentulomahdollisuutta. Siihen viittaa sekin, että 1700-luvun alkupuolella puhutaan henkirahan alaisesta nuorimmasta palvelusväestä ns. puolikasvuisena palvelusväkenä. Täysi-ikäiseksi palvelija tuli täytettyään 20 (toisinaan 21) vuotta.⁹⁷ Täysi-ikäistyminen oli käytännössä kynnyks, jonka ylittäneen pidettiin suotavana avioitua.

Koska työssä lähteenä käytetty henkikirja erittelee henkirahan alaisen väen – joukossa siis vähintään 15-vuotiaat palvelijatkin –, on luontevaa, että työikäisellä (työkykyisellä) väestöllä tarkoitetaan henkiveron alaista väestöä. Sitä nuorempi väestöaines oli alaikäisiä, siis lapsia. Työikäinen tai työkykyinen on käsitteenä looginen, kun tarkastellaan palvelijan käyttöä sen tarvitsijan kannalta, pestasihan jälkimmäinen edellisen juuri työntekoon. Palvelijan tarvitsijan kannalta oleellista ei ollut palvelijan yhteiskunnallisen aikuistumisen aste, vaan hänen kykynsä tehdä työtä vähintään palkkaa vastaavasti.

Palvelijan pitäjä oli joko yksinäinen henkilö tai henkilökunta, joka käsitti perheen. *Perhe* voidaan määrittellä monella tavalla. Yleisesti tarkasteltuna perheeksi voidaan katsoa *P. Laslettiin* tukeutuen yhteisö, joka käsittää seuraavat kolme ehtoa: 1) yhteisön jäsenet asuvat jatkuvasti saman katon alla (a location criterion), 2) he jakavat keskenään askareet ja toiminnot (a functional criterion)

⁹⁷ Esim. Modée II, s. 1585. Anu Pylkkäsen mukaan juridiselta kannalta jo keski-ikäisistä maanlaeista lähtien täysivaltaisuuden kriteerinä oli se, että henkilö (nimenomaan mies) vastasi kokonaan omista sakoistaan. Täysivaltaisuus saavutettiin esimerkiksi Uplannin lain mukaan 15-vuotiaana, eräiden muiden maakuntalakien mukaan vuotta tai kahta nuorempana. Miehen täysivaltaisuusikä nostettiin vuonna 1721 laajojen keskustelujen jälkeen 21 ikävuoteen, ja perusteeksi nousi lopulta henkilön alaikäraja perintömaan hallitsemiseksi (Pylkkänen 1990, s. 78–95 sekä mainittujen sivujen lähdeviitteet).

ja 3) jäsenet ovat toisilleen sukua joko perimän tai avioliiton kautta (a kinship criterion).⁹⁸

Koostumukseltaan puolesta perhe voi olla joko *ydinperhe* tai *laajentumaperhe*. Ensin mainituksi on katsottu perhemuodostelma, joka koostui yhdestä avioparista ja sen lapsista. Muut muodostelmat ovat laajentumaperheitä, Laajentuminen voi puolestaan tapahtua joko eri sukupolvien suhteen (vertikaalinen laajentuminen) tai saman ikäluokan sisällä (horisontaalinen laajentuminen).⁹⁹ Sosiaalhistoria on perhettä tutkiessaan jo koko 1900-luvun ajan käyttänyt käsitettä *suurperhe*.¹⁰⁰ Käsitteeseen ja sen käyttökelpoisuuteen palataan myöhemmin.

Palkollisia pestannut yksinäinen ihminen tai perhe käsitti aina *ruokakunnan* tai *talouden*.¹⁰¹ Tässä tutkimuksessa käytetään keskenään yhdenvertaisina termeinä perhettä, ruokakuntaa ja taloutta. Ovatpa jotkut tutkijat viljelleet puheena olevasta yksiköstä käsitettä *perhetalous*.¹⁰²

Perhe on ollut Euroopassa inhimillisten tarpeiden tyydyttämisen perusyksikkö. Sen muodostamaa taloutta voi tarkastella kärjistäen sosiaalisena ja taloudellisena yksikkönä. Entisajan eurooppalaisessa agraariyhteiskunnassa taloudellinen aspekti on korostunut: perhettä ei ole perustettu, ellei sillä ole ollut

⁹⁸ Laslett, Peter, Introduction. – Household and family in past time. Cambridge 1972, s. 25.

⁹⁹ Gaunt 1976, s. 51.

¹⁰⁰ Käsitettä ovat muokanneet ja käyttäneet esimerkiksi: Voionmaa 1915, passim; Tornberg, Matleena, Kuusamolainen suurperhe työ- ja elinyhteisönä. – Sananjalka. Suomen Kielen Seuran vuosikirja 13. Turku 1971, s. 104–131; Tornberg, Matleena, Storfamiljinstitutionen i Finland. – Nord-Nytt 1/1972. Lyngby 1972, passim.

¹⁰¹ Esim. Dalin, A. F., Ordbok öfver Svenska Språket. Sednare delen. Stockholm 1853, s. 80.

¹⁰² Esim. Vennola, J. H., Luontais- ja rahataloudellinen astetaistelu kansantaloudessa ja valtionfinanssit. – Taloustieteellisiä tutkimuksia VIII. Helsinki 1908, s. 407–408. Vennola näkee termissä *perhetalous* keskeisenä sen, että päätösvalta on siinä keskitetty perheenpäälle. Hän vertaa – hieman idealistisesti – perhettä valtion, jolloin perheenpäästä vastasi hallitsija.

toimeentulomahdollisuuksia.¹⁰³ Erittäin selkeästi piirre on havaittu Pohjois-Euroopassa, esimerkiksi Islannissa, jossa tilojen lukumäärää rajoittivat jo luonnonolot.¹⁰⁴

¹⁰³ Löfgren 1974b, s. 22; Gaunt 1983, s. 86; Gustafsson, Harald, Familjebildning och utkomstmöjligheter – lagstiftning och verklighet på 1700-talets Island. – Scandia. Band 51, häfte 1. Lund 1986, s. 90.

¹⁰⁴ Gaunt 1983, s. 19; Gunnlaugsson, Gisli, Monopoly Trade and Economic Stagnation. Studies in the Foreign Trade of Iceland 1602–1787. – Skrifter utgivna av Ekonomisk–historiska föreningen i Lund XXXVIII. Lund 1983, s. 13; Gustafsson 1986, s. 90. Itäeurooppalaiset perheorganisaatiot ovat osoittautuneet rakenteiltaan monimutkaisiksi, koska ne ovat käsittäneet useita suvun sisäisiä laajentumissuuntia. Länsieurooppalaista perherakennetta on puolestaan kuvattu muodoiltaan yksinkertaisiksi, mutta vaihteleviksi. Lähteet: Plakans, Andrejs, Interaction between the Household and the Kin Group in the Eastern European Past: Posing the Problem, s. 163–175; Kertzer, David, J. – Brettell, Caroline, Advances in Italian and Iberian Family History, s. 87–120. (Molemmat artikkelit aikakauskirjassa Journal of Family History. Vol. 12. Numbers 1–3/1987. Massachusetts 1987.)

2. VALTION PALKOLLISPOLITIikka

2.1. Tausta

Palvelusväen pitoon vaikuttivat yksityisissä talouksissa lukuisat ulkoiset seikat. Se ei ollut yhteiskunnasta irrallaan oleva ilmiö. *Maallisen ja hengellisen esivallan* suhde jäsenyi protestantismin omaksuneissa osissa Eurooppaa uudella tavalla kuin katolisena keskiaikana. Kruunu lisäsi valtaansa kirkon kustannuksella, ja kummankin kontrolli alamaisistaan oli samansuuntainen: yhtenäisvaltion ja –kirkon asemaa ei saanut horjuttaa poikkeavalla käyttäytymisellä. Vallitsevan normiston rikkoja tuomittiin yleensä jo paikallistasolla, osin kihlakunnantuomarin johtamilla käräjillä, jotka muuttuivat paikallisen päätöksenteon elimestä pelkästään oikeudenhoidon vaalijaksi, ja osin papin johtamissa pitäjänkokouksissa. Viimeksi mainitut saivat 1600-luvun kuluessa käsiteltäväkseen pelkästään kirkollisten kysymysten lisäksi myös käräjiltä siirtyneitä muita paikallishallinnon tehtäviä.¹

Toivo Nygård on nimennyt 1600-luvun palvelusväkeä koskevan yhteisöelämän perustekijöiksi maallisen ja hengellisen esivallan lisäksi *perheen* sekä *valtion palvelijapolitiikan*.² Esivallan kontrolli ulottui perheen sisälle ikään kuin perhettä olisi käytetty yhteisöelämän kontrollin välineenä. Painokkaimmin perheen ja sen päämiehen merkitystä käyttäytymisnormien toteuttamisen valvojana toi esiin hengellinen esivalta. Vuoden 1686 kirkkolaki selitti, että talonisännällä oli paitsi oikeus kurittaa palkollisiaan ja lapsiaan, myös velvollisuus huolehtia heidän kristinopin tuntemisestaan ja elämäntavoistaan.³

¹ Paikallishallinnon elinten tehtävistä ja niiden muutoksista: esim. Jutikkala 1942, s. 375–377, 493; Soikkanen, Hannu, Maalaiskuntien itsehallinnon historia. Helsinki 1966, s. 13–31.

² Nygård 1989, s. 34–50.

³ Pleijel, Hilding, *Hustavlans värld. Kyrkligt folkliv i äldre tiders Sverige*. Stockholm 1970, s. 30–33; Sundin, Jan, *Kontroll, straff och försoning. Kyrklig rättvisa på sockennivå före 1850. – Kontroll och kontrollerade. Formell och informell kontroll i ett historiskt perspektiv. Forskningsrapporter från Historiska institutionen i Umeå 1*. Umeå 1982, s. 48. Laajemmin palkolliskurista: Harnesk 1990, s. 40–48. Nygårdin mukaan ei voi unohtaa Gezeliuksen katekismuksen huoneentaulun määräysten ja lupauksen merkitystä.

Perhe oli siis eräänlainen oikeudenkäytön tyyssija. Nimenomaan germaanis-
peräisissä yhteisöissä perheen sisäinen oikeudenkäyttö palvelijoiden pitoon
liittyvissä kysymyksissä on ollut keskeinen.⁴ Jos näkemys hyväksytään, voi-
daan kysyä, missä palvelijoiden pitoon liittyneissä konflikteissa kulki raja,
jonka ylitettyään tilanne katsottiin niin vakavaksi, ettei sen ratkaisemiseen näh-
ty perheen päämiehen harkintavallan riittävän. Toisin sanoen, kuvastavatko
kihlakunnankäräjille viedyt tapaukset tunnusomaisesti, saati pelkästään, niitä,
jotka tuli tuoda paikallisyhteisön tietoon ja sen edustaman paikallisen harkinta-
vallan, lautamiesten, käsiteltäväksi. Kysymys olisi jo oman tutkimuksensa ar-
voinen.

Valtion harjoittamat palvelijaväestöä ja sen pitoa koskevat toimenpiteet raken-
sivat käytännössä aitauksen sille, miten palvelija pestattiin ja millaisia seikkoja
hänen pidossaan oli otettava huomioon. Niin ikään palkollispolitiikka määritte-
li, ketkä kuuluivat sen koskettelemaan väestöryhmään.

Jean Braconier väittää rohkeasti, että juuri palvelusväki oli väestöryhmä, jota
valtiovalta aina 1800-luvulle saakka pyrki eniten lainsäädännön ja asetusten
avulla kontrolloimaan.⁵ Ainakin palvelusväkitutkimuksessa valtion harjoitta-
man palvelijapolitiikan selvittäminen ja korostaminen on ollut traditionaalisesti
keskeisintä. Huomio on tullut jo esille johdantoluvussa.

Esivallan, perheen ja palkollisten pitoon keskeisesti vaikuttaneen lainsäädännön
lisäksi voidaan neljäntenä yhteisöelämän pilarina mainita *vallinnut ihmiskuva*.
Se oli pohjimmiltaan perustana kolmelle ensiksi mainitulle elementille. Ne
rakentuivat käsityksille, jotka koskivat yksilön ja yhteisön jäsenten välisiä val-
ta- ja vastuusuhteita, ihmisen henkilökohtaisen vapauden astetta ja hänen suh-
dettaan työhön ja työntekoon. Kysymykset ovat kiintoisia nimenomaan pal-
velusväen osalta, sillä se oli väestöryhmä, joka tietämättäänkin päivästä toiseen
eli mainittujen näkökohtien ristivedossa. Näkökohdat koskettavat erityisesti
palvelusväkeä, koska jo palvelukseen sitoutuminen, itse varsinaisesta palvelus-
tapahtumasta puhumattakaan, sisälsi piirteitä, jotka olivat vieraita muille yh-
teisössä tehdyille sopimuksille. Sopimukset (esimerkiksi rahan lainaaminen,

⁴ Winroth 1878, s. 11.

⁵ Braconier 1945, s. 361. Vrt. palvelusväen maastamuuton kieltämiseen 1600-
luvulla (Stiernman I 1747, s. 757–760).

tavarana myyminen) olivat yleensä yksiselitteisen täsmällisiä, jolloin niihin voitiin konfliktitilanteessa käräjätuvassa tarkasti vedota.

Toisin oli palvelijan pestamissopimuksen laita: se oli suullinen ja epämääräinen, eikä sillä ollut välttämättä todistajia. Sopimus ei sisältänyt lainkaan määräyksiä siitä, mitä töitä pestautuja suostui tekemään. Palkan maksutapaa, kuten sen tarkkaa määrääkään, ei aina etukäteen sovittu. Lisäksi toinen saattoi määrätä toisen palvelukseentulosta (holhooja alaikäisen puolesta). Kaiken kukkuraksi, toisin kuin yleensä yhteisössä solmituissa sopimuksissa, palvelijaksi pestautuminen toi kummankin osapuolen kannalta erikoispiirteet: palvelija, joka oli usein perheen ulkopuolinen, otettiin palvelusajaksi perheyhteisön jäseneksi. Siis työ, josta palvelija sai korvauksen, tehtiin palvelijan ottaneen taloudessa.

Edellä esitettyä taustaa vasten palkollisten pitoa selkiyttämään ja yhdenmukaistamaan tarvittiin esivallan lainsäädäntöä. Ilman sitä palvelijat itsekin olisivat olleet sangen epävarmassa ja epäyhtenäisessä asemassa pitääkseen kiinni määrittelemättömistä oikeuksistaan. Kuitenkin sinällään ainutkertaisissa, käytännössä esivallan vaikeasti kontrolloitavissa palvelustapahtumissa, lain toteutuminen ja vallinnut kansantapa yhtenäistyivät hitaasti, varsinkin silloin, jos isäntäväen etu ei menettelyä puoltanut. Tähän on kuitenkin huomautettava, että palkollislainsäädännössä pääsivät vaikuttamaan palvelijoita tarvinneiden intressit. Silti palkollisia pestanneet väestöryhmät erosivat taloudellisesti toisistaan enemmän kuin heterogeeninen palvelusväki, jolloin lainsäädäntöön kirjautuivat vain isäntäväkiryhmien äänenpainot. Joka tapauksessa palvelijaväestö ei itse millään tavoin voinut osallistua sen lainsäädännön valmisteluun, joka koski sitä itseään.

2.2. Palvelusväki ja laki

Molemmat Ruotsin keskiaikaiset maanlait, *Maunu Eerikinpojan* ja *Kristoffer-kuninkaan maanlait*⁶, käsitelivät palkollistenpitoa. Molempien kahteen kaa-

⁶ Varhaisia käännöksiä esim.: Kristoffer kuninkaan maanlaki herra Martin suomeksi kääntämänä. – Suomen kielen muistomerkkejä II:1. SKS:n toim. 82. Helsinki 1905; Kristoffer kuninkaan maanlaki. Suomeksi kääntänyt Abraham Kollanius. – Suomen kielen muistomerkkejä III:3. SKS:n toim. 82. Helsinki 1926; Kristoffer ku- (jatkuu...)

reen (rakennus- ja käräjäkaaren) sisältyivät ne palkollisten pidon perusteet, jotka olivat pidon oikeudellisena runkona.⁷

Maanlakien mukaan vuodessa tuli olla kaksi palveluskautta: toinen kesti helluntaista (se vaihteli pääsiäisen ajankohdan mukaan toukokuun 10:nnestä kesäkuun 14:nneen päivään) Martin päivään (alkuaan 11. marraskuuta), toinen Martin päivästä helluntaihin. Palveluskausien välillä palkollinen sai pitää seitsemän vapaapäivää, joiden jälkeen tuli ottaa vastaan uusi pesti.⁸ Erittäin tärkeitä olivat määräykset, jotka koskivat sitä, keiden tuli hakeutua palvelukseen. Aseman ratkaisi taloudellinen asema: sen, jolla oli omaisuutta vähemmän kuin kolme markkaa, tuli mennä toisen palvelukseen. Henkilön, jolla oli omaisuutta mainittua summaa enemmän, kuului maksaa veronsa. Jos henkilö ei ollut talonpoika, ja vaikka hänellä ei olisi ollut kiinteää asuinpaikkaa, häntä ei kohdeltu irtolaisena, jos hän kykeni maksamaan veronsa. Sellaisen henkilön vero oli puolet talonpojan verosta.⁹

Vuoden 1734 laki sisälsi keskiaikaisia maanlakeja enemmän palvelusväkeä koskevia säädöksiä. Sen sijaan rakennus- ja käräjäkaaret, joihin palkollisia koskeneet määräykset oli aiemmissa maanlaeissa tyystin sijoitettu, koskivat palvelusväen osalta enää toisarvoisia seikkoja. Rakennuskaaren 22. luvussa sen §:ssä 5, jossa käsiteltiin sairaiden eläinten kauppaamis- ja ostokieltoa, huo-

⁶ (...jatkuu)

ninkaan maanlaki herra Martin suomeksi kääntämänä. – Suomen kielen muistomerkkejä II:2. SKS:n toim. 82. Helsinki 1930. Tutkimuksessa on käytetty moderneimpia tulkintoja: Magnus Erikssons Landslag i nusvensk tolkning av Åke Holmbäck och Elias Wessén. – Skrifter utgivna av Institutet för rätthistorisk forskning. Serien I. Sjätte bandet. Lund 1962; Kuningas Kristofferin maanlaki 1442. Muinaisruotsista suomentanut Martti Ulkuniemi. – SKS:n toim. 340. Vaasa 1978.

⁷ Keskiaikaisten maanlakien ja vuoden 1734 lain suhdetta palvelusväkeen ei ole tarpeen ottaa perusteellisesti tarkasteltavaksi enää tässä yhteydessä, koska asia on tullut esille jo tekijän aiemmassa tutkielmassa (Wilmi 1990, s. 77–84). Viitattakoon myös keskeiseen tutkimuskirjallisuuteen: Winroth 1878, passim.

⁸ Maunu Eerikinpojan maanlaki, Rakennuskaaren XIV luku, § 2; Kuningas Kristofferin maanlaki, Rakennuskaaren XV luku, § 4.

⁹ Maunu Eerikinpojan maanlaki, Rakennuskaaren XIV luku, § 3; Kuningas Kristofferin maanlaki, Rakennuskaaren XV luku, § 5. Vrt. Voionmaa, Väinö, Keskiajan yhteiskunta. – Suomen kulttuurihistoria I. Jyväskylä 1933, s. 413–414; Munktel, Ing-Marie, Gods, godsägare och landbor 1450–1520. Studier i de senmedeltida frälsegodsens funktion. Lindöme 1982, s. 135.

mautetaan, että naapureiden ja palvelijoiden tuli auttaa tarttuvan taudin vuoksi tapettujen eläinten ruhojen hävittämisessä. Jos palvelija kieltäytyi, hän menetti peräti puolen vuoden palkkansa. Sama ankara sanktio uhkasi sitäkin niskoitelevaa palvelijaa, joka ei suostunut leikkamaan vähemmän dramaattisesti kuolleen tai tapetun eläimen nahkaa.¹⁰ Lain palkollisen kannalta tiukka säädös on ymmärrettävä ajan oloja vasten: kulkutaudit koituivat tuhoisiksi, ellei vastatoimiin tiukasti ryhdytty.

Yhteisön kannalta kulkutautien lailla tulipalo oli onnettomuus, jolta sen tuhoisuuden vuoksi pyrittiin varta vasten suojautumaan. Niinpä rakennuskaaren 24. luvussa huomautetaan, että jos palvelusväki vastoin isäntänsä tahtoa oli virittänyt tulen ulkorakennukseen tai muualle taikka muutoin menetellyt valkean kanssa niin varomattomasti, että tuli teki vahinkoa, isäntä katsottiin syyttömäksi. Tällöin palvelijan oli vastattava kaikesta vahingosta.¹¹ Käräjäkaari vahvisti käytännön, jota noudatettiin irtaimen väestönosan haastamiseksi oikeuteen. Niinpä mm. palvelijan tuli vastata teoistaan siellä, missä palveli.¹² Vuoden 1734 laissa kauppakaari oli lain kaari, jossa yksi luku (14. luku) oli omistettu palvelusväkikysymyksille. Luku sisälsi 13 pykälää.¹³

Lain säädökset etenivät johdonmukaisesti palvelussuhteen vaiheiden mukaan. Niinpä esimerkiksi viidennessä pykälässä puhuttiin palvelijan töistä. Tosin laissa sanotaan vain ylimalkaisesti, että palvelijan tuli kuuliaisesti tehdä työt, jotka isäntä hänelle määräsi. Jos työntekijä niskoitteli, asiaan piti puuttua aluksi sovinnollisesti. Jos palvelija menetteli entiseen tapansa, isäntä sai karkottaa hänet ja oikeutetusti vaatia häneltä korvaukseksi vuoden palkkaa.¹⁴

Eräänlaiseksi palkollisen suojaksi lakiin otettiin puheena olevan luvun kahdeksas ja yhdeksäs pykälä. Edellisessä huomautettiin, ettei palvelijaa saanut kohdella aiheettomasti kovakouraisesti. Jos niin tapahtui, tälle oli maksettava täysi

¹⁰ Sweriges Rikes Lag, Gillad och antagen på Riksdagen År 1734. Stockholm 1779, Rakennuskaaren XXII luku, § 5.

¹¹ Sweriges Rikes Lag 1734, Rakennuskaaren XXIV luku, § 3.

¹² Em. laki, Käräjäkaaren X luku, § 1.

¹³ Em. laki, Kauppakaaren XIV luku, § 1–13.

¹⁴ Sweriges Rikes Lag 1734, Kauppakaaren XIV luku, § 5.

palkka, minkä jälkeen palvelija oli vapaa astumaan toiseen paikkaan. Yhdeksäs pykälä tähdensi, että isäntäväen tuli vastata sairastuneen palvelijansa hoidosta. Isäntäväki sai tosin halutessaan vähentää palvelijan palkasta hoidosta aiheutuneet kulut.¹⁵ On todennäköistä, että 1700-luvun oloissa palvelija ei voinut saada mitään erityishoitoa, vaan ainoaksi huojennukseksi jäi se, ettei palvelijan tarvinnut tosisairaana osallistua työntekoon. Palvelijan sairastumisesta ei koitunut isäntäväelle muita menetyksiä kuin tekemättä jäänyt työ. Jos palvelijan sairastuminen sattui hankalasti vuoden työhuippujen ajaksi, isäntäväki hyvin halukkaasti haki korvausta päiväläispalkkojen pohjalta.

Vuoden 1734 laissa on vielä rikoskaressakin mainintoja siitä, kuinka eri rikkomuksissa ja törkeissä rikoksissa tuli palvelusväen osalta menetellä. Lain henki on, että ainakin periaatteessa palvelusväen tuli nauttia samanlaisia oikeuksia kuin isäntäperheen varsinaiset lapset. Niinpä esimerkiksi palvelijan lyömisestä raajarikkoiseksi tai muutoin pysyvästi vammaiseksi langetettiin tavanomainen sakko. Sen sijaan huomautettiin, ettei palvelijan kohtuullisesta kurittamisesta tullut ojentaa isäntäväkeä.¹⁶

2.3. Palkollisasetukset

Valtio ohjasi palvelusväen pitoa asetuksin. Ne muodostivat palkollispolitiikan ytimen. Koska palvelusväestöä varten tarvittiin omia määräyksiä, se nähtiin selvästi tärkeäksi ja huomionarvoiseksi väestöryhmäksi, jolla oli ratkaiseva merkitys pääelinkeinon, maatalouden, kehityksen ja tilan kannalta.

Ruotsin valtion harjoittamalla palkollispolitiikalla oli ulkomaisia esikuvia. Se ajoittui osin limittäin naapurimaiden toteuttamien toimenpiteiden kanssa. Länsi-Euroopassa Englanti kulki palkollislainsäädännön kehityksen kärjessä. Jo vuonna 1444 siellä annettiin ensimmäinen palkollisasetus, vaikka jotkut ovat pitäneet jo Edvard III:n aikana vuonna 1348 annettuja määräyksiä palkollis-

¹⁵ Em. laki, Kauppakaaren XIV luku, § 8–9.

¹⁶ Sweriges Rikes Lag 1734, Rikoskaaren XXXVI luku, § 2.

lainsäädännön alkuna. Viisikymmentä vuotta myöhemmin (vuonna 1495) julkaistu toinen asetus käsitteli jo palvelusväen palkkausta.¹⁷

Englannin varhainen palkollislainsäädäntö oli sidoksissa ajan tarpeisiin: keskiaikainen kartanotalous oli murtumassa, ja maatalous tarvitsi entistä enemmän todella tehokkaasti työskentelevää tilapäistyövoimaa. Sama suuntaus jatkui 1500-luvullakin. Tällöin yhä kaikuvampaa äänenpainoa alkoi saada käsitys, jonka mukaan huonosti työllistettyä, joutilaisuudesta syytettyä ylimääräistä väestöainesta tuli siirtää yksityisistä talouksista tuottavaan työhön muualle. Tämän politiikan kulmakivenä oli vuonna 1589 annettu kuuluisa kuningatar Elisabetin statuutti.¹⁸ Samalla vuosisadalla alettiin tuntea mielenkiintoa myös irtaimen väestönosan määrän rajoittamiseen, sen liikkuvuuden hillitsemiseen ja työntekoon velvoittamiseen.¹⁹

Ruotsin eteläisessä naapurimaassa Tanskassa termi "irtolainen" tuli lainsäädäntöön 1500-luvulla. Maassa, jossa 1200-luvulta lähtien palkollisia oli pidetty osana isäntäväen perhettä, säädettiin ensimmäinen palkollisasetus vuonna 1619. Siinä vahvistettiin uudelleen, että ilman pestiä elänyt palvelusvelvollinen oli irtolainen. Asetuksessa puututtiin jopa sellaisiin palvelijoihin, jotka kesäaikaan työskentelivät kalastuksen parissa, mutta jotka talvikuukausina jäivät työttömiksi.²⁰

Tanskan 1600-luvun seuraavat palkollisasetukset (vuosilta 1643, 1647 ja 1655) toistivat aiemmin esitetyt määräykset. Utta oli, että vuonna 1643 ensimmäistä kertaa otettiin kantaa päiväpalkkalaisuuteen: päiväpalkan maksamisenettä katsottiin lailliseksi. Sen sijaan 1600-luvun puolivälin jälkeen pyrittiin johdonmukaisesti kieltämään päiväläisten käyttö, jolloin palvelija oli tarkoitus sitoa entistä tiukempaan yhteiskunnalliseen kontrolliin pitkän työsuhteen avulla.²¹

¹⁷ Winroth 1878, s. 26; Hasbach 1908, s. 39.

¹⁸ Hasbach 1908, s. 40.

¹⁹ Nygård 1989, s. 43.

²⁰ Krogh, Tyge, *Staten og de besiddelsesløse på landet 1500–1800*. – Odense University Studies in History and Social Sciences. Vol. 105. Odense 1987, s. 58–60.

²¹ Krogh 1987, s. 59–61.

Vuonna 1701 annetussa palkollisasetuksessa kiellettiin talonpoikaa maksamasta palvelijalleen palkkana viljaa, jonka tämä voi kylvää isäntänsä maahan. Kielolla ei sinällään pyritty vaikuttamaan itse palvelijan asemaan, vaan päinvastoin hänet pestanneen talonpojan. Määräys oli tarkoitettu estämään sen, ettei turpeeseen sidottu talonpoika olisi noussut liian korostuneeseen yhteiskunnalliseen asemaan: talonpojan ei tullut osoittaa kenellekään maata viljeltäväksi. Viljanmaksu- ja kylvökielto toistettiin vuoden 1746 palkollissäädöksissä.²²

Ruotsin valtion harjoittaman palkollislainsäädännön ja yleensä palkollispolitiikan lähtökohtana on pidettävä Kustaa Vaasan hallintokautta. Palkollislainsäädännön toteuttamisen mahdollisti hallinnollisesti keskitetyn valtion syntyminen. Toisaalta valtio jo ulkoisen turvallisuutensa vuoksi, valtakunnan alueen laajentamisyrittämisistä puhumattakaan, joutui tukeutumaan yhä useamman työpanokseen. Siten uuden ajan alun valtio tarvitsi myös lainsäädäntöä, joka ohjasi sen käyttöön työvoimaa. Valtion toimenpiteet olivat niitä, joilla pyrittiin turvaamaan sen kannalta elintärkeitä palveluksia tekevien väestökerosten hyvinvointi. Ne olivat väestöryhmiä, jotka auttoivat keskitetyn valtion syntymistä suorittamalla kruunulle hallintopalveluksia ja osallistumalla sotavoiman ylläpitoon ja sen kartuttamiseen.

Ruotsin valtion harjoittama palkollispolitiikka jäi vielä 1500-luvulla oraalle. Se jäntevöityi vasta seuraavalla vuosisadalla. Terävöityminen tarkoitti käytännössä sitä, että vanhoja menettelytapoja kirjattiin ja niitä ryhdyttiin tarkastelemaan systemaattisemmin valtakunnan elinkeinoelämän kannalta. Vaikka vallitsevan merkantilistisen talouspolitiikan aikana maataloutta pidettiin vuorityötä ja ulkomaankaupankäyntiä mitättömämmässä asemassa, kruunun oli pakko toimia siten, että pääelinkeinon, maanviljelyn, työvoimantarve turvattiin. Lainsäädäntötyöskentelyssä tärkeintä oli ottaa huomioon maanomistajaryhmän etu, sen, joka harjoitti suurtilamuotoista viljelyä. Varsinaisen talonpojiston katsottiin voivan pitää vain sen verran palvelusväkeä, kuin suurviljelyn työvoimantarpeesta jäi ylitse. Voidaan väittää, että juuri maatalouspolitiikan suuntaviivat sanelivat palkollispolitiikan rajat. Koska maatalouspolitiikkaakin luonnehti säätelynomaisuus, palkollispolitiikankin tunnuspiirteeksi tulivat työvoiman ohjailupyrimykset. Mainitun kaltainen kehitys – suurtilavaltaisen viljelyn työvoimantarpeen tyydyttäminen – hallitsi 1600- ja 1700-luvulla palkollis-

²² Krogh 1987, s. 103.

politiikkaa ympäri Eurooppaa. Se oli tunnusomaista niin Englannille, Saksan itäisille seuduille, kuin vaikkapa Tanskalle.²³ Ruotsin 1500-luvun palkollispolitiikka lähti liikkeelle yleiseurooppalaisesta käsiteparista *työpakko - irtolaisuuden vastustaminen*. Käsitys, että jokaisen valtakunnan kansalaisen tuli tehdä työtä, oli tunnettu jo keskiaikaisessa islantilaisessa ja norjalaisessa lainsäädännössä.²⁴ Se luontui hyvin 1500-luvun pohjoismaiseen valtiokäsitykseen, varsinkin kun se samalla valjastettiin selkeästi sanktioiden uhalla koskemaan irtolaisväestöä. Irtolaisen määritelmä oli puolestaan sidottu henkilön varallisuuteen (vrt. s. 63). *Winroth* on korostanut työpakkokäsitteen ja sen soveltamisen nimenomaan irtolaisiin juontaneen juurensa humanitaarisista syistä.²⁵ Koska hän samassa yhteydessä kuitenkin huomauttaa, että tavoitteena oli mahdollisimman halvan työvoiman saaminen maanviljelukseen, humanitaarisuus oli nähtävä lähinnä idealistissävyyteisenä. Sitä tavoiteltiin siten, että valtiovalta pyrki toisaalta ohjaamaan irtainta väestönosaa ihmisarvoa tukevaan työntekoon pois joutilaisuudesta, mutta samalla palvelijan tuli kuuliaisesti tyytyä siihen niukkaankin korvaukseen, jonka hän työstään sai.

Irtolaisuutta on tarkasteltu eri lähtökohdista, eikä ilmiön enempi pohdiskelu ole tarpeen tässä työssä.²⁶ Käsite "palvelusvelvollisuus" sen sijaan vaatii oman huomionsa. Sehän esiintyy jo keskiaikaisissa maanlaeissa, siinä yhteydessä, jossa varattoman (eli vähemmän kuin kolme markkaa omistaneen) tuli hakeutua toisen palvelukseen. Käytännössä se tarkoitti siis palveluspakkoa tälle irtaimelle väestönosalle.²⁷

Valtion 1500-luvulta lähtien harjoittaman varsinaisen palkollislainsäädännön ja -politiikan toisena ulottuvuutena irtolaisuuden vastustamisen lisäksi oli velvoittaminen työntekoon. Työpakko merkitsi sitä, että irtaimen väen tuli hakeu-

²³ Montgomery 1933, s. 245–248; von Frauendorfer 1957, s. 126–127.

²⁴ Braconier 1945, s. 362. Vrt. Kallio 1913, s. 56–57.

²⁵ Winroth 1878, s. 59. Vrt. Pulma, Panu, *Fattigvård i frihetstidens Finland*. – Hist. tutkim. 129. Jyväskylä 1985, passim.

²⁶ Irtolaisuudesta enemmän esim.: Ståhlberg, K. J., *Irtolaisuus Suomen lain mukaan*. Helsinki 1893; Nygård, Toivo, *Irtolaisuus ja sen kontrolli 1800-luvun alun Suomessa*. – SHJ 31. Jyväskylä 1985.

²⁷ Winroth 1878, s. 45–52; Montgomery 1951, s. 22–39.

tua työhön jonkinlaista korvausta vastaan. Periaattelliselta kannalta palveluspakolla ja työntekopakolla on eroa. Kun renki tai piika pestautui palvelukseen, pestaminen ei sinällään merkinnyt työntekopakkoa. Ei tiedetä, miten palvelija palvelusaikansa vietti. Lainsäätäjän kontrolli ei ulottunut työn määrän tai laadun silmälläpitoon. Palvelijan työpanoksen riittävyyden seuraaminen jäi viime kädessä isäntätalouden huoleksi. Palkollista pitäneen talouden kannalta ei tunnu mielekkäältä, että se olisi ottanut elätettäväkseen joutilasta ulkopuolista väkeä ja että se olisi kaiken kukkuraksi maksanut sille palkkaa vuoden tai vähintään puolen vuoden ajalta. Kuitenkin tässä kysymyksessä törmätään määrittelemättömään ja selvittämättömään viidaksoon: mikä oli uuden ajan alun ihmisen ja yhteisön käsitys työstä ja sen tekemisestä? Kuinka Lutherin yhteiskuntaetiikkaa käytännössä toteutettiin? Ajatusrakennelmaa voi laajentaa koskemaan aikalais-ten käsityksiä työn tuottavuudesta ja sen tarpeellisuudesta. Samalla sopii kysyä, olivatko käsitykset ristiriitaisia esivallan vaatimusten kanssa.

Ensimmäiset määräykset, joita voi pitää Ruotsin valtion palkollispolitiikan alkuna, antoi Kustaa Vaasa vuonna 1540. Niissä tähdennetään, ettei kenellekään palvelusvelvolliselle saanut osoittaa maksuksi päiväpalkkaa. Siten pyrittiin estämään tilapäistyövoimajoukon syntyminen ja sen käyttö, ja ainoaksi lailiseksi palvelusajaksi katsottiin puoli vuotta tai kokonainen vuosi. Korvauksen piti olla vuosipalkka, jonka ylärajaksi asetettiin viisi markkaa. Kysymys oli nimenomaan palkkojen ylärajasta; alarajaa ei määritelty. Määräyksistä kuultaa selvästi pyrkimys mahdollisimman halpaan työvoimaan.²⁸

Vuoden 1540 määräyksistä huokui myös huoli siitä, että palkanmaksu sidottaisiin maahan ja sen käyttöoikeuteen. Siksi todetaan painokkaasti, ettei rengille saanut antaa palkaksi viljelysmaata eikä lupaa asettua asumaan saareen tai muualle erilleen isäntäväestään. Palvelija ei edellisten kieltojen lisäksi saanut harjoittaa palkkaansa vastaan omaa kalastustaan.²⁹ Kruunua ei kiinnostanut, minä muina parseleina kuin rahana palkka maksettiin, kunhan siksi ei osoitettu kylvöviljaa eikä maan- tai vedenkäyttöoikeutta. Kysymys oli siitä kruunun omaksumasta tulkinnasta, jonka mukaan sillä oli eräänlainen korkein maan omistusoikeus, jolloin yksityisellä talonpojalla ei ollut lupaa tuota yliomistusta

²⁸ Konung Gustaf den förstes registratur XIII. 1540–1541. Stockholm 1891, s. 1–2; Winroth 1878, s. 59–61; Braconier 1945, s. 362–363.

²⁹ Konung Gustaf den förstes registratur XIII, s. 2.

polkea. Problematiikkaa on jäsentänyt ja konkretisoanut tunnetusti *Eino Jutikkala*.³⁰ Asiaa on sivuttu myös aiemmin tässä työssä (s. 67).

Lainsäätäjän pelko, ettei palvelijoiden palkkaus jäänyt säädetylle tasolle, toteutui ainakin osittain. Jo vuonna 1576 kruunun oli todettava, että palvelijat vaativat niin suuria palkkoja, että talonpojilla oli vaikeuksia pestata työvoimaa. Jo neljä vuosikymmentä aiemmin oli esitetty ajatus, jonka mukaan palvelukseen sitoutumatonta miestä odotti ottaminen sotaväkeen.³¹

Suurvalta-aikana Ruotsin valtion harjoittama palvelusväkipolitiikka voimistui sellaiseksi, että alamaista tuskin löytyi toista väestöryhmää, jota ohjailtiin yhtä selkein rajoituksin. Päällimmäisenä huolena oli ilmeisesti se, että suurvaltasihtien aikana ja maanviljelyn kannalta toistuvasti epäedullisten kasvuolojen takia irtain väestönosa hakeutui liikkeeseen, joka synnytti työvoiman epätasaista jakautumista valtakunnan sisälle. Se heikensi sotaponnistuksia ja osaltaan valtakunnan yhtenäisyyttä, koska työvoiman epätasainen saantimahdollisuus entistään haittasi maatalouden harjoittamista. Yhtenä irtaimen väestönosan liikkuemisen ilmentymänä voidaan pitää Suomesta Ruotsiin suuntautunutta muutto-liikettä, joka voimistui. Kruunu ei pitänyt sitä aluksi epäsuotuisana, mutta sen sijaan kielsi vuoden 1583 asetuksella muuton ulkomaille. Kielto toistettiin vuonna 1620.³²

Kaikkien säätyjen intressit palkolliskysymyksessä näyttivät yhtyneen 1600-luvun alussa, koska jokaisen neljän säädyn mielestä kattavien säädösten puuttuminen haittasi suuresti palkollisten pitoa. Säädyt jättivät niiden saamiseksi toivomuksensa vuoden 1635 valtiopäivillä. Toivomusten ydin oli, että kaikki irtain väestöaines oli velvoitettava solmimaan kokonaisen vuoden kestäviä

³⁰ Esim. Jutikkala 1958, s. 142–152; Jutikkala, Eino, Talonpoika – aatelismies – kruunu. Maapolitiikkaa ja maanomistusoloja Pohjoismaissa 1550–1750. Tietolipas 92. Juva 1983, s. 32–36.

³¹ Viljanti, Arvo, Gustav Vasas ryska krig 1554–1557 I. – Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar. Historiska serien 2:1. Åbo 1957, s. 40–44. Braconier väittää erheellisesti, että niin oli tehty vasta 1500-luvun puolivälin jälkeen (Braconier 1945, s. 363–364).

³² Stiemman I 1747, s. 757–759; Kallio 1913, s. 61; Braconier 1945, s. 364–365.

palvelussuhteita, jotka alkaisivat kaikkialla tiettyyn aikaan (mikkelin aikaan syyskuun lopulla).³³

Ensimmäinen varsinainen Ruotsin palkollisasetus julkaistiin 30.8.1664. Sen synnyn taustaksi voidaan kiteyttää jo saman vuosikymmenen alussa annettu määräys, joka oli aatelissäädyn painostuksen tulos. Määräyksessä tunnustettiin erityisen palkollisasetuksen antamistarve, koska palkolliskysymyksessä vallitsi säädyn mukaan epäjärjestys, mikä aiheutui aateliston mutkattoman tulkinnan mukaan siitä, että siltä houkuteltiin pois palvelusväkeä. Menettely johti siihen, että renkejä ja piikoja jäi oleskelemaan pestautumattomana huoneväkenä.³⁴

Topi Kallio on oikeutetusti todennut, ettei aatelissäädyn vaatimia erityismainintoja otettu mukaan vuoden 1664 säädöksiin, koska hallitsijan valta – sillä hetkellä tosin holhoojahallituksen – oli jo kasvamassa sille asteelle, ettei hänen tarvinnut välttämättä tukeutua enää ylimpään säätyyn.³⁵ Seikka nousi entistä korostuneemmin näkyviin seuraavan palkollisasetuksen antamisen yhteydessä 1680-luvun puolimaissa.

Jean Braconier on puolestaan hieman ironisesti huomauttanut, että vuoden 1664 palkollissääntöjen tunnuspiirteenä oli käsitys, että vaikka palvelusväki oli pitäjilleen kallista ja laiskaa, isäntä ei silti saanut kohdella palvelijaansa huonosti.³⁶ Braconier on löytänyt ajattelulle taustaa silloisista yleisistä ammattikuntalaitossäädöksistä, kuitenkin siten, että palkollisasetus edusti niistä liberaaleimpia: isännän tuli maksaa palvelijalleen kohtuullinen korvaus. Palkan suuruus jätettiin tosin määrittelemättä. Tutkijan mukaan käytäntö edusti englantilaista työntekijälainsäädäntöä, jonka yhtenä ilmentymänä hän pitää sitäkin, että palvelija saattoi saada sovittua korkeamman palkan, jos isäntäväki laittomasti pidätti osan palvelijalle kuuluvasta korvauksesta.³⁷ Vaikka ensimmäisessä palkollisasetuksessa – jopa voimakkaammin painotettuna kuin sitä seuraavissa –

³³ Stierman II 1729, s. 939–940.

³⁴ Stierman II 1729, s. 1388.

³⁵ Kallio 1913, s. 24.

³⁶ Braconier 1945, s. 366.

³⁷ Braconier 1945, s. 367.

palkollisen isännällä nähtiin olevan tiettyjä velvollisuuksia suojella palvelijaansa, asetuksen ytimenä oli selkeästi työvoimaa tarvinneiden etu.

Vuoden 1664 asetus koostui toisaalta kopioinnista, jota tehtiin maanlakien säädöksistä, toisaalta joidenkin palkollisten pidon menettelytapojen yhtenäistämisyrittämisistä. Asetus muovautui kymmenkohtaiseksi.³⁸

Ensimmäisen palkollisasetuksen määräykset toistettiin toisessa, 23.11.1686 julkaistussa.³⁹ Samalla katsottiin tarvittavan muutamia lisäyksiä, joiden antoa ruokki se, että palvelijoiden palkat olivat itsepintaisesti pyrkineet kohoamaan ja tulleet pestajien alituisten valitusten aiheiksi. Niin ikään irtainta väestöä oleskeli maaseudulla jatkuvasti ilman lain ja palkollisasetuksen edellyttämää palvelussopimusta. Koska kuningas pystyi nyt säätämään asetuksen säätyjä kuulematta, sen henki enteili jo isäntätalouksien palvelusväen määrän rajoittamista ja liiallisena pidetyn miespuolisen irtaimen väestön sitomista sotapalvelukseen sekä pyrkimystä valtakunnallisesti yhtenäiseen palkkaustaksaan.

Palkollistyövoimaa tarvinneen kannalta tärkeiksi tulivat palvelijoiden määrän kontrolloimispyrkimykset. Vuoden 1686 asetuksessa suuntaus sai virallisen vahvistuksen. Katsottiin, ettei yhden työkuntoisen talonpojan sopinut pitää enempää kuin kaksi täysikasvuista renkiä ja yhden keskenkasvuisen. Talo, jossa asui kaksi työkuntoista talonpoikaa, sai pitää vain kaksi renkiä; kolmitalonpoikainen talo vain kolme keskenkasvuista renkiä. Keskenkasvuiseksi (terminä puolikasvuinen, 'halfwuxen') asetuksen antaja määräsi nuorukaisen, joka oli täyttänyt 15 vuotta, muttei 21. ikävuottaan.⁴⁰ Mielenkiintoista oli, ettei naispuolisten palvelijoiden määrän rajoittamista sinällään mainittu. Tosin piian katsottiin ilmeisesti vastaavan keskenkasvuista renkiä.

³⁸ Stiernman III 1753, s. 242–247. Ensimmäiseen varsinaiseen palkollisasetukseen, kuten sitä seuraaviinkaan, ei paneuduta lähemmin enää tällä kertaa, koska asetusten sisältöä on ruodittu eri näkökohdilta jo aiemmin: Winroth 1878, passim; Kallio 1913, erityisesti s. 19–31; Braconier 1945, s. 366–382; Nygård 1989, s. 45–50; Wilmi 1990, s. 94–96, 101.

³⁹ Stiernman IV 1760, s. 689.

⁴⁰ Stiernman II 1729, s. 1833.

Asetuksessa tunnustettiin, että valtakunnan laajuuden ja sen eri osissa noudatettun kirjavan käytännön takia yhtenäiseen pesti- ja palkkaustapaan ei voitu mennä. Siksi maaherroille annettiin valtuudet laatia omaa lääniään koskevat taksat.⁴¹ Koska toivottiin päästävän lääneittäisiin palkkataksoihin, yhtenäispalkkausksymys oli edistynyt 1680-luvulla. Vuosikymmenen alussa näet uskottiin, ettei kihlakuntatasoisia järjestelyjä laajempiin onnistuta menemään.⁴²

Pohjan sodan jälkeen Ruotsin valtakunnan, erityisesti sen itäosien, elinvoima oli pahoin ehtynyt. 1700-luvun alkupuolen palkollislainsäädäntöä leimasivat valitukset työvoimapulasta, mikä pakotti palvelusväen heidän liikkumistaan entistä enemmän kahlinneen säädösviidakon alaisuuteen. Samaan aikaan talonpoikien yhteiskunnallinen asema oli käynyt heikoimmilleen, ja heidän lapsiaan alettiin palkollispolitiikassa kohdella vain osana valtakunnan yleistä työvoimaa. Palkollislainsäädännöstä pisti pääajatuksena selkeästi esiin suurviljelyn työvoimantarpeen tyydyttäminen sekä sotaväen menetetyt miesvoiman korvaaminen uudella.⁴³

Gustaf Utterströmin mielestä 1700-luvun alun palkollislainsäädäntö oli korostuneen lyhytkatseista: se näki vain senhetkisen työvoimatilanteen, ja senkin sellaisena, kuin se haluttiin nähdä. Hänen mukaansa palkollislainsäädännön tarkoituksena oli ensinnäkin estää väestön köyhtymistä ja kerjäämisen voimistumista. Pyrkimys johti ns. laillisen suojelun tarpeeseen eli siihen, että jokaisen oli hankittava elantonsa valtion tunnustamin keinoin. Toiseksi haluttiin vähentää väestön kontrolloimatonta liikkumista sitomalla sen irtain osa vähintään vuodeksi tiettyyn paikkaan, jolloin samalla turvattiin valtion vaatimat tehtävät (lähinnä sotamiesten saanti) sekä työvoima tärkeinä pidettyihin töihin (esimerkiksi kaivostyöhön).⁴⁴

⁴¹ Kong. Maj:ts Stadga och förordning, angående Tienstefolck och Legohion, samt åtskillige härtils där wid förelupne missbruk och oordningar (Stiernman IV 1760, s. 683).

⁴² Stiernman IV 1760, s. 685.

⁴³ Esim. Gylling 1909, s. 94, 98; Voionmaa, Väinö, Ur tjänstefolkets nyare historia i Finland. – Folkkalender XVIII 1929. Helsingfors 1928, s. 52; Alanen 1948, s. 307–308; Halila 1954, s. 104; Jutikkala 1962, s. 203; Haatanen, Pekka, Suomen maalaisköyhälistö tutkimusten ja kaunokirjallisuuden valossa. Porvoo 1968, s. 13.

⁴⁴ Utterström 1962, s. 269–270.

6.8.1723 julkaistu palkollisasetus vahvisti ensinnäkin läänikohtaisen palkkausjärjestelmän.⁴⁵ Se koski koko valtakuntaa. Palkkaustason säätämisessä Turun ja Porin lääni oli kulkenut valtakunnallisesti kärjessä, koska se sai taksansa jo edellisen vuosisadan puolella (vuonna 1697). Varhainen taksan saaminen kuvasti joko läänin maaherran Lorentz Creutzin poikkeuksellista oma-aloitteisuutta tai hänen alaistensa pyyntökirjeiden toteuttamista. Merkittävä seikka lienee ollut sekin, että Creutz toimi vuorikollegion jäsenenä ja oli itse samaan aikaan perustamassa rautaruukkeja mm. Teijoon, Kirjakkalaan, Kauttuaan ja Forsbyhyn.⁴⁶

Palkkataksan saaminen oli joka tapauksessa kouriintuntuva osoitus siitä, kuinka keskeinen työvoimanlähde palvelusväki oli maamme lounaisosissa. Lääneittäisten palkkataksojen säätämisen yhteydessä oli kuitenkin tehtävä pakosta myönnytys: tilapäistyövoiman käyttö sallittiin. Asetus antoi ohjeita sen palkasta, kuten työajoistakin.

Edellistä asetusta tärkeämmäksi ja sekä palvelijan että hänen isäntänsä kannalta rajoittavammaksi tuli 21.8.1739 annettu aset.⁴⁷ Se jäi pitkäaikaiseksi, sillä sitä noudatettiin vuoteen 1805. Asetus oli voimassa vuosikymmeninä, jolloin merkantilistiset ajatukset asetettiin vähintään kyseenalaisiksi ja jolloin maatalouden merkitys korostui.⁴⁸

Vuoden 1739 aset.⁴⁹ pohjautui 16 vuotta aiemmin annettuun. Uusi aset.⁴⁹ tehosti irtaimen väestönsä saattamista vuosipalvelukseen: pestittömän irtolaisen ilmiantajalle luvattiin palkollisen vuosipalkasta kolmannes. Kiinni saatua odotti joko sotaväki tai pakkotyö kruunun linnoituksilla taikka kaivoksissa. Mahdollista oli sekin, että pakoilijan ilmiantaja sai pitää häntä vuoden, jolloin palvelijan oli tyydyttävä puolen vuoden palkkaan.⁴⁹

⁴⁵ Den 6. Augusti förnyad Stadga och Förordning angående Tjänste-folk och Legohion (Modée I, s. 354).

⁴⁶ Kansallinen elämäkerrasto. I osa. Porvoo 1927, s. 436. Vrt. Kallio 1913, s. 120.

⁴⁷ Den 21. Aug. Förnyad Legohions-Stadga (Modée II, s. 1582).

⁴⁸ Petander 1912, s. 114.

⁴⁹ Modée II, s. 1583.

Palvelusvelvollisten ryhmää laajennettiin. Velvollisuus ulotettiin koskemaan sota- ja ratsumiesten leskiä sekä sellaisia mäkitupalaisia ja itsellisiä, jotka eivät entuudestaan tehneet maataloustöitä ja joilla ei ollut sylilapsia. Palvelusvelvollisuudesta vapaiksi eivät enää tyystin jääneet vanhempiaan hoitaneet naisetkaan. Palvelusvelvollisuus ulotettiin koskemaan ylipäätään yhtä ankarasti sekä miehiä että naisia. Pestautumattoman palvelusvelvollisen suojelijaa odotti ankara kymmenen hopeataalarin sakko.⁵⁰

Taloukkohtaisen palvelusväen määrä rajoitettiin edelleen aiemmin esitettyjen periaatteiden mukaan. Pyrkimys oli kuitenkin hieman supistaa sitä palvelusväkimäärää, joka yhdessä talonpoikaistaloudessa enimmillään saattoi olla. Niinpä yhden talonpojan taloudessa voitiin pitää vain kahta täysikasvuista ja yhtä keskenkasvuista renkiä tai piikaa; kahden talonpojan taloudessa korkeintaan yhtä täysikasvuista ja kahta keskenkasvuista; kolmen talonpojan taloudessa palvelusväkeä sai olla kutakin kohti korkeintaan yksi keskenkasvuinen renki ja piika.

Talonpoikien lapsetkin luettiin varsinaiseen palvelusväkeen, joten edelliset rajoitukset koskivat heitäkin. Talonpoika, joka piti enemmän palkollisia, kuin asetus salli, joutui maksamaan kustakin ylimääräisestä palvelijastaan sakkoa 10 hopeataalaria. Sakkouhka, tosin puolta pienempänä, koitui myös sille kruununviranomaiselle ja neljänneskunta- tai kuudennusmiehelle, joka tiesi rikkomuksesta, muttei puuttunut asiaan. Mainittakoon, että käytännössä maaseudullamme edellä esitetyistä palvelusväen määrän rajoituksista vapaita eivät olleet muut kuin aatelin henkilökohtaiset palvelijat ja sille erityistöitä tehneet.⁵¹

Taloukkohtaisen palvelijamäärän rajoittamista lievennettiin hieman vuonna 1747. Talonpoikaissävästöä tynnytelläkseen kruunu myöntyi siihen, että talonpoikien lapset vapautettiin palkollisten määrää koskevista rajoituksista.⁵²

⁵⁰ Modée II, s. 1583–1584. Palvelusvelvollisuuden tiukentaminen toteutui mielenkiintoisesti rinnan kyläasetusten kiristämisen kanssa. Vrt. Kallio, Reino, Pohjanmaan suomenkielisten kylien oltermannihallinto. – SHJ 23. Jyväskylä 1982, erityisesti s. 22–51. 1700-luvun alkupuoli olikin henkisesti, sosiaalisesti ja taloudellisesti kireämpää ja "ahtaampaa" aikaa kuin 1600-luku. Isovihalla oli tässä suhteessa painavia välittämiä, mutta myös välillisiä vaikutuksia.

⁵¹ Modée II, s. 1587–1588.

⁵² Esim. Braconier 1945, s. 381.

Palvelijan liikkumista ja elämää ylipäättänsä pyrittiin tiukasti rajoittamaan. Liikkumiskontrolli ulottui kattavana, sillä se koski maastamuutosta alkaen myös mitä pienimpiä yksityiskohtia. Rikkeistä koituneet rangaistukset olivat raskaita, suorastaan suhteettoman suuria. Valtakunnan edun nimissä oli ymmärrettävää, että passiton maastamuuttaja, joka ei palannut takaisin vuoden kuluessa, sai peräti sadan hopeataalarin suursakon (siitä meni puolet kruunulle, puolet ilmi-antajalle). Sen sijaan ankaralta tuntui, että sunnuntaipäiväistä lyhyttä vapaahetkeään viettänyt palvelija, joka oli ilman isäntäväen lupaa poistunut talosta, sai rikkeestään sakkorangaistuksen, joka merkitsi vuosipalkan puolikkaan menettämistä.⁵³

⁵³ Modée II, s. 1596–1598.

3. PALVELUSVÄEN PIDON ALUEELLINEN LEVINNEISYYS

3.1. Palvelijoiden määrä 1600-luvulla ja 1700-luvun alkupuolella

Seitsemännentoista vuosisadan alun palvelusväen pidosta saadaan tietoa *huonekuntaveroluetteloista* – eräänlaisista henkikirjojen edeltäjistä – sekä *Älvsborgin toisen lunnasveron kantoluetteloista*. Jälkimmäiset ovat osoittautuneet kattavammiksi. Niiden avulla voi esittää arvioita palvelusväen määrästä maassamme 1610-luvulla.¹

TAULUKKO 1. Länsi- ja Pohjois-Suomen palvelusväen määrä 1610-luvun puolimaissa

Kihlakunta	Talouksia (kpl)	Palvelusväkeä (henkeä)	
		Yhteensä	100 taloutta kohti
Masku	1463	n. 570	n. 39
Piikkiö	1023	n. 385	n. 38
Halikko	1222	n. 520	n. 43
Vehmaa	1047	n. 375	n. 36
Yht. Varsinais-Suomi	4755	n. 1850	n. 39
Ahvenanmaa	850	n. 500	n. 59
Ala-Satakunta	1327	n. 850	n. 64
Ylä-Satakunta	1961	n. 685	n. 35
Yht. Satakunta	3288	n. 1535	n. 47
Etelä-Pohjanmaa	1754	n. 350	n. 20
Pohjois-Pohjanmaa	1541	n. 370	n. 24
Yht. Pohjanmaa	3295	n. 720	n. 22
Yht. koko tutkimusalue	12188	n. 4605	n. 38

¹ VA 1733: 1–31(v); 1742: 213–227(v); 2496: 129–146(v); 2863: 29–46(v); 4867: 2–3, 7–8; 483 Bb: 9–90; Bd 1–95(v); Fb: 7–99(v). Pitäjittäiset palvelusväen määrät ilmenevät liitteistä 1 ja 2. Lähteiden kattavuudesta tutkimusalueen suhteen: Wilmi 1990, s. 106–119.

Ala-Satakunta, Ahvenanmaa ja Varsinais-Suomen rannikko osoittautuvat alueiksi, joilla pidettiin 1600-luvun alussa eniten palkollisia. Parhaimmillaan näillä alueilla palkollinen oli pestattu joka toiseen talouteen. Varsinaissuomalaisten kihlakuntien kesken ei ilmennyt sanottavaa eroa palkollistyövoiman käytön laajuudesta. Toisin oli Satakunnassa, jossa pohjoisosien taloudet hankkivat suhteellisesti vain puolet maakunnan lounaisosien palkollismääristä. Ylä-Satakunnassa palkollinen riitti vain joka kolmanteen talouteen.

Pohjanmaa oli niukkapalvelusväkistä seutua, sillä lähes 4/5 talouksista sai tulla toimeen omalla työvoimallaan. Taulukon esittämiin maakunnan palkollismääriin on suhtauduttava varauksellisesti, koska Pohjanmaan eteläosan palkollismäärien arviointi perustuu vain Mustasaaresta saataviin sinänsä luotettavantuntuisiin tietoihin, eikä maakunnan pohjoisosienkaan palkollismäärien taustalla ole kuin niin ikään yhden hallintopitäjän, Saloisten, tilanteen perusteella esitetyt arvioinnit.²

Kruununkartanoiden palvelusväestä on viitteitä niiden tiliaineistossa. Esimerkiksi Varsinais-Suomessa Saaren latokartanossa pidettiin 1590-luvulla ja seuraavan vuosisadan alussa yleensä 10–12 palvelijaa. Maakunnan muiden latokartanoiden palvelusväkimäärät jäivät hiukan alhaisemmiksi. Ne olivat esimerkiksi vuonna 1607 Isolatokartanossa yhdeksän palvelijaa, Heikkilän latokartanossa kymmenen, Kuusiston yhdeksän ja Ruissalon latokartanossa kahdeksan vakituiseen työsuhteeseen pestattua.³

Satakunnassa Kokemäen latokartanosta tavattiin 1590-luvulla puolitiehen toistakymmentä vuosipalvelijaa. Heitä oli maakunnan toisessa latokartanossa, Koi-vistossa, esimerkiksi vuonna 1594 14 ja vuonna 1609 12 henkeä.⁴

Korsholman latokartano lukeutui samanveroiseksi palvelijoiden pitäjäksi kuin pienimmät Varsinais-Suomen latokartanot. Sinne pestattiin esimerkiksi vuo-

² Kriittisyydestä enemmän: Wilmi 1990, s. 118–119.

³ VA 1650: 20–21(v); 1683: 56–59(v).

⁴ VA 2425: 154–163(v); 2489: 35(v)–41(v). Vrt. Jokipii, Mauno, Porin kreivikunta. – HArk 54. Helsinki 1953, s. 124–125; Jokipii 1973, s. 79, 84–85; Mäkelä, Anneli, Suvusta perheeseen. Satakunnan ja Karjalan naisen asema 1500-luvulla. – Hist. tutkim. 151. Jyväskylä 1989, s. 108–110.

deksi 1609 yhdeksän vakituista palvelijaa. Kymmenen vuotta myöhemmin palkkalistoilla heitä oli vain yksi vähemmän.⁵

Väestötutkimuksessa 1600-luvun henkikirjoista käyttökelpoisimmiksi ovat tunnetusti osoittautuneet ensimmäiset henkikirjat (vuodelta 1634) sekä vuosina 1654 ja 1694 laaditut. Tässä yhteydessä viitataan työn lähteitä esittelevään lukuun – myös sen yhteydessä esitettyyn lähdekritiikkiin – ja sen alaviitteissä mainittuun tutkimuskirjallisuuteen. 1600-luvun henkikirjoista on huomattava, ettei Pohjanmaalta ole olemassa kattavaa henkikirjaa ennen vuotta 1641. 1650- ja 1690-luvun tutkimusvuosien välimailta on valittu lähemmän tarkastelun kohteeksi vuoden 1674 tai seuraavan vuoden henkikirja.

1700-luvun alkupuoliskolta on perusteltua valita poikkileikkaustutkimuksen arvoisiksi vuosien 1710, 1725 ja 1749 henkikirjat. Niistä ensiksi mainittu oli viimeinen yhtenäisesti tutkimusalueelta ennen isoavihaa laadituista henkikirjoista. 1720-luvun puolivälin henkikirjat kuvaavat puolestaan isonvihan poikkeuksellisista oloista toipumistaan aloittelevaa väestöä. Toipumisen tulos on nähtävissä viimeistään 1700-luvun puolivälissä, jolloin vuoden 1749 henkikirja ajoittuu samanaikaiseksi ensimmäisen väestötaulun kanssa. Joiltakin alueilta puuttuvat toisinaan nuo "hyvät" henkikirjat, jolloin on täytynyt turvautua lähimpiin mahdollisiin. Pitäjittäiset palvelusväen määrät ilmenevät liitteistä 3 ja 4. Niiden anti on tiivistetty kuvioiksi 1 ja 2.

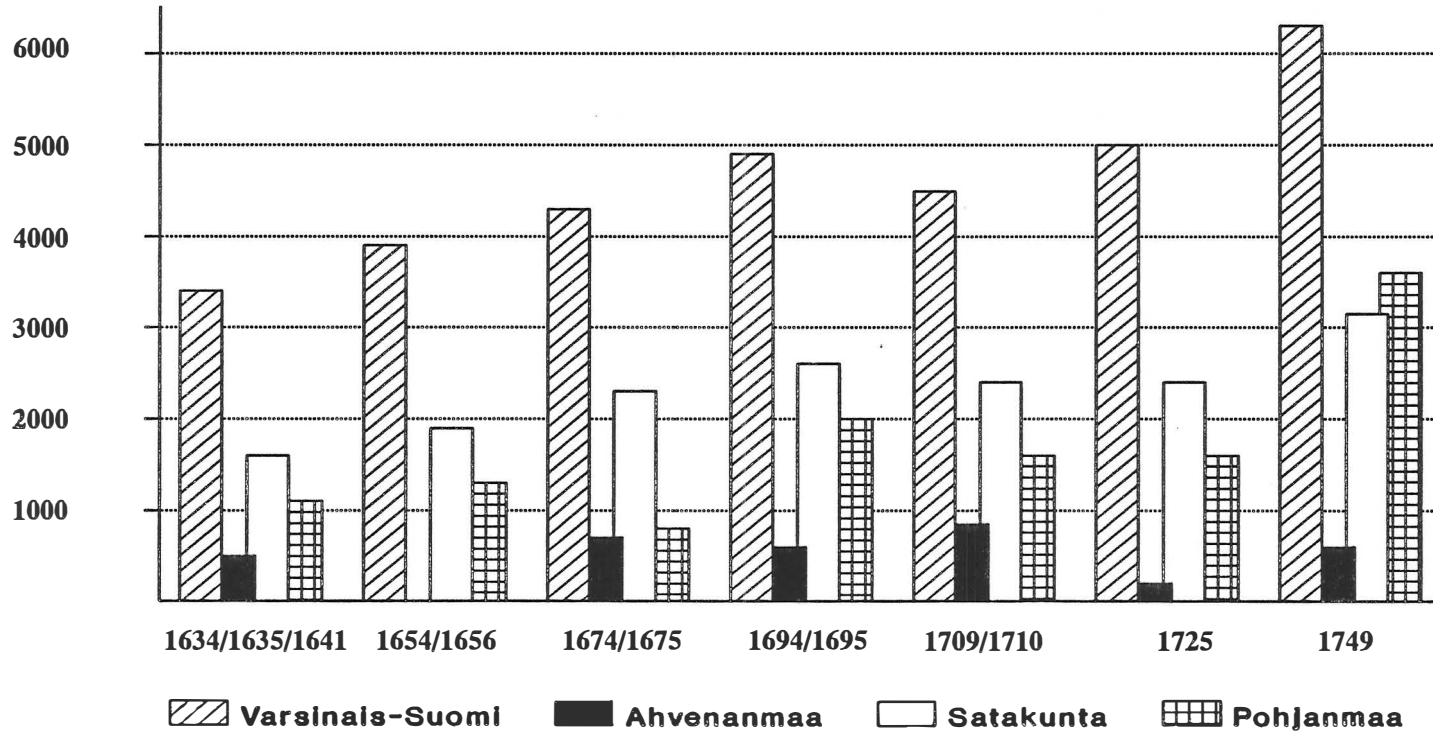
Tutkimusalueen maakunnista Varsinais-Suomessa oli absoluuttisesti tarkasteltuna selvästi eniten palvelusväkeä. Sen määrä tavoitteli jo 1690-luvulla kuolovuosien kynnyksellä 5000 hengen rajaa. Merkkipaalu ylittyi heti 1720-luvun puolivälin jälkeen. Suuret kuolovuodet ja Pohjan sodan alku ravistelivat varsinaissuomalaisten talouksien palkollistenpitoa vain vähän, ja tilanne palautui kuolovuosia edeltäneelle tasolle jo 1720-luvun puoliväliin tullessa. Isonvihan aika ei siis vaikuttanut sanottavasti maakunnan palkollismääriin.

Ahvenanmaalla palvelusväen määrä polki paikoillaan runsaassa puolen tuhannen hengen määrässä. Liitteessä 3 B eritelty vuoden 1675 palvelusväki saattaa näet sisältää ruokakuntien varsinaisia perheenjäseniä. Silti palkollismäärä lienee kohonnut 1670-luvulla jonkin verran korkeammaksi kuin 1630-

⁵ VA 4862: 62–64; 4925: 17(v).

KUVIO 1. Länsi- ja Pohjois-Suomen palvelusväkimäärät 1600-luvulla ja 1700-luvun alkupuolella

Palvelijoita (henkeä)

Lähde: VA 1918, 7135, 7263, 7328, 7333, 7397, 7447-7473, 9110-9166, 9255-9374.

luvulla. Isoviha karkotti saarimaakunnasta palvelusväkiaineksen, ja elpyminen oli vaivalloista sen jälkeenkin.

Satakunnassa palvelusväen pito pysytteli Ahvenamaan tapaan vakaana koko 1600-luvun. Merkille pantavaa on, etteivät 1600-luvun lopun ja seuraavan vuosisadan alun väestöolojen kriittiset ajat vaikuttaneet palkollismääriin. Talouksien vakavaraisuuden syihin palaamme myöhemmin.

Pohjanmaan absoluuttiset palkollismäärät heittelevät huomattavasti. Koska asutus vahvistui ja väestöpohja laajeni 1600-luvun jälkipuoliskon ulkoisesti rauhallisina vuosina, maakunnan palkollismäärä pystyi kohoamaan 1690-luvulle tultaessa 2000 henkeen eli lähes Satakunnan palkollismäärään. Pohjan sodan ja isonvihan aika vaikutti kuitenkin kauan maakunnan palkollistyövoiman käyttöön. Sen sijaan 1700-luvun toisella neljänneksellä Pohjanmaan palvelusväen määrän kasvu oli kiivain verrattuna tutkimusalueen muihin maakuntiin niin, että sen palkollismäärä ylitti 1700-luvun puolivälissä Satakunnan palvelusväen määrän.⁶

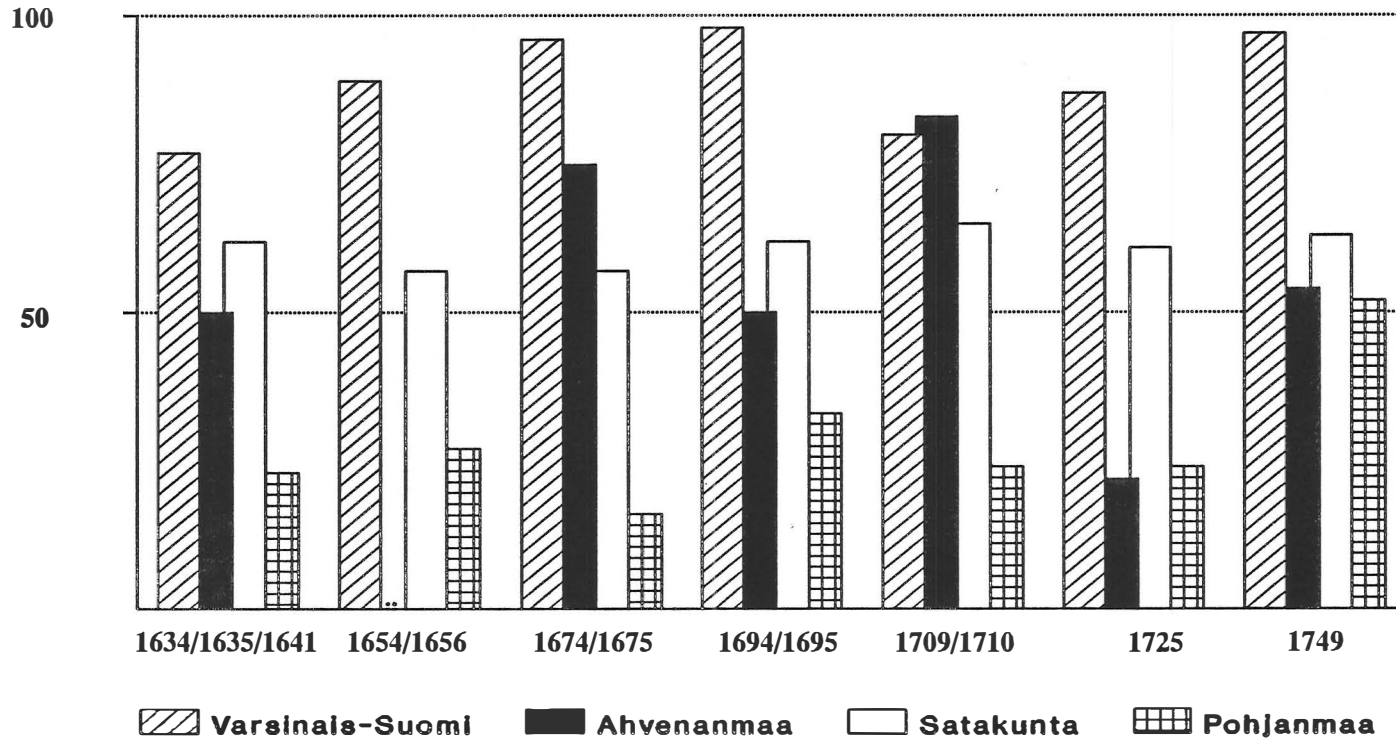
Verrattaessa tutkimusalueen maakuntien talouksien suhteellista palkollistyövoiman käyttöä (kuvio 2) osoittautuu, että Varsinais-Suomi oli runsaspalkollisin alue myös tältä kannalta. Talouksien palkollismäärissä on nähtävissä kaksijakoinen kehitys. Talouksien renki- ja piikatyövoiman määrä kasvoi 1600-luvulla vuosisadan lopun väestökatastrofiin ja Pohjan sodan alkuvuosiin saakka. Kun 1630-luvulla renkiä tai piikaa pidettiin suunnilleen kolmessa taloudesta neljässä, 1690-luvun alkupuolella pestasi laskennallisesti jokainen varsinais-suomalainen talous palkollisen. Palkollistyövoiman käytön oli lähdeittävä uudelleen nousuun 1700-luvun aikana suurin piirtein 1630-luvun tasolta.

Kuvio 2 osoittaa, kuinka ahvenanmaalaiset ja satakuntalaiset taloudet vuorottelivat siinä, kumman maakunnan talouksissa voitiin kulloinkin pitää enemmän palkollistyövoimaa. Ahvenanmaan väestöpohja oli niin kapea, että talouksien ulkopuolisen työvoiman pestamismahdollisuudet vaihtelivat alinomaa. Saari- maakuntaan oli kasautunut 1700-luvun alussa taloutta kohti jo enemmän renkejä ja piikoja kuin idässä mantereelle, mutta palkollismäärät putosivat ison-

⁶ Kihlakuntapohjaisista huomioista enemmän: Nygård 1989, s. 54–62; Wilmi 1990, s. 127–136.

KUVIO 2. Länsi- ja pohjoissuomalaisten talouksien palvelusväkimäärät 1600-luvulla ja 1700-luvun alkupuolella

Palvelijoita 100 taloutta
kohti (henkeä)

Lähde: Kuten kuviossa 1 (s. 80).

vihan väestökadon ja -paon vuoksi 1720-luvulle tultaessa alemmiksi kuin Pohjanmaalla, joka sekä kärsi venäläismiehityksestä.⁷

Satakunnan talouskohtaiset palkollismäärät pysyivät vakaina koko tutkimusajan. Palvelija pestattiin suunnilleen joka toiseen talouteen. Pohjanmaan talouksien renki- ja piikamäärät pysyivät sen sijaan vaatimattomina 1730-luvulle saakka. Sen jälkeen maakunnan suhteelliset palkollismäärät kohosivat Satakunnan ja Ahvenanmaan palkollismäärien tuntumaan.⁸

Tutkimusalueen eri osien taloutta kohti pidettyjen palvelijamäärien kehitys voidaan kiteyttää kartoiksi 2 ja 3.⁹ Ensimmäisestä kartasta, joka kuvaa tilannetta 1600-luvun toisella neljänneksellä, ilmenee, että palvelijoiden pito keskittyi Varsinais-Suomen ulkosaaristoon ja rannikon tuntumaan. Pito väheni siirryttäessä sisämaahan päin. Ahvenanmaan suhteellinen palvelusväenpito oli suunnilleen samanlaista kuin Varsinais-Suomen sisäosissa tai Ala-Satakunnassa. Viimeksi mainitulla alueella vain maanviljelyltään ja karjanhoidoltaan vaakaat Euran seudut kykenivät kilpailemaan Varsinais-Suomen rannikon palvelusväen pidon laajuuden kanssa.

Tultaessa Satakunnan yliseen osaan palvelusväen määrä taloutta kohti laski edelleen. Kihlakunnan pääosa kuului jo alueeseen, jolla palvelija oli pestattu harvempaan kuin joka toiseen taloon. Samanlaiseksi alueeksi osoittautui pääosa Etelä- ja Keski-Pohjanmaata. Pohjanmaan Suomenselän vastainen raja kuten pääosin laaja Pohjois-Pohjanmaa olivat vähäpalvelijaisia alueita.

Saavuttaessa 1700-luvun puoliväliin suhteelliset palvelijamäärät kasvoivat (kartta 3). Merkittävimmät laajahkot alueet, joilla näin ei käynyt, olivat Kainuu, Ylä-Satakunnan pohjoisosa sekä Ahvenanmaa. Erityisesti Varsinais-Suomessa palvelijoiden käyttö levittäytyi entistä runsaampana rannikon lisäksi sisämaahan

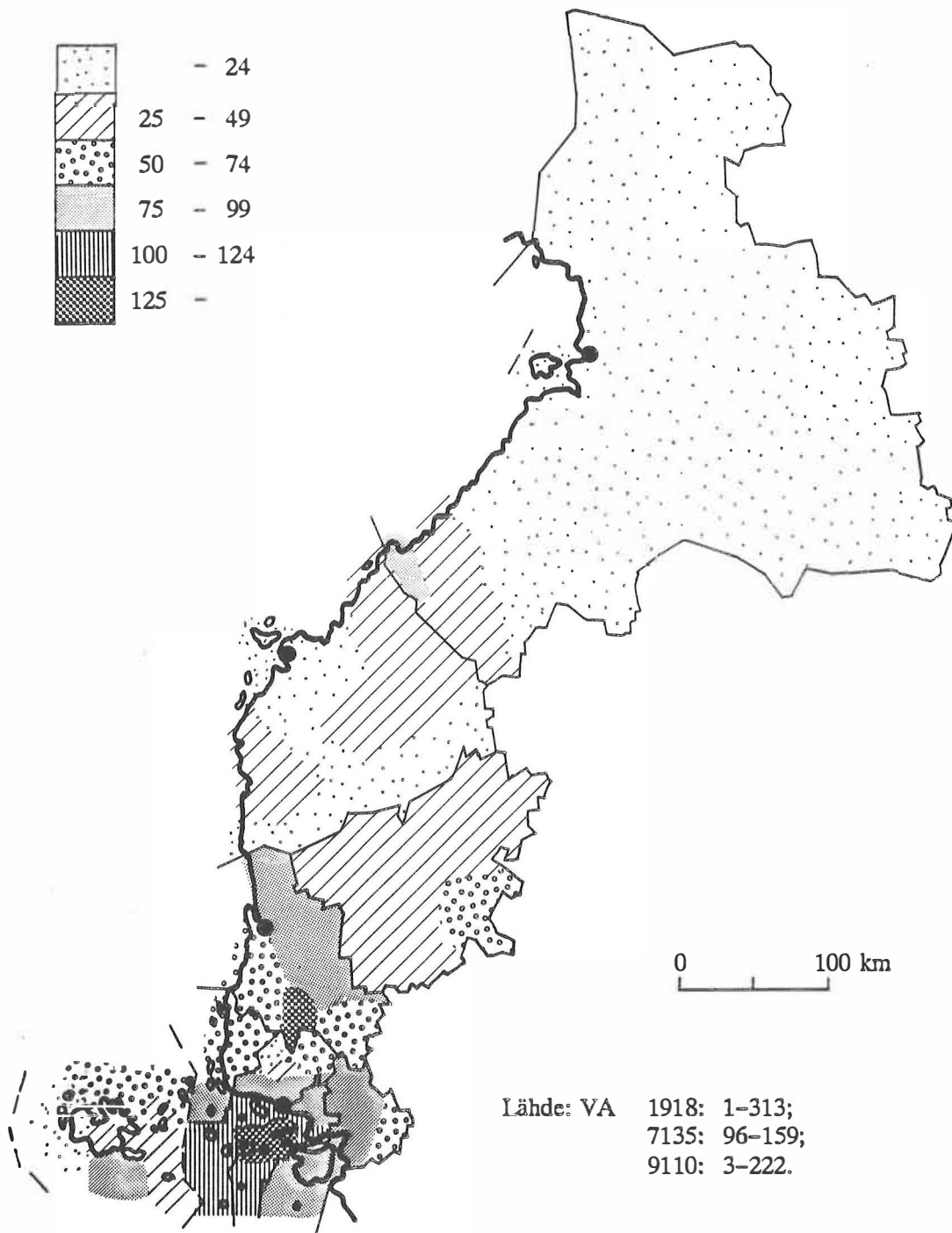
⁷ Syynä olivat jo ennen isoavihaa (v. 1709) koettu paha kato sekä vuosien 1710–1711 ruttoepidemia (Dreijer, Stig, Åland under stora nordiska kriget. En studie rörande förhållandena på Åland 1700–1721. – Skrifter utgivna av Ålands kulturstiftelse V. Mariehamn 1970, s. 21–24. Vrt. Oja, Aulis, Länsi-Suomen maatalous isonvihan aikana. – Suomen Maataloustieteellisen Seuran julkaisuja 86. Hämeenlinna 1956, s. 9–70.

⁸ Kihlakuntapohjaisista huomioista laajemmin: Wilmi 1990, s. 127–136.

⁹ Vrt. Nygård 1989, s. 58–61.

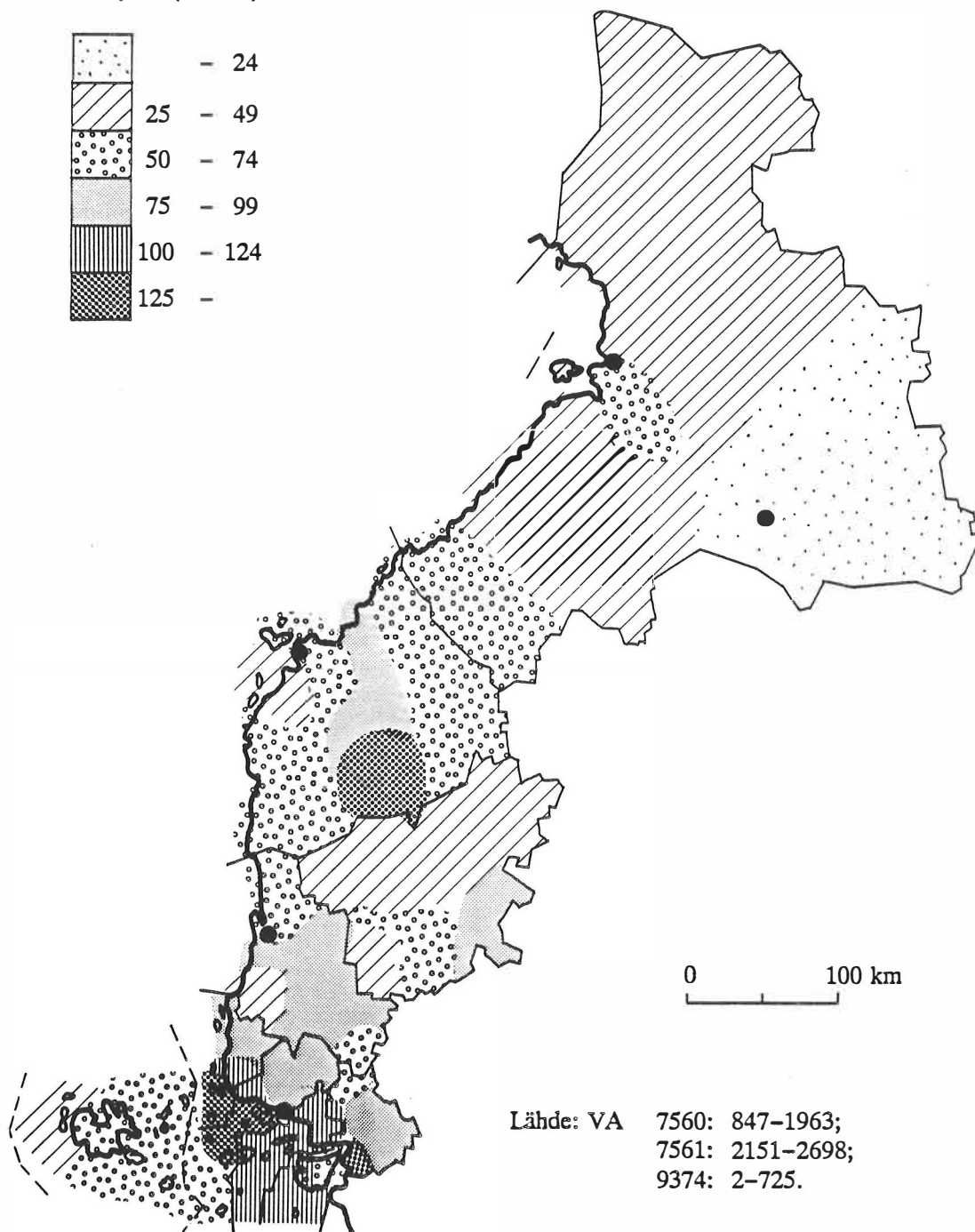
KARTTA 2. Henkikirjoitettujen palvelijoiden määrä taloutta kohti v. 1634/1635/1641

Palvelijoita (henkeä) 100 taloutta kohti:

KARTTA 3. Täysi-ikäisten palvelijoiden määrä taloutta kohti vuonna 1749

Palvelijoita (henkeä) 100 taloutta kohti:

(varsinkin Halikon seudulle). Varsinaissuomalaisiin taloihin sijoittui usein enemmän kuin yksi palvelija.

Runsaspalvelijaiseksi seuduksi kasvoivat myös Etelä-Pohjanmaan sisäosat (Ilmajoki, Isokyrö ja Lapua).¹⁰ Sen sijaan rannikolla käytettiin entiseen tapaan niukahkosti vuosipalkollisia, lukuunottamatta Uudenkaarlepyyn pitäjää.

Viimeisen poikkileikkauksen lähteenä käytetty henkikirja erittelee Turun ja Porin läänistä täysi-ikäisten palvelijoiden ohella omana ryhmänään ns. puolikasvuiset palvelijat. He eivät ole mukana edellisessä kartassa 3. Vuoden 1739 palkollisasetus määritteli heidät nuorukaisiksi, jotka olivat täyttäneet 15 vuotta, vaan eivät vielä 21. ikävuottaan.¹¹ He olivat siis henkiveron alaisia, ja heistä tuli maksaa täysi henkimaksu. Menettelyä pyrittiin lyömään laimin, minkä voi päätellä siitä, että jo vuoden 1734 lopulla oli annettava asiasta kuninkaallinen päätös. Siinä tähdennettiin, ettei 15–21-vuotiaiden rahvaan nuorukaisten ja palvelijoiden tullut selviytyä puolella henki- ja kontribuutiomaksulla.¹²

Lähempi tarkastelu osoittaa, ettei keskenkasvuiseksi palvelusväeksi merkitty väestö sisältänyt pelkästään varsinaisia pestattuja nuoria piikoja ja renkejä. Joukkoon kirjattiin kosolti talonväen omaa väkeä, sen päämieheen nähden joko lapsen tai sisaren asemassa olleita (taulukko 2). Näyttää suorastaan siltä, että keskenkasvuisten palvelusväen ryhmäksi eritelty henkikirjan väestösarake muodostui "kaatoryhmäksi", johon sijoitettiin nimenomaan talonpoikaistalouksien omaa nuorta väestöainesta, jolta täyden työpanoksen ja henkirahan vaatiminen oli tulkinnanvaraista.

¹⁰ Syynä lienee ollut voimakas karjatalous sekä vähäisemmässä määrin tervanpoltto (Lehtinen 1963, s. 107–110, 136–139).

¹¹ Modée II, s. 1585.

¹² Modée II, s. 1175.

TAULUKKO 2. Vuoden 1749 henkikirjan ilmoittama eräiden Turun ja Porin läänin pitäjien keskenkasvuisten palvelijoiden määrä¹³

Sarake A: Keskenkasvuisten palvelijoiden kokonaismäärä (henkeä)

Sarake B: Em. väestä ruokakunnan päämiehen lapsia (henkeä)

Sarake C: Sarakkeen A väestä ruokakunnan päämiehen sisaria (henkeä)

Sarake D: Sarakkeen A väestä ruokakunnan päämiehen miniöitä tai vävyjä (henkeä)

Sarake E: Varsinaisen palvelusväen määrä sarakkeen A väestä (henkeä)

Sarake F: Sarakkeen E väen osuus sarakkeen A väestä

Pitäjä	A	B	C	D	E	F
Halikko	150	60	4	–	86	57 %
Lieto	102	32	5	1	64	63 %
Nauvo	59	23	2	–	34	58 %
Sauvo	53	22	1	–	30	57 %
Taivassalo	96	40	4	–	52	54 %
Kumlinge	96	53	13	–	30	31 %
Lappi	105	35	19	–	51	49 %
Mouhijärvi	147	49	64	–	34	23 %
Orivesi	118	42	26	–	50	42 %
Yhteensä	926	356	138	1	431	47 %

Turun ja Porin läänin vuoden 1749 henkikirjaan merkityistä puolikasvuisista palvelijoista varsinaisiksi pestatuiksi palvelijoiksi osoittautuu vajaa puolet. Heidän osuutensa koko väestöryhmästä vaihteli eri puolilla lääniä: alhaisimmillaan se näyttää olleen Satakunnan alisen ja ylisen osan rajamailla sekä Ahvenanmaalla; Varsinais-Suomessa osuus oli kattavan otoksen perusteella yli puolet (keskimäärin 58 %). Keskenkasvuisen työvoiman joukkoon kirjattiin varsinaisen palvelusväen lisäksi Varsinais-Suomessa huomattavasti talollisten tyttäriä ja poikia, mutta Satakunnassa ruokakunnan päämiehen jälkeläisten lisäksi tämän sisaria.

Palvelusväen ikäjaottelu kahteen ryhmään vahvistaa 1700-luvun puolivälin palvelusväkipolitiikalle tunnusomaisia piirteitä, joiden yhtenä ilmentymänä oli

¹³ VA 7560: 847–861, 1111(v)–1121, 1279(v)–1285, 1495(v)–1510(v), 1679–1688, 1958(v)–1960(v); 7561: 2166(v)–2169(v), 2412–2415(v), 2695(v)–2698.

pyrkimys kontrolloida talonpoikaistalouksien palvelusväen määrää ja nimenomaan estää talollisten omien työkuuntoisten jääminen kotiin. Siksi sopii olettaa, että talonpoikaisruokakuntien 15–20–vuotias väestöaines – ns. puolikasvuiset – seulottiin henkikirjoitusvaiheessa tarkoin, joten tuon ikäluokan todellisen pestatun palvelusväen määrä ilmenee edellä esitetyistä laskelmista kohtuullisen luotettavasti. 1700-luvun puoltaväliä edeltävissä henkikirjoissa, joita jo aiemmin on käytetty palvelusväen määrien esittämisessä, keskenkasvuisen palvelijaväestön täytyy olla mukana muiden henkirahan alaisten ikäryhmien osana.¹⁴

Koska vuoden 1749 palvelusväen määrien poikkileikkausotoksesta siis puuttuvat nuorimmat henkiveron alaiset rengit ja piiat, heidän osuuttaan talouksien palvelijoidenpidon lisääjänä on pyrittävä arvioimaan. Kun henkikirjan ilmoittaman keskenkasvuisen palvelusväen joukosta seulotaan varsinainen palkollisaines (edellä esitetyn pohjalta osuus Varsinais-Suomessa 58 %, Ahvenanmaalla 31% ja Satakunnassa 36 %), saadaan seuraavat lukusarjat:¹⁵

TAULUKKO 3. Turun ja Porin läänin keskenkasvuiset palvelijat v. 1749

	Keskenkasvuisten palvelijoiden määrä (henkeä)	Keskenkasvuisia palvelijoita 100 taloutta kohti (henkeä)
Maskun kihlak.	n. 535	n. 30
Piikkiön kihlak.	n. 250	n. 17
Halikon kihlak.	n. 800	n. 42
Vehmaan kihlak.	n. 380	n. 30
Varsinais-Suomi yht.	n. 1 965	n. 31
Ahvenanmaa	n. 260	n. 24
Ala-Satakunta	n. 670	n. 32
Ylä-Satakunta	n. 750	n. 26
Satakunta yhteensä	n. 1 420	n. 29
Koko lääni yht.	n. 3 645	n. 29

¹⁴ Vrt. Pylkkänen 1990, s. 95.

¹⁵ Lähteenä liitteen 3 ja 4 yhteydessä esitetyt henkikirjat.

Nuorta palkollisväkeä oli 1700-luvun puolivälissä maamme lounaislänissä keskimäärin yksi joka kolmannessa taloudessa. Keskiarvoa hieman vähemmän heitä pidettiin Ahvenanmaan saarella. Varsinais-Suomesta löytyi huomattavia alueittaisia eroja, sillä keskenkasvuinen palvelijaväestö kohotti eniten Halikon kihlakunnan talouksien palvelijamäärää eli laskennallisesti 100 taloutta kohti lähes 150 palvelijaan (vrt. liite 4 A). Vähäisin merkitys nuorella palvelusväellä oli Piikkiön kihlakunnassa, jossa se kohotti 100 talouden palvelijamäärää vain 17 hengellä. Siellä keskenkasvuinen palvelija riitti vain joka kuudenteen talouteen (vrt. liitteet 4 A–C).

3.2. Palvelusväen osuus työikäisestä väestöstä

Palvelusväen määrää valottavista lähteistä lähes koko tutkimusalueelta käyttökelpoisiksi osoittautuivat ensimmäiset toisen Älvsborgin lunnasveron kantoluettelot (vuodelta 1614). Muutamaa vuotta aiemmin laaditut huonekuntaveroluettelot eivät kattaneet läheskään koko tutkimusaluetta (vrt. s. 104–106).

Älvsborgin lunnasveroluetteloiden avulla saamme tyydyttävän luotettavan kuvan 1610-luvun puolitien palvelusväen määrien suhteista työikäiseen kokonaisväestöön. Koska lähteissä on eritelty kaikista ruokakunnista avioparien muodostamien ruokakuntien määrä, voi viimeksi mainittujen perusteella arvioida 1610-luvun työikäisen väestön määrää. Laskentaperusteiksi on valittava ensimmäisten väestötaulukien tiedot, joista ilmenee pitäjittäin 1700-luvun puolivälin aviossa olleiden osuus aikuisväestöstä. Kysymys on nimenomaan talollisaviopareista. On oletettavaa, etteivät ainakaan kihlakunnittaiset suhdeluvut merkittävästi olleet muuttuneet 1700-luvun puoltaväliä edeltäneen vajaan puolentoista vuosisadan aikana. Aviossa olleet käsittivät kaikesta yli 15-vuotiaasta väestöstä vuonna 1749 seuraavat osuudet:¹⁶

¹⁶ Lähteinä VA:n seuraavien kirkonarkistojen väestötaulut vuodelta 1749: Kaarinan, Liedon, Taivassalon ja Vehmaan kirkonarkistot; Hammarlandin, Jomalan ja Kumlingen kirkonarkistot; Euran ja Huittisten kirkonarkistot; Lempäälän, Oriveden ja Ruoveden kirkonarkistot; Isonkyrön, Lapuan ja Närpiön kirkonarkistot; Kemin, Kruunupyyn, Limingan ja Sotkamon kirkonarkistot. Asetelman prosenttiluvut kuvaavat alueittaisten esimerkkipitäjien prosenttilukujen keskiarvoa. Pitäjittäiset absoluuttiset luvut ovat seuraavat (ensin mainitut osoittavat kaikkien yli 15-vuotiaiden, jälkimmäiset aviossa olleiden määrän): Kaarina 715, 372; Lieto 1053, 585; Taivassalo 1049, (jatkuu...)

Varsinais-Suomi	54,4 %
Ahvenanmaa	62,2 %
Ala-Satakunta	56,0 %
Ylä-Satakunta	56,1 %
Etelä-Pohjanmaa	56,4 %
Pohjois-Pohjanmaa	61,9 %

Ahvenanmaalta ei ole eritelty vuoden 1614 lunnasveroluettelossa aviopari-ruokakuntien osuutta kaikista ruokakunnista. Kun käytetään osuuden selvittämiseksi Ahvenanmaan oloja muistuttavien Korppoon ja Rymättylän suhdelukuja (aviopareja kaikista ruokakunnista keskimäärin 90,2 %), saadaan käyttökelpoinen suhdeluku avioparien ruokakuntien määrän arvioimiseksi. Suhdeluku on luotettava, sillä esimerkiksi neljä vuotta aiemmin laadittu huonekuntaveroluettelo esittää avioparillisten ruokakuntien osuudeksi 90,6 % kaikista senaikaisista ahvenanmaalaisruokakunnista.¹⁷

Suhdelukuja käyttäen voidaan palvelusväen osuus eri läntisen Suomen alueiden työikäisestä väestöstä esittää taulukon 4 muodossa. Siitä ilmenee, että palvelusväen osuus oli korkeimmillaan toisaalta Ahvenanmaalla, toisaalta Ala-Satakunnassa, joilla kummallakin alueella suunnilleen kaksi kymmenestä työikäisestä oli palvelijoita. Pelkistetysti tämä merkitsi sitä, että kymmenen työikäisen työpanoksesta huolehti neljä avioparia ja kaksi palvelijaa. Taulukossa esitetty varaus Pohjanmaan osalta on syytä ottaa vakavasti ja jättää maakunnan osalta tehdyt laskelmat vain kriittiseksi maininnaksi (vrt. s. 78).

¹⁶ (...jatkuu)

573; Vehmaa 1302, 721; Hammarland 413, 252; Jomala 648, 406; Kumlinge 264, 166; Eura 451, 271; Huittinen 2672, 1387; Lempäälä 1184, 714; Orivesi 1374, 770; Ruovesi 770, 401; Isokyrö 1105, 639; Lapua 828, 451; Närpiö 1254, 712; Kemi 859, 464; Kruunupyö 734, 470; Liminka 1068, 643; Sotkamo 1177, 818.

¹⁷ VA 2863: 29–46(v).

TAULUKKO 4. Palvelusväen osuus täysi-ikäisestä työvoimasta 1610-luvun puolimaissa¹⁸

	Täysi-ikäisten määrä (henkeä)	Palvelusväen määrä (henkeä)	Palvelusväen osuus täysi-ikäisistä
Varsinais-Suomi	n. 14 680	n. 1 850	n. 13 %
Ahvenanmaa	n. 2 460	n. 500	n. 20 %
Ala-Satakunta	n. 4 300	n. 850	n. 20 %
Ylä-Satakunta	n. 6 320	n. 685	n. 11 %
Etelä-Pohjanmaa	n. 5 520	n. 350	n. 6 % ¹⁹
Pohjois-Pohjanmaa	n. 3 660	n. 370	n. 10 % ²⁰

Yhteensä	n. 36 940	n. 4 605	n. 12 %

Karttoihin 4 ja 5 on merkitty tutkimusalueelta palvelusväen osuus työikäisestä väestöstä sekä ensimmäisen henkikirjan että vuodelta 1749 laaditun perusteella. Viimeksi mainittu selvittää siis tilanteen, johon tultiin tutkimusajanjakson päättyessä.²¹

Verrattaessa palvelusväen määriä ensimmäisten henkikirjojen väestömääriin osoittautuu, että palvelusväen osuus työikäisestä väestöstä kasvoi Lounais-Suomessa 1610-lukuun nähden. Kartasta 4 ilmenee, että runsain palvelusväki sijoittui kuitenkin hyvin suppealle alueelle Varsinais-Suomeen. Muutoinkin renkien ja piikojen työikäisistä laskettu osuus noudatteli taloutta kohti esitettyjä palvelijoiden keskiarvoja (vrt. kartta 2).

Lähestyttäessä lännestä Ahvenanmaata palvelusväen osuus oli vähäinen. Väen osuus henkikirjoitetuista kasvoi saarimaakunnan itäosissa ja kohosi tuntuvasti mannerta kohti edettäessä. Osuus kohosi korkeimmilleen Varsinais-Suomen

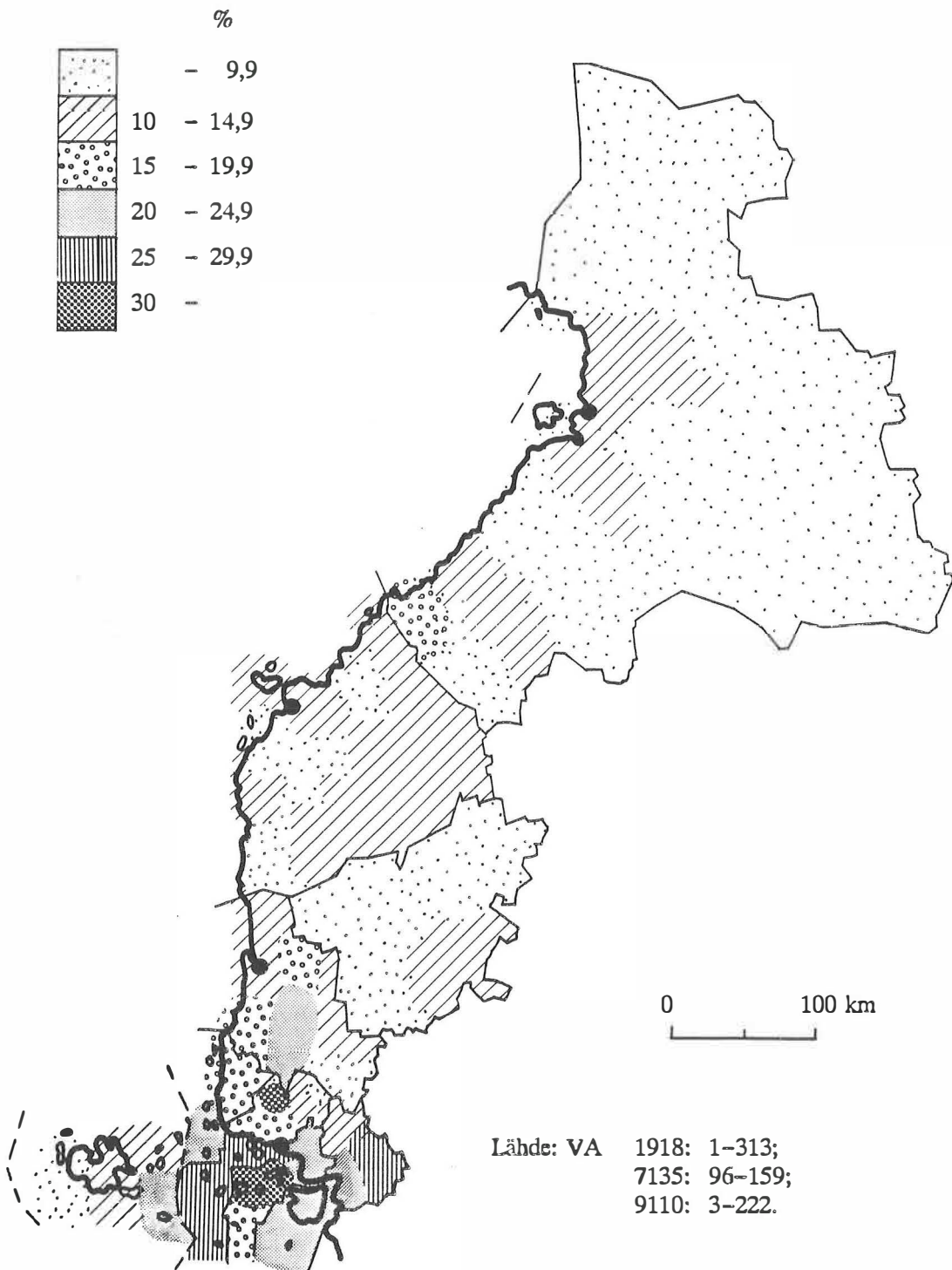
¹⁸ VA 483 Bb: 9-90; Bd: 1-95(v); Ca: 6-25(v); Fb: 7-99(v).

¹⁹ Laskelma antaa Etelä-Pohjanmaan osalta lähdeongelmien vuoksi todennäköisesti liian alhaisen osuuden. Maakunnan pohjoisosissa tilanne lienee päinvastainen. Koko Pohjanmaan osuutta ilmaisevat luvut lienevät vertailukelpoisia muun tutkimusalueen lukujen kanssa.

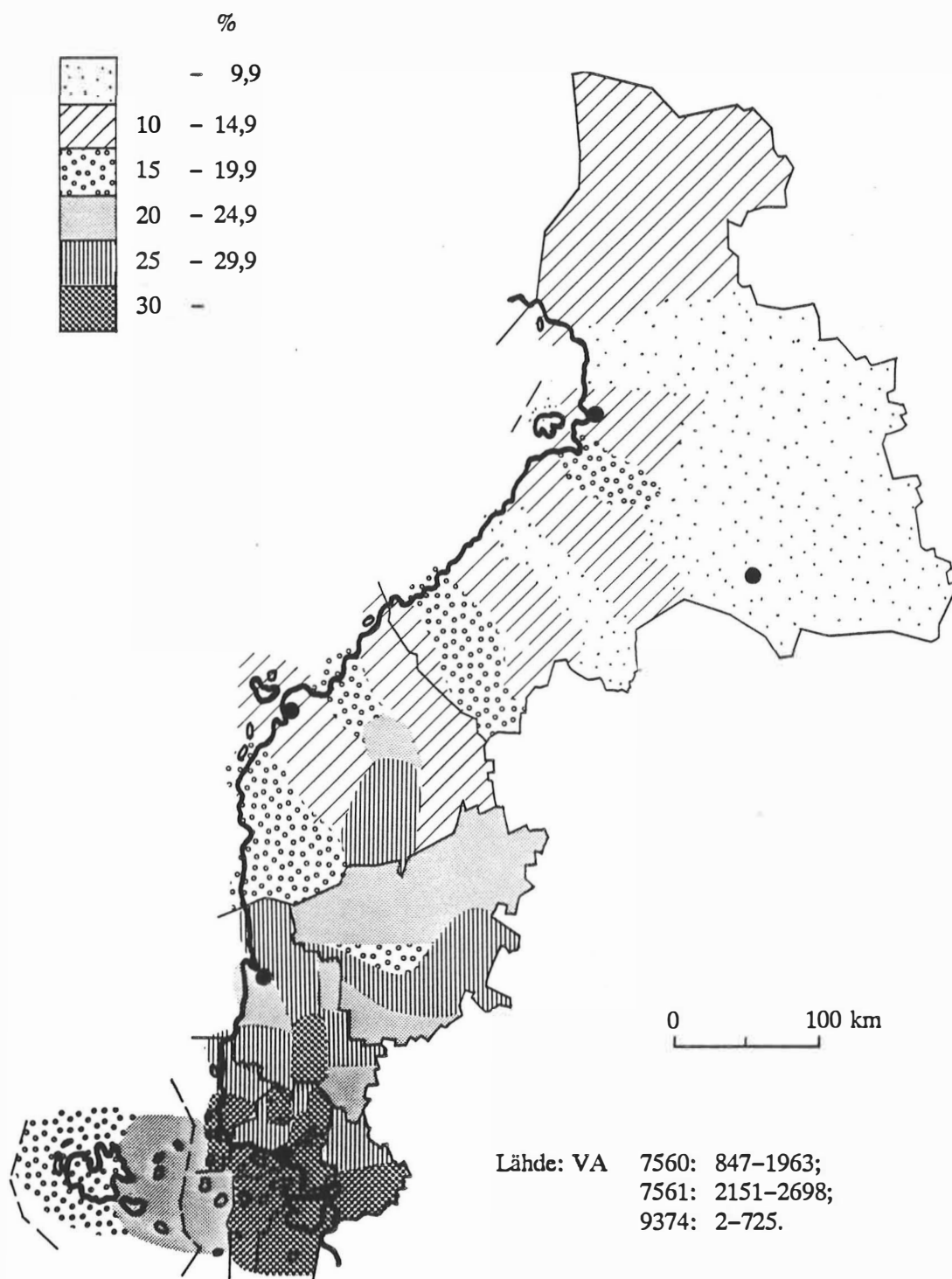
²⁰ Vrt. edellinen viite.

²¹ Lähempi tarkastelu 1630-luvun ja 1700-luvun väliseltä ajalta: Wilmi 1990, s. 147-151. Vrt. Nygård 1989, s. 56.

KARTTA 4. Palvelusväen osuus henkikirjoitetusta väestöstä v. 1634/1635/1641

KARTTA 5. Palvelusväen osuus henkikirjoitetusta väestöstä vuonna 1749

rannikkosaaristossa ja aivan meren rannan lähellä. Sieltä pohjoiseen ja sisämaahan edettäessä osuus alkoi nopeasti alentua.

Alueet, joiden palvelijoiden osuutta työkykyisistä osoittavat suhdeluvut huomattavasti poikkesivat taloutta kohti lasketuista palvelusväen keskiarvoista, olivat lähinnä yksittäisiä hallintopitäjiä. Ne olivat väestöpohjaltaan niin pieniä alueita, että niiden väestösuhteet saattoivat tilapäisesti huomattavastikin muuttuilla ilman, että muutoksilla oli pitkäaikaista merkitystä. Kun verrataan karttoja 2 ja 4, havaitaan esimerkiksi Varsinais-Suomesta, että Piikkiön kihlakunnan Nauvon saaristopitäjässä riitti taloutta kohti suhteellisesti vähemmän palvelijoita kuin niiden osuus oli koko työikäisestä väestöstä. Täsmälleen päinvastainen tilanne oli kahdessa sisämaan pitäjässä, nimittäin Maskun kihlakunnan Nousiaisissa ja idässä Halikon kihlakunnalle nimensä antaneessa pitäjässä.

Satakunnassa ja Etelä-Pohjanmaalla taloutta kohti lasketut keskimääräiset palvelusväen määrät ja niiden osuudet henkikirjaväestä vastasivat täydellisesti toisiaan. Sen sijaan Pohjois-Pohjanmaalta löytyi muutamia jokivarsia, joilla palvelusväkeä oli henkikirjoitetuista suhteellisesti enemmän kuin ympäristössä, vaikka taloutta kohti pidettiin yleensä kaikkialla yhtä niukalti palvelusväkeä. Sellaisia poikkeavia pitäjiä olivat Lohtaja, Liminka ja Ii.

Kartta 3 osoittaa, kuinka taloutta kohti esitetty palvelijoiden pito laajeni 1700-luvun puoliväliin tultaessa. Ilmiö havainnollistuu myös kartasta 5. Pito levittäytyi runsaana koko Varsinais-Suomeen, ja 1630-luvun kihlakunnittaiset ja pitäjittäiset erot häipyivät lähes olemattomiksi.

Muualla Länsi- ja Pohjois-Suomessa palvelusväestöä oli runsaasti Ala-Satakunnan eteläosissa Euran seudulla sekä pohjoisessa Ulvilan suurpitäjässä. Sieltä renki- ja piikaväen runsas osuus kokonaistyövoimasta kurottautui Karkun kautta Lempäälän, Kangasalan ja Pirkkalan seuduille. Satakuntaa pohjoisempana huomattava palkollisalue sijoittui Etelä-Pohjanmaan sisäosiin, Ilmajoelle ja sen lähiympäristöön.

3.3. Palvelusväen sukupuoli

Huonekunta- ja lunnasveroluetteloista ilmenee, että jo 1600-luvun alussa piikoja pidettiin enemmän kuin renkejä. Ensin mainittujen lähteiden perusteella naispuolisia palvelijoita oli kaikista palvelijoista Varsinais-Suomessa noin puolet, kuten ilmeisesti Ahvenanmaallakin (Korppoon ja Rymättylän suhdelukuja soveltaen). Ala-Satakunnassa naispuolisen palvelusväen enemmisyys oli jo tuolloin tuntuva: 71 % palvelusväestä. 1610-luvun alussa piikojen osuus palkollisista oli koko tutkimusalueella noin 56 %.²²

Lunnasveroluettelon mukaan piikojen osuus oli kasvamassa: 1610-luvun puolivälissä heitä oli sadasta palvelijasta 61 henkeä. Koko tutkimusalueen palvelusväen sukupuolijakauma voidaan tiivistää seuraavaksi asetelmaksi:²³

	Yhteensä palvelijoita (henkeä)	Piikojen lukumäärä (henkeä)	Piikojen osuus palvelusväestä
Varsinais-Suomessa	1 076	660	61,3 %
Ala-Satakunnassa	585	421	72,0 %
Ylä-Satakunnassa	518	253	48,8 %
Etelä-Pohjanmaan Mustasaarella	43	32	74,4 %
Pohjois-Pohjanmaan Saloisissa	53	29	54,7 %
Yhteensä	2 275	1 395	61,3 %

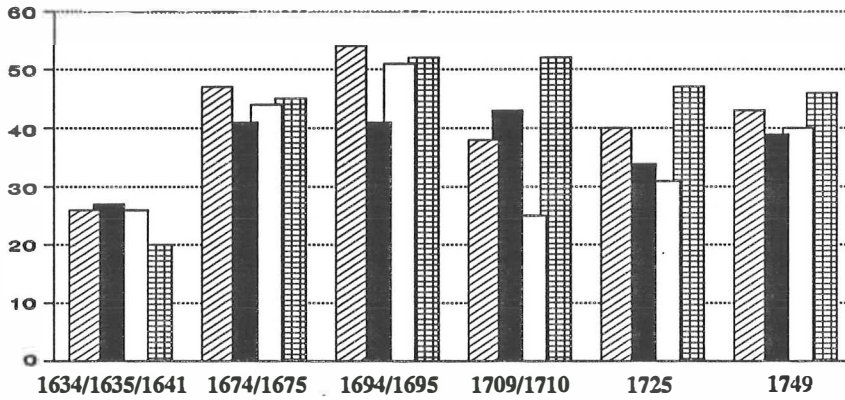
Palvelusväen naisvaltaistuminen jatkui 1610-luvun jälkeenkin. Se kohosi korkeimmilleen henkikirjojen avulla tehtyjen poikkileikkaustutkimusten mukaan 1630-luvun sotavuosina, jolloin neljästä Länsi- ja Pohjois-Suomen palvelijasta kolme oli piikoja (kuvio 3; liite 5 A). Palvelusväen sukupuolijakauma alkoi 1630- ja 1640-luvun jälkeen tasoittua, ja suuntaus jatkui koko 1600-luvun jälkipuoliskon.

²² VA 1733: 1–31(v); 1742: 213–227(v); 2496: 129–146(v).

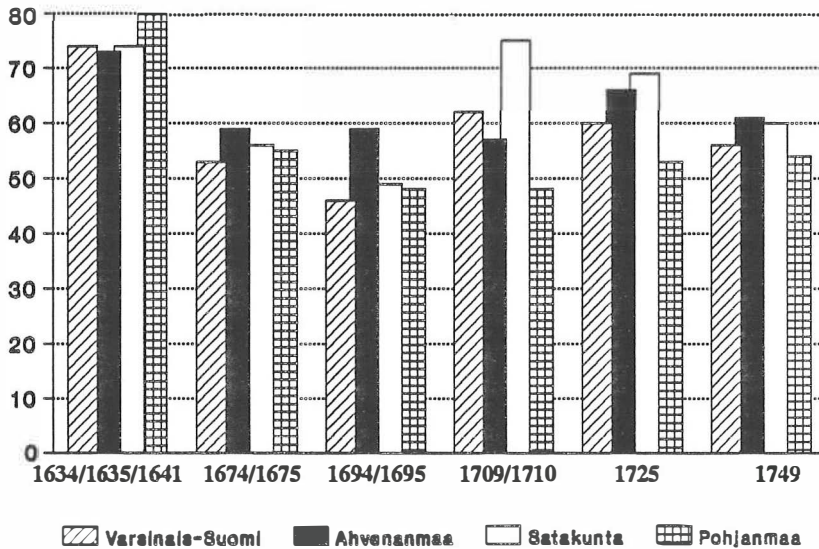
²³ VA 483 Bb: 9–90; Bd: 1–95(v); Fb: 32–91. Asetelmasta puuttuvat lähdevajauksien vuoksi Ahvenanmaan lisäksi Varsinais-Suomesta Maskun kihlakunnan sekä Marttilan ja Taivassalon tiedot; Satakunnasta Huittisten, Ulvilan, Karkun ja Kangasalan tiedot; Pohjanmaalta on saatavissa luotettavia suhdelukuja vain kahdesta pitäjästä.

KUVIO 3. Palvelusväen sukupuolirakenne Länsi- ja Pohjois-Suomessa 1600-luvulla ja 1700-luvun alkupuolella

Suhteellinen osuus (%)
RENGIT

Suhteellinen osuus (%)
PILAT

Lähde: Liitteen 5 yhteydessä mainitut lähteet.

Koska pestatun palvelusväen sukupuoli kertoo osaltaan olennaista palvelusväen pidon perusteista, seikkaan ei vielä tässä yhteydessä ponnekkaasti paneuduta, vaan kysymystä tarkastellaan lähemmin myöhemmin. Sen sijaan eräänlaiseksi taustaksi tuotakoon esille näkökohtia, joilla jo aiemmin ilmestynyt tutkimus on pyrkinyt selittämään henkikirjojen palvelusväen sukupuolijakaumaa ja sen vaihteluita.

Topi Kallio on esittänyt, että Savon, kuten muunkin Itä-Suomen kaskialueen, renkienemmyys selittyi sillä, ettei naispalvelijoita kirjattu henkikirjoihin piioiksi, vaan usein itsellisten vaimoiksi. Tälle kannalle on kallistunut *Toivo Nygårdin* selittäessään 1600-luvun alun jälkeistä naispalvelijoiden osuuden laskua nimenomaan Itä-Suomessa. Hän tähdentää, että 1600-luvun lopun rauhan kautena piikaväestölle alkoi olla yhä enemmän potentiaalista aviopuolisoainesta ja että naimisissa olevia palvelijoita vieroksuva käytäntö kirjautti itsenäiset ruokakunnat muiksi kuin palvelusväkiruokakunniksi. Nygård kuitenkin aiheellisesti huomauttaa, ettei henkikirjaamis- ja henkiveronmaksukäytäntö suinkaan ollut ilmiön ainoa selityisperuste, vaan että piikojen osuuden laskua ruokkivat elinkeinorakenteelliset syyt.²⁴

Palvelusväen tarvitsijan kannalta piikaväestön suhteellisen osuuden laskemisen voi ajatella aiheutuneen siitä, että naispalvelijoiden saanti syystä tai toisesta vaikeutui. Luontevin oletus tällöin olisi, ettei naispuolista palvelusväkeä ollut tarpeeksi. Renkiytymisen selitys muodostuisi siten demografispohjaiseksi. Toisena selityksenä – ei välttämättä edellistä poissulkevana – olisi se, ettei piikoja yksinkertaisesti tarvittu 1600-luvun lopulla yhtä paljon kuin aiemmin. Tarpeen väheneminen voisi ajatella syntyneen esimerkiksi elinkeinomuutoksista, joista tuntuvimmat olisivat maanviljelyn ja karjanpidon suhteessa tapahtuneet muutokset siihen suuntaan, että jälkimmäisen merkitys väheni.

Oma kysymyksensä on renkien pestaaminen sotilaiksi. Puuttumatta vielä lähemmin seikkaan ja tarkastelematta renkien osuutta sotamiehistä, lähtökohtana on kuitenkin pidettävä sitä, että 1600-luvun alkupuolen pitkällisten suurvaltasotien vuosina sotakentille tarvittiin miesainesta, ei vähiten renkiväestöä. Jos renki oli henkikirjoituksen yhteydessä pestattu sotamieheksi, hänet myös siksi merkittiin. Siten piikojen osuus palvelusväestä korostui. Tilanne muuttui päin-

²⁴ Kallio 1913, s. 185–186; Nygård 1989, s. 85–92.

vastaiseksi 1600-luvun jälkipuoliskon ulkoisesti verraten rauhallisina vuosina, jolloin renkejä ei tarvittu enää sotilaksi niin paljon kuin aiemmin.

1700-luvun ensimmäisen puoliskon palvelusväen sukupuolijakauman kehitys antaa ymmärtää, että Pohjan sodan ja isonvihan aikana piikojen hallitsevuus renkeihin nähden kävi taas selkeäksi. Sen jälkeen enemmitys alkoi supistua, kuten oli tapahtunut 1630- ja 1640-luvulta lähtien, ei kuitenkaan niin nopeasti kuin 1600-luvulla (kuvio 3; liite 5 B).²⁵

1700-luvun alkupuolen palvelusväen sukupuolijakauman kehitys selittyy pitkälti väestöllisistä syistä. Vuosisadan alussa palvelusväen naispuolisuus korostui, koska miespuolinen oli sodassa. Miespuolisen työvoiman puute oli liitteen 5 B mukaan tunnusomaista vielä 1720- ja 1730-luvulla, koska sitä oli suuresti menehtynyt sotavuosina. Toiseksi isonvihan jälkeen toipuva väestö ei pystynyt heti täyttämään miespuolisen työvoiman vajetta, koska 1720-luvulla syntyneet tulivat työkään aikaisintaan 1730-luvun lopulla. Luonnollinen väestönlisäys kohosi verraten pian isonvihan jälkeen huomattavan suureksi (lukuunottamatta vuosien 1737–1743 epidemia-aikaa) nimenomaan korkean syntyvyyden ansiosta.²⁶

Palvelusväen sukupuolijakauma ja sen muutokset 1700-luvun alkupuoliskolla osoittavat kiistatta, että demografisilla seikoilla oli merkitystä palkollistyövoiman koostumukseen. Näyttää lisäksi siltä, ettei naispalvelijoiden tarve vähentynyt, vaikka hyväksyttäisiinkin se yleisluontoinen käsitys, että renki oli palvelijana piikaa tavoitellumpi.²⁷ Pestaajan kannalta työteliäs renki oli kullannarvoinen.

Länsi- ja Pohjois-Suomessa 1700-luvun sotavuosina ja isonvihan väestöllisinä mullistusaikoina kohonnut piikaenemmitys taantui 1720-luvulla hitaasti, mutta

²⁵ Ruotsi tosin kävi jo 30-vuotista sotaa Saksassa pääasiassa palkkajoukkojen avulla (Lundkvist, Sven, *Svensk krigsfinansiering 1630–1635*. – HT 1966. Stockholm 1966, s. 384–385; Jokipii, Mauno, Johan Adler Salvius – diplomaatti ja sotarahoituksen hoitaja 30-vuotisen sodan aikana. – Sitä kuusta kuuleminen. Jorma Ahvenaiselle omistettu juhlaKirja. SHJ 41. Jyväskylä 1990, s. 41.

²⁶ Jutikkala 1945a, s. 30–43; Jutikkala 1945b, s. 181; Jutikkala 1980a, s. 154–157.

²⁷ Nygård 1989, s. 88.

jo seuraavina vuosikymmeninä selkeämmin. Suuntaus oli tutkimusalueella samanlainen lukuunottamatta Ahvenanmaata ja Etelä-Pohjanmaata. Viimeksi mainituilla seuduilla piikojen osuus palvelijoista päinvastoin kohosi 1700-luvun alkupuoliskon aikana. Piikaistuminen oli suhteellisesti vähäisempää Ahvenanmaalla kuin Etelä-Pohjanmaalla: kaiken kaikkiaan Ahvenanmaan palvelusväen sukupuolijakauma pysyi sekä 1600-luvulla että 1700-luvun alkupuolella vakaana. Pohjanmaan eteläosien palvelusväen naisvaltaistuminen tuntuisi osoittavan, että koko tutkimusalueen pahin miespuolisen työvoiman puute vaivasi seutuja kroonisesti. Siihen viittaavat ainakin aikakauden talonpoikien – palvelijoiden tarvitsijoiden – toistuvat valitukset, jotka tosin näyttävät sisältävän lähes kaavamaista huolenilmausta.²⁸

²⁸ Esim. SRA, Pohjanmaan eteläisen kihlakunnan rahvaanvalitus 28.8.1746, § 7. Vrt. Lindeqvist 1910, s. 10–15; Alanen 1948, s. 308–311; Halila 1954, s. 105–112.

4. ISÄNTÄVÄKI

4.1. Eri isäntäväkiryhmät

Palvelusväkeä käyttivät 1600– ja 1700–luvulla väestöryhmät, joiden tausta oli kirjavampi kuin itse palvelusväen. Samasta työvoimasta kilvoittelu aiheutti jännitteitä isäntäväkiryhmien keskuuteen. Aatelin ja talonpojiston kiistely, joka kiihtyi isonvihan jälkeisinä vuosikymmeninä, oli polttavin ja merkitykseltään laajakantoisin. Palvelijoiden pitäjien heterogeeninen taloudellis–sosiaalinen tausta ja sen mukanaan tuomat yhteiskunnalliset painoarvot vaikuttivat palvelusväkipolitiikkaankin: 1700–luvun puoliväliin tultaessa talonpoikien asema oli painettu jo niin alas, että palkollisasetukset käsittelivät heitä ja heidän jälkeläisiään tiukasti kontrolloituna työvoimavarana.

Tässä tutkimuksessa palvelijoita pitäneet taloudet on jaettu 11 ryhmään. Jako sisältää käytännössä kaikki taloudet, joissa ylipäätään oli ulkopuolista työvoimaa. Taloudet voi ryhmittää kahdeksi pääjoukoksi siten, että toiseen kuuluivat paikallistasolla joko kokonsa tai asemansa puolesta muista erottuneet taloudet, toiseen, valtaosaan, varsinaiset talonpoikaistaloudet. Viimeksi mainittujen hänähuijaksi on eroteltu vielä sotamiestaloudet.

Ensimmäiseen palvelijoita pitäneeseen ryhmittymään voidaan lukea seuraavat taloudet: 1) kartano– ja muut säätyläistaloudet, 2) ruukkitaloudet, 3) pääpappilataloudet, 4) kappalaispappilataloudet, 5) lukkaritaloudet, 6) nimismiestaloudet sekä 7) kirjuritaloudet. Toiseen renkejä ja piikoja pestanneeseen ryhmittymään kuuluivat: A) rusthollitaloudet, B) perintö– ja kruununtilallistaloudet, C) aatelin lamputitaloudet ja D) sotamiestaloudet.

Kartano– ja muiden säätyläistalouksien ryhmään kuuluvat osaksi pysyvissä kartanoissa, osaksi lyhytaikaisemmilla tiloilla olleet taloudet. Kartanoiden määrittelyssä on tukeuduttu Jutikkalan käyttämiin periaatteisiin. Niiden pohjana ovat hänen mukaansa tilan tietty historiallinen tausta, säätyläisomistus ja tilusten laajuus sekä asutuksellinen, viljelyllinen ja taloudellinen jatkuvuus. Syntyvaiheidensa ja asemansa puolesta kartanot ovat jaettavissa pääasiassa rälssisäte–

reihin, ratsuvelvollisiin sätereihin, säterinluontoisiin virkataloihin, kuninkaan- ja latokartanoihin sekä 1700-luvulla muutoin syntyneisiin säätyläiskartanoihin.¹

Vaikka lyhytaikaisia säätyläisten tilaomistuksia ei voikaan pitää kartano-nimityksen arvoisina, sellaiset tilanhallinnat on tässä tutkimuksessa niputettu yhteen kartanoiden kanssa käytännön syistä. Rajanveto toisaalta pysyvän säätyläistalouden ja tilapäisen, toisaalta kartanon ja muun säätyläistilan välille ei ole palvelusväkitutkimuksen kannalta oleellista, ja sellaiset yritykset johtaisivat tutkimuksen tehtävänasettelun kannalta sivuraiteille.

Ruukkien väki on selvärajainen. Se keskittyi vain kouralliseen rautaruukkeja, jotka sijoittuivat tutkimusalueella pääasiassa Varsinais-Suomen itäosiin.

Pappistaloudet on eritelty lähteissä – ja nimenomaan päälähteissä, henkikirjoissa, – kauttaaltaan tunnollisesti. Se oli luonnollista, sillä seurakunnan pappi erottui asemansa ja laajan paikallishallinnollisen tehtäväkenttensä puolesta muista pitäjäläistalouksista. Kaiken lisäksi papit laativat itse väestöä sisältäneitä luetteiloita (esimerkiksi aluksi henkikirjoja), joten heillä oli oman taloudensa väen kirjaamisessa tietynlaista läheisyyttä. Tarkoituksenmukaista on kuitenkin erottaa kirkkoherrojen pääpappilat omaksi ryhmäkseen, sillä niiden palvelijoidenpito oli huomattavasti laajempaa kuin kappalaispappiloiden. Viimeksi mainittujen talouksiin on rinnastettu tilapäisten apupappienkin ruokakunnat silloin, kun ne ylipääntään on eritelty.²

Lukkarien taloudet olivat oikeastaan osa talonpoikaistalouksista. Ne erottuivat kuitenkin paikallistasolla erikoisen asemansa vuoksi, ja niiden palvelijoidenkäytöllä on siten tutkimuksellista mielenkiintoa.

Nimismiesten talouksien päämiehenä oli vielä 1600-luvulla yleensä talonpoika. Talouksien poimiminen erilleen on perusteltua kahdesta syystä. Ensinnäkin nimismies oli papin lisäksi ainoa, joka kaikilla seuduilla erottui paikallistasolla hallinto- ja luottamustehtäviensä ansiosta. Nimismiehen palvelijoidenpito on syytä

¹ Jutikkala 1932a, s. 1–3, 48–49. Kartanotyyppien määrittelystä lähemmin: Jutikkala, Eino – Nikander, Gabriel, Suomen kartanot ja suurtilat I. Helsinki 1939, s. 18–35. Aatelin erioikeuksista: Jutikkala 1983, s. 30–32.

² Vrt. Suolahti, Gunnar, Suomen pappilat 1700-luvulla. Porvoo 1912, passim.

asettaa erityishuomion kohteeksi siitäkin syystä, että hänen asemansa muuttui tutkittavana ajanjaksona talonpoikaisesta luottamusmiehestä lähinnä kruunun palkkaamaksi virkamieheksi.³

Lähteet erittelevät epätasaisesti *kirjurienkin talouksia*. Ne kuuluivat pääasiassa pitäjänkirjureille, mutta tavataan myös yhteiskunnallisessa portaikossa heitä korkeammalla sijainneiden kihlakunnan- ja sotaväenkirjurien talouksia.⁴

Palvelijoita pitäneistä lukumäärältään ylivoimaisesti suurin ryhmä koostui varsinaisista talonpoikaistalouksista. Niiden yläkerrostumaa edustivat *rusthollitaloudet*. Ratsaan enemmän tai vähemmän pysyvästi varustaneita talonpoikaistaloja oli jo 1500-luvulla, ja termi "rustholli" syntyi vasta 1600-luvun lopulla vakinaisen sotamiehenpitojärjestelmän luomisen yhteydessä.⁵

Rusthollien lisäksi talonpojistosta erottuvat *perintö- ja kruununutilalliset sekä lampuodit*. Viimeksi mainituilla tässä tutkimuksessa on tarkoitettu lähinnä ns. vanhan rälssin alaisia tilanvuokraajia.

Viimeisen potentiaalisen palvelusväen pestaaajajoukon muodostavat *sotamiestitaloudet*. Ne joutuivat usein elämään siinä vaikeassa tilanteessa, että ruokakunnan pää oli joko sotakentillä tai -harjoituksissa.

Tutkittavana ajanjaksona *käsityöläiset* eivät pitäneet varsinaisia palvelijoita. Heillä saattoi – henkikirjojen perusteella kuitenkin harvoin – olla oppipoikia, mutta

³ Nimismies-organisaation taustasta: esim. Westerhult, Bo, Kronofogde, härads-skrivare, länsman. Den svenska fögderiförvaltningen 1810–1917. Lund 1965, s. 19–22.

⁴ Kihlakunnankirjureista: Westerhult 1965, s. 19–21.

⁵ Käsitteiden käytöstä: Läntinen, Aarre, Lastuja ratsastalo- ja rusthollitutkimuksesta. – Opuscula Historica I. Jyväskylän yliopiston Historian laitoksen Suomen historian julkaisuja n:o 10. Jyväskylä 1984, s. 31–44 sekä artikkelin lähdeviitteissä mainittu kirjallisuus; Läntinen, Aarre, Satakunnan ratsastalot ja rusthollit. – Historioitsija – taaksepäin katsova profeetta. Mauno Jokipiille omistettu juhlaKirja. SHJ 30. Saarijärvi 1984, s. 65–68. Vakinaisen sotamiehenpidon syntymiseen on viitattu tutkimuksessa jo aiemmin (s. 44).

viimeksi mainittuja ei voida pitää palkollisina samalla lailla kuin vuosirenkejä. Sen vuoksi tarkastelusta on jätetty pois käsityöläistaloudet.⁶

Seuraavaan asetelmaan on tiivistetty tutkimusalueelta vuoden 1749 henkikirjan ilmoittamat ruokakuntamäärät:⁷

Ruokakunnan asema	Määrä (kpl)	Osuus kaikista (%)
Kartano ja muu säätyläistila	432	2,3
Ruukki	6	0,0
Pääpappila	86	0,4
Kappalaispappila	210	1,1
Lukkarila	140	0,7
Nimismiehentalo	64	0,3
Kirjurin asumus	49	0,3
Rustholli	1 256	6,6
Perintö- ja kruununtila	16 492	86,3
Aatelin lampuotitila	176	0,9
Sotamiesasumus	210	1,1
	-----	-----
	19 121 kpl	100,0 %

Asetelmasta on huomattava, että henkikirja ilmoittaa kunkin ruukin väen yhtenä joukkona. Siten sitä on käsitelty ikään kuin ruokakuntanaan, jolloin luontevasti kukin ruukki jäsentyy kartanon tapaan yhdeksi palvelusväen käyttäjäyksiköksi.

Tutkittavan ajanjakson lopulta esitetyt lukusarjat osoittavat erittäin selvästi, kuinka hallitseva perintö- ja kruununtilallisruokakuntien osuus oli kaikista ruokakunnista. Kun siihen lisätään rustholli- ja lampuotiruokakunnat, tulee talonpoikaisruokakuntien yhteisosuudeksi lähes 94 %.

⁶ Sporadisesta palkollisten pidosta on viitteitä tuomiokirjoissa: esim. Karkun ja Mouhijärven syyskäräjät 18.–20.10.1704, VA nn 21: 604(v)–605. Käsityöläisistä lähemmin: Ranta, Raimo, Pohjanmaan maaseudun käsityöläiset vuosina 1721–1809 I. – Hist. tutkim. 108. Forssa 1978, passim; Heino, Ulla, Käsityö ja sen tekijät 1600-luvun Satakunnassa. – Hist. tutkim. 127. Jyväskylä 1985, passim.

⁷ VA 7560: 847–1963; 7561: 2151–2698; 9374: 2–725.

4.2. Palvelusväen pitäjät 1600-luvun alun väestölähteiden perusteella

4.2.1. Huonekuntaveroluetteloiden tiedonmuruset

Seitsemännentoista vuosisadan alun palvelusväen pitäjistä saadaan tietoja sekä *huonekunta – että toisista Älvsborgin lunnasveroluetteloista*. Niistä käyttökelpoiksi osoittautuvat samat, joita voitiin työn alkuvaiheissa hyödyntää palvelusväen määrien valottamiseksi.

Varsinais-Suomen isäntäväkiryhmistä saadaan luotettavat tiedot kahdelta alueelta, nimittäin Maskun ja Halikon kihlakunnista. Palvelijoita pestanneista tunnetaan eriteltynä kuitenkin vain kirkkoherrat, eräät kappalaiset sekä talonpojat. Asiaa selventää seuraava taulukko.⁸

TAULUKKO 5. Isäntäväet Varsinais-Suomessa vuonna 1610/1611

Sarake A: Kirkkoherrataloudet

Sarake B: Kappalaistaloudet

Sarake C: Perintö- ja kruununtillallistaloudet

Sarake D: Lamputotaloudet

	A	B	C	D	Yht.
Maskun kihlak.					
–Palvelusväen jakautuminen	21 3,4 %	1 0,2 %	571 91,2 %	33 5,2 %	626 100,0 %
–Talouksia yhteensä	5 0,3 %	1 0,1 %	1540 96,3 %	54 3,3 %	1600 100,0 %
–Palvelusväkeä taloutta kohti	4,2	1,0	0,4	0,6	0,4
Halikon kihlak.					
–Palvelusväen jakautuminen	26 6,4 %		266 65,0 %	117 28,6 %	409 100,0 %
–Talouksia yhteensä	6 0,4 %		1243 85,8 %	200 13,8 %	1449 100,0 %
–Palvelusväkeä taloutta kohti	4,3		0,2	0,6	0,3

⁸ VA 1733: 1–31(v); 1742: 213–227(v).

Molemmat kihlakunnat yhteensä

–Palvelusväen jakautuminen	47 4,5 %	1 0,1 %	837 80,9 %	150 14,5 %	1035 100,0 %
–Talouksia yhteensä	11 0,4 %	1 0,0 %	2783 91,3 %	254 8,3 %	3049 100,0 %
–Palvelusväkeä taloutta kohti	4,3	1,0	0,3	0,6	0,3

Perintö- ja kruununtilojen talouksissa pidettiin pääosa Lounais-Suomen palvelijoista. Sen sijaan lampuotitalouksissa heitä käytettiin suhteellisesti enemmän, kuin talouksien osuus kaikista edellytti. Maskun kihlakunnassa, jossa oli lampuotiväestöä vähän, osuudet olivat kutakuinkin tasapainossa. Sen sijaan Halikon kihlakunnassa, Varsinais-Suomen itäosissa, tilanvuokraajatalouksissa renkejä ja piikoja oli noin kaksi kertaa enemmän, kuin talouksien osuus oli kaikista seudun talouksista. Sen sijaan muille talonpoikaistalouksille palvelijoita riitti suhteellisesti tuntuvasti vähemmän: perintö- ja kruununtilojen talouksille palvelusväestä lankesi vain vajaat 2/3, kun samaan aikaan ne käsittivät kaikista talouksista lähes 86 %.

Papisto piti määräänsä nähden eniten palvelijoita. Lounaissuomalaiset kirkkoherrat pestasivat 1600-luvun alussa keskimäärin vähintään neljä vuosipalvelijaa, mutta huonekuntaveroluetteloiden erittelemä niukka kappalaistalouksien määrä ei oikeuta päättelemään, että kaikki kappalaiset pitivät palvelusväkeä.

TAULUKKO 6. Isäntäväet Ala-Satakunnassa vuonna 1610⁹

Sarake A: Kirkkoherrataloudet
Sarake B: Kappalaistaloudet
Sarake C: Talonpoikaistaloudet

	A	B	C	Yht.
–Palvelusväen jakautuminen	26 7,3 %	3 0,8 %	327 91,9 %	356 100,0 %
–Talouksia yhteensä	5 0,4 %	1 0,1 %	1107 99,5 %	1113 100,0 %
–Palvelusväkeä taloutta kohti	5,2	3,0	0,3	0,3

⁹ VA 2496: 129–146(v).

Ala-Satakunnan huonekuntaveroluettelo ei mainitse talonpoikaistalouksien eri ryhmiä. Siitä huolimatta vaikuttaa siltä, että pappistalouksiin nähden alasatakuntalaisissa talonpoikaistalouksissa palvelusväkeä oli suhteellisesti hieman vähemmän kuin Varsinais-Suomessa. Nimenomaan satakuntalaisten emäpitäjien pappilat olivat vauraita palvelusväen tarvitsijoita, ja todennäköisesti kappalaispapatkin pestasivat palvelusväkeä enemmän kuin varsinaissuomalaiset kollegansa.

4.2.2. Toisen Älvsborgin lunnasveron kantoluetteloiden isäntätaloudet

Älvsborgin toisista lunnasveroluetteloista tutkimusalueelta yhteismitallisimmaksi on osoittautunut ensimmäisen termiinin päätyttyä, alkuvuodesta 1614, laadittu kantoluettelo. Se erittelee Varsinais-Suomesta kolmen kihlakunnan palvelijoidenpidon (vrt. liite 1).

TAULUKKO 7. Isäntäväet Varsinais-Suomessa (Halikon, Piikkiön ja Vehmaan kihlakunnissa) vuonna 1614¹⁰

Sarake A: Kirkkoherrataloudet

Sarake B: Kappalaistaloudet

Sarake C: Lukkaritaloudet

Sarake D: Nimismiestaloudet

Sarake E: Kirjuritaloudet

Sarake F: Talonpoikaistaloudet

	A	B	C	D	E	F	Yht.
-Palvelusväen jakautuminen	84 7,8 %	18 1,6 %	1 0,1 %	6 0,6 %	0 0,0 %	967 89,9 %	1076 100,0 %
-Talouksia yhteensä	16 0,6 %	18 0,6 %	3 0,1 %	16 0,6 %	3 0,1 %	2725 98,0 %	2781 100,0 %
-Palvelusväkeä taloutta kohti	5,3	1,0	0,3	0,4	0,0	0,3	0,4

Paikallinen papisto oli lisännyt 1610-luvun alkupuolella Varsinais-Suomessa palvelijoiden pestaamistaan. Havaintoon tullaan, kun verrataan Älvsborgin lunnasveroluettelon tietoja huonekuntaveroluetteloiden antiin. Lukkarit, nimismiehet, kuten pitäjänkirjuritkin pitivät palvelijoita samassa suhteessa, kuin niiden

¹⁰ VA 483 Bc: 9-90; Bd: 67-95(v).

edustamien talouksien osuus oli kaikista talouksista. Lukkareiden ja nimismiesten talouksissa oli suunnilleen yhtä paljon palvelijoita kuin varsinaisissa talonpoikaistalouksissakin. Sen sijaan kappalaispappien talouksissa palvelijoita oli kolme kertaa niin paljon kuin talonpoikien ruokakunnissa. Aivan ylivoimaisesti runsainta oli pääpappiloiden palvelijoidenpito. Talonpoikaistalouksissa käytettiin vain 9/10 koko palvelusväestä, vaikka talouksien osuus kattoi melkein kaikki taloudet. Pääpappiloissa pidettiin puolestaan renkejä ja piikoja 13-kertaisesti verrattuna kirkkoherrojen talouksien osuuteen kaikista talouksista.

Näyttää siis siltä, että pääpappiloihin pestattu palvelusväki vähensi talonpoikaistalouksien palvelusväen määrää. Päätelmä on tehtävä sillä varauksella, että talonpoikaistalouksien on oletettava voineen ja halunneen käyttää enemmän palvelusväkeä, kuin ne ovat lähteiden mukaan pitäneet. Koska väitettä ei voi ainakaan 1600-luvun alkuvuosien osalta todistaa, on liian rohkeaa olettaa, että pitäjätasolla – tai kihlakuntatasolla – yhden palkollisia pestannen väestöryhmän suhteellisen tuntuva palvelusväenpito olisi kahlinnut tai suorastaan estänyt toisten, potentiaalisten palvelijoiden tarvitsijoiden pestaamismahdollisuuksia.

Huonekuntaveroluettelot, kuten lunnasveroluettelotkaan, eivät erittele Ahvenanmaan palvelusväkeä ruokakuntien muista, naimattomista työikäisistä. Saarimaakunnan palvelijamäärien hahmottelemiseksi on ollut mahdollista kiertotienä käyttää Rymättylän ja Korppoon luotettavia numerotietoja. Arviot, joiden mukaan Ahvenanmaalla pidettiin 1610-luvulla vakaasti viitisensataa palvelijaa, tuntuivat vähintään tyydyttävän luotettavilta (vrt. s. 77). Vaikka talonpoikaistalouksien palvelusväki on lunnasveroluetteloissa yhdistetty talouksien muuhun, naimattomaan väestöön, tuntuvat papiston ja nimismiesten taloudet sisältävän vain pelkän palvelusväen.

Vuoden 1614 alussa Ahvenanmaalta löytyi 850 taloutta, joista 830 (97,6 %) oli talonpoikaista perua. Sekä kirkkoherra että nimismies tavattiin jokaisesta pitäjästä (tuolloin kahdeksan), joissa toimi myös neljä kappalaista. Jos kaikkia palvelijoita oletetaan löytyneen noin viisisataa, niistä kuului kirkkoherrojen talouksiin 30 palvelijaa (n. 6 % koko palvelusväestä). Kappalaisilla oli vain neljä palvelijaa, mutta nimismiehillä peräti 27. Siten nimismiesten palvelijoidenpidon laajuus lähenteli pääpappiloiden palvelijoiden käyttöä, vaikka mainitusta talonpoikaisten nimismiesten palvelijoiksi merkitystä väestä osa olisikin ollut todellisuudessa nimismiesten omia lapsia. Varsinaisille saarimaakunnan talonpoikaistalouksille

palvelusväestä jäi noin 88 %.¹¹ Osuus oli suunnilleen sama kuin Suomen puoleisella mantereella.

TAULUKKO 8. Isäntäväet Satakunnassa vuonna 1614¹²

Sarake A: Kirkkoherrataloudet
 Sarake B: Kappalaistaloudet
 Sarake C: Nimismiestaloudet
 Sarake D: Kirjuraloudet
 Sarake E: Talonpoikaistaloudet

	A	B	C	D	E	Yht.
-Palvelusväen jakautuminen	74 6,7 %	7 0,6 %	28 2,6 %	0 0,0 %	994 90,1 %	1103 100,0 %
-Talouksia yhteensä	15 0,6 %	13 0,5 %	9 0,4 %	1 0,0 %	2372 98,5 %	2410 100,0 %
-Palvelusväkeä taloutta kohti	4,9	0,5	3,1	0,0	0,4	0,5

Älvsborgin toisten lunnaiden ensimmäisen vuositermiin jälkeen laadittu kanto-
luettelo ei erittele lukkaritalouksia ja kirjurien talouksistakin vain yhden, Loimaan
pitäjänkirjurin.

Vaikka edellisessä taulukossa ei ole ryhmitelty erikseen Satakunnan ala- ja
yläosan tietoja, talonpoikaistalouksien palvelijoidenpito ei suhteellisesti juuri
eronnut toisistaan maakunnan eri osissa. Myös papit, kuten nimismiehetkin,
pitivät Ylä-Satakunnassa yhtä paljon palvelijoita kuin alasatakuntalaiset veljensä.

Kun edellisen taulukon lukusarjoja verrataan Satakunnan eteläpuolisista osista
saatuihin, osoittautuu, että satakuntalaiset nimismiehet pitivät tuntuvasti enemmän
renkejä ja piikoja kuin varsinaissuomalaiset. Jälkimmäiset eivät palvelusväen
käytössä eronneet muista talonpojista. Toisin oli laita Satakunnassa: maakunnan
nimismiehet ohittivat palkollisten pitäjinä selvästi paikalliset kappalaisetkin, ja
heidän pestaamishalukkuutensa lähenei kirkkoherrojen työvoimankäyttöä.

¹¹ VA 483 Ca: 6-25(v).

¹² VA 483 Bb: 76-79(v); Bd: 1-63(v).

Pohjanmaalta kohdataan samanlaisia vakavia lähdepuutteita kuin Ahvenanmaalta. Palvelusväen määrien arvioimisessa oli tyydyttävä kahteen sporadiseen, kuitenkin melko luotettavaan tietoon, joista toinen käsitti Mustasaaren, toinen Saloisten hallintopitäjän. Niiden pohjalta esitetyt maakunnan etelä- ja pohjoisosan kokonaispalvelusväen määrät ansaitsivat suurta kritiikkiä, ja toista tietä päästiinkin luotettavampiin lukumääriin (vrt. s. 78).

Vuoden 1614 alussa laadittu veronkantoluettelo tuntee Etelä-Pohjanmaalta 1754 taloutta.¹³ Niistä oli talonpoikaisia 1739 kpl (peräti 99,1 %). Kirkkoherrojen talouksien palvelijat eritellään 11 pitäjistä; vain Laihian kirkkoherralta erittelyä ei ole tehty. Tusinasta eteläpohjalaisesta pitäjistä löytyi kahdeksan kappalaistaloutta, mutta niistä vain Isonkyrön kappalaisen palvelusväen käyttö on esitetty: kappalaisella ei ollut yhtään oman perheen ulkopuolista palvelijaa. Nimismiehet tuodaan esiin tunnollisesti, mutta vain Ilmajoen ja Vähäkyrön talonpoikaisnimismiesten talouksien työvoima on merkitty. Niissä ei käytetty palvelijoita, mikä oikeuttanee päättelemään, etteivät eteläpohjalaiset nimismiehet heitä ainakaan huomattavasti pestanneet.

Yhdellätoista eteläpohjalaispitäjän kirkkoherralla oli kaikkiaan 40 palvelijaa: puolet renkejä, puolet piikoja. Palvelusväestä riitti laskennallisesti 3,6 henkeä kullekin. Se merkitsi sitä, että kirkkoherroilla oli yleisimmin kaksi palvelijaa molempaa sukupuolta. Toisaalta Etelä-Pohjanmaan lounaisrannikon Närpiön kirkkoherralla, toisaalta maakunnan pohjoisrannikon Pietarsaaren suurpitäjän kirkkoherralla, oli eniten palveluskuntaa: kummallakin kolme renkiä ja yhtä monta piikaa.

Etelä-Pohjanmaan palvelusväen jakautumiselle oli ominaista, että se keskittyi pappiloihin voimakkaammin kuin Länsi-Suomen eteläosissa. Jos Etelä-Pohjanmaan palvelusväen kokonaismääräksi hyväksytään – tietyin virhemarginaalein (vrt. s. 77–78) – 350 henkeä, käsittivät pappiloiden palvelijat siitä jopa yli 11 %.

Lähde, johon edellä on tukeuduttu, tuntee Pohjanmaan pohjoisosista 1541 taloutta. Kirkkoherrojen palveluskunta eritellään Oulun eteläpuolisista pappiloista (kahdeksassa pappilassa yhteensä 19 palvelijaa). Se merkitsi, että pohjoispohjalaiset

¹³ VA 483 Fb: 55–99(v).

pappilat olivat palvelijoiden pitonsa suhteen vaatimattomampia (vain yleensä renki ja piika ulkopuolisina vuosipalkkalaisina) kuin eteläpohjalaiset.

Kappalaispappiloista eritellään vain Kaarlepyyn, Lohtajan, Pyhäjoen ja Saloisten pappiloiden palveluskunta. Lukuunottamatta ensiksi mainittua, josta kirjattiin kaksi piikaa, muista ei merkitty lainkaan palvelusväkeä. Pohjois–Pohjanmaan neljän eteläisimmän hallintopitäjän nimismiesten palvelijoidenkäytöstä on tehtävä sama havainto kuin Etelä–Pohjanmaalta: nimismiehet eivät käyttäneet oman perheen ulkopuolista työvoimaa.¹⁴

Pohjois–Pohjanmaan papiston palvelijoidenpitoa, kuten alemman papiston ja nimismiestenkin, lähde erittelee vajavaisesti. Silti käytettävissä oleva niukahkokin aineisto – yhdessä Etelä–Pohjanmaan palvelusväenpidon jakautumisesta saatavien havaintojen kanssa – tukee väitettä, että kaikkialla Pohjanmaalla palvelusväen pito keskittyi voimakkaasti suurpitäjien pappiloihin.

4.3. Palvelusväen tarvitsijat henkikirjojen mukaan

4.3.1. Varsinais–Suomi

Talonpoikaistaloudet (niiden joukkoon laskettu sotamiestaloudetkin) sisälsivät Varsinais–Suomessa pääosan palvelusväestä. Niiden pitämän palvelusväen suhteellinen osuus kuitenkin muuttui 1600–luvun loppua kohti. Syynä oli ensin–näkin se, että läänitysten peruuttaminen vähensi dramaattisesti aatelislampuotien määrää. Toisaalta 1600–luvun alkupuolen suursotien aikainen laaja ratsaan varustaminen päättyi, ja siirryttiin rauhanaikaiseen, vakinaiseen ratsupalvelukseen. Mainitut kaksi syytä saivat aikaan sen, että perintö– ja kruununtiloilla pidetyn palvelusväen suhteellinen osuus kasvoi. Siitä huolimatta osuus jäi koko ajan kymmenisen prosenttiyksikköä pienemmäksi kuin perintö– ja kruununtilojen osuus oli kaikista tiloista.

¹⁴ VA 483 Fb: 7–54(v).

TAULUKKO 9. Isäntäväet Varsinais-Suomessa vuosina 1634 ja 1694¹⁵

Sarake A: Palvelusväen määrä (henkeä)

Sarake B: Talouksien lukumäärä (kpl)

Sarake C: Palvelijoita taloutta kohti (henkeä)

Isäntäväet	Vuosi 1634			Vuosi 1694		
	A	B	C	A	B	C
-Kartano- ja muut säätyläistaloudet	210 (6,1 %)	44 (1,0 %)	4,8	386 (7,8 %)	137 (2,7 %)	2,8
-Ruukki-taloudet	-	-	-	17 (0,3 %)	4 (0,1 %)	4,3
-Pääpappila-taloudet	137 (4,0 %)	19 (0,4 %)	7,2	140 (2,8 %)	27 (0,5 %)	5,2
-Kappalais-taloudet	25 (0,7 %)	14 (0,3 %)	1,8	70 (1,4 %)	43 (0,9 %)	1,6
-Lukkari-taloudet	4 (0,1 %)	17 (0,4 %)	0,2	3 (0,1 %)	32 (0,6 %)	0,1
-Nimismies-taloudet	20 (0,6 %)	4 (0,1 %)	5,0	121 (2,5 %)	30 (0,6 %)	0,6
-Kirjuri-taloudet	-	-	-	26 (0,5 %)	15 (0,3 %)	1,7
-Rustholli-taloudet	442 (12,9 %)	277 (6,2 %)	1,6	85 (1,7 %)	50 (1,0 %)	1,7
-Per.- ja kr. til.taloudet	1827 (53,4 %)	2726 (61,2 %)	0,7	3866 (78,3 %)	4539 (90,0 %)	0,9
-Lampuoti-taloudet	758 (22,2 %)	1332 (29,9 %)	0,6	169 (3,4 %)	129 (2,5 %)	1,3
-Sotamies-taloudet	..	24 (0,5 %)	..	55 (1,2 %)	40 (0,8 %)	1,4
Yhteensä	3423 (100,0 %)	4457 (100,0 %)	0,8	4938 (100,0 %)	5046 (100,0 %)	1,0

¹⁵ VA 1918: 1-186; 7397: 539-1987. Vuodelta 1634 puuttuvat Paimion tiedot.

Vaikka rusthollitalouksien absoluuttinen ja suhteellinen määrä perintö- ja kruunutilallistalouksiin nähden tuntuvasti taantui 1600-luvun aikana, ne pitivät säännöllisesti suhteellisesti kaksi kertaa niin paljon renkejä ja piikoja kuin niiden osuus kaikista talouksista oli. Sen sijaan varsinaissuomalaisilla lampuotitalouksilla oli 1630-luvulla verraten niukasti palvelusväkeä. Pito lisääntyi 1600-luvun loppupuolella. Läänitysten peruutus siis vähensi lampuotitalouksien määrää, mutta jäljelle jääneet tuntuvat pestanneen ahkerasti palvelusväkeä. Lampuotitalouksien palvelijoidenkäyttö, joka näyttää kohonneen jopa lähelle rusthollien palvelusväenpitoa, viittaa siihen, että lampuotitilojen koko ja elinvoima suureni 1600-luvun lopun veronperuutusten myötä.

Lounais-Suomessa jäi 1600-luvulla muille kuin varsinaisille talonpoikaistalouksille noin viidesosa kaikesta palvelusväestä. Siitä lukumääräisesti ja suhteellisesti suurimman osan kokosivat kartanot ja muut säätyläistilat.¹⁶

Sen sijaan suurimmat palvelijajoukot sijoituivat pääpappiloihin. Papiston, kuten kartano- ja säätyläistalouksienkin, palvelijoidenpito laantui kuitenkin 1600-luvun jälkipuoliskolla. Aateliskartanoiden osalta asia on kuitenkin ongelmallinen: henkikirjaamiskäytäntö jätti osan palvelusväestä pois.

Varsinais-Suomen vaatimattomat ruukit kohosivat kartanoiden ja vauraimpien pappiloiden veroisiksi palvelusväen tarvitsijoiksi. Lukumääräisesti huomattavia ulkopuolisen työvoiman pestajia olivat nimismiestaloudetkin. Sen sijaan lukkari-loista tavattiin palvelijoita vain satunnaisesti.¹⁷

¹⁶ Taulukossa eivät ole vuonna 1694 mukana säterikartanot, koska niiden väki oli vapautettu henkiverosta. Varsinaissuomalaisista kartanotalouksista: Tornberg, Matleena, Kartanotalous ja rälssitalonpoikien asema Varsinais-Suomessa läänituskaudella. – THArk 32. Turku 1978, s. 80–95.

¹⁷ Vrt. Hämeen palvelusväen jakautumisesta 1600-luvulla (Jutikkala 1957b, liitetaulut III–VII; Nygård 1989, s. 68–74).

TAULUKKO 10. Isäntäväet Varsinais-Suomessa vuosina 1725 ja 1749¹⁸

Sarake A: Palvelusväen määrä (henkeä)

Sarake B: Talouksien lukumäärä (kpl)

Sarake C: Palvelijoita taloutta kohti (henkeä)

Isäntäväet	Vuosi 1725			Vuosi 1749		
	A	B	C	A	B	C
-Kartano- ja muut säätyläistaloudet	656 (13,2 %)	205 (3,6 %)	3,2	714 (11,4 %)	219 (3,4 %)	3,3
-Ruukki-taloudet	5 (0,1 %)	2 (0,0 %)	2,5	61 (1,0 %)	5 (0,1 %)	12,2
-Pääpappi-taloudet	132 (2,6 %)	26 (0,5 %)	5,1	171 (2,7 %)	28 (0,4 %)	6,1
-Kappalais-taloudet	130 (2,6 %)	63 (1,1 %)	2,1	134 (2,1 %)	81 (1,3 %)	1,7
-Lukkari-taloudet	10 (0,2 %)	42 (0,7 %)	0,2	10 (0,2 %)	50 (0,8 %)	0,2
-Nimismies-taloudet	49 (1,0 %)	22 (0,4 %)	2,2	74 (1,2 %)	25 (0,4 %)	3,0
-Kirjuri-taloudet	18 (0,4 %)	15 (0,3 %)	1,2	18 (0,3 %)	18 (0,3 %)	1,0
-Rustholli-taloudet	996 (20,0 %)	611 (10,6 %)	1,6	1369 (21,9 %)	775 (12,0 %)	1,8
-Per.- ja kr. til.taloudet	2854 (57,3 %)	4635 (80,7 %)	0,6	3540 (56,6 %)	4942 (76,8 %)	0,7
-Lampuoti-taloudet	116 (2,2 %)	72 (1,3 %)	1,6	153 (2,4 %)	102 (1,6 %)	1,5
-Sotamies-taloudet	19 (0,4 %)	52 (0,8 %)	0,4	10 (0,2 %)	187 (2,9 %)	0,1
Yhteensä	4985 (100,0 %)	5745 (100,0 %)	0,9	6254 (100,0 %)	6432 (100,0 %)	

Isonvihan jälkeen perintötilojen omistaminen vaipui tunnetusti aallonpohjaansa.¹⁹ Ilmiö näkyi Varsinais-Suomen palvelusväenpidossa lähinnä siten, että perintö-

¹⁸ VA 7473: 667-2055; 7560: 847-1688. Vuonna 1749 mukana ovat vain henkikirjan täysikasvuiseksi (yli 20-vuotiaiksi) ilmoittamat palvelijat.

¹⁹ Jutikkala 1958, s. 198-201. Jutikkalan mukaan 1720-luvulla perintötilojen osuus yhteenlasketusta niiden ja kruununtilojen määrästä painui Turun ja Porin läänissä keskimäärin 10 %:iin. Nimenomaan vanhoilla maanviljelysalveilla Halikon, Vehmaan ja Mynämäen kihlakunnissa sekä osissa Ala-Satakuntaa osuus laski jopa alle 5 %:n. Perintötiloja oli Pohjanmaalla suunnilleen yhtä paljon kuin kruununtilojakin, mutta Ahvenanmaalla säilyi perintötilojen enemmisyys (75 % tiloista).

ja kruununtaloilla oli 1700-luvun puolimaissa vain hieman yli puolet kaikista palvelijoista. Muutoin talonpoikaistalouksiin pestattiin palvelijoita ensimmäisinä isonvihan jälkeisinä vuosikymmeninä vakaasti: rusthollitalouksiin kuului yleensä kaksi palvelijaa, lampuotitalouksiin hieman vähemmän, mutta muissa talonpoikaistalouksissa pidettiin palvelijaa ainoastaan kahdessa taloudessa kolmesta.

Pappien palvelijoidenpito säilyi suunnilleen entisellään. Samaa on sanottava kartanoiden ja muiden säätyläistilojen vuosipalkkaisten käytöstä. Se ei kuitenkaan palannut enää 1600-luvun alkupuolen tasolle, vaikka kartanot tietävästi tehostivat isonvihan jälkeen maanviljelyään. Kalliiden vuosipalkkalaisten vastapainoksi kartanot alkoivat entistä enemmän lisätä torppiensa määrää ja tukeutua niiden päivätöihin.²⁰

Nimismiehet pitivät palvelijoita vaihtelevasti. Näyttää siltä, ettei nimismiesten muuttuminen talonpoikaisista luottamusmiehistä kruunun palkkaamiksi virkamiehiksi lisännyt heidän ulkopuolisen työvoiman käyttöään. Tilanne oli pikemminkin päinvastainen, koska nimismiehet eivät enää isonvihan jälkeen useinkaan hallinneet oloihin nähden laajoja tiluksia, kuten olivat edellisellä vuosisadalla tehneet. Kun lisäksi ennen nimismiehet pestasivat renkejä hoitamaan tilusten viljelyä, toisia suorittamaan kyyti- ja veronkantomatkoja, kruunun virkamiehiksi muuttuneille nimismiehille tulivat nyt apulaisiksi räätärit ja kruununpalvelijat.²¹

Eniten ulkopuolisen työvoiman käyttö lisääntyi ruukeissa. Tämä osaltaan vahvistaa käsityksiä isonvihan jälkeisistä pyrkimyksistä kohentaa maamme taloutta mm. kaivostoiminnalla. Vuonna 1749 Varsinais-Suomen viisi ruukkia pitivät vuosipalvelijoita keskimäärin kukin tusinan. Eniten, keskiarvoon nähden kaksinkertainen määrä, heitä löytyi Perniön Teijon ruukista, josta henkikirja tunki 15 renkiä ja 9 piikaa.²² Heidän joukkoonsa ei ole laskettu ruukin varsinaisia käsityöläisiä ja muita ammattityöntekijöitä.

²⁰ Jutikkala 1932a, s. 216–224, 265.

²¹ Uuden ajan alun nimismiesten taloudellisesta taustasta: Renvall, Pentti, Kuninkaanimiehiä ja kapinoitsijoita Vaasa-kauden Suomessa. Turku 1949, s. 185–199.

²² VA 7560: 1643(v)–1645(v). Ruukinpatruunat lukeutuivat maaseudun varakkaampiin henkilöihin (Jutikkala, Eino, Varallisuussuhteet Suomessa Ruotsinajan päättyessä. – HAik 3/1949. Helsinki 1949, s. 190–191. Ruukkien toiminnasta tiivistetysti: Laine, Evert, Suomen vuoritoimi 1809–1884 II. Ruukit. – Hist. tutkim. XXXI:2. Helsinki 1948, s. 102–192, 232–310, 327–399, 411–421.

4.3.2. Ahvenanmaa

Ahvenanmaalla palvelusväkeä oli selvästi vähemmän kuin Varsinais-Suomessa. Niukasta palkollisjoukosta pääosa lankesi perintö- ja kruununtilallisille, jotka olivat saarimaakunnassa käytännössä ainoa talonpoikaisryhmä (taulukko 11). Renki tai piika sisältyi kuitenkin korkeintaan joka toiseen talonpoikaisruokakuntaan.

Saarimaakunnan harvat kartanot sekä ennen kaikkea pappilat erottuivat edukseen palvelijamääriensä perusteella. Ahvenanmaan vanhat pääpappilat pestasivat 1600-luvun lopulla todella huomattavia piika- ja renkijoukkoja. Palvelijoita löytyi vuosisadan lopulla ahvenanmaalaisista pääpappiloista jopa enemmän kuin varsinaissuomalaisista. Sen sijaan saarimaakunnan syrjäisten saaristojen kappalaispappilat jäivät palvelusväen pidossa vaatimattomiksi, vaikka ero pääpappiloiden palvelusväen käyttöön supistui 1600-luvun aikana.

TAULUKKO 11. Isäntäväet Ahvenanmaalla vuosina 1635 ja 1694²³

Sarake A: Palvelusväen määrä (henkeä)

Sarake B: Talouksien lukumäärä (kpl)

Sarake C: Palvelijoita taloutta kohti (henkeä)

Isäntäväet	Vuosi 1635			Vuosi 1694		
	A	B	C	A	B	C
-Kartano- ja muut säätyläis- taloudet	22 (4,4 %)	5 (0,5 %)	4,4	14 (2,5 %)	8 (1,7 %)	1,8
-Pääpappila- taloudet	44 (8,8 %)	8 (0,8 %)	5,5	59 (10,6 %)	8 (0,7 %)	7,4
-Kappalais- taloudet	9 (1,8 %)	8 (0,8 %)	1,1	20 (3,6 %)	8 (0,7 %)	2,5
-Lukkari- taloudet	0 (0,0 %)	6 (0,6 %)	0,0	0 (0,0 %)	12 (11,1 %)	0,0
-Nimismies- taloudet	0 (0,0 %)	1 (0,1 %)	0,0	24 (4,3 %)	8 (0,7 %)	3,0
-Per.- ja kr. til. taloudet	423 (84,6 %)	974 (96,0 %)	0,4	441 (79,0 %)	1079 (96,1 %)	0,4
-Lampuoti- taloudet	2 (0,4 %)	3 (0,3 %)	0,7	-	-	-
Yhteensä	500 (100,0 %)	1005 (100,0 %)	0,5	558 (100,0 %)	1123 (100,0 %)	0,5

²³ VA 7135: 96-159; 7397: 3469-3501.

Nimismiesten palvelijoidenpitoa tunnetaan 1600-luvun alusta huonosti. Vuosisadan lopun tiedot antavat kuitenkin ymmärtää, että saarimaakunnassa nuo hallintopitäjien kruununvirkamiehet pestasivat palvelijoita kuten varsinaissuomalaiset nimismiehet.

TAULUKKO 12. Isäntäväet Ahvenanmaalla vuosina 1725 ja 1749²⁴

Sarake A: Palvelusväen määrä (henkeä)

Sarake B: Talouksien lukumäärä (kpl)

Sarake C: Palvelijoita taloutta kohti (henkeä)

Isäntäväet	Vuosi 1725			Vuosi 1749		
	A	B	C	A	B	C
-Kartano- ja muut säätyläistaloudet	26 (13,8 %)	19 (2,2 %)	1,4	59 (10,1 %)	15 (3,9 %)	3,9
-Pääpappitaloudet	22 (11,6 %)	7 (0,8 %)	3,1	35 (6,0 %)	8 (0,7 %)	4,4
-Kappalais- taloudet	6 (1,2 %)	7 (0,2 %)	0,9	28 (4,9 %)	12 (2,2 %)	2,3
-Lukkari- taloudet	0 (0,0 %)	10 (1,2 %)	0,0	3 (0,5 %)	14 (2,6 %)	0,2
-Nimismies- taloudet	9 (4,8 %)	9 (1,0 %)	1,0	12 (2,1 %)	9 (0,8 %)	1,3
-Kirjuri- taloudet	0 (0,0 %)	1 (0,1 %)	0,0	0 (0,0 %)	1 (0,1 %)	0,0
-Per.- ja kr. til.taloudet	126 (66,6 %)	816 (93,9 %)	0,2	448 (76,4 %)	1014 (91,1 %)	0,4
-Sotamies- taloudet	-	-	-	0 (0,0 %)	2 (0,2 %)	0,0
Yhteensä	189 (100,0 %)	869 (100,0 %)	0,2	585 (100,0 %)	1075 (100,0 %)	0,5

²⁴ VA 7473: 4243-4270.

Pohjan sodan ja isonvihan aikana Ahvenanmaan saarien jo ennestään vähäinen palvelusväki ehtyi.²⁵ Työikäistä väestöä siirtyi Ruotsin puolelle, ja jäljelle jäi liian pieni hedelmällinen väestö tuottaakseen riittävästi jälkeläisiä. Kun Ahvenanmaalla pidettiin 1690-luvulla taloutta kohti keskimäärin 0,5 palvelijaa, määrä laski 1720-luvulle päästäessä 0,2 henkeen. Lasku oli suhteellisesti yhtä suuri kaikkien palvelusväkeä pitäneiden väestöryhmien keskuudessa. Niinpä 1720-luvulla oltiin tilanteessa, jolloin talonpoikaistalouksissa, joita oli lähes 94 % kaikista talouksista, oli vain 2/3 kaikista palvelijoista. Peräti neljännes rengeistä ja piioista sijoittui kartanoihin ja emäpappiloihin. 1700-luvun toisen kolmanneksen aikana Ahvenanmaan palvelusväenpito laajeni hiljalleen vuosisadan alun levottomia aikoja edeltäneelle tasolle. Toisin kuin mantereella kartano- ja säätyläistaloudet lisäsivät pysyvien vuosipalvelijoiden käyttöä ilmeisesti siksi, että oli liian uskaliaista jättäytyä seudun vähäisen päiväläistyövoiman varaan. Pääpappiloiden palvelusväen määrä ei palautunut 1600-luvun huipputasolle, mutta niiden palvelijoidenpito oli kuitenkin hyvin vertailukelpoinen saarimaakunnan vähäisten kartanoiden palvelusväen käytön kanssa.

4.3.3. Satakunta

Satakunnassa erityyppiset taloudet pitivät 1630-luvulla palvelusväkeä suunnilleen kuten Varsinais-Suomessa. Sen sijaan talonpojiston koostumuksessa ilmeni eroa: Varsinais-Suomea hallitsivat Satakuntaa voimakkaammin lampuotitilat ja ratsastalot.

Toisin kuin Lounais-Suomessa Satakunnassa ratsastalojen (1690-luvulla voi puhua jo rusthollista) määrä kohosi huomattavasti 1600-luvun loppuvuosiin tultaessa. Ratsastalojen lisääntyminen merkitsi myös sitä, että niiden käyttämän palvelusväen osuus nousi 1630-luvulta 1690-luvulle 3,5-kertaiseksi (180 palvelijasta liki 650:een).²⁶

²⁵ Ahvenanmaan elinkeinoelämän ahdingosta: Dreijer 1970, s. 21–24, liite III A.

²⁶ Vrt. Arajärvi, Kirsti, Talonpoikaisen rustholliluokan muodostuminen eräissä Satakunnan pitäjissä. Suomen historian liseniaattityö Turun yliopistossa vuonna 1959, s. 13–24.

TAULUKKO 13. Isäntäväet Satakunnassa vuosina 1634 ja 1694²⁷

Sarake A: Palvelusväen määrä (henkeä)

Sarake B: Talouksien lukumäärä (kpl)

Sarake C: Palvelijoita taloutta kohti (henkeä)

Isäntäväet	Vuosi 1634			Vuosi 1694		
	A	B	C	A	B	C
-Kartano- ja muut säätyläistaloudet	93 (5,7 %)	21 (0,7 %)	4,4	163 (6,2 %)	57 (1,4 %)	2,9
-Pääpappilataloudet	86 (5,3 %)	13 (0,5 %)	6,6	129 (4,9 %)	24 (0,6 %)	5,4
-Kappalais- taloudet	40 (2,5 %)	13 (0,5 %)	3,1	80 (3,1 %)	37 (0,9 %)	2,2
-Lukkari- taloudet	0 (0,0 %)	4 (0,1 %)	0,0	6 (0,2 %)	27 (0,6 %)	0,2
-Nimismies- taloudet	29 (1,8 %)	7 (0,2 %)	4,1	71 (2,7 %)	15 (0,4 %)	4,7
-Kirjuri- taloudet	-	-	-	10 (0,4 %)	8 (0,2 %)	1,3
-Rustholli- taloudet	180 (11,1 %)	117 (4,1 %)	1,5	637 (24,4 %)	417 (9,9 %)	1,5
-Per- ja kr. til.taloudet	1039 (63,9 %)	2295 (80,4 %)	0,5	1476 (56,7 %)	3554 (84,6 %)	0,4
-Lampuoti- taloudet	160 (9,7 %)	388 (13,5 %)	0,4	34 (1,3 %)	38 (0,8 %)	0,9
-Sotamies- taloudet	-	-	-	3 (0,1 %)	24 (0,6 %)	0,1
Yhteensä	1627 (100,0 %)	2855 (100,0 %)	0,6	2609 (100,0 %)	4201 (100,0 %)	0,6

Todellisuudessa Satakunnan rusthollien määrä ei kasvanut niin dramaattisesti, kuin taulukko 13 antaa ymmärtää. 1690-luvun puolivälin rusthollien määrä lienee todenmukaisempi kuin 1630-luvulta ilmoitettu: 1630-luvun henkikirjasta puuttuu ratsastaloja ainakin Ala-Satakunnasta. 1690-luvun suuresta rusthollitalouksien määrästä osa juonsi puolestaan juurensa läänitysten peruuttamisesta. Nimenomaan Varsinais-Suomen sisäosissa ja Satakunnassa, sen syrjäseutuja lukuunottamatta, huomattava osa sätereistä tehtiin ratsaan varustamisvelvollisiksi.²⁸ Osa niistä joutui

²⁷ VA 1918: 159-160, 191-313; 7397: 2281-3108.

²⁸ Läntinen 1984a, s. 42; Läntinen 1984b, liite 1.

pitämään kahta tai kolmeakin ratsasta, mikä menettely saattoi lisätä kirjaamisteknisesti rusthollitalouksien määrää. Samaan suuntaan vei sekin, että säterit on pitänyt jättää pois 1690-luvun laskelmista, koska niiden väki ei näy henkikirjasta.

TAULUKKO 14. Isäntäväet Satakunnassa vuosina 1725 ja 1749²⁹

Sarake A: Palvelusväen määrä (henkeä)
Sarake B: Talouksien lukumäärä (kpl)
Sarake C: Palvelijoita taloutta kohti (henkeä)

Isäntäväet	Vuosi 1725			Vuosi 1749		
	A	B	C	A	B	C
-Kartano- ja muut säätyläistaloudet	238 (9,9 %)	74 (1,9 %)	3,2	402 (12,8 %)	107 (2,2 %)	3,8
-Ruukki-taloudet				2 (0,1 %)	1 (0,0 %)	2,0
-Pääpappilataloudet	100 (4,1 %)	22 (0,6 %)	4,5	153 (4,9 %)	24 (0,5 %)	6,4
-Kappalais-taloudet	82 (3,4 %)	50 (1,3 %)	1,6	116 (3,7 %)	54 (1,1 %)	2,1
-Lukkari-taloudet	1 (0,0 %)	26 (0,7 %)	0,0	2 (0,1 %)	36 (0,7 %)	0,1
-Nimismies-taloudet	26 (1,1 %)	12 (0,3 %)	2,2	30 (1,0 %)	9 (0,2 %)	3,3
-Kirjuri-taloudet	12 (0,5 %)	12 (0,3 %)	1,0	19 (0,6 %)	18 (0,4 %)	1,1
-Rustholli-taloudet	573 (23,7 %)	386 (9,8 %)	1,5	670 (21,3 %)	461 (9,3 %)	1,5
-Per.- ja kr. til.taloudet	1371 (56,8 %)	3325 (84,4 %)	0,4	1716 (54,5 %)	4164 (83,7 %)	0,4
-Lampuoti-taloudet	11 (0,5 %)	27 (0,6 %)	0,4	35 (0,9 %)	72 (1,3 %)	0,5
-Sotamies-taloudet	0 (0,0 %)	5 (0,1 %)	0,0	2 (0,1 %)	28 (0,6 %)	0,1
Yhteensä	2414 (100,0 %)	3939 (100,0 %)	0,6	3147 (100,0 %)	4974 (100,0 %)	0,6

²⁹ VA 7473: 2485–3489; 7560: 1927–1963; 7561: 2151–2440.

Tarkasteltaessa Satakunnan 1700-luvun alkupuoliskon palvelusväenpitoa sille on tunnusomaista tietty jatkuvuus ja staattisuus. Palvelusväen määräkään ei ailahtellut alueella kuten monin paikoin Länsi-Suomessa (vrt. s. 80–84). Kenties selvimmin satakuntalaista vankkumatonta oman perheen ulkopuolisen työvoiman käyttöä kuvastaa rusthollien palvelusväen käyttö: rusthollitalouksissa pidettiin jatkuvasti laskennallisesti 1,5 palvelijaa. Käsitys, että ratsaan varustaneissa talouksissa tarvittiin ikään kuin säännönmukaisesti vähintään yksi palvelija, itse asiassa puolessa rusthollitalouksista heitä oli kaksi, saa tukea Varsinais-Suomestakin. Henkikirjan ilmoittamat palvelijat ovat mitä ilmeisimmin todellisia, rusthollien arkitöitä tehneitä. Sen lisäksi taloudet tarvitsivat velvollisuutensa täyttämiseksi ratsumiehen, joka lisäksi usein oli renkimies.³⁰ (Tähän kysymykseen palataan myöhemmin palvelusväen työtehtäviä käsittelevässä luvussa.)

Ratsastalo (rustholli) tarvitsi tietyn taloudellisen vaurauden voidakseen kustantaa ratsun ja ratsastajan. Vaurauden yhtenä ilmentymänä voidaan pitää kykyä tasaisesti pestata ulkopuolista työvoimaa. Suhteessa tavallisiin perintö- ja kruununtuloihin rusthollien oli kyettävä hankkimaan noin 2,5 kertaa enemmän palvelusväkeä.

4.3.4. Pohjanmaa

TAULUKKO 15. Isäntäväet Pohjanmaalla vuosina 1641 ja 1695³¹

Sarake A: Palvelusväen määrä (henkeä)

Sarake B: Talouksien lukumäärä (kpl)

Sarake C: Palvelijoita taloutta kohti (henkeä)

Isäntäväet	Vuosi 1641			Vuosi 1695		
	A	B	C	A	B	C
-Kartano- ja muut säätyläistaloudet	8 (0,7 %)	3 (0,1 %)	2,7	219 (10,9 %)	85 (1,4 %)	2,6
-Pääpappilataloudet	87 (8,0 %)	20 (0,4 %)	4,4	167 (8,3 %)	27 (0,4 %)	6,2

³⁰ Satakuntalaisten rusthollien taustoista: Arajärvi 1959b, passim.

³¹ VA 9110: 3–222; 9210: 292–1210.

-Kappalais- taloudet	20 (1,8 %)	13 (0,3 %)	1,5	47 (2,3 %)	23 (0,4 %)	2,0
-Lukkarin taloudet	0 (0,0 %)	2 (0,0 %)	0,0	9 (0,4 %)	28 (0,5 %)	0,3
-Nimismiehen taloudet	27 (2,5 %)	8 (0,2 %)	3,4	36 (1,8 %)	13 (0,2 %)	2,8
-Kirjurin taloudet				3 (0,1 %)	2 (0,0 %)	1,5
-Per.- ja kr. til.taloudet	952 (87,0 %)	4671 (99,0 %)	0,2	1534 (76,3 %)	5968 (97,1 %)	0,3
Yhteensä	1094 (100,0 %)	4714 (100,0 %)	0,2	2015 (100,0 %)	6146 (100,0 %)	0,3

Pohjanmaan runsaasta tuhannesta henkikirjoitetusta palvelijasta kilpailivat 1640-luvulla lähes viisinkertainen määrä talouksia. Asetelma merkitsi sitä, että Pohjanmaalla palvelijoiden pitäminen jäi Länsi-Suomen vaatimattomimmaksi. Maakunnan asutuskuva oli talonpoikaisvaltainen, ja palvelusväen käyttökkin järjestyi sellaiseksi. Perintö- ja kruununtaloustalouksien lisäksi pääpappilat olivat varteenotettavia palvelusväen pestajia: ne käsittivät kaikista talouksista vain 0,4 %, mutta niissä työskenteli 1600-luvun puolimaissa 8 % maakunnan renki- ja piikajoukosta. Pohjanmaan pappiloiden kanssa palvelusväen pidossa pystyivät kilpailemaan vain Ahvenanmaan vanhimmat pappilat.³²

Pohjanmaan palvelusväen määrä lähes kaksinkertaistui 1600-luvun jälkipuoliskolla. Kasvusta ei koitunut suhteellista hyötyä talonpoikaistalouksiin, sillä niiden osuus palvelusväen käyttäjinä laski. Sen sijaan maakunnan säätyläistaloudet vaurastuivat tuntuvasti: niissä pidettiin keskimäärin vähintään kymmentä palvelijaa. Pohjanmaan osalta on syytä puhua nimenomaan säätyläistiloista, sillä maakunta ei kuulunut kartanoalueeseen.

³² Pohjanmaan pappiloiden maanviljelyksestä ja karjanhoidosta: Sappinen, Eero, Pohjois-Pohjanmaan maaseutupappiloiden rakennukset 1600-luvun lopulla. - Kansatieteellinen Arkisto 34. Jyväskylä 1985, s. 39-45.

TAULUKKO 16. Isäntäväet Pohjanmaalla vuosina 1725 ja 1749³³

Sarake A: Palvelusväen määrä (henkeä)

Sarake B: Talouksien lukumäärä (kpl)

Sarake C: Palvelijoita taloutta kohti (henkeä)

Isäntäväet	Vuosi 1725			Vuosi 1749		
	A	B	C	A	B	C
-Kartano- ja muut säätyläistaloudet	154 (9,9 %)	75 (1,2 %)	2,1	217 (6,1 %)	96 (1,4 %)	2,3
-Pääpappilataloudet	108 (6,9 %)	27 (0,4 %)	4,0	178 (5,0 %)	26 (0,4 %)	6,8
-Kappalais- taloudet	63 (4,0 %)	31 (0,5 %)	2,0	219 (6,1 %)	63 (0,9 %)	3,5
-Lukkari- taloudet	2 (0,1 %)	26 (0,4 %)	0,1	13 (0,4 %)	40 (0,6 %)	0,3
-Nimismies- taloudet	25 (1,6 %)	16 (0,2 %)	1,6	51 (1,4 %)	21 (0,3 %)	2,4
-Kirjuri- taloudet				17 (0,5 %)	12 (0,1 %)	1,4
-Per.- ja kr. til.taloudet	1207 (77,5 %)	6386 (97,3 %)	0,2	2868 (80,5 %)	6631 (96,3 %)	0,4
Yhteensä	1559 (100,0 %)	6561 (100,0 %)	0,2	3569 (100,0 %)	6889 (100,0 %)	0,5

Suurten kuolovuosien, Pohjan sodan ja isonvihan aikana Pohjanmaan palvelusväen määrä supistui neljänneksellä. Työvoiman ehtyminen ei koskettanut talollisväestöä, jos vertailukohteena käytetään eri pestajaryhmien osuutta palvelusväen pidosta. Sen sijaan yhtä palvelusväen pitäjää kohti lasketut palvelusväen keskiarvot laskivat kaikissa muissa ryhmissä paitsi kappalaispapeilla. Säätyläistalouksien oli luovuttava viidesosasta palvelijoitaan. Pääpappiloiden palvelusväen määrän väheneminen oli tuntuva: kun kuolovuosien kynnyksellä Pohjanmaan 27 pääpappilaa pitivät yleensä vähintään kuutta palvelijaa, heitä oli 1720-luvulla keskimäärin vain neljä henkeä. Suunnilleen samassa suhteessa ehtyi nimismiestenkin renkien ja piikojen pestäminen.

Pohjanmaan palvelusväen määrä yli kaksinkertaistui 1700-luvun toisen neljänneksen aikana. Kehitys oli eri puolilla laajaa maakuntaa samansuuntainen.

³³ VA 9278: 1-275; 9374: 2-725.

Kasvusta pääsi osalliseksi huomattavasti talonpoikaisväestö, sillä vaikka talonpoikaistalouksien suhteellinen osuus kaikista talouksista alkoi aavistuksenomaisesti laskea, ne pestasivat palvelusväestä suhteellisesti enemmän kuin edes 1690-luvulla. Sen vuoksi maakunnan talonpoikien 1740-luvulla tekemät valitukset palvelusväen niukkuudesta tuntuvat liioitelluilta, vaikka luultavasti heidän kannaltaan kiusallisinta oli kaupunkien porvariston kilpailu samasta työvoimasta. Se tietystä taksa-ajattelusta huolimatta kohotti palkkatasoa, mikä johti palvelusväen – joko jo olevan tai vasta tulevan – siirtymiseen entistä enemmän Pohjanmaan kaupunkeihin.³⁴

Maakunnan pääpappilatkin käyttivät sellaisia palvelusväkimääriä, joita niissä oli ollut 1600-luvun parhaimpina aikoina. Myös kappalaispappilat vaurastuivat, ja Pohjanmaan pappiloihin sijoittui 1700-luvun puolimaissa peräti yhdeksäsosa maakunnan koko palvelusväestä. Huomattakoon lisäksi, että lukkarienkin talouksissa pidettiin jonkin verran palvelijoita, kuten vielä runsaammin pitäjän-, kihlakunnan- ja sotaväenkirjureidenkin talouksissa.

4.3.5. Kiteytys: Länsi- ja Pohjois-Suomen maaseudun isäntäväet 1600-luvulla ja 1700-luvun alkupuolella

Edellä esitetyin taulukoin olemme voineet osoittaa 1600-luvun ja 1700-luvun alkupuoliskon palvelusväen jakautuneen tutkimusalueella tietyin tunnusomaisin piirtein. Keskeistä on ollut kaikkialla, että varsinaiset talonpoikaistaloudet, jotka ovat käsittäneet vähintään 4/5 kaikista talouksista, ovat pitäneet myös suurimman osan palvelusväestä, mutta että tuo suhteellinen osuus on ollut ainakin kymmenen prosenttia pienempi, kuin talouksien osuus kaikista olisi edellyttänyt.

Taulukoista 9–16 voi tiivistää palvelijoiden eri isäntäväkiryhmien osalta jotain, mikä omalla tavallaan täydentää palvelusväen käyttäjäryhmistä hahmoteltua kuvaa. Asetelmasta tulee seuraava:

³⁴ Esim. SRA, Pohjanmaan eteläisen kihlakunnan rahvaanvalitus 28.8.1746, § 7. Vrt. Kallio 1913, s. 122–124; Alanen 1948, s. 314.

Isäntäväet	Palvelijamäärän vähimmäis- ja enimmäismäärää osoittava vaihteluväli (henkeä/talous)	Painotettu keskiarvo (palvelijaa/talous)
-Kartano- ja muut säätyläistaloudet	1,4-4,8	3,1
-Ruukkitaloudet	2,0-12,2	7,1
-Pääpappilataloudet	3,1-7,4	5,6
-Kappalaistaloudet	0,9-3,5	2,2
-Lukkaritaloudet	0,0-0,3	0,2
-Nimismiestaloudet	0,0-5,0	2,8
-Kirjuritaloudet	0,0-1,7	0,6
-Rusthollitaloudet	1,5-1,8	1,6
-Perintö- ja kruunun-tilallistaloudet	0,2-0,9	0,4
-Lampuotitaloudet	0,0-1,6	0,7
-Sotamiestaloudet	0,0-1,4	0,2

On huomattava, että asetelman palvelusväen isäntäväkiryhmittäin lasketut lukusarjat kuvaavat tutkimusalueen palvelusväen isäntäväkiryhmien maakunnittaisia keskiarvoja neljältä poikkileikkausvuodelta. Kysymys ei siis ole yksittäisten talouksien palvelusväen käytön selvittämisestä; niiden osalta palvelusväen määrien vaihtelu olisi asetelmassa esitettyä vieläkin suurempi. Esimerkiksi perintö- ja kruunun-tilallistalouksien palvelusväenpito alkaisi luonnollisesti pyöreästä nolasta.

Asetelmasta joka tapauksessa ilmenee, että palvelusväen määrät vaihtelivat huomattavasti isäntäväkiryhmittäin. Suurimmat vaihteluvälit tulivat ryhmiin, joiden taloudet käyttivät eniten palvelusväkeä. Ruukkitalouksista tavattiin laskennallisesti eniten palvelusväkeä, ja niissä oli myös runsaimmin hajontaa vähiten ja eniten palvelusväkeä pitäneiden talouksien kesken. Vaikka ruukkitaloudet erottuivat selkeästi muista, lienee tehtävä kuitenkin varaus, että lähteenä käytettyihin henkikirjoihin saatettiin merkitä toisaalta ruukkien ammattimiehiä (esimerkiksi sepäntöitä tehneitä) vuosipalvelijoiksi, mutta toisaalta sekaannusta saattoi tapahtua toiseenkin suuntaan.

Pääpappilat pestasivat toiseksi eniten renkejä ja piikoja. Niistä löytyi karkeasti useimmiten viisi tai kuusi vuosipalvelijaa. Kappalaistaloudet jäivät selvästi pääpappiloiden varjoon, ja niiden oli usein tyytyminen yhteen renkiin ja yhteen piikaan. Kartano- ja säätyläistalouksiin kuului lukuisa joukko heterogeenisia,

pieniä ja tilapäisiä säätyläistalouksia, jotka supistivat ryhmän talouksien keskimääräisen palvelijamäärän suunnilleen kolmeen henkeen. Lähes samalle tasolle ylsi nimismiestalouksienkin työvoiman käyttö. Viimeksi mainittujen palvelusväen määrä vaihteli kuitenkin rajusti: köyhimmät tai muutoin omalla työvoimallaan toimeen tulleet nimismiehet eivät pestanneet vuosipalvelijoita, mutta eniten pestanneilta löytyi viisikin palvelijaa.

Pitäjänkirjurien talouksissa ei ollut vaatimattomimmillaan palkattua ulkopuolista työvoimaa. Samanlainen tilanne toistui lukkarien perheissä.

Varsinaisista talonpoikaistalouksista renkejä ja piikoja pidettiin eniten ja useimmiten rustholleissa. Tunnusomaista oli, että ratsun ja ratsumiehen varustaneet taloudet pitivät sisukkaan säännöllisesti yhtä tai kahta vuosipalvelijaa, kuten jo aiemmin on huomautettu. Siten rustholleissa käytetyn palvelusväen määrä ei juuri ailahtellut ainakaan tutkittuina neljänä poikkileikkausvuonna. Vuosittaiseen palvelusväenpitoon ja sen vaihteluihin uppoudutaan työssä myöhemmin.

Muiden talonpoikaistalouksien kuin rusthollitalouksien palvelusväenpito vaihteli täydellisestä pestaamattomuudesta tilanteeseen, jolloin taloutta kohti pidettiin laskennallisesti enemmän kuin yksi palvelija. Painotettu keskiarvo asettuu kuitenkin liukumien alapäiden tuntumaan. Suurimmilla lampuotitiloilla palvelusväkeä sentään pidettiin enemmän kuin perintö- ja kruununtiloilla, mutta sotamiestalouksissa sitä käytettiin niukasti. Koska perintö- ja kruununtalouksien palvelusväenpito hallitsi Länsi-Suomen palvelusväenpidon ilmettä, tutkimusalueen talouksien keskimäärin pitämä palvelusväen määrä (0,6 palvelijaa/talous) ankkuroitui lähelle mainittujen talonpoikaistalouksien keskimäärin pestaaman palvelusväen määrää (0,4 palvelijaa/talous).

4.4. Palvelusväen jakautuminen isäntäväkiryhmittäin 1700-luvun puolimaissa

Länsi- ja Pohjois-Suomen maaseudun vuosipalvelijoiden pitämistä hallitsivat sekä 1600-luvulla että 1700-luvun alkupuolella kolme taloustyyppiä: 1) perintö- ja kruununtalouksien taloudet, 2) rusthollitaloudet ja 3) kartano- ja muut säätyläistaloudet. Ne jakoivat käytännössä palvelusväen siten, että muille pestajatalouksille jäivät vain rippeet. Renki- ja piika-aineksen jakaminen ei ollut kuitenkaan

minkään tietoisien sopimuksen tulos, vaan sitä ohjasivat lukuisat, toisiinsa kytkeytyneet seikat. Niihin paneudutaan tutkimuksen viimeisissä pääluvuissa.

Karttaan 6 on tiivistetty mainittujen kolmen keskeisen palvelijoiden pestajaryhmän osuudet siitä palvelusväestä, joka henkikirjoitettiin tutkimusalueen pitäjissä vuonna 1749. Kysymys on täysi-ikäisistä ppioista ja rengeistä, kuten kartan otsikoinnista ilmenee.

Kartta vahvistaa käsityksen, että *perintö- ja kruununtilallistaloudet* hallitsivat kaikkialla palvelusväen käyttöä. Talouksien osuus oli ylivoimainen koko laajalla Pohjanmaalla, Ylä-Satakunnan pohjoisosissa, Varsinais-Suomessa Vehmaan kihlakunnassa, maakunnan rannikolla ja ulkosaaristossakin sekä Ahvenanmaalla, lukuunottamatta sen mantereen sisä- ja pohjoisosia. Perintö- ja kruununtilallistalousvaltaisilla alueilla ne yleisimmin pitivät talouksien ulkopuolisesta työvoimasta vähintään puolet, mutta eivät 4/5:aa. Huomattavimmat yhtenäiset alueet, joilla perintö- ja kruununtilallistaloudet pestasivat yli 80 % kaikesta palvelusväestä, sijoittuivat kolmelle suunnalle: Oulujokilaaksoon ja Paltamon pitäjään, Etelä-Pohjanmaan sisäosiin sekä Varsinais-Suomen ja Ahvenanmaan ulkosaaristoon.

Perintö- ja kruununtilalliset pestasivat ylivoimaisen osan palvelusväestä seuduilla, joilla ei ollut kilpailijoina muita talonpoikaisryhmiä (rusthollareita, lampuoteja). Selvimmin sellainen tilanne oli Pohjanmaalla. Siellä talonpoikien lisäksi työvoimaa tarvitsivat vain pappilat ja nimismiehet. Voidaan perustellusti kiteyttää, että nimenomaan maakunnan pohjoisosassa niillä seuduilla (esimerkiksi Kemissä, Iissä, Sotkamossa, Kalajoella), joilla talonpoikaistaloudet eivät pitäneet vähintään 4/5 palvelusväestä, pappiloihin ja nimismiehentaloihin keskittyi huomattavan runsas työvoiman käyttö. Sitä tarvittiin jo senkin vuoksi, että hallinto- ja kirkkopitäjät olivat laajoja, joten virkatehtävien hoitamiseksi oli välttämätöntä palkata ajomiehiä. Suurten emäpitäjien papit ja nimismiehet olivat alueillaan myös huomattavia maanviljelijöitä ja karjankasvattajia.

Runsas rusthollien määrä oli ominaista Varsinais-Suomen sisäosille, Satakunnan alaosalle sekä Ylä-Satakunnan eteläisille seuduille. Rusthollien esiintymiselle löytyivät vankat historialliset juurensa. Tilojen keskittymistä Länsi-Suomen edellä mainittuihin osiin ruokki se, että 1600-luvun lopun reduktion seurauksena merkittävä osa rälssisätereistä muutettiin ratsuvelvollisiksi. Seikkaan on viitattu jo aiemmin (s. 118–119).

KARTTA 6. Täysi-ikäisen palvelusväen jakautuminen tärkeimpien isäntäväkiryhmien kesken Länsi- ja Pohjois-Suomessa vuonna 1749

Palvelusväestä:

 Perintö- ja kruununtilallistalouksissa
80,0 % -

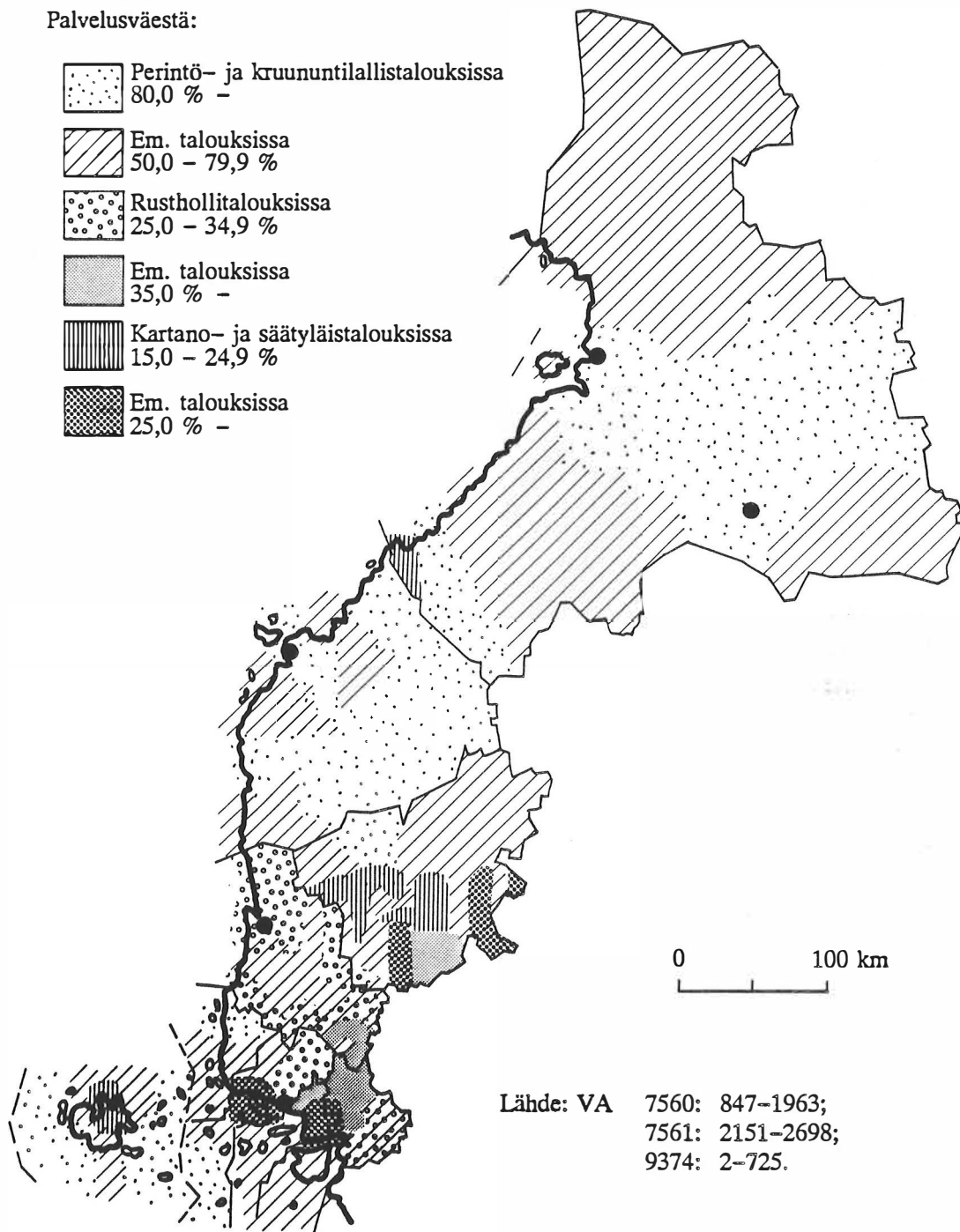
 Em. talouksissa
50,0 - 79,9 %

 Rusthollitalouksissa
25,0 - 34,9 %

 Em. talouksissa
35,0 % -

 Kartano- ja säätyläistalouksissa
15,0 - 24,9 %

 Em. talouksissa
25,0 % -

Lähde: VA 7560: 847-1963;
7561: 2151-2698;
9374: 2-725.

Rusthollit pääsivät kuitenkin vain suppeilla alueilla sellaiseen asemaan, että ne pestasivat yli puolet kaikista palvelijoista. Ainoa tällainen hallintopitäjän kokoinen alue oli 1700-luvun puolimaissa Lempäälä, jossa rustholleihin sijoittui vuonna 1749 pitäjän koko palvelusväestä 51 %. Muualla vain Varsinais-Suomen Liedossa, Kaarinassa, Paimiossa ja Marttilassa rusthollit pestasivat vähintään 40 % palvelijoista. Liedossa ja Paimiossa prosenttiosuus oli lähempänä 40:ää kuin 50:tä, mutta kahdessa muussa jo 50 %:n tuntumassa (Kaarinassa 48 %, samoin Marttilassa).³⁵

Kartanoiden ja muiden säätyläistilojen ulkopuolisen vuosipalvelusväen runsas käyttö suhteessa muihin pentaajaryhmiin kohosi tunnusomaiseksi neljällä pienehköllä alueella: Maskun kihlakunnan Lemussa; Piikkiön kihlakunnan ydinpitäjissä Piikkiössä ja Sauvossa; Ylä-Satakunnan Vesilahdella ja Kangasalalla. Varsinais-Suomessa muutamat pitäjät kohosivat toisten ohi lähinnä silloin, kun useat pienet tai pienehköt kartanot sattuivat keskittymään suppeahkolle alueelle.³⁶

Satakunnassa puolestaan joidenkin pitäjien palvelusväen käyttöä hallitsivat suurkanot. Esimerkiksi käy loistavasti Vesilahden Laukko.

Mainittujen neljän pienen ydinalueen ympärilläkin kartanot ja säätyläistilat käyttivät huomattavan osan saatavissa olleesta palvelusväestä. Sellaisina alueina nostettakoon esiin Varsinais-Suomen rannikon kartanoalue, osa Ahvenanmaan mannerta sekä Ylä-Satakunnan etelä- ja sisäosat.

Pohjanmaaltakin löytyi pieni nurkkaus, jossa säätyläistaloudet pestasivat tuntuvan osan seudun rengeistä ja piiosta. Alue oli maakunnan etelä- ja pohjoisosien rajalla sijaitseva Kruunupyypy, jolle oli ollut tunnusomaista jo 1600-luvun alkupuolelta lähtien olohin nähden huomattava palvelusväen keskittyminen. Kruunupyypyn täysi-ikäisestä palvelusväestä oli vuonna 1749 pestautunut viidesosa

³⁵ Vrt. Läntinen 1984b, s. 68–87.

³⁶ Vrt. Orrman, Eljas – Jutikkala, Eino, Adlig godsdrift i Finland under 1600-talet. – Från medeltid till välfärdssamhälle. Föredrag och möteshandlingar. Nordiska historikermöte i Uppsala 1974. Stockholm 1976, passim. Tornberg on Jutikkalaan ja Orrmaniin viitaten painottanut, että 1600-luvulla Varsinais-Suomen kartanoista suurin osa oli kooltaan pieniä, lähinnä vain säterivapauden vuoksi perustettuja. Ne eivät siis useinkaan syntyneet elinkeinotoimintaa varten (Tornberg 1978, s. 83). Vrt. Anthoni, Eric, Finlands medeltida frälse och 1500-talsadel. – SSLF. Nr 442. Helsingfors 1970, passim (myös karttaliitteet).

säätyläistalouksiin. Seudun palvelusväenpitoon osana Pohjanmaan työvoiman käyttöä palataan tutkimuksessa lähemmin myöhemmin.³⁷

Verrattaessa edellistä karttaa siihen, joka osoittaa palvelusväen jakautumisen taloutta kohti Länsi- ja Pohjois-Suomessa 1700-luvun puolivälissä (s. 85, kartta 3), ilmenee, että taloutta kohti lasketut palkollismäärät eivät yksiselitteisesti vastaa sitä, mitkä taloustyypit pitivät eniten palvelijoita. Toisin sanoen ei voi sanoa, että niillä seuduilla, joilla perintö- ja kruununtaloustaloudet pitivät leijonanosaa palvelusväestä, talouskohtaiset palvelusväen keskimäärät olisivat jääneet alhaisimmiksi. Sellaista vastaavuutta on kyllä Pohjois-Pohjanmaalla, mutta siellä ei kerta kaikkiaan ollut muita potentiaalisia palvelusväkeä pestanneita talonpoikaistalouksia kuin perintö- ja kruununtaloustaloudet. Samanlainen tilanne vallitsi maakunnan eteläosissa, mutta siellä nimenomaan sisäosissa (lähinnä Ilmajoen pitäjässä ja sen ympäristössä) palvelusväestä oli taloutta kohti runsaasti, vaikka seudulla perintö- ja kruununtalolliset hallitsivat suvereenisti palkollisten pitoa.

Varsinais-Suomen rannikko oli myös selkeästi alue, jonka palvelusväestä perintö- ja kruununtaloustaloudet työllistivät valtaosan. Silti rannikolla ja rannikkosaaristossa talouksia kohti tuli huomattavan suuria palkollismääriä.

Jos jonkinlaista vastaavuutta taloutta kohti lasketuille palvelijamäärille ja pestajatalouksien esiintymiselle halutaan osoittaa, sitä on löydettävissä lähinnä Varsinais-Suomen sisämaasta. Näyttää siltä, että siellä palvelusväkeä oli talouksittain eniten seuduilla, joilta löytyi myös eniten rustholli- ja kartanotalouksia.

Kun verrataan puolestaan kartan 6 tietoja kartan 5 antamiin (s. 93, palvelusväen osuus henkikirjoitetuista), havaitaan, ettei silloinkaan voida osoittaa selvää vastaavuutta. Ahvenanmaalla, josta tavattiin paikoin kartanoita, paikoin perintö- ja kruununtaloja huomattavina palvelusväen käyttäjinä, ei ollut palvelusväkenä suurtakaan osaa työikäisistä. Aivan päinvastainen tilanne oli laajoilla alueilla Varsinais-Suomea: sieltä löytyi palvelusväkeä työikäisistä runsaasti yhtäältä ulko- ja rannikkosaaristosta, toisaalta sisämaasta. Varsinais-Suomi sisälsi, kuten edellä huomautettiin, hyvin heterogeenisen palvelusväen käyttäjäjoukon, eikä vastaavuutta voi yksiselitteisesti osoittaa. Siten pelkästään niillä seuduilla, joilla

³⁷ Kruunupyynn omintakeisesta elinkeinoelämästä: Tegengren 1943, erityisesti s. 293–319.

kartano- ja/tai rusthollitaloudet tiiviisti pestasivat ulkopuolista vuosityöväkeä, ei tarvinnut palvelusväen osuuden muusta väestöstä kohota suureksi, vaan se saattoi olla mittava sielläkin, missä perintö- ja kruununtaloustaloudet vastasivat pääosin palvelusväen pidosta.

4.5. Isäntäväkien keskeiset tunnuspiirteet 1600-luvun alkupuoliskolla

4.5.1. Viljelysten laajuuden merkitys

Henkikirjat alusta alkaen paljastavat ratkaisevasti täsmällisempiä tietoja palvelusväestä kuin niitä edeltävät 1600-luvun alkuvuosien väestölähteet. Samoin on laita renki- ja piikatyövoimaa tarvinneiden eli palvelusväen pestaaajien osalta. Palkollisten pitäjien taustaa raottavat oleellisesti ensimmäisten henkikirjojen laadinta-aikaan syntyneet kylvö- ja karjaveroluettelotkin. Ne ovat tarkimmillaan 1620- ja 1630-luvulla, mutta jähmettyvät sen jälkeen ilmeettömiksi, ja kylvö- ja karjaverorahat vakiintuvat vuosisadan puolivälissä vuotuisveron muuttumattomiksi osiksi.

Kiinnostuksen kohteemme on se, kuinka paljon talouksien tilusten laajuus vaikutti palvelusväen käyttöön. Lähteet sallivat vain kylvömäärien vertailun: pelto- ja kaskimaiden rinnalle ei saada tietoja niittymaiden tai käyttömetsien laajuuksista. Itse asiassa vielä jakamattomien kylänmetsien aikana taloittaisista metsätilusaloista ei voi puhuakaan. Karjamäärätiedoista päästäisiin puolestaan kiertoteitse niittyaloihin, joita on tarvittu tiettyjen karjamäärien ylläpitoon.

Palvelusväkitutkimuksen kannalta riittää pelkkien kylvömäärien tarkastelu silloin, kun vertaillaan laajan tutkimusalueen isäntäväkien taustaa. Tässä yhteydessä ei ole tarpeen puuttua keinoihin, joiden avulla voisi esittää arvioita peltoaloista, kaskimaista puhumattakaan. Sen sijaan satomäärillä on merkitystä, kun yhdistetään palvelijan käyttö kustannuksineen osaksi pestaaajatalouden elannonhankintaa. Näkökohtaan palataan myöhemmin.

Kylvö- ja karjaveroluettelot antavat Länsi- ja Pohjois-Suomen 1630-luvun puolivälin aikaisille talouksille seuraavat kylvömäärät. Koska koko Pohjanmaan kattavat ensimmäinen henkikirja on säilynyt vasta vuodelta 1641, alueen kylvömäärät ovat tuon vuoden veroluettelosta.

TAULUKKO 17. Länsi- ja Pohjois-Suomen talouksien kylvömäärät 1630- ja 1640-luvulla³⁸

Kihlakunta	Kylvö (tynnyriä) taloutta kohti	Palvelija- määrä (henkeä) taloutta kohti	Kylvötynnyri- määrä yhtä pal- velijaa kohti
Masku	3,06	0,74	4,1
Piikkiö	3,81	1,00	3,8
Halikko	2,44	0,74	3,3
Vehmaa	2,31	0,66	3,5

Varsinais- Suomi yht.	2,84	0,77	3,7

Ala-Satakunta	3,75	0,78	4,8
Ylä-Satakunta	3,72	0,43	8,7

Satakunta yht.	3,73	0,57	6,5

Et.-Pohjanmaa	2,47	0,26	9,5
Pohj.-Pohjanmaa	1,94	0,21	9,2

Pohjanmaa yht.	2,16	0,23	9,4

yhteensä	2,78	0,51	5,5

Laskennallisesti yksi palvelija riitti tutkimusalueella keskimäärin kahta taloutta kohti. Talouden keskimääräinen vuosikylvö oli noin 2,8 tynnyriä. Yhtä palvelijaa kohti tuli siis suunnilleen 5,5 tynnyrin viljakylvö. Kihlakuntapohjainen taulukko

³⁸ VA 7138: 13–270, 328–376, 405–435; 9110: 3–216. Kylvömäärät on laskettu seuraavista pitäjistä: Halikko, Kaarina, Kemiö, Korppoo, Lieto, Maaria, Marttila, Mynämäki, Nousiainen, Parainen, Sauvo, Taivassalo, Uusikirkko, Vehmaa; Eura, Huittinen, Lappi, Loimaa; Orivesi, Ruovesi, Tyrvää, Vesilahti; Ilmajoki, Isokyrö, Laihia, Lapua, Maalahti, Närpiö; Kajaani, Kalajoki, Kemi, Kruunupyy, Liminka ja Saloinen. Kylvömäärät ovat systemaattisesti hieman pienempiä kuin ne, jotka Armas Luukko on laskenut 1620-luvulta. Ero selittyy etupäässä satovuosien vaihteluista, mutta oletettavasti myös kylvö- ja karjaveron harkinnanvaraisuudesta. Vrt. Luukko 1945, s. 82–99; Alanen, 1948, s. 48–69; Säihke 1963, s. 14–20; Luukko, Armas, Suomen historia VIII. Porvoo 1967, s. 129–130; Virrankoski 1973, s. 185–193; Jokipii 1974, s. 49–63; Jutikkala, Eino, Maanviljelijän talous. – Suomen taloushistoria 1. Helsinki 1980, s. 171–177; Suomen taloushistoria 3. Historiallinen tilasto. Helsinki 1983, s. 66. Pitäjittäisistä viljelyaloista lähemmin: Gardberg 1944, s. 140–145; Arajärvi 1950, s. 145–150; Virrankoski 1956, s. 144–154; Jokipii 1959, s. 221–235; Lehtinen 1963, s. 75–80; Laakso 1986, s. 161–165; Hiltunen 1988, s. 351–362.

antaa ymmärtää, ettei mainittuihin keskiarvoihin päästy yhdessäkään kihlakunnassa. Keskiarvo osoittautuu vain laskennalliseksi, sillä kylvö- ja palvelijamäärien suhteuttaminen vaihteli suuresti eri puolilla tutkimusaluetta.

Palvelijanpidon laajuuden osalta tutkimusalue jakautui kahteen osaan siten, että Länsi-Suomen eteläosat Ala-Satakuntaa myöten kuuluivat runsaspalkollisiin seutuihin. Sen sijaan Satakunnan pohjoisosissa ja koko Pohjanmaalla palvelijoita pidettiin selvästi vähemmän kuin muualla Länsi-Suomessa. Siirtymäalue sijoittui suunnilleen Satakunnan kihlakuntien rajamaille. Kun sen sijaan tarkastellaan tutkimusalueen kihlakuntien talouksien kylvömääriä, osoittautuu, että niiden erot olivat pienehköjä Pohjois-Pohjanmaata lukuunottamatta. Ylä-Satakunta maakunnan eteläosien tapaan oli Länsi-Suomen runsaskylvöisimpiä seutuja, ja Etelä-Pohjanmaankin talouskohtaiset kylvömäärät kilpailivat tasavertaisesti Varsinais-Suomen pohjois- ja itäosien talouksien kylvömäärien kanssa.

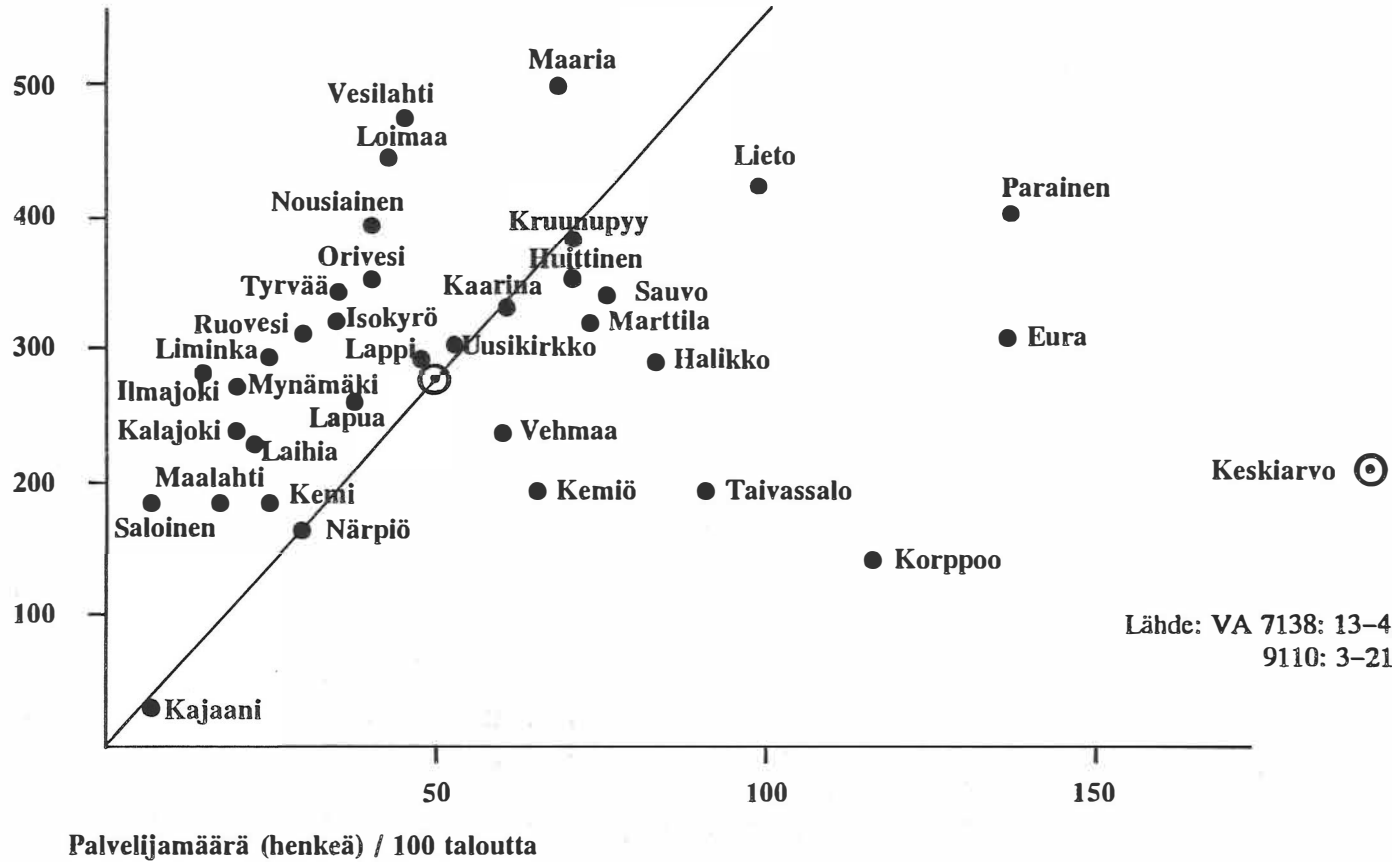
Vaikka *pääsuuntaus* oli, että talouksien kylvömäärien lisääntymistä vastasi kohonnut palkollistenpito, se ei aukottomasti pätenyt kaikkialla. Kylvömäärät eivät selitä, miksi Ylä-Satakunnassa pidettiin vähemmän palvelijoita kuin maakunnan alaosassa. Toisaalta esimerkiksi Halikon kihlakunnan talouksilla oli yhtä suuri kylvö kuin Etelä-Pohjanmaan talouksilla, mutta jälkimmäiset pitivät palvelijoita vain vajaan kolmanneksen. Taulukosta 17 voi myös nähdä, että vaikka Pohjois-Pohjanmaan talouksien kylvömäärät jäivät huomattavasti pienemmiksi kuin maakunnan eteläosan, ne pitivät kylvömääriinsä nähden enemmän renkejä ja piikoja kuin Etelä-Pohjanmaan taloudet.

Koska kylvömäärät eivät yksiselitteisesti vastanneet palvelijamääriä, on luonnollista, että sama kylvö antoi joillain seuduilla paremman sadon kuin toisilla. Siten palvelusväen pestaamisedellytykset tulivat erilaisiksi. Niinpä varsinaissuomalaiset kylvöt antoivat paremmat sadot kuin eteläpohjalaiset. Silti satoerot eivät ole välttämättä olleet niin suuria kuin palvelusväen pitoerot. Jos siemenestä osa laitettiin kaskeen, satoerot kääntyivät jopa päinvastaisiksi. Ainakin Ylä-Satakunnan ja Pohjois-Pohjanmaan viljanviljelyä sävytti huomattava kaskenpolto.

Tutkimuksessamme määritellään myöhemmin Länsi- ja Pohjois-Suomen palvelusväen "pitoalueet". Jo edellisen taulukon pohjalta vahvistuu käsitys, että on päästävä kihlakuntatasoa pienempiin yksiköihin, sillä palvelusväen käyttö poikkesi

KUVIO 4. Eräiden länsi- ja pohjoissuomalaisten pitäjien talouksien keskimääräiset palvelusväki- ja kylvömäärät 1630- ja 1640-luvulla

Kylvö (tynnyriä) / 100 taloutta

jopa maantieteellisesti suppeidenkin kihlakuntien sisällä. Päätelmää havainnollistaa kuvio 4.

Kuvion mukaan sellaisia länsi- ja pohjoissuomalaisia pitäjiä, joiden talouksissa sekä palvelusväkeä että vuosikylvöä olisi ollut laskennallisen keskiarvon verran (palvelusväkeä 0,51 henkeä ja kylvöä 2,8 tynnyriä) tai edes lähelle sitä, oli hyvin niukalti. Tutkitusta pitäjäjoukosta sellaisina voi mainita eräät vehmaalaiset (Uusikirkko, Vehmaa) ja niitä lähinnä olevat alasatakuntalaiset pitäjät (Lappi) sekä Pohjanmaan Lapua.

Pohjois-Pohjanmaan pitäjien talouksien palkollismäärät olivat vaatimattomia. Vaikka Kajaanin uudisasutuspitäjän talouksien renkien ja piikojen käyttö ja tarve oli olematon, niiden kylvömäärä lienee esitetty todellisia 1630- ja 1640-luvun määriä jonkin verran pienemmäksi. Joka tapauksessa Pohjanmaan taloudet, niiden maantieteelliseen sijaintiin katsomatta, pitivät suhteellisesti selvästi vähemmän palvelusväkeä, kuin niiden kylvömäärät olivat. Kylvömäärät olivat lisäksi suunnilleen samankokoisia, mikä osoittanee, ettei edellytyksiä viljelyn laajentamiseen juuri ollut. Edellä kuvatusta poikkesivat vain Kruunupyyn taloudet: niissä kylvömäärät olivat huomattavia ja niissä käytettiin runsaasti ulkopuolista työvoimaa. Niin pienen Kruunupyyn kuin sitä isomman, maakunnan eteläiseen kihlakuntaan kuuluneen, Pietarsaaren pitäjän palvelusväen tarvetta kohottivat kiistatta laivanrakennus ja suurisuuntainen tervanpolto.³⁹

Pohjanmaan lailla Satakunnan palvelusväen ja kylvömäärien vertailussa on tunnusomaista, että talouksien kylvömäärät olivat yleensä suhteellisesti suurempia kuin niiden pestaamat palvelijajoukot. Tosin Ala-Satakunnasta löytyi seutuja, kuten Huittinen, mutta varsinkin Eura, joilla ulkopuolista työvoimaa käytettiin hyvin runsaasti riippumatta kylvömäärästä. Palvelusväen käyttöön vaikuttivat siis muut seikat kuin viljankylvö, eikä kylvömäärillä ollut yksiselitteistä yhteyttä pidetyn palvelusväen määrään. Ala-Satakunnasta saatava aineisto viittaa kuitenkin siihen, että palvelijamäärillä näyttää olleen taipumus kohota enimmillään silloin, kun talouksien kylvö oli korkeintaan keskinkertaisella tasolla: pienten viljelyalo-

³⁹ Vrt. Luukko 1945, s. 446; Junnila 1983, s. 282–283; Rantatupa, Heikki, Timmerännän från Pedersöre och Kronoby på Landskrona skeppsvarv. – Historioitsija – taaksepäin katsova profeetta. Mauno Jokipiille omistettu juhlaKirja. SHJ 30. Saarijärvi 1984, s. 265–266, 273.

jen taloudet eivät pestanneet palvelijoita, ja suurten viljelysten taloudet pystyivät tyydyttämään työvoimantarpeensa muutoinkin.

Varsinais-Suomen palvelusväenpidon suhde kylvömääriin oli yhtä monisäikeinen kuin Satakunnan. Kuitenkin toisin kuin muualla Länsi-Suomessa varsinaissuomalaiset taloudet pestasivat suhteellisesti enemmän renki- ja piikatyövoimaa kuin niiden viljankylvöt edellyttivät. Alueelta löytyi seutuja (esimerkiksi Parainen), joilla huomattavia kylvömääriä vastasivat runsasväkiset palvelijajoukot. Toisaalta Lounais-Suomessa oli kolkkia, joissa pienten kylvömäärien tilukset pitivät paljon palvelijoita. Sellaisia seutuja näyttävät olleen säännönmukaisesti sekä ulkosaaristot (esimerkiksi Korppoo, Kemiö) että rannikon läheiset saaristopitäjät (esimerkiksi Taivassalo).

TAULUKKO 18. Palvelusväkeä pitäneiden ja sitä pitämättömien talouksien kylvömäärät 1630- ja 1640-luvulla⁴⁰

- Sarake A: Hallintopitäjän talouksien keskimääräinen palvelijamäärä (henkeä)
 Sarake B: Palvelijoita taloutta kohti (henkeä)
 Sarake C: Kylvö taloutta kohti (tynnyriä)
 Sarake D: Talouksittainen keskimääräinen kylvömäärä (tynnyriä) yhtä pidettyä palvelijaa kohti
 Sarake E: Kylvö taloutta kohti (tynnyriä)

Alue	Palvelusväkeä pitäneet taloudet				Palvelusväkeä pitämättömät taloudet
	A	B	C	D	E
Korppoo	1,2	1,9	1,8	0,9	1,0
Taivassalo	0,9	1,6	3,2	2,0	2,9
Uusikirkko	0,5	1,0	5,0	5,0	4,5
Parainen	1,4	1,7	4,1	2,4	2,2
Maaria	0,7	1,5	6,4	4,3	6,1
Lieto	1,0	1,6	3,9	2,4	3,7

Varsinais-Suomi keskim.	0,8	1,6	4,1	2,8	3,4

⁴⁰ VA 7137: 99-241; 7138: 50-435; 7140: 65-96; 7143: 3-54; 7145: 57-206(v); 9110: 3-216. Otoksena on ollut kustakin pitäjästä 20 sellaista talonpoikaistaloutta, joissa on ollut tutkimusajankohtana vähintään yksi palvelija, ja 20 sellaista, joissa ei tuolloin ollut yhtään palvelijaa.

Eura	1,4	2,4	4,0	1,7	2,5
Huittinen	0,7	1,0	4,0	4,0	3,2
Loimaa	0,4	1,3	4,2	3,2	3,6
Tyrvää	0,4	1,3	3,2	2,5	2,7
Vesilahti	0,5	1,5	4,3	2,9	4,6
Orivesi	0,4	1,0	4,4	4,4	4,1
Ruovesi	0,3	1,4	2,4	1,7	1,9

Satakunta keskim.	0,6	1,4	3,8	2,9	3,2

Närpiö	0,3	1,3	2,6	2,0	1,9
Lapua	0,4	1,1	3,4	3,1	2,5
Isokyrö	0,3	1,4	4,0	2,9	3,1
Kruunupyö	0,8	2,0	4,5	2,3	4,2
Liminka	0,2	1,7	4,4	2,6	3,1
Kemi	0,2	1,1	2,7	2,5	1,5

Pohjanmaa keskim.	0,4	1,4	3,6	2,6	2,7

yhteensä keskim.	0,6	1,5	3,8	2,8	3,1

Jo aiemmin on ilmennyt, että kylvömäärät vastasivat vain osittain pestattujen palvelijoiden määriä. Nimenomaan Varsinais-Suomesta oli löytynyt alueita, joilla silmiinpistävän runsasta palvelusväen käyttöä vastasivat vain niukat kylvömäärät ja -alat.

Edellinen taulukko vahvistaa kuitenkin käsityksen, että kylvömäärillä oli merkityksensä ainakin alueellisesti palvelusväen käyttöön. Palvelusväen käyttäjätalouksilla oli säännöllisesti suuremmat kylvömäärät kuin niillä, joilla ei ollut palkollistyövoimaa. Ero ei kuitenkaan ollut kovin suuri. Huomio nostaa esiin kysymyksen, kuinka nopeasti palvelijamäärät vaihtelivat kylvömäärien ja sitä kautta satomäärien mukaan. Jos palvelijoiden pito ei herkästi mukautunut viljanviljelyn vuosittaisiin muutoksiin, se saattaisi näkyä edellisessä taulukossa juuri siinä, etteivät palvelijoita pitäneet taloudet välttämättä kylväneet tuolloin merkittävästi enemmän kuin palvelusväkeä pestaamattomat. Seikkaan puututaan tutkimuksessa myöhemmin yksittäisten talouksien palvelijoidenpidon käsittelyn yhteydessä.

4.5.2. Karjamäärän merkitys

Seitsemännentoista vuosisadan alkupuoliskon isäntäväkien taustaa voidaan raottaa näiden kylvömäärien lisäksi karjanpidon osalta. Aluksi on syytä täsmentää, miten tutkimusalueen eri osien karjanhoidon laajuus suhtautui palvelusväen määriin (taulukko 19).

TAULUKKO 19. Länsi- ja Pohjois-Suomen talonpoikaistalouksien karjamäärät vuosina 1620–1641⁴¹

	Palvelijoita keskimäärin taloutta kohti (henkeä)	Nautayksiköitä keskimäärin taloutta kohti (kpl)	Kylvömäärä keskimäärin taloutta kohti (tynn.)
Varsinais-Suomi	0,77	13,0	2,84
Ala-Satakunta	0,78	14,3	3,75
Ylä-Satakunta	0,43	8,2	3,72
Satakunta yht.	0,57	11,4	3,73
Etelä-Pohjanmaa	0,26	16,6	2,47
Pohj.-Pohjanmaa	0,21	12,1	1,94
Pohjanmaa yht.	0,23	14,3	2,16
Yhteensä	0,51	13,1	2,78

Länsi- ja pohjoissuomalaisten talojen karjavarallisuus koostui tunnetusti 1600-luvulla etupäässä hevosista ja nautakarjasta. Hevonen oli tuiki tärkeä kaikkialla, sielläkin, missä pidettiin vetohärkiä. Härkäalue rajoittui Länsi-Suomen eteläosiin keskuksenaan Ala-Satakunta (2,9 härkää taloutta kohti).

⁴¹ Lähteet: Luukko 1958, s. 101–103; Virrankoski 1973, s. 237–238; Jokipii 1974, s. 154–155; Jutikkala 1980b, s. 214–218; Suomen taloushistoria 3, s. 80. Karjavarallisuudesta puuttunee osa pienkarjasta, esimerkiksi vasikoista, karitsoista, porsaista ja kileistä (Jutikkala 1980b, s. 215).

Karjanpito oli laajinta Etelä-Pohjanmaalla, mutta ehtyi vain hitaasti pohjoiseenkin siirryttäessä. Talouttaiset nautayksikkömäärät eivät sanottavasti poikenneet toisistaan Pohjois-Pohjanmaalla, Varsinais-Suomessa eivätkä Ala-Satakunnassa-kaan.⁴² Länsi-Suomen alueista Ylä-Satakunta oli selkeästi vähäkarjaisinta aluetta.

Kun jo aiemmin verrattiin tutkimusalueen talouksien kylvömääriä niiden pitämiin palvelijamääriin (s. 132), osoittautui, etteivät edelliset yksiselitteisesti vastanneet jälkimmäisiä. Vastaavuutta löytyi laajoja alueita toisiinsa verrattaessa, mutta jo kihlakuntakokonaisuuksien kesken, niiden eri osien tarkastelusta puhumattakaan, syntyi tilanteita, jolloin talouttaiset suuret kylvömäärät eivät välttämättä merkinneet runsasta palvelijajoukkoa. Edellinen taulukko (taulukko 17) osoittaa puolestaan, että karjavarallisuus vastasi paremmin palvelijamäärää kuin kylvömäärää. Havainto voidaan tehdä Varsinais-Suomesta ja Satakunnasta. Vaikka taulukossa ei ole eroteltu Varsinais-Suomen kihlakuntia, päti niidenkin osalta sama kuin Satakunnasta: talouksien pestaamaa yhtä palvelijaa vastasi 17–20 nautayksikön karja.

Pohjanmaalla talouksien karjavarallisuus ja niiden pitämä palvelusväen määrä eivät vastanneet ollenkaan toisiaan. Maakunnassa yhtä palvelijaa kohti karjaa tarvittiin suunnilleen 60 nautayksikköä eli kolminkertainen määrä muuhun tutkimusalueeseen verrattuna. *Toivo Nygård* on pohtinut Pohjanmaan palvelusväen niukkuuden syitä maksettujen palkkojen valossa ja on esittänyt, että maakunnan väestö-, tilanhallinta- ja elinkeinorakenne yhdessä ei synnyttänyt potentiaalista palvelusväkiainesta ja että seudun talolliset pystyivät maksamaan korkeita palkkoja lähinnä karjavarallisuutensa ja monipuolisen metsänkäyttönsä ansiosta.⁴³

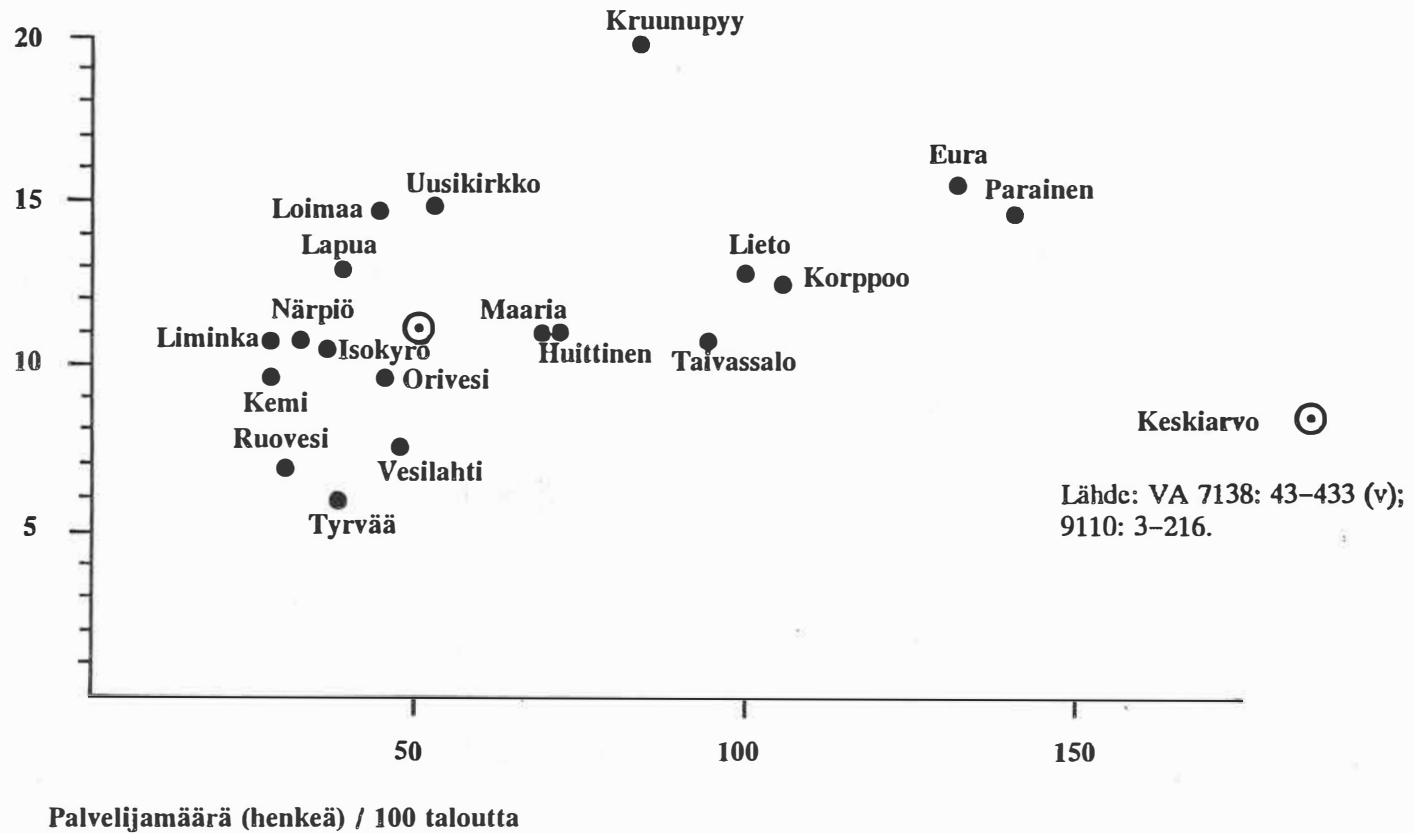
Pohjanmaan palvelusväki oli 1600-luvun alkupuolella Länsi-Suomen naisvaltais-
sin. Asiaan on paneuduttu jo aiemmin palvelusväen sukupuolijakaumaa tarkastel-
taessa (s. 96). Voimalliseen karjanhoitoon kytkeytyi siten runsaampi naispuolisen

⁴² Vrt. Luukko 1945, s. 154–159; Virrankoski 1973, s. 235–243; Jokipii 1974, s. 153–170; Tornberg, Matleena, Varsinais-Suomen karjatalous 1600-luvulla. Suomen historian lisensiaattitutkielma Turun yliopistossa vuonna 1973, s. 34–50.

⁴³ Nygård 1989, s. 143–149. Vrt. Vennola, J. H., Pohjois-Suomen maalaisvarallisuus 16:lla ja 17:llä vuosisadalla. – Ylipainos Suomen Historiallisen Seuran julkaisemasta Tutkimuksia Suomen taloudellisesta historiasta II. Helsinki 1900, s. 175–187.

KUVIO 5. Eräiden länsi- ja pohjoissuomalaisten pitäjien talouksien keskimääräiset palvelusväki- ja karjamäärät 1630- ja 1640-luvulla

Karja (nautayksikköä) / 100 taloutta

palvelusväen käyttö kuin miespuolisen. Piirre näyttää olevan löydettävissä muualtakin tutkimusalueelta. Talouksien karjanpidon laajuus näyttäisi siis määrätelleen selkeämmin piikojen pestamistarvetta kuin renkien. Yhteys oli yksiselitteisempi kuin kylvö- ja palvelijamäärien välinen suhde.

Kuvio 5 havainnollistaa, kuinka tutkimusalueen eräät hallintopitäjät jakautuivat talouksien palvelusväki- ja vastaavanaikaisten karjamääriensä suhteen. Tarkastelluista hallintopitäjistä Orivesi sijoittuu lähimmäksi laskennallista keskiarvoa. Keskiarvo on todella hyvin teoreettinen, sillä mainittua pitäjää lukuunottamatta muut hallintopitäjät eivät sitä lähesty. Tässä suhteessa ilmeni eroa kuvioon 4 (s. 133), jossa talouksien palvelusväki- ja kylvömäärien suhteen laskettua keskiarvoa lukua lähestyi sentään taajempi hallintopitäjäjoukko.

Seuraavaksi tarkastelemme lähemmin tutkimusalueen eri osien palvelusväen käyttäjiä edelleen 1600-luvun toisen neljänneksen ajalta. Menetelmä on sama, joka osoittautui käyttökelpoiseksi palvelusväkeä pestanneiden ja sitä pitämättömien talouksien kylvömääriä selvitellessä (taulukko 18). Tutkimuksen kohteeksi joutuu siis taas parikymmenpäinen hallintopitäjäjoukko.

TAULUKKO 20. Palvelusväkeä pitäneiden ja sitä pitämättömien talouksien karjamäärät 1630- ja 1640-luvulla⁴⁴

Sarake A: Hallintopitäjän talouksien keskimääräinen palvelijamäärä (henkeä)
 Sarake B: Palvelijoita taloutta kohti (henkeä)
 Sarake C: Karjamäärä taloutta kohti (nautayksikköä)
 Sarake D: Talouksittainen keskimääräinen karjamäärä (nautayksikköä) yhtä pidettyä palvelijaa kohti
 Sarake E: Karjamäärä taloutta kohti (nautayksikköä)

Alue	Palvelusväkeä pitäneet taloudet				Palvelusväkeä pitämättömät taloudet
	A	B	C	D	E
Korppoo	1,2	1,9	13,4	7,1	11,5
Taivassalo	0,9	1,6	12,2	7,6	9,4
Uusikirkko	0,5	1,0	15,3	15,3	13,3

⁴⁴ VA 7138: 43-433(v); 9110: 3-216. Otoksen valinnasta ks. taulukon 18 viite.

Parainen	1,4	1,7	15,9	9,4	10,1
Maaria	0,7	1,5	12,9	8,6	10,5
Lieto	1,0	1,6	14,0	8,8	10,7

Varsinais-Suomi keskim.	0,8	1,6	14,0	8,8	10,9

Eura	1,4	2,4	21,7	9,0	8,0
Huittinen	0,7	1,0	12,0	12,0	9,6
Loimaa	0,4	1,3	21,1	16,2	11,7
Tyrvää	0,4	1,3	9,9	7,6	4,9
Vesilahti	0,5	1,5	9,2	6,1	6,9
Orivesi	0,4	1,0	12,7	12,7	7,1
Ruovesi	0,3	1,4	9,9	7,1	5,9

Satakunta keskim.	0,6	1,4	13,3	9,5	7,7

Närpiö	0,3	1,3	19,8	15,2	8,5
Lapua	0,4	1,1	16,1	14,6	11,0
Isokyrö	0,3	1,4	16,5	11,8	9,6
Kruunupyö	0,8	2,0	25,4	12,7	14,8
Liminka	0,2	1,7	18,9	11,1	9,7
Kemi	0,2	1,1	15,7	14,3	7,6

Pohjanmaa keskim.	0,4	1,4	18,7	13,4	10,2

yhteensä keskim.	0,6	1,5	16,0	10,7	9,4

Taloudet, joissa oli palvelusväkeä, pitivät 1600-luvun alkupuolella keskimäärin 16 nautayksikön karjaa. Laskennallisen keskiarvon yläpuolelle kohosi Pohjanmaa sekä osa Ala-Satakuntaa. Sen alapuolelle jäi lievästi Varsinais-Suomi, mutta jo selvästi Satakunnan pohjoisosa. Ylä-Satakunnassa palkollistyövoimaa pestanneiden talouksien karjavarallisuus jäi yleensä kymmenen nautayksikön tuntumaan.

Kun puolestaan tarkastellaan hallintopitäjäyksiköiden sellaisten talouksien karjamääriä, jotka eivät pitäneet oman perheen ulkopuolista työvoimaa, osoittautuu, että sellaisten talouksien karjavarallisuus jäi aina selkeästi vaatimattommaksi kuin palvelusväkeä pestanneiden. Ensiksi mainittujen nautayksikkömäärä jäi alle 3/5:aan (58,8 %:iin) jälkimmäisten nautayksiköistä. Palvelusväkeä pestamattomat taloudet pitivät karjaa kuitenkin sitä enemmän, mitä runsaskarjaisem-

malla seudulla ne sijaitsivat. Niinpä esimerkiksi eteläpohjalaiset palvelusväettömät taloudet olisivat olleet Ylä-Satakunnassa karjavarallisuudeltaan tyypillisiä palkollisia pitämään kyenneitä talouksia.

Huomattava on, että palvelusväkeä pitämättömien talouksien karjamäärä väheni suhteellisesti renki- ja piikatyövoimaa käyttäneisiin talouksiin verrattuna siirtäessä kohti pohjoista. Palvelusväkeä pitämättömillä talouksilla oli Varsinais-Suomessa palkollisia pestanneiden nautayksiköistä peräti 78 %, Satakunnassa 58 %, mutta Pohjanmaalla enää 55 %. Ilmiö on selitettävissä siten, että vaikka Pohjanmaan taloudet olivat huomattavia karjanpitäjiä, ne olivat siinä suhteessa kuitenkin heterogeenisiä, sillä osa talouksista oli karjavarallisuudeltaan niin vaatimattomia, ettei niillä ollut käytännössä mahdollisuuksia – tai tarvettakaan – palvelusväen palkkaamiseen. Siten palvelusväen pestaamiskynnys tuntuisi olleen Pohjanmaalla korkeampi kuin esimerkiksi Varsinais-Suomessa. Siellä talojen karjavarallisuus oli jakautunut tasaisesti, eikä ulkopuolisen työvoiman pestaamiselle näyttänyt ainakaan karjamäärien osalta olleen samanlaisia kynnyksiä kuin Pohjanmaalla.

Edellä esitetty vahvistuu, kun tarkastellaan sitä, kuinka paljon nautayksiköitä eri puolilla tutkimusaluetta tuli yhtä palvelijaa kohti niissä talouksissa, jotka ylipääntään pitivät palkollisia. Nautayksikkömäärät ovat korkeimmillaan toisaalta Pohjanmaalla, mutta toisaalta Ala-Satakunnassakin. Näyttää siltä, että Satakunta lukeutui alueeksi, jolla palvelusväkeä pitäneet taloudet erottautuivat selkeästi karjavarallisuutensa ja kylvömääriensä osalta. Taloudellisen vaurauden – nimenomaan karjaomaisuuden – epätasainen jakautuminen vaikuttaa siis olleen silmiinpistäväntä ratsastaloalueilla.

Lampuotialueet ja kylvömääriltään vaatimattomat Lounais-Suomen saaristoseudet, joilla toki oli runsas karjavarallisuus, olivat alueita, joiden talouksissa riitti lähes säännönmukaisesti palvelijan pestaamiseen pienehkö nautayksikkömäärä, nautayksikköä.⁴⁵

⁴⁵ Kalastajatalouksien luonteesta enemmän: Ahlbäck, Ragna, Kökar. *Näringslivet och dess organisation i en utskärssocken*. Borgå 1955, passim; Ahlbäck, Ragna, *Fisket ur historisk synpunkt. – Fiskare och fiskemiljöer*. Meddelanden från Folkkultursarkivet 2. SSLF. Borgå 1974, s. 15–44.

4.5.3. Oman työvoiman saatavuus

Maanviljelyn laajuuteen ja karjanhoidon asemaan kytkeytyi käytettävissä ollut työvoima. Seuraavan taulukon avulla syvennyttään kysymykseen, miten palvelusväkeä 1600-luvun alkupuolella pitäneiden talouksien oman työvoiman riittävyys vaikutti palvelijan pestamistarpeeseen. Pohdittavaksi nousee, erosiko palvelusväkeä pitäneiden talouksien oman työvoiman määrä ja rakenne ratkaisevasti ulkopuolista palkkatyövoimaa pitämättömien talouksien työvoiman määrästä ja rakenteesta.

TAULUKKO 21. Palvelusväkeä pitäneiden ja sitä pitämättömien talonpoikaistalouksien työvoiman määrä Länsi- ja Pohjois-Suomessa 1630- ja 1640-luvulla⁴⁶

Sarake A: Työvoimaa yhteensä kaikkia talonpoikaistalouksia kohti (henkeä)

Sarake B: Omaa työvoimaa taloutta kohti (henkeä)

Sarake C: Palvelusväkeä taloutta kohti (henkeä)

Sarake D: Sarakkeiden B ja C sisältämää työvoimaa yhteensä taloutta kohti (henkeä)

Sarake E: Palvelusväen osuus (%) kaikesta talouksien työvoimasta

Alue	Palvelusväkeä pitäneet taloudet				Palvelusväkeä pitämättömät taloudet	
	A	B	C	D	E	B
Varsinais-Suomi	3,9	3,1	1,6	4,7	32,6	3,5
Ala-Satakunta	5,4	3,8	1,8	5,6	31,5	3,7
Ylä-Satakunta	4,5	4,1	1,5	5,6	26,3	3,9
Satakunta yht.	5,0	4,0	1,6	5,6	29,0	3,8

⁴⁶ VA 7137: 99–241; 7140: 65–104; 7143: 3–54; 7144: 57–66; 7145: 166–206(v); 9110: 3–216. Tutkitut hallintopitäjät: Kemiö, Korppoo, Lieto, Maaria, Parainen, Taivassalo, Vehmaa; Eura, Huittinen, Loimaa, Ruovesi, Tyrvää, Vesilahti; Isokyrö, Kemi, Kruunupyy, Lapua, Liminka, Närpiö. Otoksen valinnasta ks. taulukon 18 viite. Työvoimaksi ei ole katsottu niitä henkilöitä, jotka henkikirjassa on määritelty sairaiksi tai vanhuksiksi. Mukaan on sen sijaan otettu nuorukaisiksi merkityt riippumatta siitä, maksettiinko heistä henkiraha. Palvelusväkityövoimaksi on sen perusteella otettu myös piikatyöiksi ja renkipojiksi kirjatut.

Etelä-Pohjanmaa	2,8	2,3	1,3	3,6	35,0	2,6
Pohj.-Pohjanmaa	2,9	2,7	1,5	4,2	35,8	2,8
Pohjanmaa yht.	2,9	2,5	1,4	3,9	35,5	2,7
Koko alue yht.	3,9	3,2	1,5	4,7	32,0	3,3

Taulukon mukaan (sarake A) tutkimusalueen talouksissa oli 1600-luvun toisella neljänneksellä keskimäärin neljä työkykyistä henkilöä. Kun yksi palvelija riitti taloutta kohti (vrt. liite 3 A–C), se tarkoitti pelkistetysti sitä, että talollispariskunnan lisäksi työvoimaan kuului joka toisessa taloudessa kaksi muuta lähisukulaista, yleensä talon poikaa, tyttäätä, vävyä tai miniää; joka toisessa taloudessa asui puolestaan yksi palvelija ja talollispariskunnan lisäksi talon omaa työkykyistä väkeä yksi muu henkilö.

Työvoiman määränsä puolesta varsinaissuomalaiset taloudet edustivat tutkimusalueen talouksista laskennallista keskiarvoa. Satakuntalaisissa talouksissa, nimenomaan alasatakuntalaisissa, työvoimaa oli keskimääräistä enemmän, pohjalaisissa puolestaan kaikkein vähiten. Kun Pohjanmaalla pidettiin niukasti palvelijoita, jäi talollispariskunnan lisäksi talouden työvoimaksi yleensä vain tämän yksi työkykyinen tytär tai poika.

Edellisen taulukon B-sarakkeista näkyy sekä palvelusväkeä pestanneiden että sitä pestaamattomien talouksien oman työvoiman määrä. Viimeksi mainittujen talouksien suhteen kysymyksessä oli siis koko niiden käytettävissä ollut työvoima. Osoittautuu, että ulkopuolista työvoimaa palkanneiden talouksien oman työvoiman määrä oli hieman pienempi kuin renki- ja piikatyövoimaa käyttämättömien. Ero oli suurimmillaan varsinaissuomalaisten talouksien suhteen: siellä kymmenessä palvelusväkeä pitäneessä taloudessa omaa työvoimaa oli neljä henkeä vähemmän kuin palkollisia pestaamattomissa talouksissa. Ero ei varsinaissuomalaistenkaan talouksien työvoiman osalta muodostunut suureksi, koko laajan tutkimusalueen talouksien työvoiman saatavuudesta puhumattakaan, mutta sillä oli merkityksensä. Kun oman työvoiman suhteellisen vähäinen saatavuus yhdistyi jo aiemmin esitetyllä tavalla maanviljelyn ja karjanpidon vaatimuksiin, syntyi tarve hankkia ulkopuolista lisätyövoimaa.

Edellä esitetystä Satakunta hieman poikkeaa. Siellä palvelusväkeä käyttäneiden talouksien oma työvoima oli jo entuudestaan vähintään yhtä suuri kuin palvelusväkeä pitämättömien. Ilmiö viitanee seudun ratsastalovaltaiseen tilanmuodostukseen, jolloin talouksiin pestattiin erityisesti renkejä vastaamaan ratsupalveluksesta. Sellaisista rengeistä ainakin osa näkyy henkikirjoissa. Toisaalta koska Ylä-Satakunnassa pidettiin palvelijoita suhteellisesti vähemmän kuin maakunnan eteläosissa, kysymys lienee osaltaan seudun kaskenpolttoon tukeutuvasta elinkeinorakenteesta, jossa oma runsas työvoima ei ehkä riittänyt savolaistyyppisten suurkaskien raivaamiseen ja polttamiseen.⁴⁷

Kun pestattiin ulkopuolista työvoimaa, sitä hankittiin käytännössä siten (sarake C), että tutkittuna ajankohtana lähes säännönmukaisesti joka toinen talo palkkasi yhden palvelijan ja joka toinen kaksi. Menettely kohotti palvelusväkeä pitäneiden talouksien työvoiman keskimäärin lähelle viittä henkeä. Siten palkollisia hankkineiden talouksien työvoiman määrä tuli lopulta selkeästi suuremmaksi kuin palvelusväkeä hankkimattomien.

Jos vielä silmäilläään edellisen taulukon esittämiä lukusarjoja siitä, kuinka suuren osan palkollisjoukko vastasi koko työvoimasta (sarake E), ilmenee, ettei tutkimusalueen eri osien kesken ilmennyt sanottavaa eroa: talouksien ulkopuolinen työvoima käsitti suunnilleen kolmanneksen niiden koko työvoimasta. Pohjanmaan keskiarvoa korkeampi osuus viitanee vähäväkisiin, pienehköihin talonpoikaistalouksiin, joiden vauras karjanpito vaati kuitenkin ulkopuolista työvoimaa. Kysymys oli lähinnä karjapiikojen pestaamisesta. Se, että Ylä-Satakunnan talouksissa palkkatyövoiman osuus jäi lähelle neljännestä koko työvoimasta, selittyy juuri runsaasta oman työvoiman saatavuudesta.

Työvoiman määrän lisäksi sen rakenne on kiinnostava. Kysymys on *työvoiman sukupuolijakaumasta*. Taustalla ovat tiedot siitä, että varsinkin 1600-luvun alkupuolella pestaaminen kohdistui erityisesti naispuoliseen työvoimaan (s. 95–97).

⁴⁷ Ylä-Satakunnassa suurkaskia kaadettiin ja viljeltiin huomattavasti myös kasviyhtiöiden avulla (Jokipii 1974, s. 137–141).

TAULUKKO 22. Naisten osuus länsi- ja pohjoissuomalaisten talonpoikaistalouksien työvoimasta 1630- ja 1640-luvulla⁴⁸

Sarake A: Naisten osuus talouksien omasta työvoimasta (%)

Sarake B: Piikojen osuus talouksien palvelusväestä (%)

Sarake C: Naisten osuus talouksien koko työvoimasta (%)

Alue	Palvelusväkeä pitäneet taloudet			Palvelusväkeä pitämättömät taloudet
	A	B	C	A
Varsinais-Suomi	51,8	84,0	62,3	62,2
Ala-Satakunta	57,4	75,5	63,1	62,3
Ylä-Satakunta	69,1	79,5	71,9	64,2
Satakunta yht.	63,4	77,3	67,5	63,2
Etelä-Pohjanmaa	54,0	86,7	65,4	55,8
Pohjois-Pohjanmaa	47,9	78,0	58,7	53,3
Pohjanmaa yht.	50,7	81,9	61,8	54,5
Koko alue yhteensä	56,1	81,2	64,1	60,6

Tutkimusalueen talonpoikaistalouksien työvoima oli naisvaltaista. Sellaisena se näyttäytyi sekä talouksien oman että palkatun ulkopuolisen työvoiman osalta. Palvelijoita pestanneet taloudet elivät tilanteessa, jossa niillä oli omasta takaa 4,5 % vähemmän naispuolista työvoimaa kuin renkejä ja piikoja palkkaamattomat taloudet. Ero kohosi suurimmilleen, liki 10 %:iin, varsinaissuomalaisten talouksien osalta. Alasatakuntalaiset taloudet kuuluivat edellisten kanssa siihen samaan Lounais-Suomeen, jonka palvelusväkeä pestanneille talouksille oli tunnusomaista huomattava naispuolisen työvoiman vaje.

Ylä-Satakunta on osoittautunut palvelijoidenpidon suhteen eräänlaiseksi murrosalueeksi. Se poikkesi muusta läntisestä Suomesta talouksien oman työvoiman koostumuksensakin osalta, sillä siellä palvelijoita pitäneissä talouksissa oli jo omaa naistyövoimaa suhteellisesti enemmän kuin niissä talouksissa, joissa ei ollut

⁴⁸ Lähteet ja huomautukset kuten taulukon 21 yhteydessä.

ulkopuolista työvoimaa. Taloudet olivat myös Länsi-Suomen kookkaimpia, mikä selittynee alueen elinkeino- ja väestörakenteen omintakeisuudesta. Siihen palataan myöhemmin yksityisten talouksien palkollistyövoiman käyttöä seurattaessa.

Edellisen taulukon mukaan 1630- ja 1640-luvulla hankituista palvelijoista peräti neljä viidestä oli naispuolisia. Se merkitsi sitä, että palvelusväkeä hankkineiden talonpoikaistalouksien työvoima saavutti saman osuuden, joka naispuolisella työvoimalla oli palvelijoita pitämättömien talouksien työvoimasta. Useilla seuduilla osuus kohosi suuremmaksikin. Tasapaino saavutettiin Lounais-Suomen talouksissa, joihin siis alasatakuntalaisetkin oli luettava. Yläsatakuntalaisissa palvelusväkeä hankkineissa talouksissa, joissa jo omasta takaa oli runsaasti naistyövoimaa, pestatut piikat kohottivat entisestäänkin työvoiman naisvaltaisuutta. Etelä-Pohjanmaan runsas piikojen pestaaminen viittaa karjapiikojen kysyntään, olihan seutu merkittävää karjanhoitoaluetta (s. 137).

1600-luvun alkupuolen suurvaltasotien aikakaudella miespuolisesta palvelusväestä oli puutetta: huomattava osa siitä oli viety sotakentille. Siksi pestatun palvelusväen piikaisuus tuntuisi luonnolliselta. Samalla selittyisi talonpoikaistalouksien oman työvoiman naisvaltaisuus, sillä sotilaksi hupeni varsinaista talollisväestöäkin, isäntien poikia, veljiä ja vävyjä. Sotamiehiksi pestatut rengit eivät tiheään toistuvina sotavuosina päässeet mukaan henkikirjoihin renkeinä, mutta piikat luonnollisesti merkittiin paikalla olleiksi, mikäli sotamiestaloudet oli otettu henkikirjoihin. Renkisotilaasta merkinä saattoi olla vain sotamiehen vaimo, joka kirjattiin talonpoikaisruokakunnan yhteyteen, mutta vapaaksi henkirahasta.

Sodat eivät kuitenkaan yksistään selitä 1600-luvun työvoiman naisvaltaisuutta, sillä vuosisadan puolivälin tienoon rauhanvuosina ja myös vuosisadan lopulla palvelusväki oli perin piikavaltaista. Samanlainen tilanne oli talouksien oman työvoiman osalta, vaikka kysymykseen palataan vasta myöhemmin. Siksi on pääteltävissä, että karjanhoidolla, sen laajuudella ja asemalla elinkeinona oli keskeinen merkityksensä sekä talouksien oman että vieraan työvoiman naisenemmyyden säätelijänä ja säilyttäjänä.

5. PALVELIJANPIDON TALOUDELLISET NÄKÖKOHDAT

5.1. Tarkastelun lähtökohdat

Tässä pääluvussa paneudutaan palvelijanpitoon liittyviin *taloudellisiin* kysymyksiin. Tarkastelukulma on tutkimuksen tehtävämäärityksen mukaisesti isäntäväki-keskeinen, jolloin palkollistyövoiman käyttö näyttäytyy isäntätalouden näkökulmasta.

Tarkastelu pohjautuu painokkaasti tuomiokirja-aineistoon, josta on etsitty palvelusväkityövoiman käyttöön liittyviä taloudellisia seikkoja. Sellaisina on pidettävä käräjille vietyjä juttuja, jotka eivät kuvaa palvelus- ja isäntäväen keskinäisiä suhteita eivätkä käsittele palkollisten käyttäytymistä. Ensiksi mainittuihin tapauksiin olisi siten luettava esimerkiksi ne, jotka koskevat isäntäväen mahdollista huonoa käytöstä saati väkivaltaa palvelusväkeään kohtaan.¹

Tehtävänasettelun kannalta oleellisia eivät ole nekään tiedot, joita tavataan palvelusväen käyttäytymisestä. Usein palvelijan toi käräjätupaan siveettömyyssyyte tai epäily varkaaksi.²

¹ Esim. Oulun syyskäräjät 28.–29.11.1682, VA nr 19: 852. Renki esiintyi todistajana käräjillä, joilla hänen isäntäänsä syytettiin väkivaltaisista otteista. Renki väitti, ettei isäntä ollut koskaan käyttäytynyt väkivaltaisesti häntä kohtaan. Todistajan sana lienee ollut painava, sillä hän oli ollut peräti 16 vuotta isännän luona yhtäjaksoisessa palveluksessa, mitä huonoa kohtelua saanut palvelija ei varmaan olisi tehnyt. Toisenlainen oli esimerkiksi keskiseltä Pohjanmaalta tunnettu tapaus, jolloin piika Marketta Jaakontytär syytti aiheellisesti isäntäväkensä huonoa käytöstä (Kruunupyyn talvikäräjät 12.–13.3.1686, VA nr 23: 181–182). Palvelus- ja isäntäväen keskinäisistä suhteista laajemmin: Nygård 1989, s. 108–112, 119–123.

² Siveettömyyssyytökset kohtasivat suhteellisesti runsaammin kartanoiden palvelusväkeä kuin talonpoikien renkejä ja piikoja (esim. Kokemäen talvikäräjät 18.–20.3.1644, VA mm 5: 399; Ulvilan talvikäräjät 27.4.1646, VA mm 6: 139; Eurajoen syyskäräjät 29.–30.10.1647, VA mm 6: 318; Taivassalon kesä- ja syyskäräjät 22.–25.10.1688, VA mm 17: 106(v)). Syytää lienee useita. Ensinnäkin kartanotalouksissa palvelusväkeä oli koossa lukuisammin kuin hajallaan sijainneilla talonpoikaistiloilla. Toiseksi on perusteltua pitää kartanoiden harjoittamaa sukupuolikontrollia tiukempuna kuin talonpoikaistalojen. Kartanoiden isäntäväki ainakin toi päivänvaloon alaistensa siveettömyystapauksia suhteellisesti runsaammin kuin talonpoikaistalot, koska tapausten selvittämisellä ja julkistamisella saattoi olla kartanon isäntäväelle sosiaalista arvonantoa lujittava merkitys. Sellaista merkitystä tapauksilla ei ollut talonpoi-
(jatkuu...)

Pois jätetään siis sosiaalishistoriallista mielenkiintoa sisältäneet tapaukset. Koko joukko on sellaisia kärjääsioita, joihin on kytkeytynyt sekä sosiaalisia että taloudellisia aspekteja. Ne on otettu tarkastelun kohteeksi siten, että niistä on eroteltu taloudellisina pidettävät näkökohdat, joita on pohdiskeltu yhtä lailla "puhtaasti" taloudellisuontoisten palvelusväen käyttöön liittyvien kärjäjuttujen kanssa.

Tarkastelun kohteeksi joutuneet palvelusväenpitoa koskevat kärjääasiat ovat lähinnä riitajuttuja. Niissä oli yleensä toisena osapuolena isäntäväki ja toisena yksityinen palvelija. Kolmas osapuoli tavataan silloin, kun kaksi pestaajaa vaati samaa palvelijaa itselleen.

Vaikka tarkastelukulma avautuu isäntätaloudesta käsin, luvussa ei tarkastella sen palvelusväenpidon kehitystä. Kysymys on palvelustapahtuman jaottelusta keskeisiin osa-alueisiin ja siitä, kuinka taloudelliset näkökohdat niissä ilmenivät. Esiin on otettava myös lain sekä siihen liittyvien palkollisasetusten ja vallinneen käytännön välinen ristiriita. Ristiriita on perin harvoin asetettu kyseenalaiseksi tai siihen ei ainakaan ole paneuduttu. Kysymys on esivallan kontrollin onnistumisesta yksittäisessä pestaamistapahtumassa.

Palvelijanpito prosessi jakautui tiivistetysti *kolmeksi jaksoksi*. Niistä ensimmäinen koski palvelijan ottamista työhön eli pestaamista ja siihen liittyneitä käytäntöjä. Toinen vaihe – palvelijanpidon pitkäaikaisin – käsitti varsinaisen palvelusajan. Sitä sävyttivät palvelijan työnteko ja sille isäntäväen mielessään asettamat, mutta käytännössä esittämättömät odotukset. Palkollinen eli palveluajan isäntäruokakunnan jäsenenä, jolloin hän sai katon päänsä päälle, ruuan sekä vielä vaatetuksenkin. Isäntäväen oli maksettava palkka, josta palvelija säännöllisesti sai etumaksua. Palvelijan ei tullut kantaa huolta henkirahastaankaan.

² (...jatkuu)

kaisisäntäväelle, vaan asiat lienee mahdollisuuksien mukaan pyritty sopimaan vähäisen julkisuuden sävyttämänä. Oleellista on huomata, että talonpoikaistalouksissa, joissa usein oli vain yksi palvelija, kysymys saattoi olla palvelijan ja isäntäväen välisestä sukupuolikäyttäytymisestä. Se merkitsi monissa tapauksissa piian avioitumista talollisen pojaa tai rengin tyttären kanssa, ja odotettavissa saattoi olla lapsen syntyminenkin. Avioliiton ulkopuolinen sukupuolinen kanssakäyminen saattoi kuitenkin edistää talonpidon jatkuvuutta, sen työvoimantarpeen pysyvää tyydyttämistä ja talon elinkelpoisuuden turvaamista.

Kolmas palvelijanpidon kriittinen vaihe oli palvelussuhteen päättyminen. Tehdyn työn ja saadun korvauksen tuli lopullisesti järjestyä toisiaan vastaaviksi. Se ei useinkaan järjestynyt ongelmitta. Kiistaa aiheutti myös irtisanoutumiskäytäntö. Huomautettakoon, että palvelussuhteen päättyminen kuvastuu tuomiokirja-aineistossa pitkälti osana palvelusväen ja isäntäväen välisiä suhteita. Karkaaminen ja siihen liittynyt ulkopuolinen houkuttelu kohoavat keskeisiksi ilmentymiksi.

Siitä, kuinka mainitut kolme palvelijanpitoprosessin vaihetta kuvastuivat tuomiokirja-aineineistossa, voi esittää laskelmia. Taloudellisista näkökohdista kertovat tuomiot on jaettu kolmen vuosikymmenryppään osalle siten, että kuhunkin tulee neljä vuosikymmentä. Ensimmäisiä (1620–, 1630–, 1640– ja 1650-lukua) luonnehtivat suurvaltasodat. Vuosisadan loppuaika oli rauhallisempaa, ja palvelusväen absoluuttinen ja suhteellinen määrä alkoi kohota. Palvelusväen piikaisuus alkoi samaan aikaan hiljalleen pienetä. 1700-luvun neljää ensimmäistä vuosikymmentä hallitsivat aluksi Pohjan sota ja sitä seurannut isoviha. Palvelusväestön määrä painui niiden seurauksena vähimmilleen, koska sekä aikuisväestöä menehtyi että syntyvyys putosi alhaiseksi. Asetelmasta tulee seuraava:³

	v. 1620– 1659	v. 1660– 1699	v. 1700– 1739	
	Käräjä- tapauksia (kpl)	Käräjä- tapauksia (kpl)	Käräjä- tapauksia (kpl)	Yht. (kpl)
Palvelukseen tulo	14 (12 %)	48 (22 %)	100 (23 %)	162
Palvelus- aika	32 (27 %)	69 (31 %)	197 (46 %)	298
Palvelussuhteen päättyminen	72 (61 %)	105 (47 %)	135 (31 %)	312
Yhteensä	118 (100 %)	222 (100 %)	432 (100 %)	772

³ Lähteet: Ala-Satakunnan ja Vehmaan tuomiokuntien käräjöpöytäkirjat v. 1620–1739, VA kk 7–15, mm 1–68, nn 7–16; Pohjois-Pohjanmaan tuomiokunnan käräjöpöytäkirjat v. 1626–1731, VA qq 1–3, rr 3–61, tt 1–3; Ylä-Satakunnan tuomiokunnan käräjöpöytäkirjat v. 1701–1729, VA nn 17–38. Samassa tuomiossa on usein mukana palvelijanpidon eri osa-alueisiin kuuluneita elementtejä (esim. laittomaan aikaan pestattu vaati palkkasaataviaan). Sellaiset jutut on sijoitettu mainituista kolmesta osa-alueista yhteen sillä perusteella, mihin ensisijaisesti tuomio on kohdistunut ja mihin liittyvään lainkohtaan se on perustunut.

1600-luvun alkupuolella ja vuosisadan puolivälissä palvelusväenpidon taloudellisiin näkökohtiin liittyvistä riita-asioista kolme viidestä koski työsuhteen päättämiseen ja entisen jatkamiseen kohdistuneita kiistoja. Osuus alkoi sen jälkeen laskea siten, että 1700-luvun alun riita-asioista niiden osuus oli pudonnut alle kolmannekseen. Suhteellisesti eniten kasvoi palvelukseentuloon liittyvien ongelmien esille tuominen: osuus lisääntyi 12 %:sta lähes kaksinkertaiseksi. Samaan aikaan itse palvelustapahtumakysymykset nousivat puheena olevassa tarkastelussa päällimmäisiksi.

Edellinen huomio on selitettävissä siten, että tutkittavan ajanjakson alkupuolella palvelijanpitoon liittyvät työsuhteen lopettamis- ja päättämiskäytännöt olivat kirjavia. Karkuruuskin oli yleistä. Palvelijanpitoon liittyvä kiistely siirtyi ajanoloon ikään kuin palvelijanpito-prosessin alkuvaiheisiin, pestamiseen ja palkkauskysymyksiin. Siksi on oleellista keskittyä palkollisenpito-prosessin alkupään eli pestämiskäytännön ja palkanmaksukysymysten puntarointiin.

5.2. Työvoiman otto: pestäminen

5.2.1. Pestämistapahtuman luonne ja siihen sisältyneet pulmatilanteet

Palkollisen työhönastumista edelsi pestäytyminen. Se oli hänen ja isäntävään välille solmittu suullinen sopimus, joka oli vahvistettu pestirahoin. *Toivo Nygård* on oikeutetusti huomauttanut, että pestäminen oli palvelijan kannalta sitova ja vakava tapahtuma, koska siihen liittyvien väärinkäytösten vuoksi häntä rangaistiin herkemmin ja ankarammin kuin karkaamisesta. Palkollisen pestämävaiheessa osoittama ylimielisyys tai epärehellisyys koettiin tuomittavana erityisesti kahdesta syystä. Ensinnäkin pestäjä joutui kärsimään heti taloudellisia tappioita ilman, että palvelija oli vielä tehnyt vastavuoroisesti yhtään työtä. Toiseksi esivalta ymmärsi, että palvelijalla oli mahdollisuus suorastaan keinotella ja käyttää hyväkseen isäntätalouksien elintärkeästä työvoimalisästä käymää keskinäistä kilpailua. Palvelusväen ei tullut saada rankaisematta pyrkiä asemansa korostamiseen isäntäväkensä kustannuksella ja esivaltaa uhmaten.⁴

⁴ Nygård 1989, s. 98–99.

Palvelusväenpitoprosessissa isäntäväen kannalta pestaaminen oli epäilemättä yksi kriittisistä vaiheista. Kohtalokkain oli juuri tilanne, jolloin pestirahat (ja ehkä jo muuta palkan etumaksua saanut) palvelija jäi tulematta täyttämään tuiki tärkeää tehtäväänsä. Työhön saapumattomuus oli ankarampi isku kuin pestirahan palauttamisen laiminlyönti. Jos palvelija sen sijaan karkasi kesken työvuottaan, palvelija oli jo saamiensa palkkamaksujen vastapainoksi tehnyt työtä. Isäntäväki oli siis sentään jotain palvelijastaan hyötynyt siitä huolimatta, että palvelijalta vaadittavien korvausten saaminen osoittautui epävarmaksi. Jos palvelija taloudelliselta kannaltaan ajattelemattomasti – syystä tai toisesta – karkasi vasta sen jälkeen, kun hän oli työskennellyt pitemmän aikaa kuin ajan, jolta hän oli vasta saanut palkkansa, isäntäväen ei kannattanut välttämättä hakea rankaisua oikeusteitse.

Se, että pestaamisajan väärinkäytöksistä palvelija sai helpommin ankaran rangaistuksen kuin karatessaan, selittynee pohjimmiltaan yksityistä omaisuutta suojanneelta oikeuskäytännöltä. Isäntäväen taloudenpito ja hyvinvointi sai siten korostuneen lainsuojan. Työvoima nähtiin siten taloudenpidon välineenä, ja pestautuminen oli konkreetti osoitus siitä, että palvelija kuului tulevan isäntäväkensä työvoimaan, vaikkei vielä ollutkaan astunut työhön. Käsitystä tukee se, että jo pelkkä pestin ottaminen riitti vapauttamaan irtolaisuusepäilyistä.⁵

Edellisessä luvussa (s. 150) olleesta asetelmasta ilmeni, että pestaamisen aiheuttamat kiistat ja väärinkäytökset lisääntyivät tuntuvasti 1600-luvun alusta isonvihan jälkeisiin vuosiin tultaessa länsi- ja pohjoisosissa maattamme: 1700-luvun kolmen ensimmäisen vuosikymmenen aikana tutkituista käräjille viedyistä palkollisten pitoon liittyvistä tapauksista palvelukseen tuloon kytkeytyi jo lähes joka neljäs tapaus. Kehityksessä näkyi kiistatta kysyntään nähden niukan palvelusväkijoukon lisääntynyt halu hyötyä tilanteesta. Päätelmä vahvistuu, kun mainitut pestaamiseen liittyvät kärhämät tyypitellään:⁶

⁵ Pestisopimuksen lähinnä juridisesta luonteesta: Winroth 1878, s. 3–11. Tulkinnan kritiikistä: Björkman 1974, s. 155.

⁶ Lähteet samat, joita on käytetty s. 150 olevan asetelman pohjana.

	1620– 1659	1660– 1699	1700– 1739	Yhteensä
	(Tapauksien lukumäärä, kpl)			
Pestautunut palvelija ei saapunut	9	35	57	101
Palvelijalla yhtä aikaa kaksi pestiä	–	7	34	41
Pestaajien kesken riita palvelijasta	3	5	5	13
Laiton pestamisajankohta, johon on vedottu	2	1	4	7
Yhteensä	14	48	100	162

Palvelija, joka pestirahan ottamisestaan huolimatta ei saapunut työntekoon, oli tunnusomaisin piirre pestautumisväärinkäytöksistä. Palvelukseen tuloon liittyvistä käräjille saakka viedyistä jutuista sellainen hallitsi kolmea viidestä. Palkolliset syyllistyivät 1600-luvulla verraten harvoin kahden yhtäaikaisen pestin ottamiseen. Tapa yleistyi kuitenkin 1700-luvulla, mikä selittyi juuri edellä esitetyn mukaisesti palvelusväen lisääntyneistä mahdollisuuksista yrittää hyötyä työvoimapulasta. Houkutusta päällekkäiseen pestautumiseen saattoivat lisätä Pohjan sodan ja isonvihan levottomat vuodet, jolloin nimenomaan renkityövoimasta oli suuri puute ja renkejä pyrittiin pestamaan sotamiehiksi.

Palvelusväen ottamiseen liittyvät kärjäasiat olivat siis suurimmaksi osaksi sellaisia, joissa isäntäväki oli taloudellisten korvausten esittäjänä ja toisena osapuolena oli palvelija. Isäntätaloudet kiistelivät sen sijaan harvoin keskenään palvelijasta ilman, että hän osoittautui syyttömäksi tai ainakin tietämättömäksi. Isäntätalouksien oli hankala saada toisiltaan korvauksia, ja asian käsittely saattoi viivästyä. Kiistelystä ei ollut isäntätalouksille hyötyä: palkollisen työpanos jäi tekemättä, mitä ei korvannut käräjiltä ehkä saatu omanarvontunnon tai kunnian palautus. Jos palvelija voitiin osoittaa toiseksi osapuoleksi – ja syylliseksi –, korvauksena odotti ainakin velvoittaminen työhön vahinkoa kärsineen luo, ellei rahakorvauksiin päästy. Kilpailtaessa vähäisistä työvoimavaroista isäntätalouden kannalta palvelijan työhön sitominen oli järkevämpää kuin palkkasaatavien takaisin periminen.

5.2.2. Pestaamisajankohta

Huomio kiintyy siihen, että laitton pestaamisaika esiintyi painokkaana tuomion julistamisen perusteena hyvin satunnaisesti. Edellä olevassa asetelmassa on nimenomaan kysymys tapauksista, joissa tuomio perustui laittomaan pestaamisajankohtaan. Toki laitton pestaamisajankohta pulpahti esiin lukuisissa tuomioissa, mutta vain taustalla, ja oikeuden päätös perustui raskaampina pidettyihin väärinkäytöksiin (esimerkiksi kahden pestin samanaikaiseen ottamiseen, sovitun palveluksen laiminlyöntiin, palvelussuhteen jatkumisessa ilmenneisiin rikkomuksiin).

Jo keskiaikaiset maanlait mainitsevat pestaamisen palvelukseen astumisen edeltäjänä. Sen sijaan ne eivät – kuten ei vuoden 1734 lakikaan – täsmennä, kuinka pestautuminen käytännössä tuli tapahtua ja kuinka suuri pestirahan tuli olla.⁷ Se jätti liikkumavaraa palvelijan ja isäntäväen välille, jota vasta 1600-luvun palkollisasetukset pyrkivät kaventamaan.

Palvelusväen käytön kannalta oleellista oli määrittää tarkoin pestaamisajankohta. Se oli oltava yleisesti tiedossa ikään kuin palvelusväen käytön peruspelissäntönä, jota sekä palkollisten että heidän tarvitsijoidensa oli noudatettava. Pestaamisajankohtana palvelusväkeä tarvinneet pyrittiin siten saattamaan samantarvoiseen asemaan, ja sen täsmentämisellä luotiin harkinta-aikaa sekä palvelusväen että sen tarvitsijan käyttöön. Pestaamisajankohdan määrittämisellä oli laajempaa merkitystä kuin pyrkimyksillä säädellä yksityisen palvelijan ja isäntäväen menettelyä pestautumisen käytännön järjestelyjen, kuten pestirahan määrän osalta.

Keskiaikaiset maanlait eivät vielä mainitse erikseen tiettyä pestautumisajankohtaa, vaan ilmoittavat vain ylimalkaisesti, että pesti oli otettava viimeistään vapaaviikkojen päättyessä. Koska laillisia palveluskausia oli vuodessa kaksi, joiden taitekohdat sijoittuivat helluntaihin (pääsiäisestä riippuen toukokuun 10:n ja kesäkuun puolivälin välisenä aikana) ja Martin päivään (alkuaan 11. marraskuuta), tuli vapaaviikkojakoin vuosittain kaksi. Vuoden 1734 laki näki sen sijaan jo palvelusväkeä käsittelevän luvun alussa tarpeelliseksi määrätä, että ainoa laillinen pestautumisajankohta sijoittui Laurin päivän (10. elokuuta) ja mikkelinmessun

⁷ Maunu Eerikinpojan maanlaki, Rakennuskaaren XIV luku, johdanto; Kuningas Kristofferin maanlaki, Rakennuskaaren XV luku, johdanto; Sweriges Rikes Lag 1734, Kauppakaaren XIV luku, §1 ja 3.

(29. syyskuuta) väliseen aikaan. Mainittu ajankohta oli jo otettu mukaan vuoden 1664 palkollisasetukseen.⁸ Sen tiukentunut pestaamisajankohdan määrittely juonsi puolestaan juurensa jo vuoden 1635 valtiopäivillä tehdystä päätöksestä, jolla nimenomaan ryhdyttiin velvoittamaan irtainta väestöä sitoutumaan palvelukseen heti maatalouden syystöiden päättyessä.⁹ Pestaamisajankohdan täsmentäminen kuvasti palvelusväen tarvitsijoiden edun mukaista yhtenäistämistarvetta, mutta kertoi myös palvelusväen tiukentuneesta kontrollista.

Ennen ensimmäisen varsinaisen palkollisasetuksen saamista (vuonna 1664) yleinen käytäntö maassamme oli, että palvelijan pestaaminen tapahtui viikkoa tai kahta, mutta usein vain muutamaa päivää ennen, kuin vuoden tai sen puolikkaan mittaisen palvelussuhteen oli määrä alkaa. Pestaamisajankohta oli muovautunut käytännön syistä, ja se tyydytti työvoiman tarvitsijoita.¹⁰ Heidän oli mahdollista kuulostella palvelusväkeä vielä myöhäissyksyllä sadonkorjuun ja kaikkien syystöiden jo päätyttyä. Palvelusväen hankkimisen yhtenä mittana oli epäilemättä menneen vuoden sato: hyvä vuodentulo oli tärkeä lähtökohta, ja pestamista ei mielellään tehty kesken sadonkorjuun varsinkaan silloin, kun isäntäväki jo siihen saakka vain hädin tuskin pystyi elättämään ja kustantamaan oman perheen ulkopuolista työvoimaa.

Talonpoikien huoli palvelusväen pestaamisen siirtämisestä elonkorjuu-aikaan tai ainakin heti senjälkeisiin viikkoihin purkautui valituksina. Sellainen tehtiin esimerkiksi vuonna 1668 Halikon kihlakunnasta, siis vain nelisen vuotta myöhemmin, kuin ensimmäinen palkollisasetus julkaistiin. Samansisältöinen valitus kantautui vähän myöhemmin (vuonna 1672) jo Ala-Satakunnastakin, ja pestaamisajankohdan aikaistamispyrkimyksiin puututtiin eräissä muissakin 1600-luvun loppupuolen rahvaanvalituksissa. Sen jälkeen työvoiman palkkatason muutokset käänsivät valittajien huomion muualle.¹¹

⁸ Sweriges Rikes Lag 1734, Kauppakaaren XIV luku, § 1; Stiemman III 1753, s. 244.

⁹ Stiemman II 1729, s. 939–940.

¹⁰ Pestaamistapahtumasta ja -ajankohdan aikaistamispyrkimyksistä: Nygård 1989, s. 99–101 (myös mainittujen sivujen lähdeviitteet).

¹¹ SRA, Halikon kihlakunnan rahvaanvalitus 5.5.1668, § 7; Ala-Satakunnan rahvaanvalitus vuodelta 1672 (tarkka päiväys puuttuu), § 11.

Se, että pestaaminen järjestyi tutkimusalueella syksyllä paljon myöhemmin 1600-luvun alkupuolella kuin vuosisadan lopulla, saa vahvistusta käräjöpöytäkirjoista. Pestaaminen oli Ala-Satakunnassa hyvin yleistä joulun aikaan, mutta suosittuja palvelusväen värväämisajankohtia olivat Tuomaanpäivä ja tammikuun alkukin. Joulupyhien tienoon rinnalla toinen merkittävä pestaaamisajankohta sijoittui marraskuun ensimmäiseen päivään, pyhäinpäivään.¹²

Palkollisasetukset, jo ensimmäisestä alkaen, aikaistivat jossain määrin pestaamista. Niinpä 1600-luvun loppupuolella edellä mainittujen pestaaamisajankohtien lisäksi runsaasti palvelussopimuksia solmittiin Martin päivän aikaan (10. marraskuuta),¹³ Pärtylinä (24. elokuuta),¹⁴ mutta jo heinäkuun lopullakin¹⁵.

Pärtyli sijoittui jo siihen ajankohtaan, jonka vuoden 1664 asetus katsoi lailliseksi. Huolimatta palvelusväen tarvitsijoiden, etunenässä talonpoikien, vastustuksesta ja totutuissa pestaaamisajankohdissa mielellään pysyttelemisestä pestaaminen näyttää kuitenkin jo 1700-luvun puolella järjestyneen melko tunnollisesti ainoaan lailliseen aikaan.

Edellä on kuvattu nimenomaisesti Ala-Satakunnan tilannetta. Muun Länsi-Suomen, kuten maamme pohjoisosienkin, kehityskulku oli samanlainen.¹⁶ Kenties itsepintaisimmin pyristeltiin vanhoissa, myöhäisissä pestaaamisajankohdissa Ylä-Satakunnassa, jossa vielä 1700-luvun alkupuolella palvelusväkeä pestattiin

¹² Joulun aikaan tapahtuneesta pestaaamisesta: esim. Huittisten syyskäräjät 30.–31.8.1624, VA mm 1: 255; Loimaan talvikäräjät 30.3.–1.4.1637, VA mm 4: 181; Kokemäen kesäkäräjät 19.–20.6.1657, VA mm 9: 392–392(v); vrt. Nygård 1989, s. 100–101. Tieto Tuomaanpäivästä: esim. Huittisten talvikäräjät 1.–2.3.1659, VA mm 10: 268(v)–269. Pyhäinpäivän aikaan pestaaamisesta: esim. Huittisten syyskäräjät 18.–20.10.1652, VA mm 7: 510.

¹³ Esim. Eurajoen talvikäräjät 30.1.–1.2.1692, VA mm 22: 129–130.

¹⁴ Esim. Ulvilan syyskäräjät 10.–11.10.1692, VA mm 22: 446–447.

¹⁵ Esim. Kokemäen syyskäräjät 8.–10.10.1691, VA mm 21: 486; Eurajoen syyskäräjät 29.9.–2.10.1700, VA mm 36: 898–899.

¹⁶ Päätelmää tukee Pohjois-Pohjanmaan ja Ylä-Satakunnan tuomiokirja-aineisto.

huomattavan runsaasti joulun tienoolla sekä tammi- ja jopa helmikuussa.¹⁷ Tiedot, joita on kynttilänpäivänä (2. helmikuuta) pestaamisesta esimerkiksi vuodelta 1702 Huittisista (on tosin Ala-Satakuntaa, vaikka tuolloin mainitaan Ylä-Satakunnan tuomiokuntaan tilapäisesti kuuluvana), vuodelta 1707 Orivedeltä ja vuodelta 1722 Vesilahdelta, eivät liene ainutkertaisia tapauksia.¹⁸

Ennen 1630-luvun puoltaväliä palvelusväen pestaamista vain niukoin sanakäantein sivunnut laki oli sopusoinnussa käytännön kanssa. Sen jälkeen esivallalle alkoi käydä yhä hankalammaksi tilanne, jolloin se pelkäsi palvelusväelle jäävän liian pitkä ja epämääräinen väliaika maatalouden vuositöiden päättymisen ja uusien alkamisen välillä ilman, että se oli pestin avulla kiinnitetty selkeästi uuteen paikkaan. Kuten edellä on huomautettu, palvelusväen pestaajatkaan eivät kiirehtineet uusien sopimusten solmimista, koska syystöiden loputtua maatalouden vuotuisrytmissä jäi aikaa, jolloin oman perheen ulkopuolista työvoimaa ei välttämättä tarvittu. Palvelusväen pestaamista pitkittämällä säästettiin palkkamennoissa. Se oli mahdollista ennen, kuin palkollisasetukset ja niitä tukeneet erillismääräykset alkoivat täsmentää vuotuispalkkataksoja. Kiinteiden taksojen – tai ainakin niihin pyrkimisen aikana – kannatti saattaa palvelusväki heti työtehtäviin. Siten palkollislainsäädäntö vääjäämättä aikaisti pestaamisajankohtaa. Aikais-taminen ei tapahtunut pelkästään itse pestaamisesta annettujen määräysten vuoksi. Niistä keskeinen oli pyrkimys kiinteään vuotuispalkkaan. Pestaaminen aikaistui myös isäntätalouksien kysyntään nähden vähäisestä palvelusväkijoukosta käymän kilpailun vuoksi, jolloin aikaisella pestaamisella, suorastaan laittomankin aikaisella, pyrittiin varmentamaan työvoiman saanti seuraavaksi vuodeksi. Aikainen sopimus oli hyödyllinen senkin vuoksi, että työvoiman palkkataso pyrki nousemaan äärimmilleen juuri laillisen pestaamisajankohdan loppupuolella.

Vaikka valtion harjoittama palkollislainsäädäntö pyrki rajaamaan palveluskausien pituuden yhteen kokonaiseen vuoteen, tarvittiin jonkin verran kesärenkejä ja –piikoja.¹⁹ Heidän pestaamisajankohtansa oli väljä. Jos isäntätalous halusi var-

¹⁷ Esim. Karkun ja Mouhijärven syyskäräjät 12.–13.10.1703, VA nn 20: 483(v)–484; Oriveden syyskäräjät 5.10.1708, VA nn 27: 518; Kangasalan kesäkäräjät 17.–19.5.1722, VA nn 31: 311–311(v).

¹⁸ Huittisten kesäkäräjät 9.–10.7.1702, VA nn 19: 264; Oriveden talvikäräjät 16.3.1707, VA nn 26: 495.

¹⁹ Wilmi 1990, s. 212.

masti saada työvoimaa heinän- ja elonkorjuuseen, pestaaminen piti tehdä viimeistään juhannuksen tienoolla. Sopimuksia solmittiin myös keski- ja keväntalvella.

Vaikka pestamisen siirtymisestä viimeistään mikkelin tienoille muistutettiin heti vuoden 1635 valtiopäiväpäätöksen jälkeen,²⁰ päätöksen noudattamista ei käytännön syistä toteutettu kuin satunnaisesti. Eurajokelaisia päätöksen uhmaajia varoiteltiin jo vuonna 1637 peräti 40 markan sakolla, mutta sellaisen langettamisesta ei löydy todisteita.²¹ Ala-Satakunnassa, kuten muuallakin Länsi-Suomessa, tyydyttiin pienehköön sakkorangaistukseen. Sen suuruus lienee ainakin aluksi jäänyt 3 markkaan, mitä tukee Loimaan puolelta vuodelta 1637 tavattu tuomio.²² Muutoinkin pelkästään laittoman pestamisajankohdan vuoksi langetettiin tuomioita hyvin harvoin. Rike katsottiin yleensä vähäpätöiseksi juttuun liityneiden muiden, törkeimpinä pidettyjen, rikkomusten vuoksi. Asiaa on käsitelty jo aiemmin (s. 154).

5.2.3. Pestirahan suuruus

Pestirahan maksutavasta ja suuruudesta ei ollut mitään määräyksiä ennen 1600-luvun loppua. Ensimmäinen palkollisasetuskin tyytyi vain toteamaan, että pestattaessa oli maksettava palvelijalle pestiraha sekä sovittava palkasta.²³

Pestirahan sisällyttäminen palkkaan ikään kuin sen etumaksuna ei ollut itsestään selvää, joskin on pääteltävissä, että se oli yleisin tapa. Käytäntö vaihteli ilmeisesti paikkakunnittain.²⁴ Lainsäätäjä pyrki levittämään yksiselitteistä käytäntöä, jonka mukaan pestiraha katsottiin palkan osaksi. Tulkinta ilmenee selkeästi 1690-luvul-

²⁰ Esim. Loimaan ylimääräiset käräjät 13.-14.5.1636, VA mm 4: 97. Vrt. Nygård 1989, s. 100.

²¹ Eurajoen ylimääräiset käräjät 17.4.1637, VA mm 4: 192(v).

²² Loimaan talvikäräjät 30.3.-1.4.1637, VA mm 4: 181.

²³ Vuoden 1664 palkollisasetuksen § 5 (Stiernman III 1753, s. 244-245).

²⁴ Vrt. Nygård 1989, s. 99, 126.

la Turun ja Porin läänille säädetyistä maamme ensimmäisestä palvelusväen palkkaustaksasta.²⁵

Kun pestin osuus pysyi palkkaan nähden vaatimattomana, sillä, luettiin se palkkaan vai ei, oli vain periaatteellista merkitystä. Kummassakin tapauksessa pestin ottaminen oli yhtä sitova, aikanaan palvelukseen saapumiseen tähännyt teko. Jos pestirahan ottanut ei saapunut työhön, rahan antaneen oli odotettava seuraaville käräjille saakka, ellei sopuratkaisuun päästy. Sellaisissa tapauksissa, ja varsinkin niissä, jolloin pestirahoja ei heti oikeuden antaman päätöksen jälkeen palautettu, kovin suuren pestisumman takaisin saaminen kävi isäntävälle huolenaiheeksi. Samanlainen tilanne oli palvelijan karattua: jos karkulaista ei työhön kuulunut, pestiraha oli palautettava. Tärkeämpi taloudellinen merkitys kummallekin osapuolelle oli kuitenkin sillä, että palvelijan oli korvattava karkaamisensa koko vuoden palkkansa menettämällä.

Pestirahan kohoaminen tavanomaista suuremmaksi osoittaa, että palkollisen saaminen oli isäntätaloudelle tärkeää. Ilmiö kuvasi siis palvelusväen merkityksen kohoamista, joka saattoi aiheutua työvoiman puutteesta. Työteliäiksi tunnettu renki tai piika saattoi myös osoittautua toisia halutummaksi. Isäntäväki pyrki joko houkuttelemaan suurella pestaussummalla luokseen hyvän palvelijan tai sitten tilanne oli sen kannalta niin hankala, että kerta kaikkiaan palvelijaehdokkaiden vähyyden vuoksi se joutui turvautumaan hinnalla millä hyvänsä siihen renkiin tai piikaan, jonka sattui ylipäättään saamaan.

Turun ja Porin läänin vuonna 1697 saama palkkaustaksa, joka oli ensimmäisiä lääneittäisiä palvelusväen palkkausta säädelleistä taksoista koko valtakunnassa, oli laadittu juuri hillitsemään palkkojen jatkuvaa kohoamista. Kun kiinteään palkkaan sidottiin tietty pestiraha, oli epäilemättä toiveita kirjavan palkkauskäytännön vähenemisestä. Jos pestirahaa ei olisi katsottu palkanosaksi puhumattakaan siitä, ettei sen suuruutta olisi määritelty, pestimaksun paisuttaminen olisi tarjonnut väylän entisenlaiseen, palvelusväkeä tarvinneiden kannalta kiusalliseen palkka-

²⁵ Turun ja Porin läänille 10.3.1697 maaherra Lorentz Creutzin vahvistama palkkaustaksa. (Tässä tutkimuksessa on käytetty SRA:ssa Turun ja Porin läänin rahvaanvalitusten liitteenä olevaa kopiota, jonka maaherra on 8.4.1697 allekirjoittanut).

tason nousuun. Niinpä Turun ja Porin läänin taksassa²⁶ säädettiin, että täysikasvuisen rengin tuli saada saaristossa 2 taalarin ja sisämaassa 1 1/2 taalarin pestiraha. Puolikasvuinen renki oli oikeutettu mainituilla alueilla joko 1 1/2 tai 1 taalarin pestirahaan. Piioista vain saaristo-oloissa täysi-ikäinen sai 1 taalarin 8 äyriä; muiden oli tyydyttävä kaikkialla läänin alueella yhteen kuparitaalariin.

Isonvihan jälkeen 6.8.1723 ja 21.8.1739 annettuihin palkollisasetuksiin liittyivät koko Ruotsin valtakuntaa koskevat lääneittäiset taksat. Niiden mukaan kaikkialla Turun ja Porin läänin alueella oli noudatettava yhtä käytäntöä, jonka mukaan täysikasvuiselle rengille kuului edelleen 2 kuparitaalarin pestimaksu; puolikasvuisten, kuten kaikkien piikojenkin, tuli saada vain 1 1/2 taalaria. Pohjanmaallekin säädettiin vain kaksi eri pestirahamäärää: täysi-ikäinen renki sai 1 taalarin 28 äyriä, keskenkasvuinen renki ja täysi-ikäinen piika kumpikin 1 1/2 taalaria, mutta keskenkasvuisten (siis alle 20/21-vuotiaiden) pestirahan määrästä ei säädetty mitään.²⁷

Suositus ja käytäntö eivät välttämättä yhtyneet. Siitä ovat todisteina lukuisat käräjätiedot. Ensinnäkin on toki todettava, että pestiraha pyrittiin jo nimensä mukaan antamaan rahana. Tutkittavana ajanjaksona käräjille vietyjen asioiden perusteella näyttää siltä, että Satakunnan länsi- ja lounaisosissa pestimaksu annettiin rahana lähes aina, sillä muiden maksutapojen osuus oli korkeintaan 5 %:n paikkeilla. Viimeksi mainittujen osuus oli Ylä-Satakunnassa suunnilleen 10 %. Pohjois-Pohjanmaalta, jonka tuomiokirjoja on myös tutkittu, löytyy niin vähän vertailuaineistoa, että päätelmät on tehtävä varovasti. Ilmeistä on, että

²⁶ SRA, Turun ja Porin läänille 10.3.1697 annettu palvelusväen palkkaustaksa. Jo ennen taksan julkaisemista maaherra kehotti (30.1.1695) kuuluttamaan käräjillä tulevasta järjestelystä. Käräjillä luettu alustava palkkaustaksa poikkesi jonkin verran lopullisesta, ja taksaluonnokset vaihtelivat hieman pitäjittäin. Siihen viittaavat eräillä käräjillä kuulutetut erilaiset taksat. Niinpä Kokemäellä kehoitettiin noudattamaan kunnollisen rengin (en dugelig dräng) hankkimiseksi 2 kuparitaalarin pestisummaa, mutta huonompi (en ringare dräng) sai tyytyä 1 1/2 taalarista 2 taalariin. Piikojen pestamiseen ei esitetty ohjeellisia rahamääriä. Samaan aikaan Euran puolessa kunnan renki oli oikeutettu saamaan peräti hopeataalarin kokoisen pestirahan, huonompi vain 1 1/2 kuparitaalaria eli puolet edellisestä. Piikojen pestämisessä kehoitettiin noudattamaan alempaa rengin pestaustaksaa. Niin lienee ajateltu tehtävän Kokemäelläkin, vaikkei sitä siellä selkeästi esitettykään. (Lähteet: Kokemäen kesäkäräjät 25.–27.5.1695, VA mm 27: 187; Euran kesäkäräjät 31.5.–3.6.1695, VA mm 27: 218).

²⁷ Kallio 1913, s. 122. Palkollistaksojen rahamäärät ovat hopeakantaisia, jolloin hopea- ja kuparitaalarin arvon suhteena on pidetty 1:3.

Pohjanmaalla, ja varsinkin maakunnan pohjoisosissa, pesti annettiin sentään useimmiten rahana, mutta että luonnontuotteita, kuten esimerkiksi viljaa, käytettiin selvästi toistuvammin kuin Satakunnassa. Näyttää siis siltä, että pestimaksu annettiin rahana säännönmukaisemmin siellä, missä palvelusväkeä pidettiin eniten. Isäntätalouksien varallisuuden kanssa ilmiöllä ei ollut mitään tekemistä, sillä Pohjanmaa oli vaurasta karjavarallisuutensa vuoksi. Sen sijaan Satakunnassa – kuten luonnollisesti Varsinais-Suomessakin – viljanviljely oli voimakkainta. Se vaikuttaa siis käyvän yhteen pestimaksun rahana maksamisen kanssa. Vilja saatiin lyhyiden kuljetusmatkojen vuoksi hyvin myydyksi, ja laadukasta kaskiviljaa kannatti tuoda toistuvasti käytettyjä kauppareittejä pitkin Satakunnan pohjoisosistakin. Vauras viljanviljely tuotti runsaammin rahaa kuin karjanpito. Kenties osaltaan Satakunnan ja Pohjois-Pohjanmaan pestaamiskäytännön eroa selittivät vallinneet tottumuksetkin, vaikka niihin ei ole tutkituissa tuomiokirjoissa pienintäkään viittausta.

Silloin, kun rahaa ei pestattaessa käytetty, tarjottiin yleisimmin viljaa, kangasta tai valmiita vaatekappaleita. Annetut viljamäärät vaihtelivat muutamasta kapasta puoleen tynnyriin.²⁸ Äärimmäisen harvinaista oli sen sijaan vielä tuohon aikaan viljasta poltetun viinan antaminen. Vesilahden ja Lempäälän käräjillä käsiteltiin vuonna 1707 tapausta, että Kaisa Heikintytär –niminen emäntä oli antanut Kaisa Klemetintyttärelle edellisenä jouluna kolme pikarillista (bägare) paloviinaa. Ne oli osoitettu pestinä, vaikka toinen yritti käräjillä väittää toisin. Koska piika ei ollut palauttanut asiallisesti viinoja (!), katsottiin, että piian tuli palvella talossa seuraava vuosi. Pestiä vastaavan rahamäärän sekä vuosipalkan menettäminen, mikä pestin ottanutta, mutta palvelemaan saapumatonta odotti, ei ollut perusteltu päätös, koska viinapestin antaja oli jo ehtinyt maksaa palvelijastaan 12 äyrin henkirahan ja 16 äyrin kontribuutiomaksun (raha hopeametalliin sidottuna).²⁹ Huomattakoon, että vaikka piika oli pestattu itse asiassa laittomaan aikaan, menettelyyn ei tuomiota julistettaessa lainkaan puututtu, vaan huomio kiinnitettiin heti palvelijan tekosiin.

²⁸ Esimerkkejä kapan tai parin pestimaksuista: Eurajoen kesäkäräjät 15.–17.6.1701, VA mm 37: 603–604; Hämeenkyrön ja Ikaalisten syyskäräjät 15.–17.10.1708, VA nn 27: 654–655. Tietoja puolen viljatynnyrin antamisesta: esim. Oulun talvikäräjät 20.–21.2.1649, VA rr 6: 149–149(v).

²⁹ Vesilahden ja Lempäälän syyskäräjät 8.–9.10.1707, VA nn 26: 1322–1323.

Viljakappojen ohella annettiin vaatetta tai kangasta. Varsinkin lasten pestämiseen riitti joskus vanhemmille annettu vaate. Esimerkiksi vuonna 1724 kruunupyyläisellä nimismiehellä Elias Cygnellilla oli pikkupiikanaan 10-vuotias tytär, joka oli pestattu villapaidalla ja -myssyllä.³⁰

Vaatekappaleita annettiin tunnusomaisesti piikoja pestattaessa. Usein niiden ohessa annettiin pieni rahaeräkin. Kyynärä tai kaksi palttinaa riitti mainiosti, ja kun sen ohen liitettiin muutama äyri rahaa, palvelussopimus näki usein päivänvalon. Mainittakoon, että kyynärä palttinakangasta arvioitiin vaihtelevasti 2/3 kuparitaalarin ja runsaan yhden taalarin välimaille. Sen sijaan oikeuden silmien eteen tuomaton nenäliina, jolla huittislainen talollinen väitti pestanneensa vuonna 1701 erään piian, ei riittänyt todisteeksi, varsinkaan koska piika ei väittänyt sitä ottaneensakaan.³¹

Korun antaminen naispalvelijalle pestirahan vastineena oli harvinaista. Koska muutamia tapauksia kuitenkin tunnetaan Ala-Satakunnasta, ne osoittanevat seudun talouksiin kertyneestä varallisuudesta. Asiaanhan kiinnitettiin huomiota jo aiemminkin. Koska esimerkit sijoittuvat Pohjan sodan vuosiin tai heti senjälkeisiin, on aihetta olettaa, että korujen antaminen kertoi siitä levottomille ajoille tunnusomaisesti ilmiöstä, että raha katosi käytöstä.³²

Seuraavaksi tarkastellaan lähemmin pestirahan suuruutta ja siinä eri aikoina tapahtuneita muutoksia. Lähteinä ovat ne tuomiokirjoista ilmenevät palvelusväenpitotapaukset, joiden yhteydessä pestinä oli selvää rahaa, ja ne, joiden luonnon tuotteina tai esineinä annettu pestimaksu on määritelty rahana.

Alasatakuntalaisten renkien pestirahat vaihtelivat 1600-luvulla ja seuraavan vuosisadan alkupuoliskolla 2/3 kuparitaalarista 4 taalariin. Vaihtelu ei ajanoloon muuttunut merkittävästi. Maininnan arvoista oli, että alle taalarin kokoisia pestirahoja maksettiin isonvihan jälkeen enää hyvin harvoin. 1690-luvulle saakka tunnusomaisia olivat 1–3 taalarin pestimaksut, mutta sen jälkeen ne alkoivat

³⁰ Kruunupyynn kesä- ja syyskäräjät 31.8.–3.9.1724, VA rr 56: 1858–1859.

³¹ Huittisten ja Punkalaitumen syyskäräjät 24.–25.10.1701, VA nn 18: 321–322.

³² Kyseessä on kaksi kaulakorua, joista toinen arvioitiin 1 1/2 kuparitaalarin ja toinen vain 8 äyriin arvoiseksi (Ulvilan talvikäräjät 13.–14.3.1701, VA mm 37: 227–228; Laitilan kesäkäräjät 7.–11.6.1722, VA mm 51: 942–943).

lähennellä mainitun vaihteluvälin ylärajaa, koska 3 taalarin pestirahat kävivät yleisimmiksi. Ilmiön taustalla vaikutti palkollistyövoiman kysyntään verrattuna vähentynyt saatavuus. Se nosti palvelusväen palkkoja, minkä vastareaktioksi syntyivät lääneittäiset palkkaustaksat. Turun ja Porin läänille 1690-luvun lopulla säädetyt kiinteät taksat vaikuttivat pestaamiseen siten, että täysi-ikäisten renkien pestirahat laskivat 1680-luvun lopun ja seuraavan vuosikymmenen "villeistä vuosista". 1700-luvun alkupuoliskolla renkien pestirahat painuivat 3 taalarista useimmiten 2 taalariin tai korkeintaan 10 äyriä sen yli. Silti pestirahat ylittivät säädetyt taksat. Ylitys oli tuntuva, ja se kuvasti sitä kireyttä ja kilpailua, joka vallitsi isäntätalouksien kesken niukasta täysi-ikäisestä renkityövoimasta.

Ala-Satakunnan naispalvelijoiden pestirahat vaihtelivat 1600-luvulla 2/3 taalarista 1 1/2 taalariin. Piikat saivat vaatimattomimmillaan yhtä pienet pestirahat kuin vähimmällä summalla pestatut rengitkin. 1600-luvulla ei ollut havaittavissa eroa talonpoikien piikojen ja säätyläisten tai kartanoiden naispalvelijoiden pestirahan suuruudessa. 1700-luvulla tilanne muuttui. Piikojen tarjontaan nähden lisääntynyt kysyntä aiheutti sen, että kartanot ja säätyläiset joutuivat maksamaan suunnilleen 1 1/2 taalaria korkeammat pestirahat kuin talonpojat. Samalla piioille maksettujen pestirahojen suuruuserot kasvoivat: vähimmillään piikojen oli tyydyttävä 1/2 kuparitaalariin, mutta enimmillään he saattoivat saada kuusikin taalaria. Pestirahat nousivat korkeimmilleen alueilla, jolla talonpoikien lisäksi piioista kilpailivat juuri kartanot ja lukuisat säätyläistilat.

Kaikesta huolimatta tunnusomaisimpia 1700-luvun ensimmäisinä vuosikymmeniinä olivat 2 taalarin tai korkeintaan 2 taalarin ja 10 äyriä kokoiset pestirahat. Ne olivat siis kohonneet yhtä suuriksi kuin rengeille maksetut. Koska piikojen pestirahojen tuli olla 1720- ja 1730-luvun läänintaksojen mukaan yhtä suuret kuin puolikasvuisten renkien (1 1/2 taalaria), poljettiin täysi-ikäisten piikojen pestirahataksoja suhteellisesti enemmän kuin renkien.

Ylä-Satakunnassa, josta on tutkittu vain 1700-luvun tuomiokirjoja, palvelusväelle maksettujen pestirahojen koko vaihteli vähemmän kuin maakunnan alaosassa. Rengit pestattiin Pohjan sodan ja isonvihan vuosina yleensä 2 1/2 taalarilla, mutta 1720-luvulta lähtien heille piti maksaa viidennes enemmän. Maksettujen pestirahojen vaihteluväli oli koko ajan 1 1/2 taalarista runsaaseen 3 taalariin.

Piioille maksettiin pestirahoja yhtä kirjavasti kuin reingeille. Sen sijaan naispalvelijoiden keskimääräiset pestirahat jäivät Ylä-Satakunnassa alhaisemmiksi kuin renkien. Tunnusomaisia olivat 2 taalarin tai vain hieman sitä suuremmat pestirahat. Yläsatakuntalaisille piioille maksettiin siis pestirahaa 1700-luvun alkupuolella jokseenkin tarkalleen yhtä paljon kuin alasatakuntalaisille piioille ja reingeille. Sen sijaan yläsatakuntalaisten renkien pestaamisessa ylitettiin reippaammin säädetyt taksat. Huomionarvoista oli, etteivät Ylä-Satakunnassa kartanoiden ja muiden säätyläistilojen palvelusväelleen maksamat pestirahat poikenneet lainkaan talonpoikien hankkimalleen työvoimalle maksamista.

Pohjanmaalta on luotettavan runsaasti tietoja vain renkityövoiman pestaamiskustannuksista. Osoittautuu, että maakunnassa annettujen pestirahojen määrä vaihteli rajummin kuin Satakunnassa. Kuparitaalaria pienempiä pestimaksuja ei tunnettu, ja 1600-luvulla voitiin enimmillään maksaa jopa 10–12 taalarin pestisummia.³³ Niukahkonkin aineiston perusteella vaikuttaa siltä, että Pohjanmaalla käytettiin hyvien renkien pestaamiseen 1600-luvulla yleisesti 2–4 taalaria, eivätkä piikojen pestirahat liene jääneet sanottavasti jälkeen.

Vaikka Pohjanmaa sai kiinteät pesti- ja palkkaustaksansa vasta isonvihan jälkeen, niin renkien kuin piikojenkin pestirahat olivat laskeneet jo sitä ennen. Jo 1700-luvun ensimmäisistä vuosista lähtien palvelijoiden oli tyydyttävä tavallisesti 1–2 1/2 taalarin etumaksuihin. Vaikuttaa siltä, että sotilaaksi joutumisen pelosta renkiväestö oli aiempaa halukkampaa sitoutumaan sotavuosina palvelukseen, koska se tyytyi selvästi entistä pienempiin pestirahoihin. Vuosipalvelijoille maksettujen pestirahojen pieneminen saattoi aiheutua siitakin, ettei talonpoikaisisännillä ollut enää varaa varsinaisia rengin- ja piiantöitä tekevien palvelijoiden suuriin pestaamiskuluihin, koska heidän oli käytettävä suuria summia hankkiakseen miehiä (joskus juuri renkejä) lähtemään puolestaan sotakentille.

Vuosien 1723 ja 1739 palkkataksojen mukaan Pohjanmaalla tuli ainoastaan vähintään 20-vuotiaille reingeille maksaa 2 kuparitaalarin pestiraha. Muiden palvelijoiden oli tyydyttävä 1 1/2 taalariin. Näyttää siltä, että taksoja noudatettiin melko tunnollisesti. Siinä suhteessa ero oli Satakunnassa noudatettuun käytäntöön

³³ Esim. Kemin kesäkäräjät 13.–14.7.1657, VA rr 10: 249; Kruunupyyn talvikäräjät 16.–18.2.1674, VA rr 13: 670(v).

tuntuva. Pohjanmaalla vain parhaimmille reingeille ja karjapiioille annettiin hieman säädettyjä taksoja suurempia pestirahoja.

Edellä käsitellyt pestimaksut ovat koskeneet vähintään ns. keskenkasvuksille maksettuja pestirahoja. Kuten aiemmin on määritelty (s. 57, 72, 86), keskenkasvuiset palvelijat olivat iältään vähintään puolitiessä toista kymmentä. Sitä nuoremmat palvelijat (ns. pikkupalvelijat) pestattiin koko tutkimusalueella huomattavasti pienemmillä summilla kuin heitä vanhemmat varsinaiset vuosipalvelijat. Pikkupiikojen ja -renkien pestamiseen riittivät heidän vanhemmilleen annetut 10–20 äyrin summat.

Sotamiehiksi pestatuille reingeille maksettiin suuria summia. Sotamiesten palkat, jotka *Virrankosken* mukaan ainakin Pohjanmaalla suuresti kohosivat 1600-luvun puolivälin jälkeen, piti maksaa periaatteessa etukäteen yhdellä kertaa.³⁴ Vaikka periaatteesta jouduttiin tinkimään jo siitäkin syystä, ettei sijaisotamiehen hankkineilla ollut käytettävissään yhdellä kertaa vaadittua ehkä parinkin sadan vaskitaalarin suuruista rahamäärää, sotamiesten pestämisessä yhdistyivät pestiraha ja palkka kokonaissummaksi. Siksi yleensä ei voi nimetä mitään tiettyä pestirahaa.³⁵

Sotamiesten huomattavan korkeat palkkaussummat selittyivät ensinnäkin sillä, että miehiä pestattiin pitemmäksi aikaa kuin vain vuodeksi, toisin kuin varsinainen palvelusväki. Lisäksi renkiä, joka oli tehnyt päätöksen sotamieheksi ryhtymisestä, odottivat sotakenttien kuolemanvaarat ja sotilasmajoituspaikkojen kulkutaudit.

³⁴ Virrankoski, Pentti, Suurvaltakauden pohjoispohjalaiset palkkasoturit. – *Studia Historica*. Oulun Historiaseuran julkaisuja I. Oulu 1967, s. 113. Vrt. Jokipii 1959, s. 407; Nygård 1989, s. 151–152.

³⁵ Kun vakinainen sotamiehenpitojärjestelmä luotiin, sotamiehelle piti pääpalkan lisäksi maksaa erityinen pestiraha. Turun ja Porin läänissä vuonna 1694 solmitusta sotamiehenpitosopimuksesta oli aluksi suorastaan unohtunut koko pestirahan maininta. Asian korjasi maaherra Creutz, joka pyysi keväällä 1696 selvitystä pestirahan maksamisesta. Hänen mukaansa läänin alueella on siihen saakka vuodesta 1694 maksettu sotamiehelle yleensä 6 kuparitaalarin pestiraha, joka on sisältynyt vahvistettuun 50 taalarin pääpalkkaan. Kuningas kuitenkin määräsi, että Uudenmaan sopimuksen mukaisesti pestirahan ei tullut kuulua pääpalkkaan. (Lähde: Viljanti 1935, s. 214 sekä sen yhteydessä mainitut viitteet.) Sotamiehenpitosopimuksen mukaan sotamiehen pestämisen yhteydessä noudatettiin siis erilaista käytäntöä, kuin samaan aikaan toteutettu Turun ja Porin läänin palvelusväen pestämis- ja palkkaustaksa edellytti.

Toki syitä, joihin ei tässä lähemmin puututa, oli muitakin, kuten Virrankoski on todennut.³⁶

Sotamiehiksi palkatuille rengeille maksetuista erillisistä pestirahoista on joitain viitteitä. Niitä on pidettävä merkittävinä siksi, ettei pestirahaa yleensä voi erottaa sotamiespalkasta, kuten edellä on huomautettu. Toiseksi renkien osuus sotamiehistä näyttää jääneen melko alhaiseksi.³⁷

Kun renki pestattiin sotamieheksi, hänelle ei ilmeisesti maksettu erillistä pestirahaa ennen Pohjan sota. Päinvastaisesta ei ole ainakaan yksiselitteisiä todisteita. Kun sotamiesten tarve lisääntyi pitkittyneen Pohjan sodan vuosina, rengeille jouduttiin käytännön pakosta maksamaan pestirahan luontoinen etumaksu. Käypä summa näyttää Ala-Satakunnassa olleen 6–15 taalaria.³⁸

Pestirahan osuudesta koko palkkakustannuksista voi tehdä päätelmiä varauksin. Mukaan voidaan ottaa vain ne tapaukset, joista yksiselitteisesti ilmenee se, laskettiinko pestiraha palkanosaksi. Samoin on turvauduttava vain niihin käräjäpöytäkirjoissa esiintyviin tapauksiin, joiden yhteydessä käy esiin selkeästi kokonaispalkan määrä.

Esimerkkiaineisto osoittaa, että 1600-luvulla pestirahan osuus koko palkasta vaihteli tutkimusalueella tuntuvasti enemmän kuin 1700-luvun alkupuoliskolla. Koska samalla voi havaita suurten alueellisten erojen kaventuneen, on pidettävä todistettuna sitä, että lääneittäiset palkkaus- ja pestaaamistaksat, joiden laadinnan taustana oli tietty valtakunnallinen yhteismitallisuus, vaikuttivat pestirahan ja palkan välisen suhteen selkeytymiseen ja jäntevöitymiseen.

Ennen läänitasoisten taksojen laadintaa Pohjanmaa – esimerkkiaineiston perusteella nimenomaan maakunnan laaja pohjoisosa – oli seutua, jolla pestirahan osuus palkasta vaihteli suunnattomasti. Pestiraha käsitti pienimmillään vain viitisen prosenttia palvelijan palkasta, mutta enimmillään osuus oli siihen verrat-

³⁶ Virrankoski 1967, s. 115–127.

³⁷ Esimerkiksi pohjoispohjalaisista vuosina 1640–1700 sotamiehiksi pestatuista renkejä oli enimmillään vain seitsemäsosa (Virrankoski 1967, s. 110).

³⁸ Esim. Euran talvikäräjät 27.–28.3.1701, VA mm 37: 367–369; Laitilan syyskäräjät 11.–13.10.1702, VA mm 39: 10–12.

tuna 10-kertainen. Löytyypä tapauksia, jolloin pestin luontoisena etumaksuna annettiin 3/5 palkasta.³⁹

Vaikka palvelijanpitotapaukset, joiden yhteydessä pestiraha käsitti 50–60 % palkasta, olivat enemmän poikkeuksia kuin tavanomaisia, pestirahan ja palkan yhteyteen on löydettävissä alueellisia eroja. Laajan Pohjois–Pohjanmaan sisälle jäi hyvin erityyppisiä alueita, joilla oli erilainen paikallinen käytäntö. Nimenomaan paikallinen traditio tuntuu määränneen, millaista osuutta palkasta pidettiin sopivana pestirahana. Pestirahan osuus palkasta oli suurin Pohjois–Pohjanmaan syrjäkulmilla, kuten Kainuussa ja Perä–Pohjolassa. Sen sijaan rannikolla ja kaupunkien läheisyydessä noudatettiin – ehkä kaupunkien porvariston suosiman mallin mukaan – käytäntöä, jolloin pestiraha ei ylittänyt neljättä osaa palkasta.⁴⁰

Isonvihan jälkeen yhtenäistaksat toteutuivat Pohjanmaalla hyvin. Sitä ilmensi jo edellä mainittu pestirahasummien aleneminen. Koska palkat eivät merkittävästi muuttuneet, pestisummien pieneneminen vähensi niiden osuutta kokonaispalkoista. Läänitaksa edellytti pestirahana annettavan vain 8–9 % palkasta. Siihen ei tuomiokirjatietojen mukaan päästy, kylläkin suhteellisesti samalle tasolle kuin vertailualueella Satakunnassa. Pääteltäessä on oletettava, etteivät pestaajat olisi työvoimaa saadakseen maksaneet jo ennestään korkeiden pestaamiskustannusten yhteydessä enempää, kuin ilmoittavat kärjäselvitysten mukaan tehneensä.

Ennen kuin Turun ja Porin lääni sai ensimmäisen läänitaksansa, alasatakuntaiset palvelusväen tarvitsijat maksoivat pestirahana 10–40 % kokonaispalkoista. Keskiarvo lienee asettunut 20–25 %:n tuntumaan. Se, että lounaisimmassa osassa maattamme – tässä yhteydessä sisällytettynä siihen Ala–Satakuntakin – pestirahan osuus palkasta oli traditionaalisesti pienempi kuin Pohjois–Pohjanmaalla, jäi jälleenteenä palkkataksoihin: sekä vuoden 1697 taksa että isonvihan jälkeiset taksat

³⁹ Esim. Kemin kesäkäräjät 13.–14.7.1657, VA rr 10: 249.

⁴⁰ Piirre on nähtävissä selvästi Oulun ja Kokkolan ympäristössä sekä heikommin Raahan lähistöllä. Vrt. esim. Oulun ja Hailuodon talvikäräjät 20.–23.2.1699, VA rr 36: 417–418; Kruunupyyn kesäkäräjät 23.8.1667, VA rr 12: 71(v); Kruunupyyn syyskäräjät 30.9.1699, VA rr 36: 111; Saloisten ja Siikajoen syyskäräjät 5.–8.9.1699, VA rr 36: 908–909.

edellyttivät 6–8 %:n pestirahaa palkasta. Osuus jäi siis hieman pienemmäksi kuin Pohjanmaan läänitaksa määräsi.⁴¹

Valtakunnallinen, työvoiman tarjonnan ja kysynnän suhteen muuttumisesta aiheutunut ilmiö oli, että 1600-luvun jälkipuoliskolla palvelusväki alkoi vaatia entistä suuremman osan palkastaan pestirahana. Tuomiokirjoista poimitut tapaukset osoittavat, että maamme ei ainakaan länsi- ja pohjoisosiansa osalta poikennut sanottavasti valtakunnallisesta kehityksestä: palvelusväki vaati 1680-luvun alussa monin paikoin palkastaan pestirahana vähintään neljänneksen, jopa kolmanneksen.⁴² Tilanne vaikutti osaltaan siihen, että kiinteisiin pesti- ja palkkataksoihin pääsemiseen alkoi syntyä enemmän paineita.

Palvelusväen pesti- ja palkkatakset ottivat siis tiukan kannan myös siihen, että pestimaksun osuuden olisi tullut laskea alle kymmenesosaan palkasta. Taksat madalsivat käytännössä Satakunnan – molempien kihlakuntien – palkasta lasketut pestaamiskustannukset 10–20 %:iin. Osa, ehkä viidennes, pestaamisista tapahtui 1700-luvun alkupuolella lähes vallinneiden läänitaksojen mukaan, mutta yleensä renkejä ja piikoja houkuteltiin työhön laittoman suurin pestirahoin. Tunnusomaista oli, että isonvihan jälkeen palvelusväelle maksettiin taksan mukaisiin ohjesummiin nähden kaksinkertaisia pestirahoja.

5.3. Palvelusväen käyttö

5.3.1. Palvelusaika

Pääpaino piikojen ja renkien palvelusajan ja sen eräiden piirteiden raottamisessa kohdistuu vuosipalvelijoihin. Rinnalle on otettava puolivuotisen palvelusajan tarkastelu, koska se säilyi itsepintaisesti vaihtoehtona, mutta edelliseen verrattuna selvästi vähemmän käytettynä.

Tuomiokirja-aineiston perusteella aiemmin (s. 150) osoitettiin, kuinka palveluvaiheeseen sisältyi 1620-luvulta lähtien koko ajan enemmän ongelmakohtia.

⁴¹ Vrt. Kallio 1913, s. 121–122.

⁴² Stiemman III 1733, s. 1905.

Käräjätupaan saakka johtaneet kiistat kohosivatkin 1700-luvulle tultaessa yleisiksi.

Palvelemiseen liittyneet kiistat eivät koskeneet itse palvelusaikaa ja sen määräytymisen epäkohtia. Tunnusomaista oli, että palvelusväki peri palkkaataviaan tai että palkkauksesta ei päästy yksimielisyyteen. Tiedot, joita saadaan tuomiokirjoista palkollisten palvelusajoista, ilmenevät käräjäjuttujen ohessa ikään kuin tapauksen käsittelyä täsmentävinä mainintoina. Niitä saattaa tulla esiin yhtä lailla pestaamiskiistoissa, palkkausriidoissa kuin palvelusväen karkaamisiakin puitaessa.

Keskiaikaisten maanlakien mukaan vuoden tuli jakautua kahdeksi palveluskaudeksi. Rajakohdat sijoituivat helluntaihin ja Martin päivään (vrt. s. 63). Ensimmäinen varsinainen palkollisasetus muutti Ruotsin valtakunnassa 1660-luvulta lähtien virallista käytäntöä siten, että ainoaksi lailliseksi palvelusajaksi vahvistettiin vuosi, joka alkoi syyskuun lopulta mikkelistä. Määräys toistettiin myöhemmissä asetuksissa ja otettiin mukaan myös vuoden 1734 lakiin. Palveluskausien taitteeseen sijoittui palkollisten vapaaviikko, jonka nimensä mukaan tuli kestää korkeintaan 7 päivää.⁴³

Kuinka palkollisten palvelusaika käytännössä järjestyi? Vaikuttiko vuoden 1664 asetuksen julkaisemisesta lähtien vuosisopimusta vaatinut virallinen palkollispolitiikka palvelusajan muotoutumiseen? Mielenkiintoisten kysymysten tueksi tarvitaan tuomiokirjoista löytyvää todistusaineistoa. Niinpä seuraavaan taulukkoon on otettu alasatakuntalaisista ja pohjoispohjalaisista tuomiokirjoista löytyviä palvelusväen pitoon liittyviä tapauksia, joiden yhteydestä selkeästi ilmenee palvelussitoumuksen pituus. Tapaukset, joissa palveluskausi on ilmoitettu kestäneen useamman kuin yhden tasavuoden, on käsitetty palvelusväenpitotapauksiksi, joissa on käytetty vuosisopimusta. Sellaisissa tapauksissa on itse asiassa kysymys useista peräkkäisistä vuosisopimuksista, mutta ne on kirjattu taulukkoon yhdeksi vuosipestiksi. Menettely on ollut perusteltua, koska käräjäasioista, joiden mukaan palvelijalla on ollut vuotta lyhytaikaisempi palvelussuhde, ei useinkaan ilmene,

⁴³ Maunu Eerikinpojan maanlaki, Rakennuskaaren XIV luku, § 2; Kuningas Kristofferin maanlaki, Rakennuskaaren XV luku, § 4; Sweriges Rikes Lag 1734, Kauppa-kaaren XIV luku, § 2; Stierman III 1753, s. 243. Vaikka vapaapäivien määrä oli yksiselitteisesti rajoitettu, ilmeni niiden käytössä alueellisia eroja. Ainakin 1700-luvun jälkipuoliskon tietojen mukaan osa palvelusväestä saattoi viettää palveluskausiensa välillä sukulaistensa luona pitkiäkin vapaajaksoja (Kallio 1913, s. 174).

onko lyhytaikainen työsuhde jatkunut heti ensimmäisen päätyttyä tahi myöhemminkään ja minkä mittaiseksi uusi palvelussuhde on sovittu.

TAULUKKO 23. Palkollisten palvelussopimuksen pituus Ala-Satakunnassa ja Pohjois-Pohjanmaalla v. 1620–1739⁴⁴

Palvelus- sopimuksen pituus	v. 1620– 1663		v. 1664– 1699		v. 1700– 1739		Yhteensä	
	Tapauksia (kpl)	(%)	Tapauksia (kpl)	(%)	Tapauksia (kpl)	(%)	Tapauksia (kpl)	(%)
Kesä	1	4	2	2	1	2	4	2
Puoli vuotta	3	10	5	5	5	7	13	6
Vuosi	24	86	96	93	64	91	184	92
Yhteensä	28	100%	103	100%	70	100%	201	100%

Tutkimusalueella solmittiin koko ajan pääsääntöisesti vuosisopimuksia. Niiden osuus oli 6/7 kaikista sopimuksista jo ennen ensimmäisen palkollisasetuksen julkaisemista. Tuolloin palvelu järjestyi puolen vuoden mittaisina jaksoina suunnilleen joka kymmenes kerta. Kun vuoden 1664 asetus kielsi puolivuotisopimusten teon, niiden osuus putosi entisestäänkin suhteellisen vähäisestä määrästä puoleen. Koska vuosisopimuksia solmittiin 7 % runsaammin kuin tutkitulla aikaisemmalla ajanjaksolla, on ilmeistä, että palkollisasetuksella oli jonkin verran vaikutusta. Koska 1700-luvun puolella vuosisopimusten suosiminen pysähtyi ja jopa hieman taantui, palkollisasetusten määräyksen noudattaminen väljähtyi. Sitkeästi osa palvelussopimuksista tehtiin vallinneen käytännön ja kulloistenkin olojen vaikutuksesta vuotta lyhyemmiksi.

Kesäpalvelijoiden käyttö oli koko ajan satunnaista. Palkollisasetukset katsoivat sitä karsaasti, ja vuoden 1664 asetuksen vaikutuksesta kesärenkien ja -piikojen pestäminen kävi entistä vaikeammaksi. Huomautettakoon, että taulukossa

⁴⁴ Ala-Satakunnan ja Vehmaan tuomiokuntien käräjäpöytäkirjat v. 1620–1739, VA kk 7–15, mm 1–68, nn 7–16; Pohjois-Pohjanmaan tuomiokunnan käräjäpöytäkirjat v. 1626–1739, VA qq 1–3, rr 3–69.

mainituista puolivuotissopimuksista eräät saattoivat olla varsinaisesti kesäajaksi solmittuja, joten palvelusvuoden jälkipuoliskoksi ajoittuneen puolivuotisen palvelusajan ja kesäpalveluksen ero oli häilyvä.

Ala-Satakunnan ja Pohjois-Pohjanmaan kesken ei vallinnut sanottavaa eroa palkollisten palvelusajoissa. Kun sen sijaan verrataan 1700-luvun kolmen ensimmäisen vuosikymmenen aikaista yläsatakuntalaista käytäntöä edellä mainittujen alueiden käytäntöön, osoittautuu, että Ylä-Satakunnasta tunnetuista suunnilleen sadasta palvelusaikasopimuksista vain 80 % oli tehty laillisiksi vuosisopimuksiksi. Loput olivat puolivuotis- tai kesäsopimuksia, kumpiakin suunnilleen 10 % kaikista sopimuksista.⁴⁵

Yläsatakuntalaista palvelusväenpitoa näyttää siis perinteisesti hallinneen suhteellisesti lyhyemmät palvelusajat kuin maakunnan rintamailla tai toisaalta Pohjois-Pohjanmaalla. Kysymyksessä olivat osin paikalliset erot, mutta ilmiölle täytyi olla syvälliset, taloudellispohjaiset selityksensä. Lyhytaikaisten sopimusten suhteellisen runsas määrä ei voinut olla sattumanvaraista, vaan alueelta täytyi löytyä käytännön jatkumista suosineita tekijöitä. Sellainen oli voimakas kaskitalous, joka tarvitsi nimenomaan kesäajaksi runsaasti työvoimaa. Lisäksi osa kesäpiikojen ja -renkien ajasta kului kaukaisilla kaskiahoilla ja niiden ympärysmetsissä vaelleen karjan paimentamiseen. Karjasta huolehtiminen kuvastui siinäkin, että tuomiokirjatietojen mukaan Ylä-Satakuntaan oli juurtunut hyvin tavalliseksi varta vasten pestattujen paimenten käyttö. Nämä paimensivat joko kukin yhden talon karjaa tai huolehtivat kerrallaan usean talon eläimistä.⁴⁶

Esivalta pyrki sitomaan palvelusväen vuosisopimukseen, jotta se pystyisi paremmin estämään väen irtolaistumista, johon palveluskausien vaihde saattoi houkuttaa. Kuten aiemmin on huomautettu (s. 156–158), palvelusväen tarvitsijatkaan eivät pitäneet kiirettä sopimusten solmimisessa. Nimenomaan elonkorjuun, mutta lopullisesti ainakin vihoviimeisten syystöiden jälkeen, syntyi maataloudessa työvuoden hiljaisiin vaihe.

Isäntätalouksien kannalta vuosipalvelijoiden käyttö ei ollut suotavaa, jos jatkuvaa työapua ei tarvittu. Silloin oli mielekästä turvautua puolivuotissopimukseen, jotka

⁴⁵ Ylä-Satakunnan tuomiokunnan käräjäpöytäkirjat v. 1700–1749, VA nn 17–61.

⁴⁶ Vrt. Jokipii 1974, s. 222–226.

ajoittuivat pitkälti kesäaikaan. Rinnalla käytettiin varsinaisten kesärenkien ja -piikojen hankkimista. Jos ei tarvittu työvoimaa muulloin kuin heinä- tai elonkorjuun aikaan, oli mahdollista yrittää tyytyä päiväläisiin. Heidän varaansa ei kuitenkaan uskallettu heittäytyä, koska tilapäistä työvoimaa oli aina epävarmempaa saada ja tärkeinä sadonkorjuuaikoina työvoimatta jääminen oli kohtalokasta. Vaikka tilapäistyövoimaa hankittaessa vältettiin vakituisen palvelusväen mukanaan tuomat ylläpitokustannukset, saattoivat tilapäistyövoiman hankintaan liittyneet epävarmuustekijät yhdessä päiväläisten palkkausnäkökohtien kanssa kääntää kannattavuuden varsinaisen palvelijan eduksi. Mainittakoon, etteivät ensimmäiset palkollisasetukset suinkaan enää kieltäneet päiväläisten käyttöä, toisin kuin vuonna 1540 annettu määräys (vrt. s. 69).

Vuosisopimusten ansiosta vuosittain järjestyi siis vain yksi laillinen viikko, jolloin palvelusväki ei ollut sidoksissa työntekoon. Vapajakson käytössä lienee ilmennyt alueellisia eroja, kuten edellä on huomautettu (sivun 169 viite 43). Vaikka pestuuajankohta, joka siis useimmiten ajoittui syyspuolelle, vaihteli huomattavasti, palvelusväen muutto ja siihen kytkeytyneet vapaapäivät sijoittuivat kiinteähkösti marraskuun alkuun Martin päivään. Sitä tukevat useat tiedot.⁴⁷ Toinen tunnettu ajankohta oli joulun tienoo.⁴⁸

Kun palkollislainsäädäntö alkoi painottaa yksiselitteisesti mikkeliä ainoana laillisena muuttoajankohtana, ratkaisu tyydytti palvelusväkeä tarvinneita talonpoikia paremmin kuin pestausajankohdan aikaistamispyrkimykset. Syyskuun lopulla sadonkorjuutyöt oli yleensä jo saatu päätökseen. Käytännössä muutto tapahtui joustavasti mikkelin ja Martin päivän välillä silloin, kun määräysten mukaista vuosisopimusta yritettiin noudattaa. Muuttoajankohtaan vaikutti paitsi paikallinen

⁴⁷ Päätelmää tukevat kärjäpöytäkirjat viittamatta tässä yhteydessä yksityisiin esimerkkeihin. Martin päivä mainitaan yleisesti käytettynä muuttopäivänä ainakin lounaissuomalaisissa rahvaanvalituksissa: esim. RVA, Halikon kihlakunnan rahvaanvalitus 5.5.1668, § 7; Halikon ja Piikkiön kihlakuntien valitus vuodelta 1672 (ajoittuu touko- tai kesäkuulle, tarkempi päiväys puuttuu), § 1, 3. Vrt. Ala-Satakuntaan: Lehtinen 1967, s. 124; Nygård 1989, s. 100.

⁴⁸ Esim. Loimaan kesäkäräjät 13.–14.5.1636, VA mm 4: 97(v); Oulun syyskäräjät 18.–19.11.1678, VA rr 15: 254; vrt. Nygård 1989, s. 100–101 sekä sivun 101 yhteydessä olevat lähdeviitteet.

tapa, myös kulloistenkin vuosien kasvu- ja sääolojen mukainen maataloustöiden päättymisajankohta.⁴⁹

Muuttoajankohtakysymykset hiersivät palkollistenpidossa pitkin 1600-lukua. Vuoden 1686 palkollissäädöksiä laadittaessa Suomen talonpoikaisedustajat esittivät, että muuttopäivä asetettaisiin pyhänmiestenpäivään eli marraskuun alkuun.⁵⁰ Toivomus ei saanut virallista vahvistusta, mikä ei kuitenkaan estänyt käytännössä laillista aikaa myöhäisempää muuttoa. Mainittakoon, että vasta vuonna 1816 Suomessa palkollisten muuttopäivä siirrettiin virallisesti marraskuun ensimmäiseen päivään. Toimenpiteen yhteydessä vapaavuorokausien määrä kaksinkertaistui ja vapaaviikko eli runtuviikko venyi siten kaksiviikkoiseksi.⁵¹

5.3.2. Palkka

5.3.2.1. Palkkausongelmat palvelusväenpidon kiistakysymyksenä

Palvelusväen palkan määrään ja sen maksamiseen liittyvät työntekijän ja isäntäväen kiistakysymykset säilyivät koko 1600-luvun ja seuraavan vuosisadan alkupuoliskonkin keskeisimpinä palvelusväenpidon pulmakohtina. Päätelmään on tultava, jos lähteinä käytettyjen kärjäpöytäkirjojen tapausten katsotaan ilmentävän palvelusväenpidon todellisuutta. Vaikka käräjille saakka viedyt kiistat eivät kokonaan täyttäisi mainittua ehtoa, kuva, jonka mukaan palvelusväen palkkauskysymykset tuottivat palvelusväkityövoiman käytössä useimmiten erimielisyyttä, ei muuttuisi.

Palkkauskysymysten tärkeys korostaa palvelusväenpidon taloudellista luonnetta. Kun asiaa tarkastellaan palkkaajan kannalta, lähdeaineisto tukee käsitystä, jonka mukaan palvelijoille maksettiin palkkaa niin vähän kuin mahdollista. Jos palvelijana oli sukulainen, saatettiin suorastaan esittää, ettei tälle kuulunut maksaa erityistä palkkaa, vaikka sukulaisuus ei muuttanut palvelijan asemaa.

⁴⁹ Vrt. SRA, Halikon kihlakunnan rahvaanvalitus vuodelta 1672, § 1.

⁵⁰ Kallio 1913, s. 85.

⁵¹ Vrt. Vuorela, Toivo, Suomalainen kansankulttuuri. Kolmas painos. Porvoo 1983, s. 658; Vilkuna, Kustaa, Vuotuinen ajantieto. Kahdestoista painos. Keuruu 1985, s. 271–272.

Kun isäntäväki pyrki – lain ja asetusten sallimissa rajoissa – mahdollisimman halpaan työvoimaan, palvelusväkikään ei pitänyt itseään joukkona, jolle palkollisenaolo oli vain elämänmuoto, josta ei tullut yrittää saada niin suurta taloudellista hyötyä kuin suinkin. Palvelusväki alkoi 1600-luvun viimeisiltä vuosikymmeniltä lähtien yhä voimakkaammin vaatia korkeampia palkkoja. Vaatimukset eivät olleet millään lailla kollektiivisia, vaan yksityisten palvelijoiden käyttäytymistä, jota leimasi spontaanisuus: pestautumispäätös saattoi syntyä hetkessä, samoin ahneus päällekkäisen pestin ottamiseen. Karkaaminenkin lienee ollut enemmän tilapäisestä mielialojhteesta tehty kuin pitkän harkinnan tulos.

Kun palvelusväen käyttäytyminen oli pitkälti spontaania toimintaa, yhteisö ja isäntäväet sen osana toimivat vakaammin. Olihan itse 1600- ja 1700-luvun yhteiskunta kato- ja sota-aikojen vaihteluista huolimatta stabiili, maaseudusta ja sen elinkeinoelämästä puhumattakaan. Koko palvelusväenpito ilmentymiseen (esimerkiksi palveluspakkoineen ja muuttorajoituksineen) perustui juuri olojen vakauteen. Niiden muuttuminen vaikutti palvelusväenpitoonkin, kuten 1800-luvun lopulla tapahtui.

Elinkeinonharjoittamisen ja koko elämäntavan stabiiliuden taustaa vasten palvelusväen kohoava palkkataso oli työvoimaa tarvinneiden kannalta seikka, johon huomio kiintyi. Vaikka käräjöpöytäkirja-aineisto yksiselitteisesti tukee – muiden todisteiden ohella – palkkatason nousua, on kuitenkin kysyttävä, kuvastivatko käräjillä käsiteltyjen kiistakysymysten yhteydessä ilmoitetut palvelusväen palkat todellista keskimääräistä palkkatasoa. Lähteistö antanee vähintään tyydyttävän kuvan, koska yhtäältä palvelusväki haki palkkasaataviaan, toisaalta isäntäväki yritti saada karannutta palvelijaa maksamaan takaisin sovittu vuosipalkka. Koska molemmat osapuolet saivat mahdollisuuden esittää käsityksensä palkkamääristä ja koska osapuolten pyrkimykset palkan koon tahallisesta liu'uttamisesta puoleen tai toiseen olivat aina vastakkaiset, esiin lienee saatu kutakuinkin todellinen palkkataso. Mahdollista luonnollisesti oli, että palvelijalle maksettiin ylimääräistä palkkaa. Sen todennäköisyys tai ainakin suuruus kuitenkin minimoitui käräjillä puitujen tapausten yhteydessä juuri edellä mainitusta syystä.

Käräjille viedyt palvelusväenpitoon liittyneet kiistat olivat sikäli poikkeustapauksia, että suurin osa palvelusväenpidosta järjestyi annettuja ohjeita ja määräyksiä noudattamalla. Noudattamisen ei tarvinnut olla pikkutarkkaa, mutta ainakin sellaista, ettei syntynyt käräjätupaan saakka johtaneita riitoja. Siksi voidaan

väittää, että käräjillä käsitellyt palvelusväen palkkausasiat ja muutkin palvelusväenpitoon kytkeytyneet laiminlyönnit kertovat joko isäntäväen tai palvelijoiden tai molempien tietynlaisesta tarkasta ellei suorastaan ahneesta asenteesta ja käyttäytymisestä. Osin käräjäkiistat kuvaavat välinpitämättömyyttä: isäntäväki ei katsonut välttämättömäksi maksaa puuttuvaa palkanosaa muitta mutkitta tai palvelija ei viitsinyt heti palauttaa pestirahaansa, vaikka hän ei aikonut tulla palvelukseen.

Tuomiokirja-aineisto ei tue käsitystä, että joidenkin palvelijoiden tie vei käräjätupaan toisia useammin yleensä palvelusväenpitoon liittyvissä kiistoissa, saati erityisesti palkkausriidoissa. Ei voi siis osoittaa, että palvelusväestä olisi ollut selkeästi tietty osa sellaista, joka toistuvasti rettelöi isäntäväkensä kanssa. Havainto todistaa sitä, mitä edellä on väitetty palvelusväen spontaanista käyttäytymisestä: tilaisuuden tullen kuka tahansa saattoi syyllistyä epärehellisen tai suorastaan laittoman taloudellisen hyödyn hankkimiseen. Vaikka tässä työssä ei paneuduta palvelus- ja isäntäväen suhteisiin, vaikuttaa siltä, että osa kummastakin oli sellaista, joka tuli aina huonosti toimeen toistensa kanssa. Eräät isäntäväet saattoivat kohdella palvelusväkeään lähes jatkuvasti tai ainakin aika ajoin huonosti, osa palvelijoista tuntuu puolestaan olleen toisia halukkaampia karkailemaan.⁵²

Palkkaukseen liittynyt riitely ei ollut tavallista pelkästään 1600- ja 1700-luvulla. Ala-Satakunnasta 1500-luvun puolimaista säilyneet tuomiokirjat osoittavat, että palvelusväkeä koskeneista riita- ja rikosasioista puolet sisälsivät palkkauserimielisyyksien ratkomista.⁵³ Niiden osuus pelkistä palvelusväen pidon taloudellisista kiistoista oli 1600-luvun alkupuoliskolla runsas neljännes. Osuus kohosi vuosisadan lopulle tullessa lähes kolmannekseen. Palkkauskiistat lisääntyivät suhteellisesti eniten seuraavallakin vuosisadalla, ja ne kattoivat 1700-luvun alkupuoliskolla yli 45 % kihlakunnankäräjillä selvitellyistä palvelusväenpitoon sisältyneistä taloudellisista erimielisyyksistä (vrt. s. 150).

⁵² Esim. Ulvilan talvikäräjät 8.–9.12.1643, VA mm 5: 385; Ulvilan kesäkäräjät 27.4.1646, VA mm 6: 139. Vrt. Nygård 1989, s. 109–119.

⁵³ Ala-Satakunnan tuomiokirja 1550–1552. – Suomen vanhimmat tuomiokirjat II. Helsinki 1964, passim. Tuomiokirja sisältää puolitiehen kolmattakymmentä palvelusväkeä koskevaa riita- ja rikosasiaa, joista palkkausta käsitellään 12 tapauksessa. Loput koskivat lähinnä väkivallan käyttöä.

Palkkauskiistoja oli kahdenlaisia. Pääosa – neljä viidestä – aiheutui siitä, että isäntäväki viivytteli palvelijalle kuuluneiden palkanosien maksamista. Loput olivat lähinnä tapauksia, joissa osapuolet eivät olleet päässeet yksimielisyyteen palkan määrästä ja/tai sen maksutavasta.

Sekä palkkasaatavien perintä että käräjätupaan johtaneet palkan määrän ja maksutavan vuoksi leimahtaneet kiistat lisääntyivät sekä absoluuttisesti että suhteellisesti 1680- ja 1690-luvulta lähtien. Isäntäväki pidätteli palvelijoilleen kuuluvien palkanosien maksamista entistä enemmän Pohjois-Pohjanmaalla jo 1670-luvulla, mikä osoittanee sikäläisen palkkatason nopeampaa nousua verrattuna toiseen 1600-luvun tutkimusalueeseen, Ala-Satakuntaan. Vaikka Turun ja Porin lääni sai jo 1690-luvun lopulla kiinteät palkkataksansa, saatavien perintä ei vähentynyt. Taksat eivät siis nopeuttaneet kaikkien palkanosien maksamista.

Toinen, 1600-luvun kahden viimeisen vuosikymmenen palkkasaatavien lisääntymistä akuutimpi tilanne, syntyi heti isonvihan jälkeisinä vuosina. Miehitysaikana lamaantunut oikeudenhoito pääsi taas käyntiin, ja 1720-luvun alussa palvelijat hakivat kosolti joko omia tai sukulaistensa palkkasaatavia vuosien, jopa vuosikymmenten takaa.

Palkkarästejä saatettiin hakea jo ennen 1700-luvun alun poikkeusoloja pitkältikin ajalta. *Nygård* pitää merkillisenä laintulkintana sitä, että vuonna 1690 eräs kainuulainen renki ei saanut taalariakaan kymmenvuotisesta palveluksestaan, koska ei oikeuden mukaan ollut aiemminkaan mitään vaatinut. Tulokseltaan yhtä epäonnistunut saatavien perintäyritys tunnetaan vuodelta 1699 Virolahdelta.⁵⁴

Pitkäaikaisten saatavien myöhään virinnyt hakeminen ei kuitenkaan välttämättä päättynyt palvelijan kannalta huonosti. Esimerkiksi Kemin seudulta tunnetaan vuodelta 1708 tapaus, jolloin kymmenen vuoden maksamattomasta renginpalkasta osapuolet pääsivät sopimukseen: Matti Tuomaanpoika Penttilä lupasi maksaa rengilleen Niilo Erkinpoika Knihtilälle heti 40 kuparitaalaria ja loput (mainittamattoman summan) kahden vuoden kuluessa.⁵⁵ Näyttää siis siltä, että jos palvelija ponnekkaasti piti puoliaan ja jos isäntäväki oli hänen vaatimuksilleen hyväntahtoinen, yksimielisyyteen voitiin päästä. Sen sijaan erään huittislaisen

⁵⁴ Sotkamon talvikäräjät 3.–5.2.1690, VA n 27: 155; *Nygård* 1989, s. 126–127.

⁵⁵ Kemin talvikäräjät 6.–7.3.1708, VA n 45: 589.

lesken pyrkimys saada peräti kolmen vuosikymmenen takaisia miesvainajansa palkkarästejä on luokiteltava toivottomaksi yritykseksi.⁵⁶

Vaikka isonvihan jälkeen palkolliset ja heidän jälkeläisensä joukoin onnistuivat saamaan palkollisia aikoinaan pitäneiltä useankin vuoden takaisia palkkasaatavia, syyllistettiin yliampumisiin. Sellaisena voidaan pitää erään loimaalaisen rakuunan vaatimusta saada paikalliselta kappalaisenleskeltä 17 vuoden ajalta renginpalkkaa. Osoittautui näet, että niinä vuosina, joita palkkavaatimukset koskivat, mies oli ollut vasta lapsi.⁵⁷

Varsinaisten palkkauskiihostojen lisäksi pestamistapahtumaan sisältyi näkökohtia, jotka sivusivat palkkausta. Sellaista pestirahan ottanutta, joka ei määräaikaan mennessä saapunut työhön, odotti pestirahan takaisin maksamisen lisäksi ankara rangaistus, vuosipalkan menetys. Jos palvelija syyllistyi suorastaan kahden yhtäaikaisen pestin ottamiseen, hänet velvoitettiin saapumaan ensimmäisenä pestirahat antaneen palvelukseen sekä menettämään vahinkoa kärsimään joutu-neelle toiselle pestajaalle vuosipalkkansa.⁵⁸

Talonpoikien valittaessa työvoiman kalleutta mukana oli aimo annos dramatisointia. Kuitenkaan ei voi kiistää, ettei palvelusväen palkkaus olisi 1600-luvun aikana ollut nousevaa. Jos ei ollut todistettavissa palvelusväen keskinäistä sopimusta, jonka avulla palkkausta yhteistuumiin pumpattiin ylöspäin, palvelusväkeä pestaneetkaan eivät harjoittaneet päinvastaisen suuntaista yhteistoimintaa. Varmin tae saada oman perheen ulkopuolista työvoimaa oli maksaa enemmän palkkaa kuin naapuri. Siten palvelusväkeä käyttäneet osaltaan toiminnallaan kohottivat palkkatasoa. Menettely ruokki päällekkäispestaantumista sekä sitä, etteivät palvelijat malttaneet pysyä työssä palvelussuhteen loppuun asti, vaan karkailivat saadakseen seuraavaksi palvelusajaksi taloudellisesti mahdollisimman hyvän sopimuksen.⁵⁹

⁵⁶ Huittisten ja Punkalaitumen syyskäräjät 25.–29.10.1709, VA nn 28: 1162.

⁵⁷ Loimaan kesäkäräjät 25.–27.6.1724, VA nn 33: 297–297(v).

⁵⁸ Sweriges Rikes Lag 1734, Kauppakaaren XIV luku, § 3.

⁵⁹ SRA, Halikon kihlakunnan rahvaanvalitus (ilmeisesti vuodelta 1660, tarkka ajankohta puuttuu), § 3; vrt. Lindeqvist 1910, s. 10–15.

5.3.2.2. Miespalvelijoiden palkkaus

Keskiaikaisiin maanlakeihin ei sisällytetty mitään mainintaa palvelusväen palkan määrästä, kuten ei vuoden 1734 lakiinkaan. Silti jo vuonna 1540 annettiin kuninkaallinen säädös, jonka mukaan rengille ei saanut kukaan talonpoika, rälssimies tai pappi antaa enempää vuosipalkkaa kuin 5 hopeamarkkaa.⁶⁰ Koko valtakuntaa koskeva renginpalkka oli nimenomaan yläraja. Sitä osoittaa muun muassa se, ettei asetettua määrää maassamme lähennelly. Ala-Satakunnasta 1550-luvun alusta peräisin olevien tuomiokirjatietojen mukaan sikäläisten renkien vuosipalkat jäivät 1 ja 3 markan välille.⁶¹

Seuraavat palvelusväen palkkoja koskevat määräykset annettiin läänitaksoina, kuten aiemmin on ollut puhetta. Turun ja Porin lääniä koskeva vuoden 1697 taksa määritteli täysikasvuisen rengin kokonaispalkan saaristossa 24 ja sisämaassa 21 kuparitaalariksi. Keskenkasvuinen renki ansaitsi puolestaan joko 18 tai 15 taalaria. Varsinainen rahapalkka käsitti suunnilleen puolet kokonaispalkasta. Osa palkasta koostui vaatteista tai niiden raaka-aineista. Erät voitiin myös korvata rahalla. Niin renkien kuin piikojenkin vaatepalkat koostuivat kahdesta kenkäparista, sukkavilloista, kahdesta paidasta ja tarvittavasta käsinemäärästä. Mainittakoon, että täysikasvuisten renkien kenkäparit arvioitiin sisämaan taksan mukaan yhteensä 3 1/2 taalarin arvoiseksi, sukkavillat 3/4 taalarin, paidat yhteensä 3 taalarin ja käsineet 1 taalarin 4 äyrin arvoiseksi. Vaatekappaleiden osuus kokonaispalkasta oli taksojen mukaan suunnilleen 40 %. Kokonaispalkkaan laskettiin kuuluvan lisäksi pestiraha sekä henkiraha. Viimeksi mainittu oli kaikilla palvelijoilla 1 taalarin 4 äyrin kokoinen.⁶²

Vuoden 1697 palkkaustaksa määräsi, että palvelijoiden henkiraha tuli maksaa heidän palkoistaan. Sama ajatus sisältyi myöhempiinkin palkkauksesta annettuihin säädöksiin. Palvelusväestä maksetun suostuntaveronkin kanssa, joka oli suunnil-

⁶⁰ Konung Gustaf den förstes registratur XIII, s. 2.

⁶¹ Ala-Satakunnan tuomiokirja 1550–1552, s. 17, 90, 163 ja 220. Kysymyksessä on neljä varmaa vuosipalkkatietoa, jotka löytyvät lähdejulkaisun em. sivuilta. Tiedot ovat seuraavilta käräjiltä: Köyliön käräjät 29.7.1550 (vuosipalkka 2 mk); Loimaan käräjät 24.4.1551 (renginpalkka 11 vuodelta 10 mk); Kokemäen käräjät 6.2.1552 (vuosipalkka 3 mk) ja Huittisten käräjät 6.12.1552 (vuosipalkka 2 mk).

⁶² SRA, Turun ja Porin läänille 10.3.1697 annettu palvelusväen palkkaustaksa.

leen kaksi–kolme kertaa henkirahaa raskaampi, meneteltiin samalla tapaa. Käytännössä ei saavutettu säädösten hengen mukaista yhtenäismenettelyä. Siitä on osoituksena vuoden 1739 palkollisasetukseen otettu huomautus, jonka mukaan isäntäväen ja palvelijoiden oli keskenään sovittava, maksettiinko mainitut verot palvelijan palkasta. Isäntävälle jäi silti kiistaton oikeus maksaa palvelijaansa koskevat verot hänen palkastaan, ellei muuhun ratkaisuun tultu.⁶³

Vuosien 1723 ja 1739 läänitaksat korottivat suunnilleen neljänneksen Turun ja Porin läänien renkien palkkatasoa. Palkkojen kohoaminen oli kuitenkin vain nimellistä, jos palkka maksettiin pääasiassa rahana eikä vaatteina tai muina tavaroina, sillä kuparirahan arvo aleni koko ajan. Läänitaksojen mukaan täysikasvuinen renki sai isonvihan jälkeen vuosipalkkanaan 30 taalaria, johon oli vielä laskettava 2 taalarin pestiraha. Keskenkasvuisen rengin palkka oli kohonnut 24 taalariin (pestiraha 1 1/2 taalaria). Pohjanmaan miespalkollisten palkat jäivät läänitaksojen mukaan noin kolmanneksen matalammiksi kuin Lounais–Suomessa. Aikuisen rengin palkka koostui 22 taalarista ja 1 taalarin 28 äyriä pestirahasta; vastaavat summat olivat keskenkasvuisilla rengeillä 16 taalaria ja 1 1/2 taalaria.⁶⁴

Palkkatasoa, joka vahvistettiin läänitaksoin, ei liene ajateltu lääneittäisen palvelusväen kysynnän ja tarjonnan mittariksi. Taksat laadittiin selkeästi palvelusväen tarvitsijoiden edun mukaisiksi – sitähan osoitti jo pyrkimys kiinteisiin yhtenäispalkkoihin. Paikalliset, tavallisesti käytetyt, palkkausratkaisutkaan tuskin vaikuttivat siihen, mille tasolle palkat asetettiin. Koska palkat sisälsivät huomattavan paljon vaateparsia ja kenkiä tai ainakin niiden tarveaineita, on syytä olettaa, että vuotuispalkat pyrittiin asettamaan sellaisiksi, että niiden avulla palvelija pystyi kohtuullisesti vaatettamaan itsensä. Näkemys saa tukea siitä, että 1700-luvun loppupuolen palvelusväen palkkaustasoa säädeltäessä mainittua näkökohtaa pidettiin voimakkaasti silmällä.⁶⁵ Kankaiden ja villojen palkaksi antamisella lienee

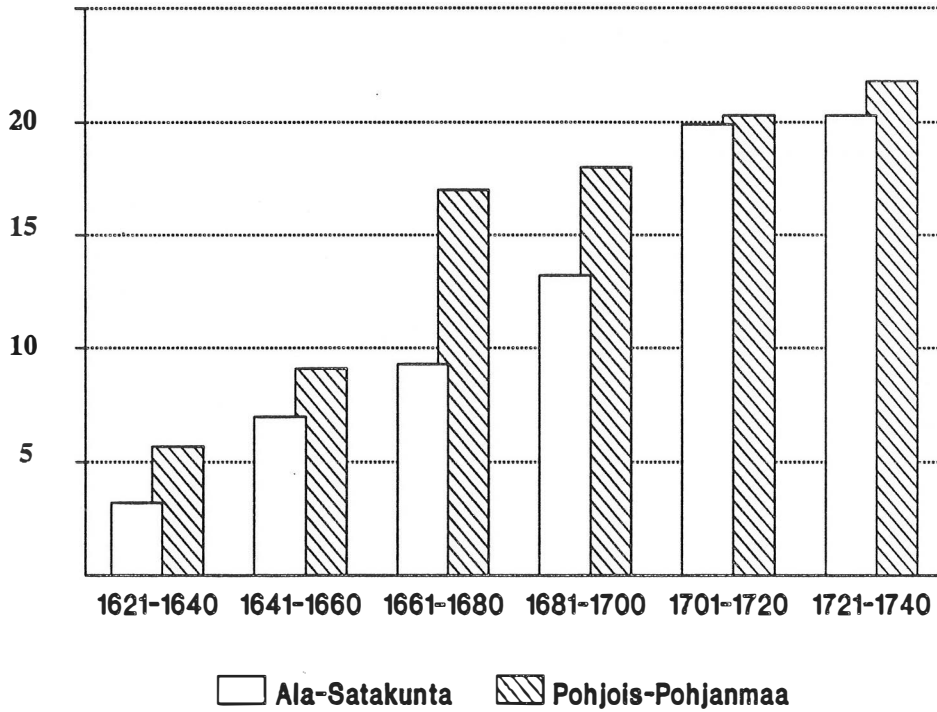
⁶³ Modée II, s. 1590–1591.

⁶⁴ Kallio 1913, s. 122.

⁶⁵ Vrt. Kallio 1913, s. 135.

KUVIO 6. Ala-Satakunnan ja Pohjois-Pohjanmaan renkien keskipalkat 1600-luvulla ja 1700-luvun alkupuolella

Kuparitaalaria

Lähde: Ala-Satakunnan ja Vehmaan tuomiokuntien käräjäpöytäkirjat v. 1620-1740, VA kk 7-15, mm 1-69, nn 7-16; Pohjois-Pohjanmaan tuomiokunnan käräjäpöytäkirjat v. 1626-1740, VA qq 1-3, rr 3-70, tt 1-3.

Rahayksiköiden keskinäisen arvon kehityksen osalta tässä yhteydessä – kuten erikseen viittaamatta myöhemminkin – on tukeuduttu lähinnä seuraavaan teokseen: Lagerqvist, Lars, O. – Nathorst-Böös, Ernst, Vad kostade det? Priser och löner från medeltid till våra dagar. Borås 1985.

suorastaan tähdätty siihen, että palvelija – ainakin piika – itse puhdetöinänsä valmisti vaatteensa.⁶⁶

Kuvion 6 mukaan tutkimusalueen renginpalkat kohosivat koko ajan. Nimellispalkat, jollaisia kuvion palkkamäärät ovat, nousivat Ala-Satakunnassa 1620- ja 1630-luvun tasolta (3 1/3 kuparitaalarista) seuraavan sadan vuoden aikana yli kuusinkertaiseksi. Nousu eteni tasaisehkoisesti, joskin suurimmat hyppäykset koettiin 1600-luvun lopussa ja seuraavan vuosisadan alun työvoimapulan aikana.⁶⁷

Toisen tutkitun alueen, Pohjois-Pohjanmaan, renginpalkat kehittyivät samaan suuntaan kuin Ala-Satakunnan. Koska pohjoispohjalaisten lähtöpalkat olivat selkeästi korkeammat kuin satakuntalaisten ja koska 1700-luvulla palkkatasot lähentelivät toisiaan, Pohjanmaan renkien nimellispalkkojen nousu jäi alle nelinkertaiseksi. Toinen tunnusomainen piirre oli, että Pohjois-Pohjanmaalla miespalvelijoille maksettiin aina parempia palkkoja kuin Ala-Satakunnassa.⁶⁸

Mainittakoon, että yläsatakuntalaiset renginpalkat, joiden kehitystä on tuomiokirjojen avulla tutkittu 1700-luvun puolelta, olivat Pohjan sodan ja isonvihaan aikaan suunnilleen 20 taalarin kokoisia. Myöhemmin palkat kohosivat 23 1/2 taalariin.⁶⁹ Satakunnan pohjoisosien renkityövoiman palkkaus muodostui siten hieman korkeammaksi kuin maakunnan etelä- ja lounaisosien ja jopa Pohjois-Pohjanmaan.

Pohjanmaan palkat eivät nousseet yhtä tasaisen profiilin mukaan kuin Satakunnan, vaan suurin hyppäys ajoittui jo 1600-luvun puoliväliin ja heti sen jälkeen. Palkkaus kohosi enää 1670-luvun jälkeen verkkaisesti. Pohjois-Pohjanmaan renkien verraten aikainen palkkatason nousu aiheutui ilmeisesti kolmesta syystä.

⁶⁶ Päätelmään on tullut Jutikkala 1740-luvulta Längelmäveden – Kangasalan suunnalta löytämiensä tuomiokirjatietojen perusteella (Jutikkala 1949a, s. 287).

⁶⁷ Yleissilmäys lounaissuomalaiseen palkkatasoon: Nygård 1989, s. 130–134.

⁶⁸ Yleissilmäys Pohjanmaan palkkoihin: Nygård 1989, s. 134–137.

⁶⁹ Ylä-Satakunnan tuomiokunnan käräjäpöytäkirjat v. 1700–1740, VA nn 16–52. Vertailun vuoksi mainittakoon, että 1800-luvun yläsatakuntalaisten palvelijoiden palkkauksesta on yksityiskohtaista selvitystä: Talvela, Kaarle, Maalais-oloista Ruoveden ja Pirkkalan kihlakunnissa. – Tutkimuksia taloudellisista oloista Suomen maaseudulla. Toinen vihko. Helsinki 1887, s. 14–15.

Pentti Virrankoski on onnistunut osoittamaan, että Pohjois–Pohjanmaalta sotilaiksi pestattujen palkat kohosivat tuntuvasti juuri 1650– ja 1660–luvun sotien vuoksi. Hänen arvionsa, että kohonneet sotilaspalkat nostivat renkienkin palkkoja, osuvat oikeaan.⁷⁰

Virrankoski edelleen aprikoi sotilaaksi pestattujen tuntuva palkkauksen kohoamista. Hän, tukeutumalla *Jokipiin* tutkimukseen, on olettanut, että miespuolisen väestön pakeneminen yhä lisääntyville rälssimaille, kohotti sotamiespalkkoja. Vaikka rälssimaille hakeutumisesta ei ole Pohjois–Pohjanmaalta tietoja, kuului suurin osa siitä 1650–luvun alussa perustettuihin vapaaherrakuntiin. Siten rälssiin lisääntyminen ja ainakin muualta tunnetut väestön siirtymiset sinne vaikuttivat Pohjanmaalta pestattujen sotamiesten palkkojen nousuun.⁷¹ Vaikka sotamiesten palkat todistetusti kohottivat vuosirenkienkin palkkoja, viimeksi mainittujen nousu on voinut tapahtua, juuri edellä esitetystä syystä, osittain itsenäisesti.

Kun tarkastellaan tuomiokirjojen Pohjois–Pohjanmaan eri osista antamia palkkatietoja, osoittautuu kiistattomasti, että Perä–Pohjolassa, Kainuussa, Oulun, Pietarsaaren ja Kokkolan ympäristössä reingeille maksettiin suurempia palkkoja kuin maakunnassa yleensä. Nehän olivat 1600–luvun kolmannella neljänneksellä juuri veroläänitettyjä seutuja.

Koska palkkatason kohoaminen läänitysalueilla näyttää olleen yhtenä tunnusomaisena piirteenä, voidaan Pohjois–Pohjanmaalta löytää kaksi muutakin. Koska renkityövoiman palkkataso oli keskimääräistä korkeampi toisaalta Kemissä, toisaalta Kruunupyyn tienoilla, palkat pyrkivät kohoamaan seuduilla, jolla oli pestaaajien käsiin rahaa tuovia elinkeinoja.⁷²

Kemissä sellainen oli luonnollisesti lohenkalastus ja Kruunupyssä laivanrakennus. Mainittava on Keski–Pohjanmaan tervanpolttokin, joka alkoi ulottaa vaikutustaan Oulujärven länsiosienkin tasalle. Huomattavia rahatuloja tuottaneet

⁷⁰ Virrankoski 1967, s. 116–117.

⁷¹ Virrankoski 1967, s. 117–118. Vrt. Jokipii 1956, s. 44–48; Jokipii 1960, s. 85–86.

⁷² Vrt. Nygård 1989, s. 143–146.

elinkeinot vaativat luonnollisesti työvoimaa, mikä synnytti työvoiman palkkatasoa kohottavan noidankehän.⁷³

Kolmas seikka, joka kohotti Pohjois-Pohjanmaan miestyövoiman palkkoja, olivat kaupungit. Alueelle oli jo 1600-luvun alussa perustettu Oulu ja Kokkola sekä Kokkolan rinnalle vielä kihlakuntarajan tuntumaan Uusikaarlepyy. 1600-luvun puoliväliin ajoittui seuraava uusien kaupunkien perustamisalto, joka toi tullessaan Pohjanlahden rannalle Raahen ja Pietarsaaren sekä sisämaahan Kajaanin. Vaikka Pohjanmaan kaupungit olivat pieniä ja niiden kysymä työvoimamäärä maaseutuun verrattuna vähäinen, maksettiin nimenomaan Oulun, Pietarsaaren ja Kokkolan ympäristössä korkeampia palkkoja kuin muualla maakunnassa.⁷⁴

Ala-Satakunnan ja Vehmaan kihlakuntien renginpalkat pysyivät korkeimmillaan toisaalta lohenkalastuksen ja kaupungin läheisyyden ansiosta Porin ympäristössä, toisaalta juuri Vehmaan kihlakunnassa. Viimeksi mainitun alueen palkkatasoon alkoi epäilemättä vaikuttaa Turun palkkataso, mutta kunnolliselle rengille maksettiin hyviä palkkoja siksikin, että heitä tarvittiin kalastuksessa (esimerkiksi Taivasalossa).

Vehmaan renginpalkkoja pitivät korkeina myös alueen kartanot. Ne kilvoittelivat talonpoikaistalouksien kanssa samasta työvoimasta. Päätelmä lujittuu, kun on todettavissa, että Ylä-Satakunnan kartanoalueilla palkkataso oli kihlakunnan korkein. Osuivaksi esimerkiksi kelpaa Vesilahti, mutta myös Pirkkalan, Lempäälän

⁷³ Keski-Pohjanmaan sahoista: Ahvenainen, Jorma, Suomen sahatteollisuuden historia. Porvoo 1984, s. 27–35. Ahvenaisen mukaan Länsi-Pohjasta on olemassa tietoja, joiden mukaan sikäläisillä sahoilla maksettiin sahatyömiehille 1 1/2 kupari-taalarin päiväpalkkoja (em. teos, s. 38).

⁷⁴ Esim. Oulun kesäkäräjät 14.–16.7.1668, VA nr 12: 161 (vuosipalkka 30 taalaria); Oulun ja Hailuodon talvikäräjät 13.–16.2.1682, VA nr 19: 269 (vuosipalkka 20 taalaria); Kruunupyyn syyskäräjät 30.9.1699, VA 36: 111 (vuosipalkka 24 taalaria); Kokkolan talvikäräjät 12.–13.3.1650, VA nr 7: 4 (vuosipalkka 30 taalaria); Lohtajan talvikäräjät 14.–15.2.1671, VA nr 12: 544(v) (kokkolalaisen porvarin rengilleen maksama vuosipalkka 30 1/8 taalaria). Isonvihan jälkeen kaupungeissa saatettiin ansaita vuodessa 40 taalariakin (Saloisten ja Siikajoen talvikäräjät 12.–16.2.1728, VA nr 58: 471–472 (tuo Raahessa maksettu 40 taalarin vuosipalkka on lähteessä merkitty vahingossa kooltaan 10-kertaiseksi)). Kaupunkien vetovoimasta: esim. Mäntylä 1971, s. 137; Virrankoski 1973, s. 138; Ranta 1975, s. 178; Mäkelä 1984, s. 45–49. Ranta on osoittanut, että Turkuun muutti palvelusväkeä hyvin laajalta alueelta, huomattavasti mm. Ylä-Satakunnasta.

ja Mouhijärven seudut. Näillä alueilla renkityövoimasta kilpailivat myös lukuisat vauraat rusthollit (vrt. s. 117–120).⁷⁵

Edellisestä kuviosta havaittava palkkojen nousu ei olisi niin selvä, jos otettaisiin huomioon kuparirahan arvon lasku. Jos lähtökohdaksi otetaan se yleisesti hyväksytty periaate, että 1600-luvun alussa hopea- ja kuparitaalari olivat yhtä arvokkaita, laske kuparirahan arvo niin, että 1660-luvun puolivälistä lähtien sen arvo oli enää hopearahaan verrattuna kolmannes. Siten renkien reaali-palkat nousivat Ala-Satakunnassa kuvion 6 kartoittamana ajanjaksona vain vähän yli kaksinkertaisiksi, mutta Pohjois-Pohjanmaalla vain runsaan neljänneksen. Palkkojen nousu oli pitkälti todellista, koska palkanmaksun taustana vaikuttaneiden vaatekappaleiden hinnat eivät kohonneet palkkojen tahdissa. Kun kunnolliset kaksipohjaiset miestenkenkät hinnoiteltiin 1600-luvun alkupuoliskolla 1–1 1/2 kuparitaalarin arvoisiksi, arvo oli enimmillään 1700-luvun alussa 2–2 1/2 taalaria. Siten esimerkiksi alasatakuntalainen renki pystyi hankkimaan 1600-luvun puolimaissa vuosipalkallaan 4–5 kenkäparia, mutta 1600- ja 1700-luvun taitteessa jo suunnilleen kaksinkertaisen määrän.

Kun palataan vielä edelliseen kuvioon, osoittautuu, että palkkataksojen säätäminen tasoitti ainakin lääneittäisiä palkkauseroja. Se olikin taksojen saamisen yhtenä merkittävänä perusteena. Kun tarkastellaan isonvihan jälkeistä aikaa, jolloin Pohjanmaakin oli saanut omat taksansa, ilmenee suorastaan yllättävästi, ettei sen paremmin Ala- ja Ylä-Satakunnassa kuin Pohjanmaallakaan palvelijoille tarvinnut maksaa läheskään taksojen sallimia enimmäispalkkoja. Havainto tuntuu oudolta aikana, jota on yleisesti luonnehdittu ankarana työvoimapulan leimaamaksi. Aikalaistenkin käsitykset tukivat pulakäsitetä, joskin voimakkaimmin tulivat esiin talonpoikien mielipiteet. Niitä kantautui 1700-luvun alusta nimenomaan Pohjanmaalta.⁷⁶

⁷⁵ Kartanoiden vuosirenkien palkkatasosta olkoon esimerkkinä keskenkasvuisen rengin 24 taalarin vuosipalkka (Pirkkalan ja Messukylän kesäkäräjät 28.–31.5.1723, VAN 32: 198–198(v)). Vrt. Kärki, Niilo, Ylä-Satakunnan aateliskartanoiden maataloudesta mahtavuudenajalla. – HAik 2/1920. Helsinki 1920, s. 93–94; Jutikkala 1932a, s. 242–243; Heino 1987, s. 176.

⁷⁶ 1700-luvun puolimaissa eteläpohjalaiset talonpojat väittivät, että kaupunkien porvarit maksoivat palvelijoilleen jopa 60–70 kuparitaalarin vuosipalkkoja (SRA, Pohjanmaan eteläisen kihlakunnan rahvaanvalitus 28.8.1746, § 7.). Vrt. Alanen 1948, s. 307–310; Halila 1954, s. 104–105; Utterström 1957, s. 291–300; Harnesk 1990, s. 104–105.

Huomio panee epäilemään, puuttuuko kuvion 6 ilmoittamista 1700-luvun alku-puolen palkkamääristä osa. Pestiraha on johdonmukaisesti pyritty ottamaan mukaan palkkaan, mikä on ollut yksinkertaista silloin, kun se on suoraan sanottu sisältyvän palkkaan. Silloin, kun pestiraha on eritelty palkasta, raha on katsottu palkanosaksi. Ongelmaksi tilanne on muodostunut niissä tapauksissa, jolloin lähteet eivät mainitse muuta kuin yhden palkkasumman ilmoittamatta, sisältyikö siihen pestirahaa. Kuitenkin sellaisia tapauksia on niin vähän, etteivät ne nostaisi kuviossa esitettyjä palkkoja puolta taalaria enempää.

Isäntäväkien oli toki mahdollista maksaa enemmän, kuin käräjillä ilmoitettiin, mikä kuitenkin lienee ollut melko epätodennäköistä, kuten on arveltu tuomiokirjojen lähdearvoa pohdittaessa (s. 174). Sen sijaan palkan maksaminen luonnon-tuotteina, mutta ennen kaikkea vaatteina, kankaina ja kenkinä, nosti palkkatasoa kuparirahan arvon alenemisen vuoksi. Vaatekappaleiden ja kankaiden antaminen osana palkkaa oli toki tavallista aina, mutta käytäntö yleistyi sekä Satakunnassa että Pohjanmaalla isonvihan jälkeen. Käytäntöön lienee menty olojen pakosta, koska rahaa ei ollut saatavilla. Sellaisissa tapauksissa, joissa vaateparsien arvoa ei erikseen määritely, palkka kohosi helposti yli sovitun kuparirahamäärän. Tuomiokirjatietojen perusteella näyttää kuitenkin säännönmukaisesti sovitun kunkin vaatekappaleen tai kenkäparin arvo, joten niin palkan maksaja kuin saajakin olivat hyvin selvillä palkan todellisesta arvosta.

On vielä mahdollista, että niihin renginpalkkoihin, joita edellisessä kuviossa on esitetty ja joita on sen jälkeen kommentoitu, sisältyi keskenkasvuisten palvelijoiden palkkoja, vaikka nimenomaan on ollut tarkoitus tarkastella täysikasvuisten renkien palkkausta. Puolirenkien palkat laskisivat luonnollisesti tuntuvimmin keskipalkkoja.

Vaikka renkien keskipalkkoihin lisättäisiin edelliset varaukset huomioon ottamalla 2–4 kuparitaalaria, aiemmin esitetyt keskipalkkalaskelmat eivät sanottavasti muuttuisi. Ala-Satakunta osoittautuu alueeksi, jolla parhammillekaan rengeille ei maksettu taksan enimmäismäärää muualla kuin Porin lähellä sekä Varsinais-Suomen rajamailla.⁷⁷ Yleensä täysikasvuiset renkit saivat tyytyä siihen palkkaan,

⁷⁷ Loimaalle syntyi sahoja paitsi suhteellisen hyvien metsävarojen turvin myös siksi, että sieltä johti tie Turkuun, joka ei ollut sahatavaran kuljetuksen kannalta vielä kohtuuttoman kaukana (Jokipii, Mauno, Satakunnan varhaisimmasta teollisuudesta ennen (jatkuu...))

joka voitiin antaa keskenkasvuillekin. Ylä-Satakunnan eteläosissa oltiin renkien palkkaamisessa taksojen tuntumassa, mutta muutoin täysi-ikäisten renkien vuosipalkat jäivät suurin piirtein heidän ja keskenkasvuisten taksapalkkojen välimaille.

Täysi-ikäisten renkien keskipalkat nousivat lähimmäksi taksapalkkoja Pohjois-Pohjanmaalla. Nimenomaan lohenkalastusseuduilla, tervanpolttoalueilla sekä laivanrakennuspitäjissä pestajien oli maksettava tuntuvien pestirahojen lisäksi huomattavia palkkoja. Ne, kuten renkien palkat kaupunkien lähistöllä, saattoivat ylittää säädetyt enimmäistaksat jopa puolella.

Kun edellä on käsitelty täysi-ikäisten miespalvelijoiden palkkausta, on viitattu siihen, että Lounais-Suomessa heille maksettiin yhtä suuria palkkoja kuin taksapalkat sallivat keskenkasvuille. Käytetty lähdeaineisto osoittaa, että Ala-Satakunnassa ja Vehmaalla ei ollut tapana ennen taksapalkkausikäntöä voimaantuloa tehdä sanottavaa eroa täysi-ikäisten ja keskenkasvuisten renkien palkkauksessa. Taksapalkkojenkin aikana käytäntöä vain jatkettiin ja jopa niin, että puolirengelle asetettujen enimmäispalkkojen ylittämisestä oli aika ajoin huomautettava.⁷⁸

Keskenkasvuisten renkien palkkatason nouseminen kohti täysi-ikäisten tasoa – ja jopa sen saavuttaminen – selittyy sillä, ettei isonvihan jälkeen ollut vuosikausiin saatavissa riittävästi täysi-ikäistä miestyövoimaa. Sitä oli menehtynyt runsaasti sotakentille, ja syntyvyys oli ollut sotavuosina ja isonvihan aikaan poikkeuksellisen alhainen. Siksi oli pestattava nuoria renkejä – suorastaan vielä poikia – heti, kun he suinkin kykenivät varttuneimmasta päästä rengintöihin. Koska työvoiman tarvitsijalla ei useinkaan ollut vaihtoehtoja, hänen oli yritettävä pitää kiinni nuoresta renkiehdokasta pestirahaa ja palkkaa korottamalla.

⁷⁷ (...jatkuu)

isoavihaa. – Historica I. SHJ I. Pieksämäki 1962, s. 284–286; Jokipii 1974, s. 682; Laakso 1986, s. 192–196).

⁷⁸ Esim. Vehmaan syyskäräjät 21.10.1708, VA mm 47: 495–496; Uudenkirkon talvikäräjät 27.–31.1.1726, VA mm 55: 58–58(v).

Suhteessa vuosipalvelijoihin kesärengit ansaitsivat hyvin. He saivat yleensä aina paljon enemmän kuin puolen vuoden palkan. Parhaimmillaan heille oli maksettava summa, joka vastasi rengin koko vuoden palkkaa.⁷⁹

Sotamiehiksi pestatut saivat varsinaisia rengintöitä tehneisiin verrattuna paremman pestirahan, mutta myös selvästi korkeamman palkan. Palkkaero tuli lopulta kuitenkin vain näennäiseksi, sillä sotamiehenpalkka, joka ainakin osittain pyrittiin maksamaan yhdellä kertaa, jakautui useamman vuoden osalle. *Virrankoski* on laskenut, ettei esimerkiksi pohjoispohjalaisten sotamiehiksi pestattujen keskimääräinen vuosipalkka kohonnut 1600-luvun jälkipuoliskolla kuin 16 kuparitaalariin. Se vastasi vaivoin keskimääräistä rengin vuosipalkkaa.⁸⁰

Palkkasummat, joita pohjoispohjalaisille sotamiehille 1640- ja 1650-luvulla maksettiin, kohosivat vielä harvoin yli 150 kuparitaalarin: suunnilleen kolme neljästä jäi tuon rajan alapuolelle. 1650-luvun lopun ja seuraavan vuosikymmenen alun sodat kohottivat palkkatasoa, mihin jo aiemmin on viitattu (s. 182). Niinpä 1660- ja 1670-luvulla sotilaille oli maksettava yli puolessa tapauksissa 150–300 taalaria, ja kolmannes palkoista ylitti 300 taalaria. 1600-luvun viimeisinä vuosikymmeninä palkkaus vakiintui 150 ja 300 taalarin välille.⁸¹

1600-luvun lopulla, mutta viimeistään Pohjan sodan vuosina, Pohjois-Pohjanmaalla vakiintui käytäntö, jolloin sotamieheksi pestattu sai rahapalkan lisäksi viljatynnyrin ja lehmän. Käytännössä palkasta pääsi osalliseksi sotakentille lähteneen perhe, jolle sekä rahapalkalla että saadulla viljalla ja lehmällä oli suuri merkitys. Näyttää kuitenkin siltä, että täyden palkan saaminen tuotti toistuvasti vaikeuksia, ja sotakentille menehtyneiden lesket ja perilliset joutuivat hakemaan isonvihan jälkeen palkkasaatavien osia kärjäteitse. Rahasaatavien lisäksi nimen-

⁷⁹ Esim. Laitilan kesäkäräjät 16.5.1700, VA mm 36: 617–619 (palkka 16 taalaria 12 äyriä); Eurajoen syyskäräjät 24.–27.9.1722, VA mm 51: 1578–1579 (palkka 12 taalaria, jossa ei liene mukana pestirahaa).

⁸⁰ *Virrankoski* 1973, s. 625; *Nygård* 1989, s. 152.

⁸¹ *Virrankoski* 1967, s. 114–116.

omaan vilja ja karja oli 1700-luvun sotavuosina niin arvokasta, että vauraatkin sijaissotamiehen pestanneet vain kitsaasti täyttivät sovitut palkanmaksuehdot.⁸²

Varsinaiset sotamiesten rahapalkat olivat Pohjan sodan, isonvihan ja 1720-luvun alun vuosina Pohjanmaalla keskimäärin 150–300 kuparitaalaria. Ne jähmettyivät siis 1600-luvun lopun tasolle. Kuten 1600-luvulla ne vastasivat suunnilleen keskinkertaisia rengin vuosipalkkoja, kun palkkasummat jaetaan sotilaanaolo-vuosien määrällä. Niitä tuli kutakin palkattua sotilasta kohti luonnollisesti vaihtelevasti määriä. Karkea vaihteluväli oli 3–12 vuotta. Kun rengin (ja käytännössä siis sotamiehenkin) keskimääräinen vuosipalkka oli noin 20 taalarin, muodostui 200 taalarin sotilaspalkkaa vastaava palvelu suunnilleen kymmenvuotiseksi. Jos rahapalkan lisäksi maksetun viljatynnyrin ja lehmän yhteisarvoksi oletetaan 10 taalaria, kohosi keskimääräinen sotamiehen vuosipalkka suunnilleen taalarin.⁸³

Kun Pohjanmaalle luotiin 1730-luvulla oma ruotujakolaitos, vakiintui sotamiehenpalkka 50 taalariksi. Se kilpaili menestyksekkäästi kaupungeissa maksettujen vuosipalkkojen kanssa (vrt. s. 183) ja kävi maksajilleen ilmeisen raskaaksi. Pohjanmaan talonpojat väittivätkin 1740-luvulla, että sotamiehille oli maksettava palkkana yleisesti 500–600 taalaria.⁸⁴ Sen mukaan sotilaan keskimääräinen palvelusaika tuli suunnilleen 10–12 vuoden mittaiseksi, kun sotilaan vuosipalkka oli 50 taalaria. Satakunnassa riitti 1700-luvun alussa sotilaiksi pestautujia paremmin kuin Pohjanmaalla. Niinpä satakuntalaisille sotamiehille tarvitsi maksaa palkkoina usein vain 100–150 taalaria. Edellisen vuosisadan lopulla solmittu ruotusopimus sääti vuosipalkan 50 taalariksi, mikä merkitsi sitä, että satakun-

⁸² Esim. Kemin talvikäräjät 3.–6.3.1711, VA rr 48: 446–447; Lohtajan talvikäräjät 19.3.–1722, VA rr 54: 365–365(v); Iin ja Pudasjärven talvikäräjät 19.1.1722, VA rr 54: 39–40. Vrt. Ylä-Satakuntaan (Jokipii 1974, s. 407).

⁸³ Em. käräjätiedot sekä lisäksi esim. Limingan kesä- ja syyskäräjät 16.7.1722, VA rr 54: 202–203; Saloisten ja Siikajoen kesä- ja syyskäräjät 8.–13.8.1722, VA rr 54: 343–345; Kalajoen kesä- ja syyskäräjät 22.8.1722, VA rr 54: 552–555; Lohtajan kesä- ja syyskäräjät 30.8.–4.9.1722, VA rr 54: 590–591, 595–596; Kalajoen kesä- ja syyskäräjät 9.9.1723, VA rr 55: 2764–2767.

⁸⁴ SRA, Pohjanmaan eteläisen kihlakunnan rahvaanvalitus 28.8.1746, § 7. On huomattava, että ruotusotamiehellä oli etunaan torppansa, toisin kuin väenotoilla pestatuilla oli ollut.

talaiset sotamiehet, ainakin palkkasaatavista käytössä olevien tietojen perusteella, palvelivat 1700-luvun alussa keskimäärin 2–3 vuotta.⁸⁵

Useassa kohdin on käynyt ilmi, että renkien palkka koostui säännöllisesti rahasta ja vaatetuksesta. Palkanmaksu muovautui paikallisen tradition pohjalta, mutta kulloisessakin tilanteessa erikseen. Kuten aiemmin on tullut esiin (s. 185), lisääntyi vaatteina ja kenkinä tapahtunut palkanmaksu 1700-luvun alun palvelusväenpidon kannalta poikkeuksellisina vuosina. Vaikka palkanmaksu muovautui sellaiseksi käteisvarojen puuttumisen tai kätkemisen vuoksi pitkälti käytännön pakosta, saattoi palvelusväkikin vaatia palkkaansa yhä painokkaammin luonnontuotteina ja vaatteina. Isäntäväen kannalta siihen kätkeytyi vaara joutua maksamaan jo sovittua rahapalkkaa korkempi korvaus, mutta eri vaatekappaleiden ja muiden palkanmaksussa mahdollisten korvaavien tavaroiden hinnat näyttävät tuomiokirjatietojen mukaan olleen molemminpuolin hyvin tiedossa (vrt. s. 174).

Otettakoon tässä yhteydessä esille yksi palkan koostumukseen vaikuttanut näkökohta, nimittäin palkan maksaminen osittain viljana ja suorastaan viljelysmaana. Palkan maksaminen joko osittain tai kokonaankin viljana ei ollut kiellettyä, ja se putkahtaakin esiin silloin tällöin joko pestirahan korvikkeena tai palkanosana. Ei voi kuitenkaan väittää, että viljan käyttö palkanosana olisi 1600-luvulla ollut Länsi- ja Pohjois-Suomessa tavallista. Karkean pelkistetysti vilja esiintyy tutkittavalla alueella 1600-luvulla suunnilleen joka kymmenennessä palkanmaksussa, Pohjanmaalla ehkä hieman useammin. 1700-luvun alussa viljan antaminen lisääntyi.

Rahan, vaatekappaleiden ja mahdollisen viljaerän lisäksi palkkaan saattoi sisältyä oikeus viljankylvöön. Viljelysmaan antaminen juonsi juurensa ilmeisesti keskiaikaisesta käytännöstä.⁸⁶

Viljelysmaan, kuten myös esimerkiksi kalaveden, antaminen palvelijalle palkkana kiellettiin vuonna 1540.⁸⁷ Perusteluihin on puututtu jo aiemmin (s. 69–70). Kielto toistettiin myöhemmissä palkollisasetuksissa. Palkollisille annettun viljapalkan

⁸⁵ Esim. Kangasalan syyskäräjät 1.–2.10.1708, VA nn 27: 494–495; Huittisten ja Punkalaitumen syyskäräjät 25.–29.10.1709, VA nn 28: 1124–1126.

⁸⁶ Voionmaa 1933, s. 414.

⁸⁷ Konung Gustaf den förstes registratur XIII, s. 2.

perusteella ei voi suoraan päätellä viljelysmaan myöntämisen yleisyyttä. Viljankylvöoikeuden myöntäminen jäi ilman muuta harvinaisemmaksi kuin pelkän viljan antaminen, koska ensiksi mainittu oli palkollisasetusten rikkomisena tuomittava teko. Siihen puututtiinkin, ei kuitenkaan johdonmukaisesti.

Käräjäjuttujen lisäksi muutamat muut tiedot viittaavat siihen, että viljelysmaan osoittaminen oli käytössä läpi 1600-luvun. Esimerkiksi Varsinais-Suomessa sitä käyttivät 1660-luvulla "eräät isännät", ja he antoivat rengeilleen oikeuden kylvää peltoon vuosittain 1/2–2/3 tynnyriä ohraa.⁸⁸

Kylvömaaksi luovutettiin hyvin erikokoisia aloja. Niinpä Ulvilassa saatettiin 1600-luvun alkupuolella sallia rengin kylvää parin tangonmitan levyiseen sarkaan, mutta Kainuussa voitiin vuosisadan lopulla luovuttaa vain tietty siemenmäärä (esimerkiksi neljännestynnyri ohraa, joka antoi 2 1/6 tynnyrin sadon).⁸⁹

Kartanossakin saatettiin antaa palvelijalle palkaksi viljelysoikeus. Niin menetteli esimerkiksi Gustaf Bielke Ala-Satakunnassa 1650-luvulla.⁹⁰

Esivalta suhtautui palkollissäädösten rikkomiseen kahdella tapaa. Toinen vaihtoehto oli, että palvelija menetti etuuden. Niin tapahtui esimerkiksi edellisessä Kainuusta peräisin olevassa esimerkissä. Päinvastaiseen ratkaisuun päädyttiin edellisessä Ala-Satakuntaa koskevassa tapauksessa: Bielken teko olikin sopusoinnussa aatelismiehen oikeuden kanssa, ja viljelysmaan osoittaminen palvelijalle oli täysin verrattavissa lampuodin asettamiseen viljelijäksi. Mainittakoon, että edellisessä Ulvilan tapauksessa päädyttiin eräänlaiseen väliratkaisuun: palvelija menetti viljelyoikeutensa, mutta menetys tuli korvata.

Varsin ankarana lainkäyttönä on pidettävä Lempäälän ja Vesilahden suunnasta tunnettua tapausta, jossa renki oli saanut 1600- ja 1700-luvun taitteen jälkeen neljän vuoden ajan muun palkkansa lisäksi kylvöviljaa. Muutaman ohrakapan vuosikylvöt antoivat yhteensä neljän vuoden ajalta tynnyrin ja 10 kaban sadon. Oikeuden päätös, joka perustui vuoden 1686 palkollisasetukseen, määräsi, että

⁸⁸ SRA, Halikon kihlakunnan rahvaanvalitus vuodelta 1660 (päiväys puuttuu), § 3.

⁸⁹ Ulvilan kesä- ja syyskäräjät 25.–26.9.1620, VA mm 1: 53; Paltamon talvikäräjät 30.1.–1.2.1687, VA nr 25: 74.

⁹⁰ Eurajoen syyskäräjät 14.10.1658, VA mm 10: 41(v).

rengin oli maksettava koko sato tai sitä vastaava 3 hopeamarkan rahamäärä kruunulle. Kaiken kukkuraksi viljelysmaan antajalle langetettiin ankara 40 hopeamarkan sakko.⁹¹ Pohjanmaalta otettakoon vielä yksi tapaus. Vuonna 1729 toholampilainen renki vaati eräältä isännältä viiden vuoden renginpalkkaansa. Siitä oli maksettu vasta 1/2 leiviskää tupakkaa, lehmä sekä kylvömahdollisuus peltoon ja hieman hampumaata. Lisäksi isäntä oli osallistunut renkinsä vihkiäiskustannuksiin. Oikeuden mukaan renkiä pidettiin kuitenkin isäntänsä yhtiömiehenä, jolla ei ollut häntä kohtaan muita palkkavaatimuksia.⁹²

Viljelysmaata luovutettiin myös sotamiespalkan osaksi. Eräs hämeenkyröläinen oli pestattu sotilaaksi isonvihan aikana kolme vuotta ennen venäläisten toimeenpanemia ottoja. Sittemmin hän oli joutunut Venäjälle vankeuteen, josta hän oli vasta vuoden 1725 pääsiäisen aikoihin päässyt palaamaan. Silloin pestaaja oli antanut palkkasaatavien osana mm. kolmen kapanalan peltomaan ja siihen tarvittavan siemenen sekä mahdollisuuden kylvää kaskeen 1 1/2 kappaa ruista. Oikeus hyväksyi menettelyn ja yhtyi rengin eräisiin muihin palkkasaataviin. Kylvömahdollisuuden osoittaminen jätettiin rankaisematta, koska olot todettiin poikkeukselliseksi.⁹³

Käytetty tuomiokirjapohjainen lähdeaineisto selventää palkkojen rästyymistä, koska itse asiassa huomattavin osa palvelusväenpitoa koskevista käräjäasioista käsitteli 1600-luvun jälkipuoliskolta lähtien palkkasaatavien perintää. Tarkastelun pohjaksi voidaan kuitenkin ottaa vain osa jutuista, koska pääosa saatavista on sellaisia, ettei niiden yhteydessä ole ilmoitettu kokonaispalkkaa ja täsmällisiä maksamattomia palkanosia. Kun sellaiset epäselvät tapaukset jätetään tarkastelun ulkopuolelle, saadaan seuraava renkien palkkasaatavia koskeva asetelma:⁹⁴

⁹¹ Lempäälän ja Vesilahden kesäkäräjät 14.–15.6.1704, VA nn 21: 347–348.

⁹² Lohtajan kesä- ja syyskäräjät 22.–23.9.1729, VA rr 59: 1481–1483.

⁹³ Hämeenkyrön ja Ikaalisten talvikäräjät 26.2.–3.3.1726, VA nn 35: 162–163.

⁹⁴ Lähteinä käytetty tutkimusalueen tuomiokirja-aineistoa. A–S tarkoittaa Ala-Satakuntaa, Y–S Ylä-Satakuntaa ja P–P Pohjois-Pohjanmaata.

	1620–1659		1660–1699		1700–1739		
	A-S	P-P	A-S	P-P	A-S	P-P	Y-S
Palkat keskim. (kuparitaal.)	5,2	7,5	11,5	17,5	20,3	21,1	21,7
Palkkasaatavat: (tapauksia, kpl)							
-alle 25 % koko- naispalkasta	-	-	-	-	4	-	3
-25–50 % koko- naispalkasta	1	-	-	-	4	1	4
-51–99 % koko- naispalkasta	1	1	1	2	5	3	6
-kaikki koko- naispalkasta	2	5	12	13	5	4	-
Yhteensä	4	6	13	15	18	8	13

Palkolliset hakivat käräjillä palkkasaataviaan, jotka pääasiassa käsittivät enemmän kuin puolet kokonaissummista. Tilanne oli sellainen erityisesti 1600-luvun jälkipuoliskolla. Se, että isäntätaloudet useasti olivat tuolloin maksamatta osaan renkiensä palkoista, viittaa suorastaan häikäilemättömään menettelyyn. Olkoonkin, että rästeistä osa syntyi puhtaista isäntäväen ja renkityövoiman riidoista ja palkanmaksun tulkintaerimielisyyksistä, isäntätalouksista osa pyrki suorastaan ilmaiseen työvoimaan. Palkkarästeistä totaalinen palkkojen maksamattomuus sijoittui 1600-luvun lopulle eli aikaan, jolloin renkien palkkataso oli huimassa nousussa. Isäntätaloudet ilmeisesti kokivat muutokset sellaisina, ettei tilanteeseen heti totuttu, ja suhteellisen helposti riitautettiin palkanmaksu siinä toivossa, että käräjäpäätos ehkä olisi vahvistanut renkityövoiman aikaisemmat, alhaisemmat palkkamäärät. Päätelmää tukee se, että 1700-luvun alussa palkkatason vakiintuessa 1600-luvun lopussa kohonneelle tasolle renkien koko palkat rästytyivät suhteellisesti harvemmin kuin 1600-luvun lopulla.

Palkkatason vakiintumisen ohella toinen syy siihen, miksi 1700-luvun alkupuolella palkkarästit suhteellisesti pienenevät, aiheutui lääneittäisten yhtenäistaksojen luomisesta. Ne säätelivät ja täsmensivät palkan koostumusta, mikä vaikutti siihen, että mahdolliset palkkarästit jäivät ainakin pienemmiksi kuin kokonaispalkka. Palvelusväki pystyi lisäksi työvoimapulan vallitessa paremmin

pitämään puoliaan, eikä renkityövoimaa tarvinneilla ollut suorastaan varaa törkeisiin väärinkäytöksiin. Jos niin tapahtui, talo jäi todennäköisesti rengittä lähivuodeksi tai palvelija oli pestattava niin kaukaa, ettei sinne ollut kiirinnyt maine epärehellisestä isäntäväestä.

5.3.2.3. Naispalvelijoiden palkkaus

Kustaa Vaasan vuonna 1540 antama palvelusväen vuosipalkan enimmäismäärän vahvistanut säädös ei koskenut vielä piikojen palkkoja. Maamme naispuolisen palvelusväen palkkoja säädeltiin ensimmäisen kerran niissä taksoissa, jotka koskivat vuodesta 1697 lähtien Turun ja Porin lääninä. Niiden mukaan täysi-ikäinen piika sai saaristossa vuodessa korkeintaan 18, keskenkasvuinen puolestaan 14 taalaria. Kuten sisämaan renkien, myös piikojen palkkaus jäi jonkin verran alhaisemmalle tasolle: täysi-ikäisen piian vuosipalkan enimmäismääräksi asetettiin 15 ja puolikasvuisen 12 taalaria. Verrattuna renkien palkkatasoon piikojen vuosipalkat jäivät taksojen mukaan suunnilleen neljänneksen pienemmiksi.⁹⁵

Kuten renkien, piikojenkin vuosipalkka koostui varsinaisesta rahapalkasta, vaatekappaleista sekä pestirahasta. Rahapalkan osuus kokonaispalkasta käsitti täysi-ikäisillä piioilla lähes puolet, mutta keskenkasvuisten palvelijoiden katsottiin tarvitsevan täysi-ikäisiä suhteellisestikin vähemmän rahapalkkaa. Niinpä keskenkasvuisten piikojen rahapalkan osuus jäi vain suunnilleen 40 %:iin kokonaispalkasta. Renkien tapaan piikatkin saivat vaatepalkkanaan kaksi kenkäparia, villoja sukkia varten sekä kaksi paitaa. Ne hinnoiteltiin muutamaa äyriä – korkeintaan kolmannestaalaria – halvemmiksi kuin rengeille tarkoitetut palkanosat. Kuriositeettina mainittakoon, ettei naispalvelijoiden palkkaukseen kuulunut käsineitä. Sen sijaan henkiraha, joka oli kuten rengeiltäkin 12 kupariäyriä, sisältyi palkkaan.⁹⁶

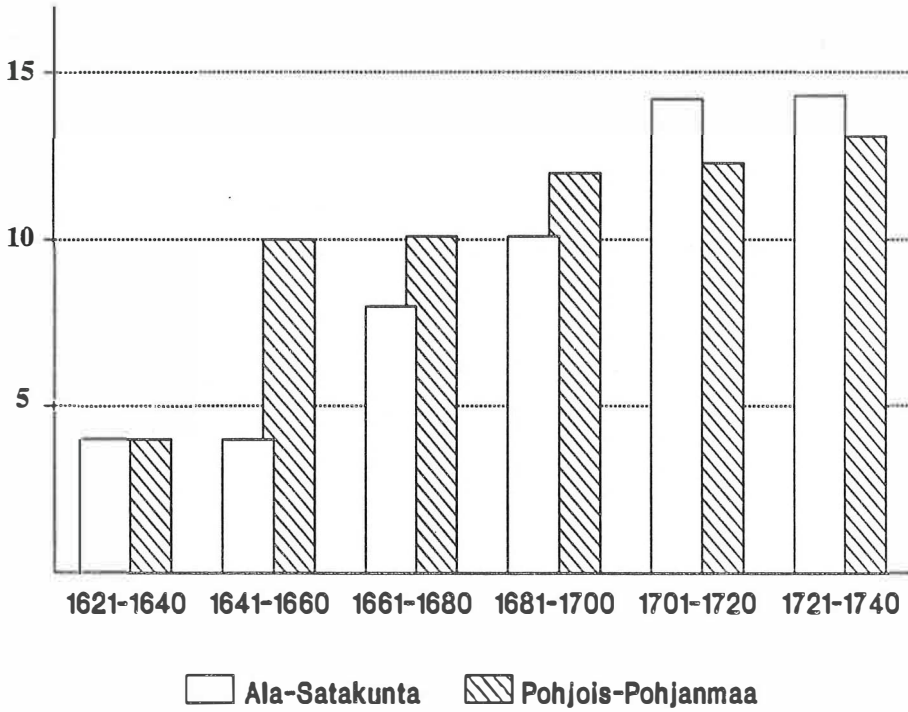
Isonvihan jälkeen laaditut lääneittäiset taksat koskivat sekä piikoja että renkejä. Jos verrataan Turun ja Porin läänin täysi-ikäisen piian enimmäispalkkojen kehitystä, ne nousivat 1690-luvun lopun tasoltaan nimellisesti 55 %. Tällöin vertailupohjaksi on otettu vuoden 1697 saariston ja sisämaan piikojen palkkataso keskiarvo. Vuosien 1723 ja 1739 läänitaksan mukaan täysi-ikäisen piian vuosi-

⁹⁵ SRA, Turun ja Porin läänille 10.3.1697 annettu palvelusväen palkkaustaksa.

⁹⁶ Sama.

KUVIO 7. Ala-Satakunnan ja Pohjois-Pohjanmaan piikojen keskipalkat 1600-luvulla ja 1700-luvun alkupuolella

Kuparitaalaria

Lähde: Kuvion 6 (s. 180) yhteydessä mainitut lähteet.

palkka oli kohonnut 24 taalariin, jonka lisäksi palvelija sai etuutena 1 1/2 taalarin pestirahan. Keskenkasvuisen piian enimmäispalkka säädettiin pestirahoineen 19 1/2 taalarin kokoiseksi: se oli suunnilleen 35 % enemmän, kuin heille oli keskimäärin maksettu vuosisadan taitteessa.⁹⁷

Pohjanmaan piikat saivat isonvihan jälkeen taksojen mukaan korkeintaan 17 taalarin palkkoja (mukana jo pestiraha). Keskenkasvuisten piikojen työn hinnoitteluun ei päästy, tai siihen ei haluttu mennä. Siksi heidän palkkauksensa jäi avoimeksi.⁹⁸

Kun verrataan virallisten taksojen mukaista palvelusväen palkkatasoa, havaitaan, että täysi-ikäisten piikojen palkkaus noudatteli tarkoin keskenkasvuisten renkien palkkausta. Sen perusteella on pääteltävissä, että vaikka vuoden 1540 palkkaus-säädöksessä ei erikseen vahvistettu piikojen enimmäispalkkoja, kohtuullisena hyvän piian palkkana lienee pidetty puolta renginpalkasta.

Piikojen nimellispalkat kohosivat. Ala-Satakunnassa vuosipalkat nousivat 1600-luvun alkupuolen tasoltaan, 4 kuparitaalarista, liki 15 taalariin. Palkat nousivat siten yli 3,5-kertaisesti verrattaessa isonvihan jälkeisiä ensimmäisiä vuosikymmeniä 1600-luvun alun vuosikymmeniin. Pohjanmaan piikojen palkat olivat 1600-luvun alussa samalla tasolla kuin Ala-Satakunnan palkat, mutta 1740-luvulle tultaessa ensiksi mainitut keskipalkat pysyivät runsaan taalarin viimeksi mainittuja alhaisempina. Ylä-Satakunnan piikojen vuosiansiot olivat 1700-luvun kahden ensimmäisen vuosikymmenen aikana täsmälleen yhtä suuret kuin Ala-Satakunnassa, eivätkä ne senkään jälkeen poikenneet merkittävästi alasatakuntalaisesta palkkakehityksestä: ne olivat vuosina 1721–1740 keskimäärin 14,9 taalaria.⁹⁹

Alasatakuntalaisten piikojen palkkauksen kehityksessä on nähtävissä kaksi hyppäystä. Niistä ensimmäinen ajoittui 1650-luvun lopulta 1670-luvulle ja toinen, suhteellisesti vaatimattomampi palkkojen nousu, sijoittui Pohjan sodan ja

⁹⁷ Kallio 1913, s. 122.

⁹⁸ Sama.

⁹⁹ Lähteinä Ylä-Satakunnankin osalta tuomiokirjat. 1600-luvun piikojen palkkauksen yleiskehityksestä: Nygård 1989, s. 129–130, 136–138.

isonvihan vuosiin. Alasatakuntalaiset piianpalkat ohittivat tuolloin pohjoispohjalaiset.

Ala-Satakunnan piikojen vuosipalkat kohosivat 1600-luvun kolmannella neljänneksellä lähinnä vain yhdestä syystä. Läänitysten myötä kartanoiden työvoimatarve lisääntyi, ja nimenomaan kartanoiden kohoava karjapiikojen ja muiden naispalvelijoiden palkkataso vaikutti talonpoikaistalouksienkin piikojen palkkaukseen. Kartanoiden ja talonpoikaistalouksien kilpailu hyvästä naistyövoimasta kiihtyi uudelleen vasta 1700-luvun alussa tilanteessa, jossa miestyövoiman puutteen vuoksi naisia oli sijoitettava entistä enemmän rengintöihin. Yksityiskohdantana tuotakoon esille, että 1600-luvun jälkipuoliskolla nimenomaan Kokemäen seudulla Kokemäen kartanon piioilleen maksamat korkeat palkat kohottivat lähitienoon naispalvelijoiden palkkatasoa.¹⁰⁰ Vehmaan kihlakunnassa piikojen palkkaus pysyi, renkien palkkojen tapaan, suhteellisesti korkeampana kuin keskimäärin Ala-Satakunnassa. Nimenomaan Taivassalossa oli kysyntää vuosi-
piioille.¹⁰¹ Se vahvistaa käsitystä, jonka mukaan saariston palvelusväelle oli tarpeen säätää sisämaata korkeammat enimmäistaksat, kuten tehtiinkin 1690-luvun lopulla.

Pohjanmaan piikojen nimellispalkat kohosivat 4 taalarin keskimääräiseltä tasoltaan pari vuosikymmentä ennen kuin Lounais-Suomessa. Tämän vuoksi Pohjois-Pohjanmaan piikojen palkkataso ohitti hetkellisesti selkeästi Lounais-Suomen tason ja pysyi tämän edellä koko 1600-luvun lopun. Pohjan sodan ja isonvihan vuosina Pohjois-Pohjanmaan karjanhoito romahti, eikä palvelijoille pystytty maksamaan enää enempää kuin Ala-Satakunnassa. Isonvihan jälkeen pohjoispohjalaisten piikojen ansiot alkoivat taas hitaasti saavuttaa lounaissuomalaisten piikojen vuosiansioita. Pohjoispohjalaisten piikojen ansiotaso nousi siis jo ennen 1600-luvun puoltaväliä. Nimenomaan vaurilla karjanhoitoalueilla piioille maksettiin tuntuvasti parempia palkkoja kuin muualla, mikä lienee aiheutunut karjanhoidon laajentumisesta. Esimerkeiksi sopivat Iijoen ja Limingan seudut, joilla karjanhoidon tehostamisedellytykset olivat hyvät (jokivarsiniityt, Limingan

¹⁰⁰ Esim. Kokemäen syyskäräjät 9.9.1626, VA mm 2: 282 (Kokemäenkartanon karjapiian vuosipalkka 5 taalaria); Kokemäen kesäkäräjät 8.–9.6.1691, VA mm 21: 272–273 (karjapiian vuosipalkka samassa kartanossa peräti 21 taalaria).

¹⁰¹ Esim. Taivassalon talvikäräjät 26.–27.1.1685, VA mm 13: 748 (piian vuosipalkka 16 taalaria).

niityt).¹⁰² Tärkeimpien, karjanpitoaan laajentavien, alueiden lisäksi kaupungit kohottivat ympäristön piikojen palkkatasoa.¹⁰³ Ilmiö oli ollut nähtävissä miespuolisen palvelusväenkin ansioissa (vrt. s. 183). Nimenomaan Oulu ruokki lähiseudun piikojen vuosiansioiden kohoamista.¹⁰⁴

Pohjois-Pohjanmaan renkiväestön nimellispalkat kohosivat vasta hieman myöhemmin kuin piikojen, kuten aiemmin on tullut esille (s. 196). Renkien palkkauksen yhteydessä on huomautettu jo eräistä ilmiöön vaikuttaneista syistä. Yhdeksi lisäsyiksi voidaan perustellusti siis ottaa piikojen palkkauksen nousu: naispalvelijoiden palkkauksen kohoaminen nosti renkienkin palkkatasoa.

Palkkakehitys, jota on hahmoteltu Ylä-Satakunnan piikojen osalta 1700-luvun puolelta, oli hyvin yhtäläinen eri puolilla kihlakuntaa. Piikatyövoiman kysyntä ja tarjonta olivat siis hyvin tasapainossa. Todennäköisesti 1690-luvun palkkojen läänitaksat aiheuttivat sen, että 1700-luvun alussa kaikkialla Satakunnassa täysikasvuisille piioille annetut vuosipalkat pysyivät vakaina ja hyvin taksojen rajoissa. Sen sijaan palkat eivät kohonneet lähellekään sellaisiksi, jollaisia oli mahdollisuus maksaa isonvihan jälkeisten taksojen mukaan. Samansuuntainen kehitys oli Pohjois-Pohjanmaallakin. Siellä tosin päästiin suhteellisesti lähemmäksi ohjeellisia palkkojen ylärajoja kuin Satakunnassa.

Vaikuttaa siis siltä, että renkien palkkaus lähestyi paremmin virallisten taksojen sallimia ylärajoja kuin piikojen. Silti kummatkaan eivät saavuttaneet niitä kuin korkeintaan paikallisesti. Taksoihin verrattuna suhteellisesti parhaille vuosiansioille ylsivät Pohjois-Pohjanmaan täysi-ikäiset rengit. Nimenomaan siellä oli

¹⁰² Esim. Iin talvikäräjät 9.–10.2.1653, VA rr 8: 14(v) (piian vuosipalkka peräti 20 taalaria). Limingan niityistä ja niistä käydyistä kiistoista: Virrankoski 1973, s. 223–235.

¹⁰³ Ruotsista on havaittu, että 1600-luvulla naisia sijoittui "miehisiin" työtehtäviin, kuten kaivoksille ja kaupunkien rakennus- ja puhtaanapitotöihin. Syyksi on esitetty se, että maaseudun koko ajan paisuneelle huonosti työllistetyille ja vaivoiin toimeentulevalle naimattomalle naisväelle tarjoutui kaupungeista parempia työ- ja ansiomahdollisuuksia (Stadin, Kekke, Den gömda och glömda arbetskraften. Stadskvinnor i produktionen under 1600- och 1700-talen. – HT 3/1980. Stockholm 1980, s. 316–317). Siis jo tuolloin kaupunkien "imu" mullisti perinteisten sukupuolipohjaisten työtehtävien jakoa.

¹⁰⁴ Oulun ja Hailuodon kesä- ja syyskäräjät 18.–21.8.1705, VA rr 42: 526–527 (piian vuosipalkka 16 taalaria). Vrt. Oulun kaupungin palvelusväkeen: Halila 1953, s. 160; Virkkunen 1953, s. 152, 161.

suurin puute työkuuntoisesta renkiväestä, mutta sitä ei liene ollut liikaa Länsi-Suomessakaan.

Vaikka hyvän renkityövoiman puutetta korvattiin työteliäillä piioilla, heille ei maksettu säännöllisesti paljon parempaa palkkaa kuin varsinaisia naispalvelijoiden töitä tehneille. Sukupuolijaon mukaisia palkkaeroja pitivät sitkeästi yllä talonpoikaisten isäntäväkien käsitykset, joiden mukaan rengin työpanosta arvostettiin enemmän kuin piian.¹⁰⁵ Poikkeuksen tekivät karjapiiat, joiden kysyntä oli koko ajan hyvä, ja heitä arvostettiin. Se näkyi siinä, että osassa Pohjois-Pohjanmaata heille oltiin valmiita maksamaan korkeita vuosipalkkoja.

Piikojen palkkauksen todellista nousua himmensi kuparirahan arvon aleneminen. Siksi ansioiden reaalin kasvu jäi Satakunnassa vain neljännekseen verrattaessa 1730-luvun palkkoja sata vuotta aikaisempiin. Pohjanmaan palkkojen todellinen nousu jäi lähes olemattomaksi, ehkä 10 %:iin. Kun piikojen palkka sidotaan renkien palkkojen tapaan (s. 184) kaksipohjaisen kenkäparin hinnan kehitykseen, piian vuosipalkalla sai 1600- ja 1700-luvun taitteessa osapuilleen 8 kenkäparia, mutta 1620- ja 1630-luvulla vain 4 paria. Siten piianpalkkojen arvon kasvu olisi suhteellisesti hyvin vastannut renginpalkkojen arvon nousua.¹⁰⁶

Kun sen sijaan 1600-luvun alkupuolen suurvaltasotien aiheuttama miespuolisen työvoiman puute oli nostanut piikojen palkat kutakuinkin renkien palkkojen tasolle, ne jäivät isonvihan jälkeen palkkataksojen säätelössä 2/3:aan renkien vuosipalkoista.

Piikojen palkan koostumuksesta on vain vähän muuta sanottavaa, mikä ei olisi ilmennyt jo renkien palkkoja käsiteltäessä. Renkien palkkojen tapaan piikojen palkat koostuivat rahasta, vaatekappaleista ja kengistä. Jos jotakin renginpalkoista poikkeavaa on löydettävissä, se on huomio, jonka mukaan piikojen palkkoihin sisällytettiin useammin kuin renkien kankaina annettuja palkanosia. Havainto pitää paikkansa nimenomaan Satakunnan osalta. Luonnollinen selitys sille, miksi piiat

¹⁰⁵ Anu Pylkkäsen mukaan arvostuserot näkyivät jo perimysjärjestelmässä (Pylkkänen 1990, s. 285–286).

¹⁰⁶ Tuomiokirjatietojen perusteella kaksipohjaisten naistenkenkien arvoksi on oletettu 1620- ja 1630-luvulla yksi, 1600- ja 1700-luvun taitteessa 1 1/2 kuparitaalaria.

saivat jonkin verran useammin palkkaansa kankaina kuin rengit, oli se, että naispalvelijat valmistivat säännöllisesti itse vaatteensa.

Piikojen palkkoihin sisällytettiin viljaa yhtä usein kuin renkienkin (vrt. s. 189–191). Naispalvelijoille ei sen sijaan osoitettu viljelysmaata. Viljelysmaan antamiskieltoa kierrettiin kuitenkin siten, että piialle palkaksi annettu muutaman kapan viljaerä oli itse asiassa siemen, jonka isäntäväki palvelijansa puolesta kylvi peltomaahan.¹⁰⁷

Seuraavassa asetelmassa tutkitaan piikojen palkkojen rästyymistä. Mukaan on otettu vain sellaisia käräjille saakka vietyjä tapauksia, joista luotettavasti ilmenee sekä palkkasaatavien että kokonaispalkan määrä.¹⁰⁸

	1620–1659		1660–1699		1700–1740		
	A-S	P-P	A-S	P-P	A-S	P-P	Y-S
Palkat keskim. (kuparitaal.)	4,0	7,5	9,1	11,1	14,5	12,5	14,6
Palkkasaatavat: (tapauksia, kpl)							
-alle 25 % koko- naispalkasta	-	-	-	-	1	1	3
-25–50 % koko- naispalkasta	-	-	-	2	-	2	10
-51–99 % koko- naispalkasta	-	-	-	-	2	2	4
-kaikki koko- naispalkasta	5	2	5	6	1	4	-
Yhteensä	5	2	5	8	4	9	17

Renkien palkkasaatavien tapaan (s. 192) piikojen saatavat kohdistuivat 1600-luvulla nimenomaan kokonaispalkkaan: isäntäväki ei ollut maksanut mitään. Ilmiötä on pohdittu renkien palkkarästien yhteydessä. Selityksenä on tietynlaisen välinpitämättömyyden lisäksi palkkatason kehitys, jolloin nousevien palkkojen

¹⁰⁷ Esim. Ulvilan talvikäräjät 8.–9.3.1647, VA mm 6: 219(v).

¹⁰⁸ Lähteenä tutkimusalueen tuomiokirjat. A-S tarkoittaa Ala-Satakuntaa, Y-S Ylä-Satakuntaa ja P-P Pohjois-Pohjanmaata.

aikana totaalinen rästytyminen näkyi silmiinpistävämpänä (vrt. s. 192). Päätelmä osunee oikeaan piikojenkin palkkasaatavien kokoa tarkasteltaessa. Piikojen palkkojen kertakaikkinen maksamatta jättäminen sattui kaiken lisäksi aikana, jolloin niiden koko pysytteli suhteellisesti lähimpänä renkien palkkoja. Kun ne läänitaksojen sävyttämässä hengessä alkoivat 1700-luvun alussa jäädä suhteellisesti yhä enemmän jälkeen renkien palkoista ja kun ne eivät taalarimääräisestikään merkittävästi enää nousseet, ainakin osia piianpalkoista oli pantu maksuun niissäkin palkkasaatavatapauksissa, joita palkan vaatijat toivat käräjille. Isonvihan jälkeen isäntäväet pyrkivät lisäksi pitämään kiinni saamastaan työvoimasta ja uskaltautuivat käräjille kiistelemään vain pienehköistä palkkasummista.

5.3.2.4. Tilapäistyövoiman ansiot

Tilapäistyövoiman käyttö ei lisääntynyt maassamme uuden ajan alussa, päinvastoin kuin yleensä Länsi-Euroopassa. Päiväläisten pito ei yleistynyt, vaikka maamme asutus rintamailla tiivistyi ja uudisasutus valtasi maita muualta. Oletusta tukee se, että päiväläisiä vilahtelee 1600-luvun ja 1700-luvun alkupuolen tuomiokirjojen sivuilla todella niukalti, eikä heitä löydy runsaasti edes 1680-luvulta tai 1690-luvun alusta ennen suuria kuolovuosia. Niinpä tilapäistyövoiman käyttöä on maassamme pidettävä lähinnä kartanotalouksiin kuuluvana ilmiönä.¹⁰⁹

Eräiden maallemme tunnusomaisten tilapäisen työvoiman käyttöä hillitsevien syiden lisäksi on otettava huomioon esivallan suhtautuminen. Vuoden 1540 säädös kielsi päiväläisten käytön.¹¹⁰ Kieltoa ei noudatettu ainakaan paremmin, kuin ylipäätään vuosipalvelijoiden pidosta annettujen määräysten varteen ottaminen. Sitä tukevat hajanaisetkin tuomiokirjaviitteet. Päiväläisten käyttämisestä on todisteena myös 1600-luvun palkollislainsäädäntö, koska siinä ei puututa tilapäistyövoimaan sanallakaan. Koska tilapäistyövoiman pestaamisesta ja käytöstä ei ole mainintoja puhumattakaan, että sen pito olisi tykkänään kielletty, taloudet turvautuivat vuosipalvelijoiden ohella ainakin osaksi sesonkityövoimaan.

¹⁰⁹ Wilmi 1990, s. 209–216, 362.

¹¹⁰ Konung Gustaf den förstes registratur XIII, s. 1.

Koska tilapäistyövoiman käyttö keskittyi Ruotsissa kartanotalouksiin ja koska kattava palkollislainsäädäntö syntyi valtiovallan aseeksi 1600-luvun puolivälin jälkeen vilkkaaseen läänitysaikaan, aatelin harjoittamiin työvoiman käyttötapoihin ei voitu puuttua. Tilapäistyövoiman pidon kieltämistä ei voitu siis toistaa eikä muistuttaa vuoden 1540 säädöksen noudattamisesta. Siten 1600-luvun läänityskäytäntö vaikutti ehkä kaikkein painavimmin siihen, että esivallan kannalta hankalasti kontrolloitavan tilapäistyövoiman käyttöön ei voitu kajota.¹¹¹

Talonpoikaistalouksien vähäiseen tilapäistyövoiman käyttöön vaikutti oleellisesti sen hinta. Kun palkollisasetukset alkoivat 1600-luvun jälkipuoliskolta lähtien entistä tiukemmin teroittaa palvelemisen vuosiluonnetta, ei voinut jäädä merkittävästi irtolaissanktioiden leimaamatonta väestönosaa, joka oleskeli pelkkien satunnaisten töiden varassa. Sellaista väestöä ei liene ollut tarpeeksi edes 1600-luvun alkupuolella. Koska potentiaalista tilapäistyövoima-ainesta oli niukalti ja sen käyttö keskittyi talonpoikaistalouksissa yleiseurooppalaisen tavan mukaan heinän- ja elonkorjuu-aikaan, työvoiman palkat pysyivät vakituisen palvelusväen palkkoihin verrattuna erittäin korkeina. Viitattakoon tässä yhteydessä *Nygårdinkin* esille tuomiin tapauksiin, jolloin Iistä tunnetaan 1650-luvulta naispuolisen päiväläisen kuuden viikon kesätyöstään saama huikea 10 kuparitaalarin palkka. Kokkolan seudulla naispäiväläinen saattoi päästä samaan aikaan lähes kuparitaalarin viikkoansioihin. Miehen kesätyö saattoi vastata 1670-luvulla 8 taalaria.¹¹²

Miespuolisen päiväläisen päiväpalkka nousi parhaimmillaan 1690-luvulla 2/3 taalariin.¹¹³ Se olisi vastannut noin 4 taalarin viikkopalkkaa. Samaan aikaan renki

¹¹¹ Päiväläistyövoiman verraten vähäiseen käyttöön kartanoissakin viittaavat kartanotalouksista tehdyt laskelmat: esim. Gardberg, John, *Kimito friherreskap. En studie över feodal läns- och godsförvaltning*. Helsingfors 1935, passim; Jokipii 1956, s. 318–319; Wilmi 1990, s. 213–216.

¹¹² Iin talvikäräjät 9.–10.2.1653, VA π 8: 14(v); Kokkolan talvikäräjät 23.–24.1.1667, VA π 12: 2(v); Kälviän talvikäräjät 23.3.1675, VA π 14: 116; Nygård 1989, s. 135.

¹¹³ Kokemäen syyskäräjät 8.–10.10.1691, VA mm 21: 500; Nygård 1989, s. 133–134.

saattoi päästä vuosipalkkaan, jota vastaan päiväläisen tarvitsi työskennellä vain runsaat kolme viikkoa.¹¹⁴

Vaikka edellä mainitut tilapäistyövoiman saamat päiväpalkat lienevät esimerkkejä huippupalkoista, päiväläispalkat pyrkivät kohoamaan vuosipalvelijoihin nähden todella suhteettoman suuriksi työvoiman saatavuusongelmien ja yhtäaikaisen käytön lisäksi myös siksi, että päiväpalkkaustasoa oli vaikea säädellä. Esivallan kontrolli jäi lopulta olemattomaksi, ja kyläyhteisö, missä sitä olikaan, saattoi vain vaivoin päästä selville todellisista maksetuista palkoista. Vuosipalvelijoiden palkkaus oli kaikin puolin päiväläispalkkoja paremmin kontrolloitua, ja lienee ilmeistä, että paikalliset tavat ja käytäntö säätelivät ja sävyttivät vuosipalkkausta selkeämmin kuin tilapäistyövoiman käyttöä. Päiväläisiin jouduttiin usein turvautumaan suurimman kiireen – ehkä hädänkin – keskellä, jolloin kulloinenkin tilanne pitkälti ratkaisi sekä työvoiman käyttöajan että sille maksetun palkan suuruuden.

Jos tilapäistyövoimaa tarvittiin muulloin kuin sadonkorjuuaikana, kenenkään ei olisi kannattanut sitä jo korkean palkkatason vuoksi pitää. Päiväläisten palkoista on mahdoton esittää mitään 1600-luvulla käypää keskiarvoa. Jos virheellisen pelkistämisen uhallakin otettaisiin karkeaksi keskiarvoksi kuparitaalarin viikkopalkka, olisivat päiväläisten vuosiansiot kohonneet 50 taalarin tuntumaan. Määrä vastasi 1700-luvun alkupuolen ruotusotamiehen vuoden rahapalkkaa. Päiväläiselle lasketut vuosiansiot ovat vain teoreettisia eivätkä käytännössä toteutuneet. Jos työvoimalisää tarvittiin toistuvasti, kannattavampaa oli pestata vuosipalvelija, palkan lisäksi isäntäväen oli vastattava eräistä palvelusväen aiheuttamista kustannuksista, kuten esimerkiksi sen veroista. Toiseksi kukaan

¹¹⁴ Lennart Jörberg on tutkinut Ruotsin maataloustyöntekijöiden palkkatasoa. Hän on tullut siihen tulokseen, että päiväläispalkat vaihtelivat 1700-luvun alkupuolella suuresti ilmeisesti alueittain, mutta ainakin lääneittäin (Jörberg, Lennart, *The Development of Real Wages for Agricultural Workers in Sweden During the 18th and 19th Centuries. – Economy and History. Vol. XV 1972. Lund 1972, s. 56*). Täten on osoitettavissa, että päiväläispalkkaus oli yhtä kirjavaa Pohjanlahden molemmin puolin. Ilmeistä on, että Pohjanmaan päiväläispalkat nousivat reaalisesti 1700-luvun toisen neljänneksen aikana, kuten Ruotsissakin Västermanlannissa ja Västernorrlandissa. Muualla Ruotsissa niiden reaaliarvon kehitys laski (Jörberg, Lennart, *A History of Prices in Sweden 1732–1914. Volume I. Sources, Methods, Tables. Lund 1972, s. 590*; Jörberg, Lennart, *A History of Prices in Sweden 1732–1914. Volume II. Description, Analysis. Lund 1972, s. 378, 382, 384*; Jörberg 1972c, s. 42–53). Päiväläispalkkojen reaaliarvon kehitys Satakunnassa ja Varsinais-Suomessa lienee ollut ollut vakaampi kuin Ruotsissa.

päiväläinen ei ylettynyt 50 taalarin vuosiansioihin, koska tilapäistöitä ei riittänyt tasaisesti ympäri vuoden.

Karjan paimentaminen on osoittautunut olleen talonpoikaistalouksissa tilapäistyövoiman käytetyin muoto.¹¹⁵ Paimenta on perustellusti pidettävä eräänlaisena tilapäistyövoiman ääritapauksena jo siitäkin syystä, että karjankaitisijaksi pyrittiin saamaan omaa nuorta väkeä, suorastaan lapsia: aikuistyövoimaa, varsinkin perheen ulkopuolista, yritettiin viimeiseen saakka olla sitomatta paimeneksi. Koska paimenet olivat nuoria, usein lapsia, ja karjapaimenen työn määriteltiin tarvitsevan vain vähäpätöistä työpanosta, paimen sai suhteellisen vaatimattoman palkan. Sen olennaisin osa oli viljaa. Palkkatasoa kuvatkoot seuraavat esimerkit:¹¹⁶

Paikka- kunta	Vuosi	Paimenen sukupuoli	Työaika	Palkka
Loimaa	1702	poika	yksi kesä	2 1/2 kappaa maltaita
Orivesi	1708	tyttö	yksi kesä	21 kappaa viljaa
Loimaa	n. 1710	poika	kaksi kesää	tynnyri viljaa
Kokemäki	1713	tyttö (myöhemmin itsellisen vaimo)	10 päivää	10 kappaa rukiita, 10 äyriä rahaa, 10 korttelia villa- kangasta (tunnustettiin yli- palkaksi)
Eurajoki	1722	poika (myö- hemmin so- tamies)	yksi kesä	4 kappaa viljaa, sukkapari
Karkku	1725	nainen	yksi kesä	9 kappaa viljaa
Hämeenkyrö	1728	poika	yksi kesä	23 kappaa viljaa

¹¹⁵ Wilmi 1990, s. 211.

¹¹⁶ Loimaan kesäkäräjät 15.–16.7.1702, VA nn 19: 273–273(v); Oriveden talvikäräjät 13.3.1709, VA nn 28: 411; Loimaan talvikäräjät 18.–21.2.1723, VA nn 32: 80–80(v); Kokemäen ja Harjavallan syyskäräjät 2.–7.11.1723, VA mm 52: 1198–1198(v); Eurajoen ja Lapin talvikäräjät 12.–15.2.1723, VA mm 52: 252(v)–253; Karkun ja Mouhijärven talvikäräjät 18.–22.2.1726, VA nn 35: 150(v)–151; Hämeenkyrön ja Ikaalisten talvikäräjät 11.–14.2.1729, VA nn 38: 92–92(v).

5.3.2.5. Kartanoiden palvelusväen palkat

Kartanoiden vakinainen palvelusväki on voitu jakaa kolmeen pääryhmään, nimittäin ns. parempiin palvelijoihin, erityistöitä tehneisiin palvelijoihin sekä varsinaisiin vuosipalkollisiin.¹¹⁷ Kun seuraavassa ryhdytään tarkastelemaan kartanoiden palvelusväen palkkoja, on syytä heti huomauttaa, ettei tarkastelu pyri olemaan mitenkään systemaattinen. Koska tutkimuksen pääpaino kohdistuu tavallisiin vuosipalkollisiin, jotka kaiken lisäksi työskentelivät voittopuolisesti talonpoikaistalouksissa, kartanoiden palvelusväen palkkausta on käsitelty lähinnä esimerkinomaisesti. Kartanotalouksien palvelusväen palkkaustiedot tuokoot vertailupohjaa tavallisten vuosipalvelijoiden palkkaukseen.

Kartanoiden palvelusväen yläkerrostuman palkkausta valottakoot seuraavat, lähinnä esimerkinomaiset tiedot. Otettakoon aluksi esille muutamien miespuolisten palvelijoiden vuosipalkkoja:¹¹⁸

Renkivouti

- Turun linnaläänin Isolatokartano¹¹⁹ v. 1607:
2 tynnyriä ruista, 2 tynnyriä ohraa, 6 kyynärää rohdinkangasta, 5 kpl lampaannahkoja, puoli härännahkaa
- Heikkilän latokartano v. 1607:
3 tynnyriä ruista, 6 kyynärää rohdinkangasta, puoli härännahkaa, rahaa 2 taalaria.
- Kuusiston latokartano v. 1607:
2 tynnyriä ruista, 2 tynnyriä ohraa, 6 kyynärää rohdinkangasta, puoli vasikannahkaa, rahaa 2 taalaria

¹¹⁷ Wilmi 1990, s. 179–192.

¹¹⁸ VA 1683: 56–58(v); 2489: 38, 39(v); SRA, Grev- och friherreskap Korsholm räkenskaper 31.5.1651–29.5.1652; Kokemäen kesäkäräjät 8.–9.6.1691, VA mm 21: 202–203; Kärki 1920, s. 94; Jutikkala 1932a, s. 242; Jokipii 1956, s. 318–319.

¹¹⁹ Kartanon taloudenhoidosta: Oja 1944, s. 383–386.

- Kokemäen latokartano¹²⁰ v. 1609:
rahaa 6 taalaria, ulkomaista hienoa kangasta 6 kyynärää, 4 kenkäparia
- Koiviston latokartano¹²¹ v. 1609:
rahaa 6 taalaria, ulkomaista hienoa kangasta 6 kyynärää, 2 paunaa villoja, 4 kenkäparia
- Ylä-Satakunnan Liuksiala v. 1686:
rahaa 22 taalaria 16 äyriä
- Kokemäen kartano v. 1691:
rahaa 18 taalaria
- Halikon Joensuu v. 1751–1752:
rahaa 39 taalaria

Puutarhamestari

- Korsholman kartano¹²² v. 1651–1652:
rahaa 40 taalaria

Kartanoiden palvelusväen yläkerrostumallekin suoritettiin vielä 1600-luvun alussa huomattava osa palkasta luonnontuotteina. Sittenmin rahapalkan lisäksi palvelusväelle jäi luonnontuotteina annettavaksi enää ns. kuukausiapu (månadskost). Se koostui ruokatavarasta, lähinnä viljasta.

Kun kartanoiden parempien palvelijoiden palkkausta verrataan eräiden muiden kartanossa työskennelleiden palkkaan, on todettavissa, että esimerkiksi Kokemäen latokartanossa kartanonkirjuri sai 1600-luvun alussa jonkin verran pienempää vuosipalkkaa kuin renkivouti. Kirjuri sai saman määrän sekä kenkiä että kangasta kuin renkien työnjohtaja, mutta rahapalkkaa hänen palkastaan vain kolmanneksen.¹²³ Korsholman kartanossa linnavouti Erik Svensson kuittasi 1600-luvun puolimaissa peräti 100 kuparitaalarin vuosipalkan. Sen sijaan vahtimestarin palkka

¹²⁰ 1500-luvun palkoista: Jokipii 1973, s. 84–85.

¹²¹ Palkkausjärjestelyistä vrt. Jokipii 1953, s. 117.

¹²² Vrt. Jokipii 1956, s. 303.

¹²³ VA 2489: 39(v).

oli vain 5 taalaria suurempi kuin edellä esitellyn puutarhamestarin. Samalle tasolle asetui ruutimestarin palkkaus.¹²⁴ Liuksialan kartano, joka esimerkinomaisesti on otettu esille, alensi 1680-luvulla kartanovoutinsa vuosipalkan 200 taalarista 150 taalariin. Palkan vähentämisen jälkeenkään renkivoudin vuosipalkka ei kohonnut kuudenteenkaan osaan mainitun voudin palkasta.¹²⁵ Verrattuna talonpoikaistaloudessa työskennelleen vuosirengin palkkaan renkivoudin palkka oli noin puolitoistakertainen.

Korsholman linnassa 1650-luvun alussa puutarhamestareille (heitä oli ainakin aluksi kaksi) maksetut vuosipalkat olivat todella korkeita. 40 taalarilla olisi näet pystytty pestaamaan talonpoikaistalouteen neljä tavallista vuosirengiä (vrt. Pohjanmaan renkityövoiman kallistumiseen 1600-luvun puolivälin jälkeen s. 181–183). Kartanoiden naispuolisten parempien palvelijoiden palkkaus kohosi hyvinkin miesten palkkauksen tasolle. Esimerkiksi Porin kartanossa sisäkkö sai 1590-luvulla vuosipalkkanaan 4 paria kaksipohjaisia kenkiä, 10 kyynärää sekä sarkaa että palttinaa ja vielä 8 lampaannahkaa.¹²⁶

Kamaripiikojen, jotka olivat lopulta harvinaisia, palkkaus lienee koostunut pääasiassa rahasta, koska he saivat yllättävänkin niukkaa vaatepalkkaa. Esimerkiksi 1650-luvun alussa Korsholman kartanon kaksi kamaripiikaa saivat kumpikin vuosipalkkanaan vain yhden parin kaksipohjaisia sekä kuusi paria yksipohjaisia kenkiä. Kamaripiian asema korostui kuitenkin, jos palkkausta verrataan eräiden muiden työntekijöiden palkkoihin. Niinpä esimerkiksi kartanon sukankutojan oli tyydyttävä vuoden vaatepalkkanaan vain pariin yksipohjaisia kenkiä. Kartanossa työskennellyt kivenhakkaajamies sai laskea vaatepalkkaseen kaksi paria kaksipohjaisia kenkiä sekä yhden syylinkiparin.¹²⁷

¹²⁴ SRA, Grev- och friherreskap Korsholm räkenskaper 31.5.1651–29.5.1652.

¹²⁵ VA 7373: 2548–2556; Kärki 1920, s. 93.

¹²⁶ VA 2425: 190(v).

¹²⁷ SRA, Grev- och friherreskap Korsholm räkenskaper 31.5.1651–29.5.1652.

Kartanoihin ja linnoihin pestattiin erityistöitä tekemään palvelijoita, jotka sijoitettiin palvelusväen sisäisessä arvojärjestyksessä parempien palvelijoiden ja tavallisten vuosipalvelijoiden väliin. Asema kuvastui palkkauksessakin:¹²⁸

Tallirenki

- Saaren latokartano v. 1604:
3 paria yksipohjaisia kenkiä, 12 kyynärää sarkaa, pauna villoja
- Heikkilän latokartano¹²⁹ v. 1607:
puoli tynnyriä ruista, 10 kyynärää sarkaa, 5 lampaannahkaa, puolet vasikannahasta, 2 paunaa villoja
- Ruissalon latokartano v. 1607:
rahaa 2/3 taalaria, 10 kyynärää sarkaa, 5 lampaannahkaa, puolet vasikannahasta, 1 1/2 paunaa villoja
- Porin kartano v. 1609:
rahaa 2 taalaria, 12 kyynärää sarkaa, 6 kyynärää rohdinkangasta, 5 lampaannahkaa, pauna villoja, 4 paria kenkiä
- Irjanteen kartano v. 1643:
rahaa 5 taalaria

Puutarharenki

- Korsholman linna v. 1651–1652:
rahaa 20 taalaria (vanhin renki); 15 taalaria (kullekin kolmelle nuoremmalle rengille)
- Kajaanin linna v. 1655:
rahaa 8 taalaria

Kartanotalouksiin keskittyi usein kosolti karjanhoitoa. Esimerkiksi Kokemäen kruununkartanon navetassa pidettiin 1600-luvun alussa puolitiehen neljättäkymmentä lehmää, eikä Koiviston latokartanokaan jäänyt lehmämäärältään sanot-

¹²⁸ VA 1650: 20–20(v); 1683: 57–59(v); 2489: 36(v); SRA, Grev- och friherreskap Korsholm räkenskaper 31.5.1651–29.5.1652; Kajana räkenskaper 1655 (VA 9139: 93); Heino 1987, s. 176.

¹²⁹ Kartanon taloudenhoidosta: Oja 1946, s. 262–267.

tavasti jälkeen. Kun kaikki karja laskettiin yhteen, päästiin ensiksi mainitussa kartanossa suunnilleen 250 eläimeen ja viimeksi mainitussakin 150 päähän.¹³⁰

Karjanhoidon keskeinen asema heijastui palvelusväen palkkaukseen siten, että miespalvelijoista tallirengit olivat kysytyjä ja naispalvelijoista juuri karjapiiat olivat hyvin palkkattuja. Se näkyy seuraavasta asetelmasta, johon on karjapiikojen palkkausesimerkkien lisäksi otettu vertailun vuoksi eräiden muidenkin erityistöitä tehneiden naispalvelijoiden palkkoja:¹³¹

Karjapiika

- Kokemäen kartano v. 1594:
rahaa 3 kuparitaalaria
- Saaren kartano v. 1604:
lampaannahka, 5 kyynärää sarkaa, 3 paria yksipohjaisia kenkiä, pauna villoja
- Isolatokartano v. 1607:
tynnyri ruista, 3 lampaannahkaa, puolet härännahasta, 8 kyynärää vaatekangasta, 2 paunaa villoja
- Heikkilän latokartano v. 1607:
tynnyri ruista, 8 lampaannahkaa, puolet härännahasta, 8 kyynärää vaatekangasta
- Koiviston latokartano v. 1609:
rahaa 3 taalaria, 5 kyynärää palttinaa, 8 kyynärää rohdinkangasta, 6 kyynärää muuta kangasta, pauna villoja, 3 paria kenkiä
- Korsholman latokartano v. 1609:
rahaa 8 taalaria, puolet nahasta (ilm. vasikannahasta)
- Kokemäen kartano v. 1626:
rahaa 5 taalaria

¹³⁰ Esim. VA 2489: 5–6(v).

¹³¹ VA 1650: 20–21(v); 1683: 56–58; 2425: 190(v); 2489: 37(v)–38; 4862: 62; SRA, Grev- och friherreskap Korsholm räkenskaper 31.5.1651–29.5.1652; Kokemäen syyskäräjät 9.9.1626, VA mm 2: 282; Taivassalon talvikäräjät 26.–27.1.1685, VA mm 13: 748; Kärki 1920, s. 94; Jutikkala 1932a, s. 242; Heino 1987, s. 176.

- Irjanteen kartano v. 1643:
rahaa 13 taalaria
- Korsholman linna v. 1651–1652:
rahaa 10 taalaria
- Puotilan kartano (Vehmaa) v. 1685:
rahaa 16 taalaria
- Liuksialan kartano v. 1686:
rahaa 22 1/2 taalaria
- Vuojoen kartano v. 1695:
rahaa 16 taalaria
- Kuitian kartano v. 1761–1762:
rahaa 30 taalaria

Vaatevarastonhoitaja

- Saaren kartano v. 1604:
6 kyynärää sarkaa, 9 lampannahkaa (nahat yhteensä arvoltaan 4
1/2 markkaa)
- Korsholman linna v. 1651–1652:
rahaa 11 taalaria

Avainpiika

- Saaren kartano v. 1604:
4 kyynärää sarkaa, 3 paria kaksipohjaisia kenkiä, pauna villoja

Leipoja

- Porin kartano v. 1609:
rahaa 2 taalaria, 9 kyynärää sarkaa, 4 kyynärää palttinaa, 6
kyynärää rohdinkangasta, 3 lampaannahkaa, pauna villoja, 3 paria
kenkiä
- Korsholman linna v. 1651–1652:
rahaa 11 taalaria

Keittäjä

- Korsholman linna v. 1651–1652:
rahaa 12 taalaria

Kartanoihin ja linnoihin pestattujen tavallisten vuosipalvelijoiden palkkaus kohosi suunnilleen samalla tapaa kuin talonpoikaistalouksien hankkiman työvoiman. Vielä 1600-luvun alussa vuosipalkoista huomattava osa annettiin kankaina, nahkoina ja valmiina kenkinä. 1600-luvun toisella neljänneksellä palkkoja alettiin useammin arvioida rahana, kuten seuraavat esimerkit osoittavat eräistä kartanoiden ja linnojen renkien ja piikojen vuosipalkoista.¹³²

Rengit

- Kokemäen latokartano v. 1594:
3–4 1/2 taalaria
- Isolatokartano ja Heikkilän latokartano v. 1607:
2/3 tynnyriä ruista, 5 lampaannahkaa, puolet härännahasta, 10 kyynärää sarkaa, 2 paunaa villoja
- Korsholman linna ja latokartano v. 1609:
rahaa 2 taalaria, 8 kyynärää sarkaa, puolet vasikannahasta
- Korsholman linna v. 1615:
rahaa taalari, 6 kyynärää rohdinkangasta, 8 kyynärää sarkaa, 4 paria kenkiä
- Irjanteen kartano v. 1643:
7 taalaria
- Kokemäen kartano v. 1691:
14 taalaria
- Vuojoen kartano v. 1695:
15–16 taalaria
- Atun kartano v. 1727–1728:
28 taalaria
- Joensuun kartano (Halikko) v. 1751–1752:
30 1/2 taalaria
- Kuitian kartano v. 1761–1762:
36 taalaria

¹³² VA 1683: 56–58; 2425: 190(v)–193; 4862: 62–63; 4895: 45–45(v); Ulvilan talvikäräjät 17.3.1632, VA mm 3: 127; Kokemäen kesäkäräjät 8.–9.6.1691, VA mm 21: 202–203; Kokemäen talvikäräjät 14.–16.1.1695, VA mm 27: 47; Karkun ja Mouhijärven syyskäräjät 18.–19.10.1701, VA nn 18: 239–240; Kärki 1920, s. 94; Jutikkala 1932b, s. 240–243; Heino 1987, s. 176. Kartanoiden palvelusväen koostumuksesta laaja selvitys: Jutikkala 1932a, s. 225–268.

Piiat

- Kokemäen latokartano v. 1594:
4 paria yksipohjaisia kenkiä (vastasi n. 3 taalaria)
- Isolatokartano ja Heikkilän latokartano v. 1609:
10 kappa ruista, 4 lampaannahkaa, puolet lehmännahasta, 10
kyynärää sarkaa, 1 1/2 paunaa villoja
- Korsholman linna v. 1609:
rahaa 1 1/2 taalaria, 8 kyynärää sarkaa, puolet vasikannahasta
- Korsholman latokartano v. 1609:
rahaa 1 1/2 taalaria, 6 kyynärää sarkka, puolet vasikannahasta
- Korsholman kartano v. 1615
6 kyynärää rohdinkangasta, 8 lampaannahkaa, 4 paria kenkiä
- Koiviston latokartano v. 1632:
4 taalaria
- Irjanteen kartano v. 1643:
5 1/2 taalaria
- Liuksialan kartano v. 1686:
11 taalaria
- Kokemäen kartano v. 1695:
8 1/2 taalaria
- Vuojoen kartano v. 1695:
10 taalaria
- Sakkisten kartano v. 1701:
16 1/2 taalaria
- Atun kartano v. 1727–1728:
24 taalaria
- Joensuun kartano (Halikko) v. 1751–1752:
25 1/8 taalaria
- Kuitian kartano v. 1761–1762:
24 taalaria

Kartanoiden renkien palkat kohosivat säännönmukaisesti piikojen vuosipalkkoja korkeammiksi. Ero kasvoi enimmillään sellaiseksi, että naispuolisten palkollisten palkka käsitti vain 2/3 miespuolisille palvelijoille maksetusta korvauksesta. Kuitenkin ero jäi käytännössä tuota ääriarvoa vähäisemmäksi: vuosirenkien palkat kohosivat yleensä vain 20–30 % korkeammiksi kuin piikojen.

Kartanoissa maksettiin lähes aina hieman suurempia palkkoja kuin talonpoikais-talouksissa tai pappiloissa (vrt. s. 196). Vertailun vuoksi mainittakoon, että keskinkertaisen alasatakuntalaisen rengin vuosipalkka oli 1630– ja 1640-luvulla 4–5 kuparitaalaria, piian suunnilleen neljä taalaria. Keskipalkat kohosivat 1690-luvulle tultaessa rengeillä suunnilleen 12–13 taalariin ja piioilla 10 taalariin. Isonvihan jälkeen 1720-luvulla Satakunnassa rengoille maksettiin yleensä noin 21 ja piioille 15 taalaria.

Kartanoiden ja linnojen tilapäistyövoiman palkkauksesta esiintyy tietoja huomattavasti harvemmin kuin väen määristä. Tuotakoon esille seuraavassa eräitä esimerkkejä.

Porin kartanosta tiedetään, että siellä työskenteli vuonna 1593 Nils-niminen tynnyrintekijä. Hän sai rahapalkkanaan 3 taalaria sekä 4 paria kaksipohjaisia kenkiä. Palkka vastasi suunnilleen tavallisen rengin kahta vuosipalkkaa. Tynnyrintekijä lienee työskennellyt ainakin puoli vuotta, koska hänellä tiedetään olleen tuon aikaa apunaan renki. Tämä sai puolestaan vain pelkkää vaatepalkkaa: yksipohjaisia kenkiä parin, 6 kyynärää sarkaa, 6 kyynärää palttinaa, 3 lampaan-nahkaa sekä vasikannahan.¹³³

Korsholman kartanossa tilivuoden 1651–1652 aikana tilapäiselle työvoimalle maksettiin seuraavia palkkoja: toiselle viltinvalmistajalle 3 sonninnahkaa (yht. 18 taalaria), toiselle erilaisina nahkoina peräti 32 1/2 taalarin edestä, kutojalle puuvillakangasta 50 kyynärää (yht. 18 2/3 taalaria).¹³⁴

Tilapäistyöntekijä, jonka tehtävät eivät olleet eriytyneet, vaan olivat lähinnä aputyöntekijän askareita, saattoi hänkin päästä vuoden aikana tavallisiin talonpoikaisvuosispalvelijoihin verrattuna huomattaviin ansioihin. Niinpä Liisa Kaikotar,

¹³³ VA 2425: 190–190(v).

¹³⁴ SRA, Grev- och friherreskap Korsholm räkenskaper 31.5.1651–29.5.1652.

joka työskenteli Kajaanin linnassa, sai 1670-luvun lopulla jopa 11 taalarin 4 äyrin palkan, joka määriteltiin kaiken lisäksi hopearahassa.¹³⁵

5.3.2.6. Palvelusväen varallisuus

Keskiaikaisten maanlakien mukaan varallisuuden määrä ratkaisi, kenen oli mentävä toisen luo palvelukseen. Omaisuutta oli oltava vähintään kolmen hopeamarkan arvosta, ja henkilön tuli maksaa itse veronsa, jottei häntä pidettäisi palvelusvelvollisena.¹³⁶

Aiemmin palkkauskysymysten käsittelyn yhteydessä on tuotu esiin käsitys, jonka mukaan esivalta pyrki säätelemään palvelusväen palkkatason sellaiseksi, että palvelija pystyi vuosipalkallaan tyydyttävästi vaatettamaan itsensä (vrt. s. 179–180). Ruuan ja asunnon järjestäminenhan kuului isäntäväen velvollisuuksiin. Niin ollen esivalta ei liene odottanut, että palkollinen pystyi kartuttamaan sinällään vaatimatonta omaisuuttaan palvelusvuosiensa aikana.

Ei tiedetä, kuinka palkollinen itse ja yhteisö, jossa hän työskenteli, suhtautuivat palvelijan omaisuuden lisäämispyrkimyksiin. Todisteita ei ole senkään puolesta, että palvelija olisi tietoisesti siihen tähdännyt. Tärkeintä sekä palvelijan itsensä että yhteisön kannalta oli, että palvelija – usein vielä kovin nuori ihminen – oppi työntekoon ja sai kaikessa rauhassa saavuttaa riittävän korkean iän voidakseen suunnitella elinkelpoisen oman talouden perustamista.

Koska palvelusväen reaalin palkkaus parani 1600-luvun aikana, varallisuutta alkoi ainakin jossain määrin kerääntyä. Toisin sanoen ne palvelijan elinkustannukset, joista isäntäväen ei tullut huolehtia, eivät vieneet palvelijan koko palkkaa. Rahaa saattoi jäädä jopa sellaisiin pienehköihin hankintoihin, ehkä parempiin vaateparsiin, joita palvelija ei olisi välttämättä tarvinnutkaan. Siihen viittaa se, että jo vuoden 1664 palkollisasetukseen nähtiin tarpeelliseksi sisällyttää maininta, että

¹³⁵ VA 9176: 1.

¹³⁶ Maunu Eerikinpojan maanlaki, Rakennuskaaren XIV luku, § 3; Kuningas Kristofferin maanlaki, Rakennuskaaren XV luku, § 5.

palvelijan tuli säilyttää rahojaan omassa kirstussaan, jottei syntyisi epäselvyyttä niiden omistajasta ja jotta välttyttäisiin varkauksilta.¹³⁷

Palkkarahojen säilyttäminen lukituissa kirstuissa ei välttämättä pysäyttänyt varasta. Nimenomaan 1600-luvun viimeiseltä vuosikymmeneltä lähtien tavataan varkaustapauksia tai ainakin sellaisiksi epäiltyjä. Loimaalta tunnetaan 1690-luvulta kaksi tapausta. Varkaudet kohdistuivat kahden renkimiehen kirstuihin, joista toisesta katosi 27 taalaria 30 äyriä kuparirahaa ja toisesta peräti 60 taalaria sekä 6 taalarin arvoiset siannahkaiset housut.¹³⁸

Laitilan käräjillä puitiin vuosisatojen taitteessa tapausta, jossa Kaukolan kartanon kaksi renkiä vaativat kartanoa vastaamaan heidän elättämisestään senkin jälkeen, kun siellä oli riehunut tuhoisa tulipalo. Rengit kertoivat yrittäneensä pelastaa liekeistä omaisuuttaan, mutta turhaan. Kartanon omistaja puolestaan väitti, että palvelijat olivat paneutuneet oman omaisuutensa pelastamisyritykseen niin hartaasti, että kartanon tavaroita jäi kosolti tulen saaliiksi.¹³⁹

Palvelijan ei tarvinnut välttämättä käyttää kertyneitä vaatimattomiakaan rahamääriä. Ostosten teko kävi mahdolliseksi kenties vasta vapaaviikolla. Palvelijan kirstussa lojuneet rahat saattoivat joskus olla tarpeen isäntäväellekin. Niinpä Varsinais-Suomen pohjoisosista tunnetaan isonvihan jälkeisiltä vaikeilta ajoilta tapaus, jolloin piika lainasi rahaa isäntäväelleen. Lainattu rahaerä käsitti lähes 47 kuparitaalaria eli suunnilleen kolmen vuoden piianpalkan.¹⁴⁰

¹³⁷ Stiernman III 1753, s. 247.

¹³⁸ Loimaan talvikäräjät 6.–9.3.1697, VA nn 14: 140(v); Loimaan talvikäräjät 23.–24.1.1699, VA nn 16: 12–12(v); Laakso 1986, s. 149.

¹³⁹ Laitilan syyskäräjät 18.–20.10.1699, VA mm 35: 760.

¹⁴⁰ Uudenkirjon kesäkäräjät 31.5.–4.6.1722, VA mm 51: 905–907.

5.3.3. Työ

5.3.3.1. Kuuliaisen työnteon vaatimus

Palvelusväkeä koskevat 1600- ja 1700-luvun asetukset velvoittivat ehdottomaan kuuliaisuuteen isäntäväkeä kohtaan. Vaatimus ulottui palvelijan tekemiin töihinkin. Jo vuoden 1664 palkollisasetus tähdensi ylimalkaan tottelevaisuutta isäntäväkeä kohtaan, mutta vuoden 1739 asetus täsmensi, että palvelija ei saanut jättää tekemättä mitään työtä tai askaretta, jonka isäntäväki hänen tehtäväkseen antoi.¹⁴¹

Palvelusväen työnteossa osoittama tottelemattomuus ja laiskuus yksinään tulevat tuomiokirjoista esiin harvoin. Otettakoon kuitenkin asian havainnollistamiseksi muutamia esimerkkejä. Kruununvouti Kristian Willinghusen väitti vuoden 1671 Kokkolan käräjillä, että sekä hänen erityinen palvelijansa että renkinsä olivat laiminlyöneet tehtäviään. Syytös, jonka todenperäisyyttä eivät lähteet lopullisesti paljasta, johti kuitenkin siihen, että lautamiesten oli tutkittava tapausta.¹⁴²

Edellisen kanssa suunnilleen samaan aikaan sijoittui tapaus, jolloin emäntä Valpuri Matintytär käräjäi liissä renkiään Tuomas Hasua vastaan. Emäntä syytti palvelijaansa huonosti tehdystä työstä. Oikeus yhtyi syytökseen ja velvoitti palvelijan siittä lähtien työskentelemään tunnollisesti. Uhkana oli 10 taalarin vuosipalkan menetys.¹⁴³ Samassa pitäjässä kanteli vuonna 1693 eräs isäntä haukiputaalaisesta rengistään, että tämä oli lyönyt laimin tehtävänsä. Renki ei saanut enää mahdollisuutta pysyä entisessä paikassaan, vaan tuomioksi tuli ison vuosipalkan, 24 taalarin, menetys ja kehotus ottaa uusi pesti.¹⁴⁴

Paikallinen oikeusistuin käytti harkintavaltaansa tarvittaessa niinkin, että aiheettomaksi osoittautunut laiskuussyytös kumottiin. Sellaiseen ratkaisuun päädyttiin Oulun käräjillä 1670-luvun puolimaissa, kun eräs siikajokelainen isäntä vaati

¹⁴¹ Stiemman III 1753, s. 244; Modée II, s. 1594. Palvelusväen ja isäntäväen suhteista enemmän: Nygård 1989, s. 108–110 sekä mainittujen sivujen viitteet.

¹⁴² Kokkolan kesäkäräjät 15.–17.8.1671, VA nr 12: 725(v).

¹⁴³ Iin talvikäräjät 25.–27.2.1669, VA nr 12: 302.

¹⁴⁴ Iin kesäkäräjät 10.–12.7.1693, VA nr 30: 78.

oulunsuulaiselta rengiltään takaisin tälle luvattua 10 kuparitaalarin vuosipalkkaa.¹⁴⁵

Palvelijan syyttäminen työtehtävien laiminlyönnistä vietiin käräjille saakka harvoin, koska syytöstä oli vaikea näyttää toteen. Isäntäväellä lienee ollut jo palvelijaa pestatessaan vähintään tyydyttävä kuva siitä, millaisen työntekijän se oli hankkimassa. Luonnollisesti palvelijaa ei pestattu ja palkattu joutenoloon. Tässä yhteydessä törmätään kysymykseen, millaiset olivat ylipäättään aikaisten käsitykset työnteosta ja sen motiiveista (vrt. s. 68–69). Tuomiokirja-aineisto antaa ymmärtää, ettei työnteon tehokkuuteen kiinnitetty huomiota eikä työpanosta mitattu myöhempinä aikoina tunnetuin kriteerein. Isäntäväelle näyttää riittäneen, että palvelija otti osaa niihin työtehtäviin, joihin hänet erikseen käskemättä määrättiin. Asenteet jyrkkenivät vasta silloin, jos palvelija toistuvasti niskuroi. Laiskuussyytöksiin liittyi todennäköisesti isäntäväen ja palvelijan suhteisiin kasautuneita muitakin kitkatekijöitä. Isäntäväelle saattoi jäädä kerta kaikkiaan viimeiseksi keinoksi laiskuussyytös päästäkseen eroon hankalasta palvelijastaan. Jos palvelija osoittautui tottelemattomaksi tai muutoin teki huonosti työnsä, käytännössä yleisimmin kävi niin, ettei samaa palvelijaa pestattu enää seuraavaksi vuodeksi.

5.3.3.2. Työtehtävät

Tilapäistyövoiman käyttö keskittyi kartanoihin. Talonpoikaistaloudet tarvitsivat vuosipalkkolisten ohessa lähinnä vain kesärenkejä ja –piikoja, joita hankittiin heinäntekoon ja elonkorjuuseen. Vähäinen päiväläisjoukko, joka talonpoikaistalouksiin pestattiin, määrättiin sekin useimmiten heinäntekoon, lehdesten keräämiseen sekä elintärkeään sadonkorjuuseen.¹⁴⁶

Alle 15-vuotiaista vanhimmat, yleensä vähintään 12 vuotta täyttäneet, olivat ns. *pikkupalvelijoita*. Heille voitiin osoittaa kevyitä askareita ja vaatimattomia juoksuasioita. Talonpojat eivät käyttäneet oman ruokakunnan ulkopuolelta hankittuja pikkupalvelijoita, sillä heillä oli näiden askareisiin omia lapsia. Renkipojaksi saatettiin sentään hankkia joku, joka vasta seuraavana vuonna tuli

¹⁴⁵ Oulun talvikäräjät 17.–19.2.1675, VA rr 14: 37.

¹⁴⁶ Wilmi 1990, s. 209–216.

henkirahan alaiseksi. On olemassa tietoja jo ainakin 1620-luvulta, että Länsi-Suomen pitäjissä pikkupalvelijoita hankkivat aatelisten lisäksi lähinnä kirkkohererrat.¹⁴⁷

Ruokakunnan omia lapsia pidettiin talonpoikien keskuudessa nuorimpana työvoimana, eikä mitään erillistä lapsuutta käsitteenä tunnettu. Talon 7–8-vuotiaalle lapselle osoitettiin 1700-luvun alkupuolella seuraavia askareita: langan kerimistä, puolaamista, kehräämistä; nuotan ja verkon punomista; höyhenten, marjojen, siementen ja humalan keräämistä; risujen ja oksien pilkkomista; heinän haravoimista; lehdesten kokoamista; eläinten ruokkimista ja paimentamista; hevosen ajamista sekä erilaisten asioiden toimittamista.¹⁴⁸

Lasten – 12 vuotta nuorempienkaan – pestäminen vieraan työhön ei ollut suoranaisesti kiellettyä.¹⁴⁹ Sen sijaan eräänlaista ensiasteen lastensuojelua oli se, ettei lapsen henkeä saanut vaarantaa. Hätä ei kuitenkaan lukenut lakia. Laitilan ja Pyhämaan käräjillä käsiteltiin vuonna 1736 tapausta, jossa kuusi isäntää, joukossa eräs korpraali, olivat pitäneet omia poikiaan paimenina syrjäseudulla. Lasten ikä ei tarkemmin ilmene. Vaikka omien lasten käyttäminen paimenina oli yleistä, syytettiin isäntiä lastensa saattamisesta petovaaraan. Syytetyt vetosivat siihen, ettei heidän ole työvoimapulan vuoksi onnistunut saada riittävän varttuneita paimenia. Lisäksi useimmat ilmoittivat oman taloutensa työvoiman olleen lähinnä isäntien itsensä ja vain vähäisen palvelusväen varassa. Kaiken kukkuraksi todistettiin, että rankkasateet olivat tuhonneet pahoin viljan kahdelta syytetyltä. Oikeus ymmärsi ahdingossa olleita ja katsoi sinällään lainvastaisen menettelyn jäävän rankaisematta.¹⁵⁰ Vaikka paimenta ei voi pitää varsinaisena vuosipalkollisena, hänet on kuitenkin rinnastettavissa tilapäistyövoimaksi.¹⁵¹

¹⁴⁷ Tällaisia viitteitä saadaan ainakin Pohjanmaan sotaväenottoluetteloista: esim. SKrA, WA 773, vol. 754.

¹⁴⁸ Kraftman 1747, s. 31–32.

¹⁴⁹ Vrt. Kallio 1913, s. 173–174.

¹⁵⁰ Laitilan ja Pyhämaan kesä- ja syyskäräjät 13.–15.9.1736, VA mm 65: 327–329.

¹⁵¹ Vrt. Modée II, s. 1587; Virtanen, E. A., Varsinais-Suomen yhteiskunnallista kansankulttuuria. – Varsinais-Suomen historia II:2. Porvoo 1938, s. 1–16.

Tässä luvussa on tarkoitus käsitellä lähinnä tavallisiin talonpoikaistalouksiin sijoittuneiden vuosipalvelijoiden työtehtäviä. Ensimmäiseksi joudutaan lähdeongelmiin: ei ole olemassa tuomiokirjoista saatavien tiedonmurusten lisäksi seikkaperäisiä mainintoja siitä, mitä töitä 1600-luvun ja seuraavan vuosisadan alun vuosipalvelijat tekivät. Pulmaan eivät tuo apua palkollisasetuksetkaan, joissa ei tehtävien täsmentämiseen lainkaan puututtu. Palvelusväkeen kohdistunut lainsäädäntö alkoi kiinnittää kysymykseen huomiota vasta 1700-luvun puolivälin jälkeen työajan rajaamisyrietyksin. Tosin jo vuosien 1723 ja 1739 palkollisasetuksiin oli otettu mukaan maininta, että päiväläisen työpäivän tuli kestää korkeintaan aamuneljstä iltayhdeksään.¹⁵² Maininta lienee jäänyt vain ohjeelliseksi. Työaikakysymyskeskustelu virisi vasta 1750-luvulta lähtien, jolloin nousi esiin tavallisten vuosipalvelijoiden päivittäisen työajan määrittäminen. Työpäivän pituutta hahmoteltiin edellä esitetyn päiväläistyöajan pohjalta.¹⁵³

Myöhemmiltä ajoilta, 1800-luvun loppupuolelta alkaen, on kyllä olemassa seikkaperäistäkin tutkimusta, mutta se on lähinnä paikallista.¹⁵⁴ Työtehtävät, joihin palvelijat 1800-luvun lopulla osallistuivat, lienevät pääpiirteisesti samoja kuin pari vuosisataa aiemmin, mutta tiukkaan yleistyksen ei ole syytä. Luonnonolot, asutuksen tila ja elinkeinorakenne vaihtelivat suuresti laajan tutkimusalueen, Länsi- ja Pohjois-Suomen, eri osissa ja työtehtäväkenttää muokkasivat vielä paikalliset käytännöt. Nekin muuttuivat. Esimerkiksi töiden jako miesten ja naisten töihin vaihteli jopa paikkakunnittain, ja niidenkin sisällä oli ilmeisesti eroja: työtehtävien määräytyminen riippui lopulta kunkin isäntäväen harkinnasta.¹⁵⁵

¹⁵² Modée II, s. 1591.

¹⁵³ Kallio 1913, s. 171–174.

¹⁵⁴ Esim. Talvela 1887, passim; Markkola, Pirjo, Naisten ansiotyö maatalousyhteiskunnassa. Tutkimus Hämeen maaseudun naisista 1870-luvulta ensimmäiseen maailmansotaan. Suomen historian liseniaattitutkimus Tampereen yliopistossa vuonna 1989, s. 59–65 sekä mainittujen sivujen viitteet.

¹⁵⁵ Päätelmää tukevat Kraftmanin havainnot (Kraftman 1747, s. 53–54). Anu Pylkkänenkin pitää ainakin 1600- ja 1700-luvun taitteen talonpoikaistalouksissa puolisojen työnjakoa joustavana (Pylkkänen 1990, s. 280–286).

Edellä esitettyjen varausten vuoksi vuosipalvelijoiden työtehtäviä tarkastellaan seuraavassa pääpiirteisesti. Pohdinta ulottuu lähinnä yleisten käytäntöjen hahmoteluun.

Verraten sitkeästi on elänyt käsitys, jonka mukaan talonpoikaistaloudessa talvi oli todella hiljaiselon aikaa.¹⁵⁶ Viljelyn kannalta talvikausi muodosti kyllä selkeän välivaiheen kasvukausien välille, mutta syystöiden päätyminen ei ollut äkillistä, vaan riippui kulloisestakin vuodesta, eikä unohtaa sovi luonnonolojen tärkeää vaikutusta. Niiden merkitys oli sitä keskeisempi, mitä pidemmällä etelä-pohjoinen-akselilla liikuttiin. *Börje Hansson* on esittänyt, etteivät elonkorjuutyöt säännöllisestikään päätyneet niin aikaisin, kuin on oletettu. Hänen mukaansa puinti saattoi venyä Skoonessa jopa maaliskuulle ja Keski-Ruotsissakin jouluun.¹⁵⁷ Elonkorjuun pitkittymistä tukee maammekin osalta palvelusväen käyttöön liittyvä tuomiokirja-aineisto. Siitä ilmenevät tapaukset kertovat yksiselitteisesti talonpoikien vastahakoisuudesta aikaistaa perinteistä, myöhäistä palvelusväen pestaamistaan juuri syystöiden keskeneräisyyden vuoksi (vrt. s. 154–158).

Talvi hyvine rekikeleineen oli paitsi viljan myös muiden talonpoikien tuotteiden kuljettamisaikaa. Kaupunkeihin suunnatut kauppamatkat työllistivät nimenomaan renkejä. Tavaroiden kuljetusten keskittymisestä talvisaikaan – ja yleensäkin renkien toimimisesta ajomiehinä – kertovat palvelusväkeä koskeneet käräjäjututkin.¹⁵⁸ Talveen ajoittuivat poltto-, sahaus- ja rakennuspuiden kaataminen ja kuljettaminen. Tervaksienkin hankkiminen työllisti renkiväestöä.

Talvi oli sekä mies- että naispalvelijoiden puhdetöiden aikaa. Miehet työstivät tarve-esineitä erityisesti puusta, ja piikojen oli osallistuttava kutomiseen ja neulomiseen. Kalastusvälineiden, kuten veneiden ja verkkojen, valmistaminen ja korjaaminen ajoittui sekin talvikuukausiksi.

¹⁵⁶ Esim. Utterström 1957a, s. 718–720.

¹⁵⁷ Utterströmin väitöskirjan (kaksiniteinen) arvostelu vuoden 1957 HT:ssä (Stockholm 1958), s. 429.

¹⁵⁸ Esim. Saloisten kesäkäräjät 6.–7.8.1652, VA nr 7: 526(v); Eurajoen talvikäräjät 24.–26.3.1684, VA mm 13: 563(v)–565. Tukholmaan tavaroiden viemisestä: esim. Lapin syyskäräjät 16.–18.11.1699, VA mm 35: 964–965; Vehmaan talvikäräjät 19.–20.2.1701, VA mm 37: 64–66.

Pohjanmaalta suuntautui työmatkoja Ruotsiin talvisin. Työkohteista kysytyimpiä olivat rautaruukit, joilla päästiin hyviin ansioihin. *Virrankosken* mukaan 1680-luvulla ahkera mies saattoi saada kokoon talvessa 60–110 kuparitaalaria.¹⁵⁹

Summa oli pienimmilläänkin kolminkertainen rengin koko vuoden palkkaan verrattuna. Niin suuret ansiot olisivat vieneet töihin kosolti renkiväkeäkin, mutta sen liikkumista oli rajoitettu jo 1500-luvun lopulta lähtien (vrt. s. 70). Niinpä Pohjanlahden yli matkanneet olivat usein talollisia, joiden kannatti pestata talveksi renki hoitamaan isännantöitä. *Virrankosken* mukaan talvitöissä käyminen Ruotsin puolella oli tärkeä sivuansio sellaisille talollisille, jotka eivät polttaneet tervaa.¹⁶⁰

Renki saatettiin pestata muutoinkin tilan viljelijäksi. Sellaiseen ratkaisuun päätyi 1600- ja 1700-luvun taitteessa esimerkiksi Kemin kappalainen Sigfred Bonelius, joka pestasi rengin viljelemään lampuotina muutamaa vuotta aiemmin Kemihaaran kylästä hankkimaansa tilaa.¹⁶¹

Jos haluaa tehdä pääpiirteittäisen jaon naisten- ja miestentöihin, karjanhoito ja runsaslukuiset taloustyöt kuuluivat selvimmin niihin, joihin naisväki omistautui.¹⁶² Karjapiikoja tunnetaan kosolti 1600- ja 1700-luvun palvelusväestä, joskaan heitä ei pestattu nimenomaan talonpoikaistaloihin, ehkä vauraimpia rustholleja lukuunottamatta.

Renkien töiksi voi määritellä jo edellä esille tulleet polttopuiden kokoaminen, rakennuspuiden hankinta sahoille ja veistettäväksi sekä tervasten valmistaminen. Sen sijaan tervahaudan latomiseen lienevät miesten rinnalla tasavertaisesti osallistuneet naisetkin. Miestentöiksi erottuivat puolestaan melko selvästi kylvötyöt.¹⁶³

¹⁵⁹ *Virrankoski* 1973, s. 370.

¹⁶⁰ *Virrankoski* 1973, s. 371. Vrt. myös Heckscher 1936b, s. 400–401. Vuorityöläisten palkkatasosta yksityiskohtaisesti: Boëthius, Bertil, Gruvornas, hyttornas och hamrarnas folk. Bergshanteringens arbetare från medeltiden till gustavianska tiden. – Svenska arbetarklassens historia 2. Stockholm 1951, s. 190–223.

¹⁶¹ Kemin kesäkaräjät 30.6.–5.7.1701, VA nr 37: 626.

¹⁶² Samaan päätelmään on tullut käyttämänsä tuomiokirjamateriaalin perusteella Pylkkänenkin (*Pylkkänen* 1990, s. 281–282).

¹⁶³ Vrt. *Markkola* 1989, s. 59.

Kun piikoja pestattiin karjanhoitoon, renkien kuului huolehtia hevosista. Kartano- ja säätyläistalouksista tunnetaan tallirenkejä ja -poikia. Teurastus oli – ehkä aputoita lukuunottamatta – renkien töitä. Kuriositeettina todettakoon, että renkien osoittaminen teurastukseen saa vahvistusta vuoden 1734 laissa olevasta maininnasta, joka käsitteli karjatautien leviämisen ehkäisyä.¹⁶⁴

Metsästyks sijoittui niihin vuodenaikoihin, jolloin maanviljelystöitä ei yleensä ollut. Riista antoi tärkeää leivänjatketta varsinkin huonoina vuosina, ja renkityövoiman käyttö riistan hankkimiseen lienee ollut säännöllistä. Kartanoiden työvoimaan kuului vakituisia metsästäjiä, mutta työhön ottivat osaa tarpeen vaatiessa rengitkin.¹⁶⁵

Kalastuksen parissa riitti tehtäviä sekä rengeille että piioille. Piikoja tarvittiin keskeisillä kalastusseuduilla nimenomaan nuottakalastuksessa.¹⁶⁶ Kartanoiden harjoittama kalastus perustui metsästyksen lailla joko ammattimiehiin tai renkityövoiman sijoittamiseen aika ajoin sen pariin.¹⁶⁷

Kalastuksen ohella sekä mies- että naispalvelijat ottivat osaa luonnollisesti heinän- ja elonkorjuuseen.¹⁶⁸ Kylvötyötkin saattoivat jakautua osin piikojen vastuulle. Lehdesten teko sekä pellavan ja hampun muokkaamiseen liittyneet työt kuuluivat nekin niin piioille kuin rengeille.

¹⁶⁴ Sweriges Rikes Lag 1734, Rakennuskaaren XXII luku, § 5.

¹⁶⁵ Esim. Köyliönkartanosta tunnetaan karhijahtiin osallistunut renki, jonka kartanovouti jahdin aikana vahingossa ampui (Euran syyskäräjät 24.11.1632, VA mm 3: 159–159(v)). Lavilan kartano: Eurajoen talvikäräjät 15.–16.3.1650, VA mm 7: 34.

¹⁶⁶ Nuottapiika: esim. Vehmaan syyskäräjät 24.–25.10.1700, VA mm 36: 1096–1098.

¹⁶⁷ Esim. Kokemäen talvikäräjät 18.–20.3.1644, VA mm 5: 401; Ulvilan syyskäräjät 10.–12.12.1639, VA mm 5: 32(v); Ulvilan syyskäräjät 6.–7.11.1649, VA mm 6: 614(v).

¹⁶⁸ Esim. Ruoveden ja Keuruun kesäkäräjät 18.–19.5.1724, VA nn 33: 203(v).

5.3.3.3. Rengin pestaminen sotamieheksi

Oman perheen ulkopuolista miestyövoimaa pestattiin osittain sotaväkeenkin. Siten sota- tai ratsumieheksi ryhtyminen oli myös eräänlaista rengintyötä. Sen luonnetta ei ole tarpeen erityisesti pohtia. Riittää, kun tiedämme, että renkimies otti säännöllisesti osaa harjoituksiin ja lähti marssikäskyn saatuaan. Sitä ennen, jos sopimus niin edellytti, hän oli tehnyt pestaaajatalouteen varsinaisia rengintöitä.

Sotamies, olipa hän tehtävään jo alun alkaen osoitettu tai myöhemmin sijaiseksi hankittu, sai ainakin periaatteessa heti pestirahoineen suuren palkkasumman, vaikka se lopulta jakautui usean vuoden osalle (vrt. s. 187–188). Sillä oli tärkeä merkitys ainakin sotilaaksi lähteneen perheelle, jos hänellä sellainen vielä oli. Sotamieheksi ryhtyminen saattoi parhaassa tapauksessa avata rengille väylän taloudelliseen nousuun.¹⁶⁹

Tässä luvussa tarkastellaan renkien osuutta 1600-luvulla ja 1700-luvun alussa pestatuista sotamiehistä. Aluksi on kuitenkin tarpeen hieman luonnehtia ylipäätään väkeen otettujen miesten määriä. 1600-luvun alkupuolella väenottoja tehtiin pitäjittäin tarpeen vaatiessa. 1620-luvulla toteutetut armeijan järjestelyt, jotka muun muassa toivat pysyvän rykmenttijaon, kiintiöivät rauhanaikaisen sotamiehenottotarpeen, mutta koska valtakunta oli jatkuvassa sodassa, täydennysmiehiä tarvittiin 1600-luvun toisella neljänneksellä tavan takaa.¹⁷⁰ 1640-luvulta lähtien otettiin talojen ruodutuksen ensimmäisiä askeleita, mutta varsinaiseen kiinteään ruotuväkeen päästiin tunnetusti vasta 1600-luvun lopulla (Turun ja Porin läänissä vuonna 1694, Pohjanmaalla vasta vuonna 1733).¹⁷¹

Seuraavassa esitetään tiivistetysti tämän tutkimuksen kattavista lääneistä 1600-luvulla ja 1700-luvun alun sotavuosina jalkaväkeen otettuja miesmääriä.¹⁷²

¹⁶⁹ Asiasta enemmän: Nygård 1989, s. 151–153.

¹⁷⁰ Armeijajärjestelyistä ja 1600-luvun alkupuolen väenotoista enemmän esim.: Lindeqvist 1910, s. 1–2; Viljanti 1935, s. 22–25. Laivamiehistä: Korhonen, Arvi, Hakkapeliittain historia I. 1617–1625. Porvoo 1939, passim.

¹⁷¹ Viljanti 1935, s. 23, 75, 164. Suurläänityksien väenotoista ja ns. kreivin sotamiehistä lähemmin: Jokipii 1956, s. 85–87.

¹⁷² VA 9104; SKrA, WA 770–775, Vol.707–792; Viljanti 1935, s. 25; Hornborg, Eirik, Karoliini Armfelt ja kamppailu Suomesta isonvihan aikana. Suom. Kai Kaila. Porvoo 1955, s. 313–320.

Vuosi	Turun ja Porin läänistä (miestä)	Pohjanmaalta (miestä)
1637	650	427
1640	564	534
1642	285	..
1648	..	154
1654	192	..
1656	378	..
1657	220	..
1660	195	..
1684	270	230
1700–1702	2100	286 (v. 1700)
1706	993	690
1710–1711	..	1042
1713	..	168

Väenottojen laajuus kuvasti kulloistakin tarvetta. 30-vuotisen sodan jälkeen väenotot laantuivat, mutta kiihtyivät uudelleen 1650-luvun jälkipuoliskolla Kaarle X Kustaan Venäjän-sodan aikana.¹⁷³

Ruotsin suurvaltakauden sotien suomalaisten miestappioista on esitetty arvioita. Åström on tiivistänyt 30-vuotisen sodan miesmenetykset 40 000 mieheksi. Kun hän on lisännyt ne muihin 1600-luvun sotien menetyksiin ja ottanut huomioon Pohjan sodan tappiot, hän on päässyt suunnilleen 150 000 miehen kokonaistappioihin.¹⁷⁴ Hornborgin mukaan vuosina 1701–1721 menehtyi vajaat 60 000 suomalaista sota- ja ratsumiestä, mikä merkitsi maamme silloisesta noin 400 000 hengen kokonaisväestöstä suunnilleen 15 %:n osuutta.¹⁷⁵

Renkien osuus sotaväkeen otetuista vaihteli. Se ilmenee selkeästi seuraavien taulukoiden lukusarjoista:

¹⁷³ Sodasta ja sen aiheuttamista väenotoista enemmän: Lappalainen, Jussi, T., Kaarle X Kustaan Venäjän-sota v. 1656–1658 Suomen suunnalla. 'Räikkä, häikkä ja ruptuuri'. – SHJ X. Jyväskylä 1972, passim; Lappalainen, Jussi, T., 'Nåståfolcket'. Suomalaiset talonpojat Kaarle X Kustaan Venäjän-sodassa. – Historica III. SHJ IX. Vammala 1972, s. 72–93; Lappalainen, Jussi, T., Elämää Suomen sotaväessä Kaarle X Kustaan aikana. – SHJ 12. Joensuu 1976, passim.

¹⁷⁴ Åström, Sven-Erik, Suomen asema Ruotsin valtion- ja sotataloudessa. – Suomen taloushistoria 1. Helsinki 1980, s. 320.

¹⁷⁵ Hornborg 1955, s. 325; Åström 1980, s. 320.

TAULUKKO 24. Renkien osuus 30-vuotisen sodan keskivaiheilla Satakunnasta otetuista sotamiehistä¹⁷⁶

Sarake A: Otettuja sotamiehiä yhteensä (henkeä)

Sarake B: Sotamiehistä renkejä (henkeä)

Sarake C: Renkien osuus sotamiehistä (%)

Vuosi	Ala-Satakunta			Ylä-Satakunta			Yhteensä		
	A	B	C	A	B	C	A	B	C
1627/1628	187	60	32,1	305	83	27,2	492	143	29,1
1640	92	26	28,3	176	40	22,7	268	66	24,6
Yhteensä	279	86	30,8	481	123	25,6	760	209	27,5

TAULUKKO 25. Renkien osuus Pohjanmaalta suurvalta-aikana eräinä vuosina otetuista sotamiehistä¹⁷⁷

Sarake A: Otettuja sotamiehiä yhteensä (henkeä)

Sarake B: Sotamiehistä renkejä (henkeä)

Sarake C: Renkien osuus sotamiehistä (%)

Vuosi	Etelä-Pohjanmaa			Pohjois-Pohjanmaa			Yhteensä		
	A	B	C	A	B	C	A	B	C
1629	199	36	18,1	335	46	13,7	534	82	15,4
1640	341	48	14,1	193	35	18,1	534	83	15,5
1700	89	63	70,8	197	136	69,0	286	199	69,6
1713	194	87	41,2	233	96	44,8	427	183	42,9
Yht.	823	234	28,4	958	313	32,7	1781	547	30,7

¹⁷⁶ SKrA, WA 770, Vol. 707–713; WA 771, Vol. 726.¹⁷⁷ VA 9104: 2–7; SKrA, WA 773, Vol. 755, 763–764; WA 774, Vol. 784, 788.

TAULUKKO 26. Renkien osuus Turun ja Porin läänistä 1600-luvun puolimaissa otetuista ratsumiehistä¹⁷⁸

Sarake A: Otettuja ratsumiehiä yhteensä (henkeä)

Sarake B: Ratsumiehistä renkejä (henkeä)

Sarake C: Renkien osuus ratsumiehistä (%)

Vuosi	Varsinais-Suomi			Satakunta			Yhteensä		
	A	B	C	A	B	C	A	B	C
1654	553	452	81,7	335	260	77,6	888	712	80,2
1666	366	301	82,2	232	204	87,9	598	505	84,4
Yht.	919	753	81,9	567	464	81,8	1486	1217	81,9

Taulukon 24 mukaan Satakunnasta 30-vuotisen sodan keskivaiheilla otetuista jalkamiehistä runsas neljännes oli renkejä. Heidän osuutensa oli yhtä suuri Hämeenkin puolella.¹⁷⁹

Vuonna 1640 Satakunnasta voitiin ottaa renkejä enää vähemmän kuin 1620-luvun lopulla. 1640-luvun alussa renkien osuus jalkaväen sotamiehistä oli noin 5 % pienempi kuin runsas vuosikymmen aikaisemmin.

Pohjanmaalla, jossa palvelusväkeä oli suhteellisesti vähemmän kuin Satakunnassa, oli samaan aikaan vain 15 %:lla sotamiehistä renkitausta. Sen sijaan 1600-luvun puolivälin jälkeen renkien ja ylipäätään sijaisten osuus sotaväkeen otetuista kasvoi tuntuvasti. Syynä oli jo aiemmin mainittu sotamiespalkkojen nousu (vrt. s. 187–188). Palkkojen kasvu aiheutti sen, että renkiväestö oli tuntuvasti aikaisempaa halukkaampaa hakeutumaan sijaiseksi. Niinpä Pohjan sodan ensimmäisenä vuonna otetuista miehistä yli 2/3 lukeutui renkiväkeen.¹⁸⁰ Suurena täydennysmiesten ottovuotena, vuonna 1713, sotamieheksi voitiin valita renki enää neljässä tapauksessa kymmenestä.

¹⁷⁸ SKrA, Rulla 17.10.1655; VA, Militaria I, vuoden 1666 rulla.

¹⁷⁹ Jutikkala 1957b, s. 234.

¹⁸⁰ Virrankoski on laskenut, että vuonna 1700 pohjoispohjalaisista sotaväkeen otetuista 77 % oli sijaissotamiehiä (Virrankoski 1967, s. 110). Näistä valtaosa lukeutui siis renkiväestöön.

5.4. Palvelijan pitämisestä isäntävälle koitunut hyöty ja aiheutuneet rasitukset

5.4.1. Palkollisen pidon kokonaiskustannukset

Rengit ja piiat tekivät siis pääasiassa tavallisia maanviljelys-, karjanhoito- ja kotitaloustöitä vuosipalvelijoina. Aiempi palvelusväkeen kohdistunut tutkimus on jättänyt kokonaan pohtimatta palvelijan isäntätalouteen tuoman työvoimalisän merkitys. Kysymys on siitä, voiko palvelijan palvelusvuoden aikana tekemän työn arvoa mitenkään yrittää mitata ja suhteuttaa isäntäväen taloudenpitoon.

Johannes Kraftman huomasi jo 1740-luvulla, ettei palvelijalle maksettu palkka ollut missään suhteessa hänen todella tekemänsä työn määrään. Palkkaa ei siis hänen mukaansa voitu verrata työpäivien määrään.¹⁸¹ Väite piti hyvin paikkansa ainakin silloin, kun puntaroidaan keskenkasvuisen palvelijan työpanosta. Alasatakuntalaisten 1720-luvun rahvaanvalituksessa todettiinkin suoraan, että 15-vuotias palkollinen pystyi tekemään töitä vain hädin tuskin ruokansa ja vaatteidensa arvosta.¹⁸² *David Gaunt* on arvioinut keräämänsä perhehistoriallisen aineiston pohjalta, että pohjoismaisessa vanhassa maatalousyhteiskunnassa 18–19-vuotiaaksi saakka nuori kulutti enemmän kuin työpanoksellaan tuotti.¹⁸³

Börje Harneskin mukaan esiteollisena aikana (ainakin 1700-luvun loppupuolella ja seuraavan vuosisadan alussa) oli tavallista, että maatyöväki ja palkolliset pitivät viikoittain parikin vapaapäivää ja pyrkivät valikoimaan työtehtäviään sellaisina aikoina, jolloin työvoiman kysyntä oli suuri.¹⁸⁴

Kraftman yritti määritellä mielestään kohtuullisen palvelijan vuosipalkan sitomalla sen tehdyn työn arvoon, mutta ei onnistunut aikeissaan. Palvelusväen palkkaus-kysymykseen liittyvä työmäärän puntarointi näytti kiistatta kansantaloudellisel-takin kannalta tärkeältä.

¹⁸¹ Kraftman 1747, s. 60.

¹⁸² SRA, Ala-Satakunnan kihlakunnan rahvaanvalitus 5.11.1726, § 5.

¹⁸³ Gaunt 1983, s. 112–113.

¹⁸⁴ Harnesk 1986, s. 339.

Jo aiemmin tässä työssä hahmoteltiin päiväläisille vuoden aikana mahdollisesti kertyneitä tuloja (s. 202). Laskelmat osoittautuivat teoreettisiksi, koska tilapäisen työvoiman pestaaminen keskittyi muutamiin vuoden työhuippuihin ja sille ei siten riittänyt työtä ympäri vuotta. Tilapäistyövoiman runsas käyttö oli mahdotonta, koska koko ajan tiukentunut palkollislainsäädäntö ja –kontrolli eivät suosineet sen julkista olemassaoloa.

Tilapäistyövoiman päiväpalkkoihin perustuvat laskelmat osoittivat, että ainakin periaatteessa päiväläiset saattoivat ylittää 1600-luvulla ja viimeistään 1700-luvun alussa 50 kuparitaalarin vuosipalkkoihin. Ne vastasivat suunnilleen vakinaiselle ruotusotamiehelle maksettuja vuotuisia rahapalkkoja.

Teoreettisesti voitaisiin yrittää arvioida myös vuosipalvelijan työn arvoa kertomalla karkea tilapäistyövoiman päiväpalkka varsinaisen palkollisen vuoden aikana tekemien työpäivien määrällä. Arvoksi tulisi siis suunnilleen edellä mainittu summa. Laskelmissa kohdataan kuitenkin ylipääsemättömiä esteitä.

Ensinnäkin täytyy huomata, että tilapäistyövoiman palkat olivat työvoiman käyttötavan vuoksi vain huippupalkkoja, jollaisina ei missään tapauksessa voi pitää vuosipalvelijan keskimääräisen työpäivän arvoa. Toiseksi jo aikalaisten oli tunnustettava, että palvelijoiden tekemän työn määrä vaihteli suuresti työvoiman iän ja työkyvyn kirjavuuden vuoksi. Laiskuus – ahkeruus –käsitekin oli venyvä ja vaikeasti mitattavissa. Kolmantena näkökohtana on se, että säilyneiden lähteiden pohjalta ei voi muodostaa riittävän selkeää kuvaa palvelijan – rengin tai piian – vuoden aikana tekemien töiden tai ainakin työpäivien määrästä. Tulokseksi muodostuu vääjäämättä, ettei tutkijan käteen jää riittävän luotettavaa aineistoa palvelijan vuotuisen työpanoksen nimellisarvon laskemiseksi.

Edellisestä toteamuksesta huolimatta palkollisenpidon isäntävälle tuomaa "hyötyä" voi tarkastella siten, että kustannuksia verrataan eräisiin isäntäväen taloudenpidon ulottuvuuksiin. Palvelijanpidosta isäntävälle aiheutuneita rasituksia voi mainiosti verrata kahteen näkökohtaan, nimittäin isäntäväen taloudenpidon peruspilariin, *viljan viljelyyn* sekä *verotukseen*.

Palvelijan isäntävälle tuomat *kustannukset* koostuivat palkasta, hänestä maksetuista veroista, ruuasta sekä asumisesta, jonka yhtenä lisänä on mainittava valaistus. Palkan kokoa ja sen kehitystä on käsitelty seikkaperäisesti jo aiemmin

(s. 178–193). Palkkaan sisällytettiin pestiraha. Raha- ja vaatepalkan lisäksi palvelijalle saatettiin antaa esimerkiksi kenkäpari ikään kuin varsinaiseen vuosipalkkaan kuulumattomana. Palkanlisän antamisen voi kuitenkin katsoa kumoutuneen sillä, että isäntäväki tavallisesti käytti oikeuttaan vähentää palvelijansa palkasta hänestä maksettu henkiraha ja suostuntavero. Palvelijan vaatettamista ei tarvitse ottaa erikseen huomioon, koska palkan katsottiin riittävän siihen (vrt. s. 179–180).

Palkkauksen lisäksi palvelijalle jouduttiin antamaan täysi ylläpito. Lämpimän asuinsijan ei voi katsoa tuoneen isäntävälle erityiskustannuksia: tavallisissa talonpoikaistalouksissa palvelija asui päärakennuksessa yhdessä isäntäväkensä kanssa, ja varsinaisia renkitupia käyttivät vain vauraimmat palvelusväen palkkaajat. Valaistuksenkin osalta lienee kohtuullista olettaa, ettei palvelijan pitäminen sanottavasti tuonut lisäkuluja. Käytännössä merkityksettömäksi menoeräksi jäi muutaman naulan lisääntynyt kynttilätalin kulutus.

Palvelijan *ruokkiminen* oli suuri kustannustekijä.¹⁸⁵ Eräistä lähteistä saatavien tietojen perusteella täysikasvuisen palvelijan – lähinnä miehen – kuukaudessa tarvitsemat välttämättömät ruoka-aineet käsittivät 1600- ja 1700-luvulla seuraavat erät: viljaa kaikkiaan 1/4 tynnyriä, humalaa 1/3 naulaa, voita 1 1/2 naulaa, suolaa 1 1/2 naulaa, lihaa kaikkiaan 6 naulaa, kuivattua kalaa 4 naulaa ja suolakalaa 10 naulaa.¹⁸⁶

¹⁸⁵ Sama tilanne lienee vallinnut muuallakin Euroopassa. Esimerkiksi Skotlannista on havaittu, että vielä 1800-luvulla sikäläisistä palvelusväen ja isäntäväen kiistoista usea aiheutui siitä, että yhtäältä palvelija väitti saaneensa huonoa ruokaa, toisaalta isäntäväki moitti palvelijaansa kohtuuttoman suuresta ruuankulutuksesta (Carter, Ian, *Farmlife in Northeast Scotland 1840–1914*. Glasgow 1979, s. 157.).

¹⁸⁶ Karkean keskikulutuksen määrittelemiseksi on käytetty kartanoista ja linnoista tunnettuja (lähinnä palvelusväen) elintarvikkeiden kulutusmääriä. Tiedot seuraavista lähteistä: VA 4911: 11–11(v); 4925: 10–10(v); Jutikkala 1932a, s. 240–241. Väestön viljankulutuksesta ja sadon riittävydestä: esim. Luukko, Armas, *Elinkeinot. – Hämeen historia II:1*. Noin vuodesta 1540 vuoteen 1721. Hämeenlinna 1957, s. 457; Jutikkala 1980b, s. 195 sekä sivun lähdeviitteet. Gustaf Utterström on löytänyt tiedon, jonka mukaan vaellustyöläinen tarvitsi 1790-luvulla Bohuslänissä kolmen kuukauden aikana 2/3 tynnyrillistä ruista leipään, leiviskän lihaa, puoli leiviskää läskiä, puoli leiviskää voita, puoli leiviskää juustoa sekä vähän ryynejä, papuja ja herneitä (Utterström 1957a, s. 164–165). Elinkustannuksista myös: Vennola 1908, s. 208–209.

Edellisten keskikulutustietojen avulla voimme hahmotella palvelijan koko vuoden kulutusmääriä. Jos tarkastelun kohteena on vuosipalkollinen, elintarvikkeiden vuosikulutuksesta pitäisi periaatteessa vähentää vapaaviikko, jona aikana palvelijan tuli pitkälti vastata itse elinkustannuksistaan. Puolivuotiisia sopimuksia solmineelle palvelijalle tuli vuosittain kaksi vapaaviikkoa. Käytännössä vapaa- viikkojen elinkustannusten vähentäminen merkitsee palvelijan vuotuisista ylläpitokustannuksista vain murto-osaa, eikä sitä ole syytä erottaa jo pelkästään siksi, että palvelija todennäköisesti sai isäntäväen ruokapöydästä vuoden aikana muutakin kuin edellä mainitut perusruoka-aineet. Kuukausikulutuksen pohjalta tehty täysi-ikäisen rengin *vuosikulutus* näyttää seuraavalta: viljaa 3 tynnyriä, humalaa 4 naulaa, voita 18 naulaa, suolaa 18 naulaa, lihaa 3 leiviskää 12 naulaa, kapakalaa 2 leiviskää 8 naulaa ja suolakalaa 6 leiviskää.

Laskemalla yhteen palvelijan palkkakustannukset ja hänen kuluttamiensa elintarvikkeiden arvo saadaan hänen ylläpidostaan vuoden aikana kertyneet karkeat *kokonaiskustannukset*. Aikuisen rengin osalta laskelma muodostuu Turun ja Porin läänin ja Pohjanmaan keskiarvon mukaan seuraavanlaisiksi:¹⁸⁷

	1600-luvun puolivälissä	1700-luvun puolivälissä
Rengin palkkauskulut vuodessa (sisältävät palvelijasta maksetut henkiverot):	n. 8 taal.	n. 22 taal.
Elintarvike- kustannukset:		
– vilja	n. 17 taal.	n. 54 taal.
– humala	n. 23 1/3 äyriä	n. 1 1/2 taal.

¹⁸⁷ Renkien keskipalkat peräisin s. 180 kuviosta 6 (sen vuosien 1641–1660 ja 1721–1740 läänien keskiarvosta). Ruoka-aineiden yksikköhintoina käytetty 1600-luvun puolenvälin osalta vuodelta 1655 peräisin olevia tietoja (VA 9139: 94) ja 1700-luvun puolenvälin osalta vuoden 1749 vahvistettuja markkinahintoja (VA 7560: 1992–1992(v)). Vrt. Heckscher 1936b, liitteet VII, VIII, XII, XIII; Suomen taloushistoria 3, s. 433. Asetelman raha kuparirahaa. Käytetyt yksikköhinnat ovat 1600-luvun puolivälin osalta seuraavat: viljatynnyri (rukiin ja ohran karkea keskiarvo) 5 2/3 taal., naula humalaa 5 5/6 äyriä, naula voita 6 1/4 äyriä, naula suolaa 1 1/2 äyriä, naula lihaa (kuivatun ja suolatun lihan karkea keskiarvo) 3 3/4 äyriä, naula kuivattua kalaa 3 1/2 äyriä ja naula suolakalaa 1 1/4 äyriä. Vastaavien yksiköiden hinnat 1700-luvun puolivälissä: vilja 18 taal., humala 12 äyriä, voi 19 äyriä, suola 4 äyriä, liha 7 äyriä, kuivattu kala 9 äyriä ja suolakala 3 äyriä.

- voi	n. 3 1/2 taal.	n. 10 2/3 taal.
- suola	n. 27 äyriä	n. 2 1/4 taal.
- liha	n. 8 2/5 taal	n. 15 3/4 taal.
- kapakala	n. 5 1/4 taal.	n. 13 1/2 taal.
- suolakala	n. 4 2/3 taal.	n. 11 1/4 taal.
<hr/>		
yht.	n. 43 1/2 taal.	n. 100 taal.
<hr/>		
Yhteensä kaikki kustannukset	n. 51 1/2 taal.	n. 122 taal.

Asetelman mukaan täysikasvuisen rengin vuotuiset ylläpitokustannukset käsittivät 1600-luvun puolimaissa runsaat 50 kuparitaalaria. Kustannukset kohosivat sadan vuoden aikana suunnilleen 120 taalariin eli 2,4-kertaisiksi. Jos kuparirahan arvon aleneminen otetaan huomioon, kustannusten nousukertoimeksi tulee viidennes vähemmän eli suunnilleen 1,9.

Ylläpitokustannuksista palkkamenot kattoivat kumpanakin tutkimusajankohtana suunnilleen yhtä suuren osan. Se oli ensimmäisenä poikkileikkausajankohtana noin 16 %, jälkimmäisenä kaksi prosenttia enemmän.

Pääosa eli yli 4/5 palvelijan ylläpitokustannuksista aiheutui ruokakuluista. Niistä kallein erä oli viljaa. 1600-luvun puolimaissa sen osuus kaikista elintarvikekustannuksista käsitti lähes 40 %, mutta 1700-luvun puolimaihin tultaessa osuus oli kohonnut jo lähelle 55 %:a. Viljakustannusten lisääntyminen ei aiheutunut kasvaneesta kulutuksesta, vaan viljan hinnan kohoamisesta. Nimenomaan se näyttää rasittaneen palvelusväkeä ylläpitänyttä isäntäväkeä taloudellisesti ankarimmin. Viljan kallistuminen oli isäntäväen kannalta lopulta oleellisempi kustannustekijä kuin palvelusväen kohonnut palkkataso.

Viljan jälkeen suurin menoerä oli liha. Sen vuosikulutuksen karkea arvo vastasi 1650-luvulla palvelijan palkkaa, mutta 1700-luvun puoliväliin tultaessa lihan hinta kohosi vähemmän kuin palkkataso. Kalan kulutus riippui oleellisesti paikallisten olojen ehdoilla tapahtuneesta pyydystämisestä. Kalan arvon määrittäminen oli pitkälti teoreettista, koska arvo riippui saaliiden runsaudesta ja toisaalta kalan menekistä. Jos isäntäväki käytti runsaasti kalaa palvelijanpidosta huolimatta ja jos kalaa ei myyty oman talouden ulkopuolelle, palvelijan kuluttaman kalamäärän arvo alenisi tuntuvasti asetelmassa ilmoitetuista rahamääristä. Palvelijan ravinnok-

seen käyttämällä kalalla alkoi olla taloudellista merkitystä vasta silloin, jos hänen kuluttamansa kalamäärä olisi pystytty myymään kohtuulliseen hintaan.

5.4.2. Lähestymistapoja palkollisen pidon rasittavuuden arvioimiseksi

5.4.2.1. Rasittavuuden suhde peruselinkeinon tuottoon

Palvelijan vuosittaisia ylläpitokustannuksia voi verrata isäntätalouksien korjaamiin viljasatoihin. Ne muodostivat talouksien toimeentulon pohjan. Erityisen keskeisiä ne olivat Turun ja Porin läänin ja Etelä-Pohjanmaan sisämailla, joilla ei voitu tukeutua vireään kalastukseen. Toki Etelä-Pohjanmaalla viljanviljelystä saatuja tuloja täydensivät jossain määrin karjataloustuotteista saadut tulot, mutta ne eivät kohonneet suhteellisesti niin merkittäviksi kuin pohjoisimman Pohjanmaan ja Kokemäenjoen lohenkalastuksesta saadut sivutulot.

TAULUKKO 27. Talouksien vuosittaiset leipäviljasadot Länsi- ja Pohjois-Suomessa 1600- ja 1700-luvun puolivälissä¹⁸⁸

	1600-luvun puolivälissä			1700-luvun puolivälissä		
	Kylvö/ talous (tynn.)	Netto- sato/ talous (tynn.)	Netto- saton arvo (kup.- taal.)	Kylvö/ talous (tynn.)	Netto- sato/ talous (tynn.)	Netto- saton arvo (kup.- taal.)
Varsinais-Suomi	4,1	16,4	93	6,6	26,4	475
Satakunta	3,8	15,2	86	6,1	24,4	439
Pohjanmaa	3,6	14,4	82	7,6	30,2	544
Keskiarvo (painottamaton)	3,8	15,3	87	6,8	27,0	486

¹⁸⁸ Viljan yksikköhintoina on käytetty s. 229 esitettyjä hintoja. Ylläpitokustannukset on saatu s. 227–228 olevasta laskelmasta. Ensimmäisen poikkileikkausajankohdan viljasadot on laskettu s. 135–136 olevan taulukon 18 palvelijoita pitäneiden talouksien keskimääräisistä kylvömääristä. Jälkimmäisen poikkileikkausajankohdan keskisadot on arvioitu niiden tietojen perusteella, joita on olemassa vuosien 1640 ja 1750 välisestä talouksien peltoalojen laajenemisesta (Jutikkala 1980b, s. 176–177). Rukiin ja ohran yhteiseksi jyvälukujen keskiarvoksi on otettu 5, joten nettosadon antama jyväluku on 4 (Soininen 1975, s. 118; Jutikkala 1980b, s. 194).

Talouksien nettoviljasadot on suhteutettava palvelijanpitokustannuksiin. Kun vertailukohteeksi otetaan täysikasvuisen rengin vuosittain isäntätaloudelle aiheuttamat ylläpitokustannukset, jotka on saatu s. 229–230 laskelmista, hahmotelmasta tulee seuraava:

	1600-luvun puolivälissä	1700-luvun puolivälissä
Täysikasvuisen rengin vuotuiset ylläpitokustannukset:	51,5 kup.taal.	122 kup.taal.
Leipäviljan nettosadon arvo (sulkeissa rengin ylläpitokustannusten osuus siitä):		
–Varsinais-Suomessa	93 taal. (55 %)	475 taal. (26 %)
–Satakunnassa	86 " (60 %)	439 " (28 %)
–Pohjanmaalla	82 " (63 %)	544 " (22 %)
Keskimäärin	87 " (59 %)	486 " (25 %)

Kun vertailukohteina ovat talouksien viljasadot, rengin pestäminen ja pitäminen muodostui 1600-luvun puolimaissa isäntävälle selkeästi suuremmaksi taloudelliseksi rasitteeksi kuin vuosisataa myöhemmin. Yhden ainoan täysikasvuisen työkykyisimmästä päästä olleen renkimiehen koko ylläpito saattoi vastata 1600-luvun puolimaissa 2/5:aa isäntätalouden nettoviljasadon arvosta. Selvää oli, etteivät viljanviljelyltään vaatimattomimmat talot voineet ajatellakaan palvelijan hankkimista. Jos ratkaisuun kaikesta huolimatta päädyttiin, palvelijan pestäamisen taustalla piti olla joko lähes täydellinen työvoiman puute tai – mikä keskeisintä – taloudella täytyi olla muita elannonlähteitä, joista saatiin huomattavia rahatuloja. On kuitenkin syytä huomata, että 1600-luvun toisella kolmanneksella, jonka kylvötietoihin 1600-luvun puolenvälin satoarvioinnit perustuvat, elettiin viljelyn kannalta huonoja aikoja, mikä ilman muuta kuvastui satomäärien niukkuutena.

Tilanne muuttui 1700-luvun puoliväliin tultaessa. Silloin yhden rengin palkkaamiseen ja työkykyisenä elättämiseen kului vain neljännes arvioidusta nettosadon arvosta. Muutoksen aiheutti, kuten on aiemmin mainittu (s. 230), viljan hinnan nopeampi kohoaminen kuin palvelijan ylläpitokustannusten.

Koska lähteet eivät anna mahdollisuutta selvittää alueittaisia, jopa kihlakuntapohjaisia, palvelusväen ylläpitokustannusten muutoksia, on tyydyttävä laajahkoihin yleistyksiin. Kuten on nähty, niidenkin avulla on voitu raottaa palvelusväenpidon kustannustekijöitä ja niiden osuutta isäntätalouksien voimavaroista tavalla, jota ei ole tutkimuskirjallisuudessa ennen tehty.

Jos haluaa kuitenkin edellisten laskelmien avulla vielä jotenkin luonnehtia palvelijanpidon aiheuttamien taloudellisten rasitusten merkitystä isäntätalouksien kannalta, on nähtävissä, että palkollistyövoiman käyttö oli isäntätaloudelle sitä suurempi taloudellinen taakka, mitä pohjoisempana se maantieteellisesti sijaitsi. 1600-luvun loppupuoliskon ja 1700-luvun ensimmäisten vuosikymmenten aikana tutkimusalueen pohjoisimmissa osissa viljanviljelyn vaatimat olot kuitenkin ratkaisevasti paranivat, mikä tasoitti alueen eri osien välillä palvelijanpidon rasittavuudessa aiemmin ilmennyttä eroa.

Tasoittumisen syitä on useita. Varteenotettavimpana on ilmasto-olojen paraneminen 1700-luvulla, mikä vaikutti oleellisesti nimenomaan Pohjanmaan viljasatojen onnistumiseen. Satojen paranemisen lisäksi asutus elpyi ja voimistui, mikä lisäsi uudisraivausta. Palvelijanpidon aiheuttamien kustannusten tarkastelussa nimenomaan vanhojen talojen peltoalojen laajentaminen oli keskeinen, koska Pohjanmaalla talojen keskimääräiset viljelyalat laajenivat 1600-luvun puolivälistä 1700-luvun puoliväliin suhteellisesti nopeammin kuin Varsinais-Suomessa ja Satakunnassa. Uudisraivaus ei aluksi kohottanut Pohjanmaan talojen keskimääräisiä viljelyaloja. Tilanne kääntyi päinvastaiseksi vasta sen jälkeen, kun uudistalojen peltoalat alkoivat ylittää seutujen senhetkiset keskimääräiset talojen peltoalat. Ainakin viljanviljelyn osalta Pohjanmaalla havaittu palvelijanpidon suhteellisen rasittavuuden väheneminen talouksien selviytyttyä 1700-luvun hankalista sota- ja miehitysvuosista näkyi maakunnan palvelusväen määrän kehityksessä: Pohjanmaalla palvelusväen käyttö lisääntyi 1700-luvun puoltaväliä lähestyttäessä suhteellisesti nopeammin kuin Turun ja Porin läänissä (vrt. s. 81).

5.4.2.2. Palkollisen pidon rasittavuuden vertailu talon maksamiin kruununveroihin

Palvelijanpidosta aiheutuneita kustannuksia voi verrata myös samanaikaiseen verorasitukseen. Kysymys on talon vuotuisista *kruununveroista*, jotka olivat keskeisin säännöllisesti maksettu taloittainen vero.¹⁸⁹

Kuviossa 8 hahmotellaan tiivistetysti palkollisenpitokustannusten suhdetta vuotuisen kruununverojen määriin. Ne kasvoivat reaalisesti 1600-luvun puolivälin jälkeen, jolloin vakinaistettiin osa tilapäisistä veroista. Verorasituksen kasvua vauhditti myös se, että käytännön maksuvälineen, kuparirahan, arvo aleni hopearahaan verrattuna, johon verot puolestaan sidottiin. Verorasitus kasvoi mielenkiintoisesti samaan aikaan Pohjanmaan palkollispalkkojen kohoamisen kanssa. Kysymyksessä lienee maakunnan yleinen hintatason nousu, jonka syitä nimenomaan palvelusväen palkkojen osalta on tarkasteltu seikkaperäisesti aiemmin (s. 181–183, 196–198).

Maanviljelyltään Pohjanmaata vauraamman Lounais-Suomen taloittaiset kruununverot pysyivät koko ajan korkeampina kuin vertailualueen verot. Tilanne kuvasti hyvin myös Pohjanmaan uudistila-asutuksen lievää verotusta. Pohjanmaan kruununverorasitus pysyi alhaisempana kuin yhden rengin pitämisestä aiheutuneet vuosikustannukset. Ne olivat 1600-luvun puolimaissa suunnilleen kolmanneksen korkeammat kuin kruununverot, mutta kohosivat 1700-luvun puoliväliin tultaessa kaksinkertaisiksi.

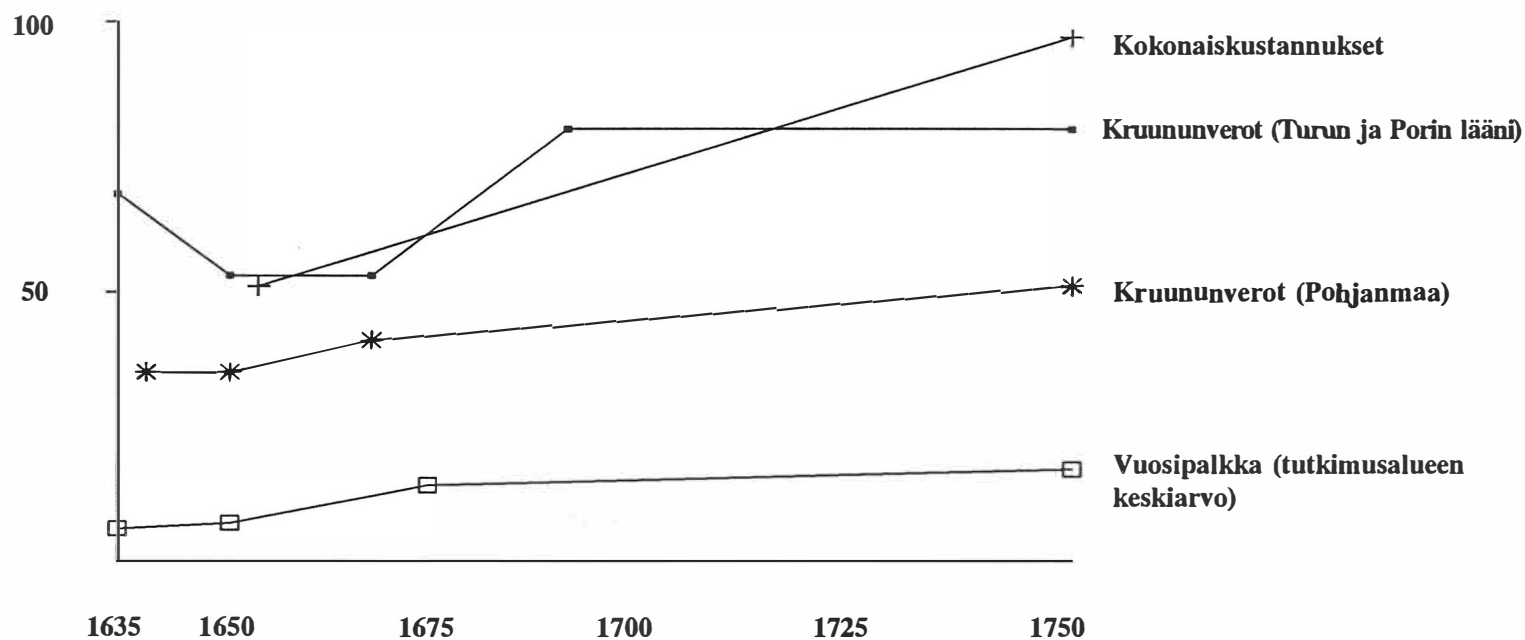
Koska Pohjanmaan talouksien palkollismäärät kuitenkin kasvoivat oloihin nähden tuntuvasti, täytyi oman talouden ulkopuolisen työvoiman hankkimiseksi tarvittavien taloudellisten voimavarojen lisääntyä vielä enemmän. Tuo taloudellisten resurssien vahvistuminen ei siten näkynyt kruununveron määrässä. Elinkustannusten kallistuminen lisäsi talojen rahatuloja, jos ne vain suinkin pystyivät tuottamaan myyntiin enemmän kuin itse kuluttivat.

Lounaisen läänin talojen vuotuiset kruununverot olivat 1600-luvun alussa arvokkaammat kuin renginpidon kokonaiskulut, mutta ne vastasivat vuosisadan

¹⁸⁹ Varsinais-Suomen verotuksesta: Matinolli, Eero, Kruununverotus. – Varsinais-Suomen historia VI:4. Turku 1976, s. 37. Pohjanmaan vuotuisveron maksusta: Luukko 1945, s. 376–381. Vrt. Keränen 1986, s. 290–293.

KUVIO 8. Täysi-ikäisen rengin pitämisestä Länsi- ja Pohjois-Suomessa isäntäväelle aiheutuneiden kustannusten suhde talon vuotuisten kruununverojen määrään v. 1635–1750

Kuparitaalaria

Lähde: Kokonaiskustannukset (ks. s. 229–230); palkkaus (ks. kuvio 6, s. 180); kruununverot: VA 7126–9370. Kuparirahan arvon aleneminen otettu huomioon; kuvion raha vuoden 1635 taalareina.

jälkipuoliskolla kutakuinkin toisiaan. Ylläpitokustannusten, lähinnä ruuan, kallistuminen kohotti ne 1700-luvun alkupuolella kruununveroja suuremmiksi varsinkin, kun verojen reaaliarvo vakiintui.

6. PALKOLLISTEN PIDON LUONNE

6.1. Tausta

Tässä pääluvussa syvennyttään etsimään palkollistenpidon perusteita. Vastattavat kysymykset kuuluvat: Miksi palkollisia pidettiin, ja mitkä seikat säätelivät pitoa? Tutkimus tehdään erilaisten isäntäväkitalouksien vuosittaista työvoiman käyttöä seuraamalla. Menetelmää on selostettu johdantoluvussa (s. 49–51). Tutkimuksen kohteena olevat taloudet on lueteltu liitteessä 6.

Talouksien palvelusväen käytön voi pelkistää graafisiksi kuvioiksi. Niistä selviää kunkin palvelusväkeä pitäneen taloustyyppin (talonpoikaistalouksien, kartanotalouksien, pääpappiloiden, kappalaispappiloiden, lukkariloiden ja nimismiehen-talouksien) oman väen ulkopuolisen työvoiman käytön intensiteetti ja sen ajalliset vaihtelut. Valitun tutkimusmenetelmän ansiona on, että palkollistenpito ilmenee pitkinä, luotettavina sarjoina. Vaikka lähteiden – nimenomaan henkikirjojen – esittämien palkollismäärien luotettavuutta voi kritisoida, ne edustavat suunnilleen 60 % arvioituista todellisista palkollismääristä (vrt. s. 45). Vaikka henkikirjojen – eikä rippikirjojenkaan – palvelusväkimäärät eivät anna absoluuttisen tarkkoja lukuja, niiden systemaattinen vuosittainen seuraaminen tuo esiin väestömääriä, joilla on ainakin suhteellista merkitystä keskenään.

Ensimmäisten henkikirjojen ilmestymisen jälkeen isoviha aiheuttaa totaalisen katkoksen. Kriisivuosilta on hajanaisia tietoja eräiden isäntätalouksien, lähinnä pääpappiloiden, palvelusväen käytöstä,¹ mutta tietojen niukkuuden vuoksi yleistämiseen ei ole syytä. *Palkollistenpidon jatkuvuutta* osoittava käyrä on huomattavan katkonainen vain kartanotalouksien osalta: ilmiöön vaikutti oleellisesti henkikirjoituksen yhteydessä talouksille suotu erityisasema.

Palvelusväenpidon jatkuvuutta on tarkasteltu toisellakin tapaa. Muutamain otoksin on mahdollista selvittää, kuinka kauan palvelija viipyi kussakin palvelussuhteessa. Tulokseksi saadaan keskiarvo, jota ei kuitenkaan ole syytä pitää isäntätalouksien palvelusväenpitoa niin oleellisesti kuvaavana kuin niiden vuosittain tarvitseman ulkopuolisen työvoiman määrä.

¹ Esim. Vehmaan ja Kemin pappiloista.

Eri isäntätalouksien palvelusväenpidon jatkuvuutta osoittavia käyriä on verrattu toisiinsa lähinnä yleissilmäyksenä. Käyrät sinällään eivät selitä palvelusväenpidon perussyitä: pikemminkin ne kuvaavat niitä. Palvelusväen käytön voimakkuutta osoittavan käyrän rinnalle on etsittävä keskeisiä seikkoja, joihin palvelusväenpidon määrää ja siinä ilmenneitä muutoksia on verrattava. Se tapahtuu tässä tutkimuksessa keskeisimmän palkollistyövoimaa käyttäneen isäntäväkiryhmän, nimittäin talonpoikaistalouksien, osalta.

Perusajatuksena on, että *paikallinen elinkeinorakenne* muovasi ratkaisevasti palvelusväen käyttöä. Riittävän hienojakoisuuden saavuttamiseksi talonpoikaistaloudet on ryhmitelty pitäjittäin seitsemään alueeseen, joita luonnehtivat seuraavat elinkeinot:²

	Elinkeinorakenteen tunnuspiirteet	Tutkimuksen alaiset pitäjät:
Alue I		
(Varsinais-Suomen ulko-saaristo, olot vastaavat myös Ahvenanmaata)	<ul style="list-style-type: none"> - merikalastus keskeistä - talonpoikaipurjehduksen harjoittamismahdollisuus - pienkarjan hoito tärkeää - peltoalat vaatimattomia - linnustusta - Tukholman merkitys elintarvikkeiden ja villan ostajana huomattava 	<ul style="list-style-type: none"> -KEMIÖ -KORPPOO

² Jaottelun pohjana ovat taloushistorialliset yleisesitykset ja maakuntahistoriat. Apuna on käytetty myös eräitä elinkeinoja, esimerkiksi tervanpolttoa, hahmottavia erillistutkimuksia. Lähteistä mainittakoon seuraavat: Kaila 1931a, passim; Kaila 1931b, s. 33, 35; Luukko 1945, s. 75–200; Laine 1948, passim; Alanen 1949, passim; Halila 1954, passim; Hautala 1956, s. 131–134; Luukko 1959, s. 133–138; Mikkeli 1959, s. 213–215 (käsittää em. Luukon artikkelin arvostelun HAik:ssa); Jokipii 1961, s. 3–33; Jokipii 1962, s. 327; Kaukiainen 1970, s. 24–25; Tornberg 1973, s. 74–75; Virrankoski 1973, passim; Jokipii 1974, s. 676–688; Vilkuna 1974, passim; Soininen 1975, passim; Ranta 1978, s. 34–43; Jern 1980, passim; Jutikkala 1980b, s. 182–184, 210–218, 222–236; Kaukiainen 1980, s. 88–91; Virrankoski 1980, s. 218–221; Heino 1985, s. 100–110 (Kyseessä yleissilmäys pääasiassa Jokipiin em. teoksessa esittämän tiivistyksen pohjalta); Keränen 1986, passim.

Alue II

(Varsinais-Suomen sisäsaaristo ja rannikko)

- merikalastus tärkeää
- talonpoikaipurjehdusta
- peltoalat pienehköjä
- pienkarjan hoito merkittävää
- erityiselinkeinoja: esim. Paraisten kalkinpoltto
- paikallisia ruukkeja (Teijo, Kirjakkala, Kustö, Männäinen)
- läheisen Turun, mutta myös Tukholman merkitys talouselämän vilkastuttajana

-MAARIA
-PARAINEN
-TAIVASSALO

Alue III

(Varsinainen peltoviljely-alue)

- peltoviljely hallitsevaa
- karjanhoito sivuelinkeinona
- Kauttuan ja Orisbergin ruukit

-LIETO
-USKELA
-VEHMAA
-EURA
-HUITTINEN
-ISOKYRÖ

Alue IV

(Länsi-Suomen sisäosat)

- tukeutuminen peltoviljelyn ohella kaskenpolttoon
- karjanhoidolla verraten vähäinen merkitys
- osin tervanpolttoa
- sisävesikalastusta
- metsästystä

-RUOVESI
-VESILAHTI

Alue V

(Etelä- ja Keski-Pohjanmaan sisäosat)

- karjanhoidolla tärkeä asema
- peltoviljelyä
- terva paikoin huomattava lisätulojen antaja

-LAPUA
-LIMINKA

Alue VI

(Etelä- ja Keski-Pohjanmaan rannikko)

- tunnusomaista talonpoikainen sahaus- ja laivanrakennustoiminta

-NÄRPIÖ
-KRUUNUPYY

Alue VII

(Lohialue)	- lohenkalastuksen tuoma erityispiirre	-KEMI
	- karjavarallisuutta	
	- hyviä metsästysseutuja	

Paikalliset elinkeinot ja niiden harjoittamismahdollisuudet sävyttivät palvelusväenpitoakin. Tilanne oli sellainen erityisesti talonpoikaistalouksien osalta. Sen sijaan muiden isäntätalouksien, kuten esimerkiksi pappiloiden ja nimismiestalouksien, palvelusväenpitoon paikallinen elinkeinoelämä ei liene vaikuttanut niin oleellisesti kuin talonpoikaistalouksien. Asiaan vaikuttivat esimerkiksi hallintoyksikön laajuus ja virkamiehen tulot.

6.2. Pidon jatkuvuus

6.2.1. Isäntätalouksien palkollismäärien vuotuiset vaihtelut

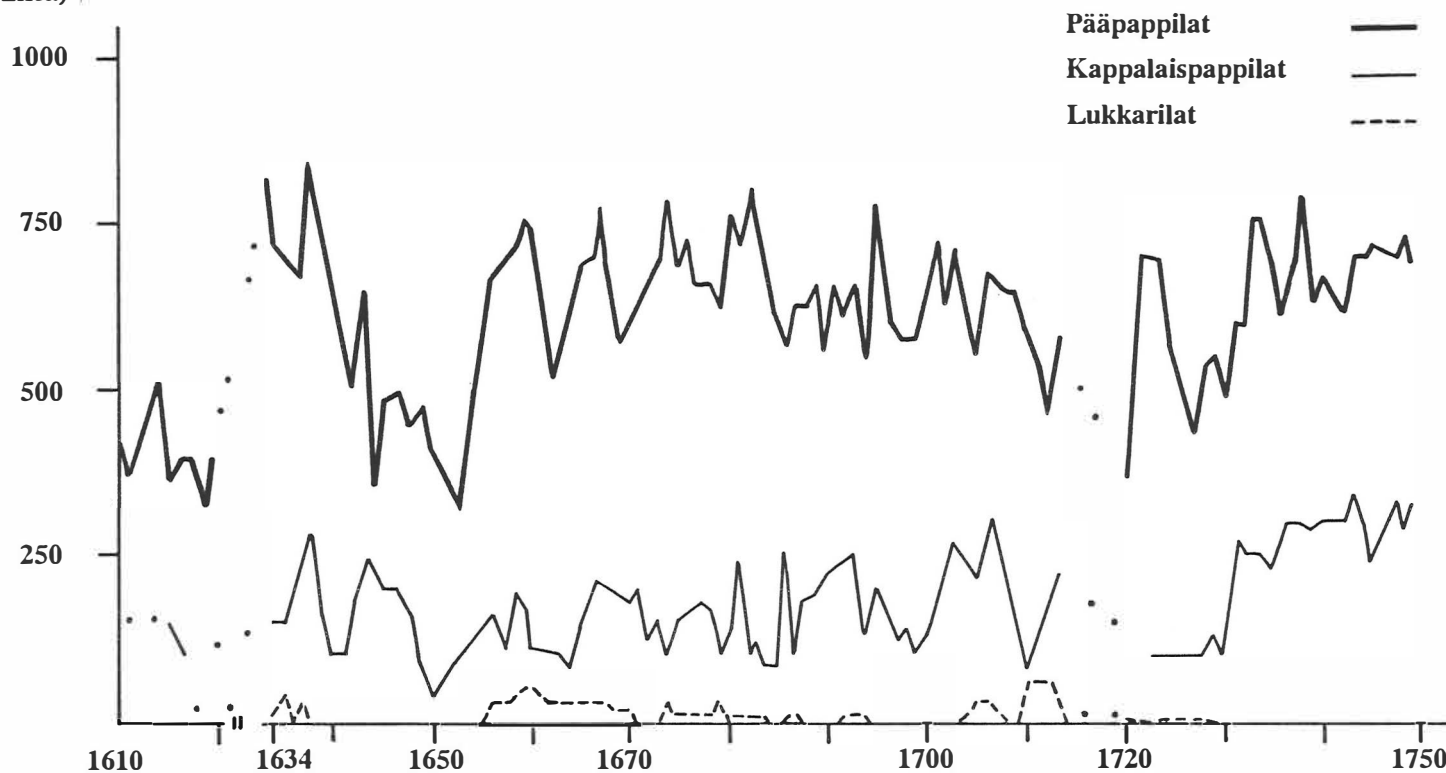
Kuvioihin 9 ja 10 on piirretty kuuden eri isäntäväkiryhmän oman väen ulkopuolelta hankitun työvoiman pidon jatkuvuus ja vaihtelut 1600-luvulta ja seuraavan vuosisadan alkupuoliskolta. Huomaamme, että palvelusväen pitoa kuvaavat graafiset käyrät vaihtelevat levottoman tuntuisesti: epävakaisuus kuvastaa konkreettisesti palvelusväen pidon isäntävälle tuottamia rasituksia sekä alituista puntarointia, ulkopuolisen työvoiman tarpeesta.

Palkollistenpidossa ilmenneet vuotuiset vaihtelut näkyvät absoluuttisesti voimakkaimpina talouksissa, jotka ylipäätään pitivät suurimpia palvelusväkimääriä. Sellaisia talouksia olivat lähinnä kirkkoherrojen sekä kartano- ja nimismiestaloudet.

Vaikka pääpappilat ja kartanotaloudet pitivät ajoittain suurestikin vuosittain poikkeavia palvelusväkimääriä, niiden vaihtelut jäivät suhteellisesti pienemmiksi kuin vähemmän palvelusväkeä pestanneiden talouksien palkollismäärien. Esimerkiksi pääpappiloiden palvelusväen suhteellinen määrä kohosi enimmillään "vain" kaksinkertaiseksi palvelusväenpidon niukimpiin vuosiin verrattuna (esim. 1650-luvun lopulla ja isonvihan jälkeen), mutta talonpoikaistalouksien palvelusväen määrän suhteellisia vaihteluja kuvaava kerroin nousi helposti jopa

KUVIO 9. Pappiloiden ja lukkariloiden palkollistyövoiman käyttö v. 1610–1749

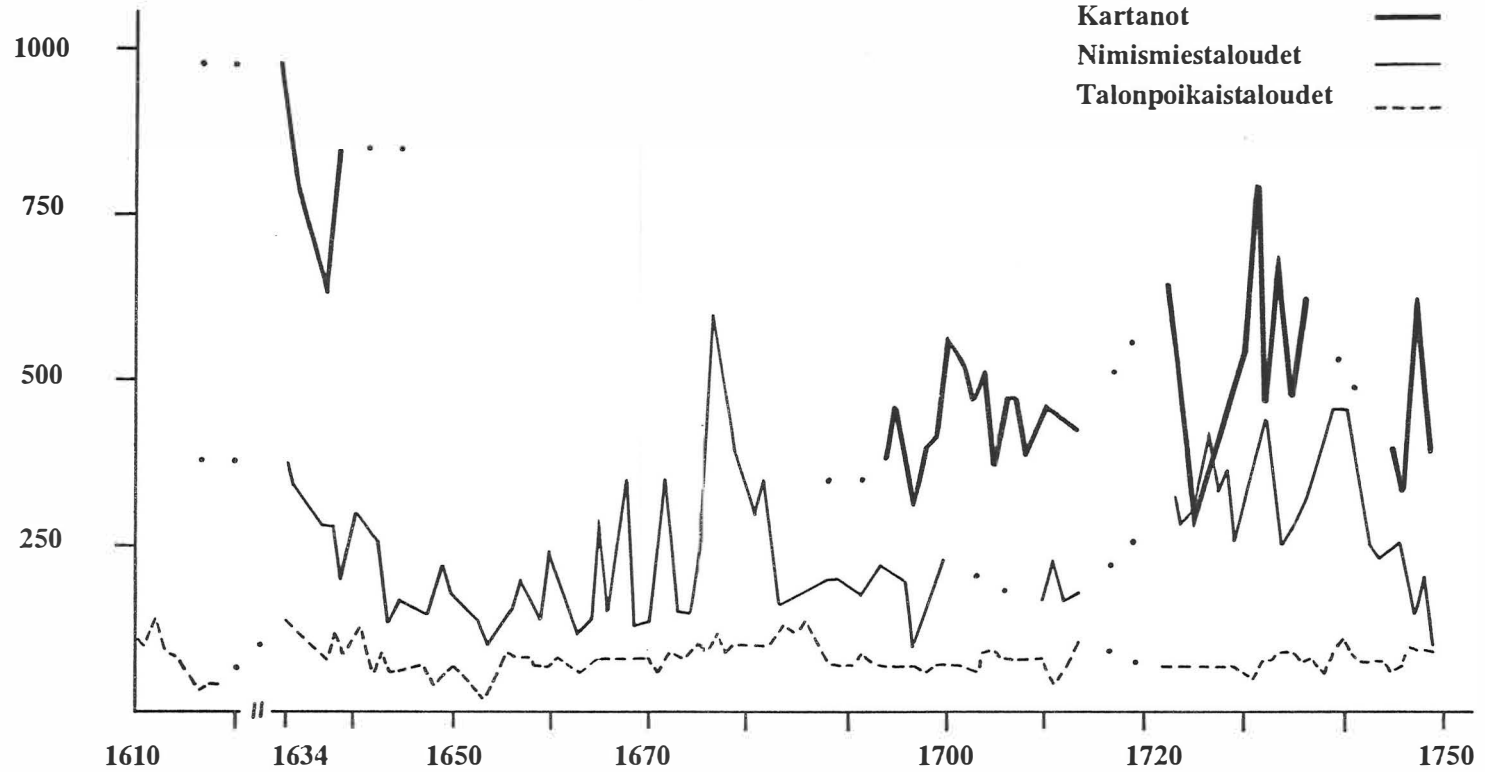
Palvelijoita 100 taloutta kohti
(henkeä)

Lähde: s. 50 mainittujen pitäjien vuosien 1610–1749 väestölähteet.

KUVIO 10. Kartanoiden, nimismiestalouksien ja talonpoikaistalouksien palkollistyövoiman käyttö v. 1610–1749

Palvelijoita 100 taloutta kohti
(henkeä)

Lähde: Kuten kuvion 9 yhteydessä.

kymmenkertaiseksi (1610- ja 1650-luvun aallonpohjia 1610-, 1630 ja 1680-luvun huippuvuosiin verrattuna).

Vauraimpien pääpappiloiden palvelusväenpito oli yhtä jatkuvaa ja runsasta kuin Lounais-Suomen voittopuolisesti vaatimattomien kartanoiden. Yleistystä himmentää kuitenkin 1600-luvun kartanotalouksien palvelusväen käytön tutkimusta kahlitseva pitkäaikainen – puolivuosisatainen – henkikirjamateriaalin puute. Kappalaispappien palvelusväen pestaminen jäi oleellisesti vaatimattommaksi kuin kirkkoherrojen. Lukkarien palvelusväkityövoiman pito pysyi koko ajan kaikista isäntätalouksista niukimpana. Nimenomaan isonvihan jälkeen lukkarit eivät pestanneet oman perheen ulkopuolista työvoimaa, mikä kuvastaa heidän taloudellista voimattomuuttaan antautua kilpasille palkka- ja ylläpitokustannuksiltaan kallistuneesta palvelusväestä (vrt. s. 229–230).

Koska kartanotaloudet ja pääpappilat erottuivat palkollistenpidon vireydeltään edukseen, muodostivat kappalaispappilat nimismiestalojen kanssa eräänlaisen keskijoukon. Ne pestasivat talonpoikaistalouksiin ja lukkariloihin verrattuna suunnilleen kaksi kertaa enemmän palvelusväkeä. Kappalaispappilat, mutta ennen kaikkea nimismiestaloudet, tuntuvat kamppailleen tiukimmin palvelusväenpito-resurssiensa kanssa. Nimenomaan talonpoikaisnimismiesten aikana ennen 1600-luvun loppua tutkitut nimismiehet näyttävät eläneen usein taloudellisten edellytystensä äärirajoilla, mikä kuvastui palvelusväkimäärän tempoiluna. Palkollistenpito kohosi 1670-luvun lopulla holtittomasti, koska se laski jyrkästi jo ennen 1690-luvun katovuosia. Kruunun palkkaamiksi viranomaisiksi muuttuneet nimismiehet pystyivät sen sijaan heti isonvihan jälkeen pitämään suhteellisen vakaasti yleensä kolmea tai neljää palvelijaa. Kun isonvihan loppuvuosien ja 1720-luvun alhaisen syntyvyyden aikaiset ikäluokat tulivat 1740-luvun alussa työikään, nimismiehet eivät pystyneet pestamaan niukentuneista palvelusväkijoukoista yhtä suuria määriä työvoimaa kuin aiemmin.

Vaikka tavallisten talonpoikaistalouksien palvelusväenpito vaihteli nimenomaan 1600-luvun alkupuoliskolla rajusti, se vakiintui ajanoloon. Lukuunottamatta 1670-luvun lopun ja seuraavan vuosikymmenen puolivälin tilapäisiä lisäpalvelusväen pestamisia niissä pidettiin vuosittain palvelijaa suunnilleen kolmessa talossa neljästä. Kysymys on nimenomaan tutkimusalueen talonpoikaistalouksien palvelusväen määrän keskiarvosta. Se osoittaa siten 1600-luvun jälkipuoliskolla tietynlaista monotoonisuutta ja kertoisi siis palvelusväenpidon olleen suhteellisen

vakaata, siis päinvastoin, kuin aiemmin todisteltiin. Talonpoikaistalouksien palvelusväenpidon jatkuvuutta osoittava ilmeetön keskiarvo ei kuitenkaan kerro laajan ja kirjavia elinkeino-oloja sisältäneen tutkimusalueen paikallisista eroista. Siksi on tarpeen hajottaa keskiarvo edellisessä luvussa esitetyn jaon pohjalta erittelemällä tutkimusalueen eri osien talonpoikaistalouksien palvelusväenpidon jatkuvuus. Tarpeettoman toiston välttämiseksi se tehdään vähän myöhemmin siinä yhteydessä, kun palkollistenpidon jatkuvuutta osoittavia graafisia kuvaajia verrataan samanaikaisiin, lähinnä väestön ja elinkeinojen tilaa ilmentäviin tietoihin.

6.2.2. Palvelusväen työsuhteen kesto talonpoikaistalouksissa

Kuvion 11 avulla on selvitetty, minkä mittaisiksi vuosipalkollisten yhtäjaksoiset palvelussuhteet venyivät talonpoikaistalouksissa. Tulos on selkeä: niin rengit kuin piiatkin pysyivät *samassa palveluspaikassa yleensä vain yhden vuoden*. He olivat siis vuosipalvelijoita sanan konkreettissakin mielessä. Talonpoikaistalouksien rengeistä 1600-luvun puolimaissa peräti 72 % työskenteli yhdessä paikassaan vain vuoden, eikä lyhimmän mahdollisen palvelussuhteen osuus pienentynyt sadan vuoden aikana kuin 10 %. Piikat solmivat yhden vuosisopimuksen hieman harvemmin kuin rengit, mutta lyhyet palvelusajanjaksot hallitsivat piikatyoivoimankin käyttöä.

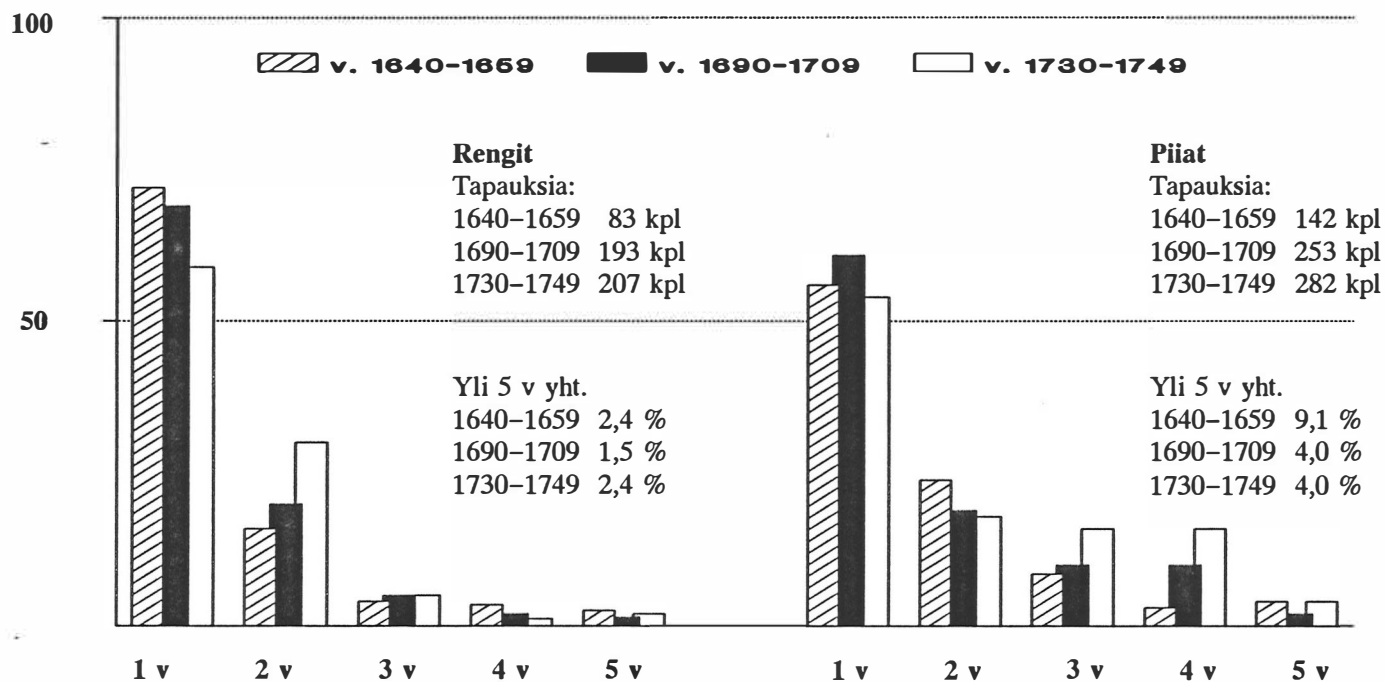
Rengeistä kaksi perättäistä vuosisopimusta solmi suunnilleen kolmannes sellaisista, jotka tyytyivät yhteen vuosisopimukseen. Piikojenkin käyttäytyminen oli samansuuntaista: heistä noin joka neljäs tai viides viipyi kussakin palveluspaikassaan keskimäärin kaksi vuotta.

Vain piikat solmivat merkittävän usein kolme perättäistä vuosisopimusta. Niiden osuus oli kuitenkin enää puolet kaksivuotisista palvelusajanjaksoista. Palvelussuhteen pituus ylsi melko harvoin neljään tai viiteen vuoteen, mutta varsinkin yli kuusivuotiset yhtäjaksoiset palvelusajat kävivät satunnaisiksi. Käytännössä 10 vuotta oli pisin palvelusaika, joka lähteistä edes joskus putkahtaa.³

³ Börje Harnesk on laskenut gävleborgilaisesta Bollnäsän pitäjästä, että 1760-luvulla sen palvelusväestä 34 % viipyi samassa talonpoikaistaloudessa vain yhden vuoden, 28 % kaksi vuotta ja loput (38 %) kauemmin. Koska palvelusajan kesto (jatkuu...)

KUVIO 11. Vuosipalvelijoiden yhtäjaksoisten palvelussuhteiden pituus talonpoikaisissa isäntätalouksissa v. 1640–1659, 1690–1709 ja 1730–1749

Eri pituisten yhtäjaksoisten palvelussuhteiden suhteellinen osuus kaikista jaksoista (%)

Yhtäjaksoisten palvelusaikojen pituus samassa isäntätaloudessa

Lähde: s. 50 mainittujen pitäjien henki- ja rippikirjat.

Kuinka palkollisten lyhyitä palvelussuhteita on tulkittava työvoiman tarvitsijan kannalta? Näyttää siltä, että palvelijoiden viihtymättömyys paikassaan ei ainakaan auttanut pysyvän työvoiman saantia. Isäntätaloudet, tässä yhteydessä talonpoikaistaloudet, joutuivat vuodesta toiseen etsimään työvoimaa poislähdössä olevan tilalle. Palkollisten lyhyet palvelussuhteet on nähtävä isäntätalouksien tarpeiden ja resurssien, toisaalta myös työntekijöiden intressien kannalta. Unohtaa ei sovi palvelijan ja isäntäväen sosiaalista vuorovaikutusta. *Nygård* on nimenomaan painottanut, että palkollisten ja isäntäväen huonot välit vaikuttivat siihen, että palkolliset karkailivat tai vaihtoivat tiheään työpaikkaa.⁴

Vaikka talonpoikaistaloudet pyrkivät turvattuun ja jatkuvaan työvoiman saantiin, niiden taloudelliset voimavarat joutuivat ulkopuolista työvoimaa pestattaessa koetukselle. Jo yksi palvelija saattoi palkkoineen ja ylläpitokustannuksineen nielaista aimo osan talouden tuloista (vrt. s. 232).

Palvelusjaksojen rajoittuminen pääasiassa vuotuisiksi aiheutui vähintään yhtä paljon palkollisesta itsestään. Palkolliset, jotka voittopuolisesti olivat nuoria (n. 65–80 % alle 21-vuotiaita)⁵, olivat halukkaita alinoma etsimään taloudellisesti aina parempia sopimuksia.

Mielessä saattoi kyteä toivo helpommista työoloista. Samalla tarjoutui mahdollisuuksia tavata uusia, samassa taloudellis-sosiaalisessa asemassa olleita nuoria. Palvelijan elämän- ja työkokemuksen karttuminen kypsytti häntä oman perheen perustamiseen, jonka edeltävänä vaiheena piikomista tai renkinäoloa juuri pidettiin. Ehkä toivottiin päästävän suoraan kotiminiäksi tai -vävyksi. Vääjäämättömästi tulee myös esiin ajatus, että kyläyhteisö piti jopa suotavana toistuvaa palveluspaikan vaihtoa, jotta aikuistuvalla nuorelle kertyisi niin laajaa elämän- ja työkokemusta kuin mahdollista.

³ (...jatkuu)

painottui vuosisadan lopulla hieman enemmän yksivuotisten palvelussuhteiden suuntaan, Harnesk on todennut, että 1800-luvun alussa talonpoikien tekemät valitukset palvelusväen lisääntyneestä liikkuvuudesta olivat ainakin osittain perusteltuja (Harnesk 1990, s. 167–168).

⁴ Nygård 1989, s. 111–119, 164–166.

⁵ Wilmi 1990, s. 174–175.

Edellisiä päätelmiä tukee se, että nimenomaan aikuistumisen kynnykselle ehtineet palvelijat olivat innokkaimpia palveluspaikan vaihtajia. Jos palvelija oli tullut jo puolitiehen kolmattakymmentä, puhumattakaan vanhemmaksi, hän viihtyi paremmin samassa paikassa kuin palvelusväen nuorempi osa.

Palkollisten yhtäjaksoisten työsuhteiden laskennalliset keskipituudet jäivät lyhyiksi, koska suhteista valtaosa oli yksivuotisia. Keskiarvot voidaan esittää seuraavina vuosimäärän desimaalilukuina:⁶

R = rengit; P = piiat	V. 1640– 1659		V. 1690– 1709		V. 1730– 1749	
	R	P	R	P	R	P
Alue I (Lounais–Suomen ulkosaaristo)	1,1	1,7	1,6	1,4	2,4	2,4
Alue II (Lounais–Suomen sisäsaaristo ja rannikko)	1,8	1,7	1,6	2,0	1,7	2,4
Alue III (Peltoviljelyalue)	1,6	2,4	1,3	1,8	1,8	1,9
Alue IV (Pelto– ja kaskiviljelyalue)	1,1	1,4	1,8	1,7	1,7	2,3
Alue V (Karjanhoito– ja tervan– polttoalue)	1,2	..	1,5	1,9
Alue VI (Talonpoikaisen puunsahauksen ja laivanrakennuksen alue)	1,4	1,4	1,3	2,3
Alue VII (Pohjois–Suomen karjanhoito– ja lohenpyyntialue)	2,1	1,8	1,9	2,4
Keskiarvo (painottamaton)	1,4	1,7	1,6	1,7	1,8	2,2

⁶ Kuvion 11 (s. 245) pohjana käytetyt lähteet.

Vaikka palvelussuhteet jäivät kerrallaan yleensä vain vuoden mittaisiksi, huomattava osa palvelijoista työskenteli sentään kerrallaan samassa paikassa kauemmin, koska palvelussuhteiden keston keskiarvot kohosivat selkeästi yli yhden vuoden. Piikojen palvelussuhteen keskiarvoa kohottivat kaksivuotisten työaikojen lisäksi erityisesti kolmi-, neli- ja viisivuotiset palvelussuhteet, joita piioilla oli suhteellisesti lukuisammin kuin rengeillä.

Palvelussuhteiden keston keskiarvot kohosivat tutkittavana ajanjaksona. Ne pysyivät 1600-luvulla vain hieman puoltatoista vuotta pitempinä, mutta nousivat 1700-luvun puoliväliin tultaessa kahden vuoden tuntumaan. Useilla alueilla nimenomaan piikojen palvelu ulottui yli mainitun vuosipaaluun. Piiat näyttävät viipyneet yhdessä palveluspaikassaan hieman kauemmin kuin miespalvelijat. Toisin sanoen rengit olivat jonkin verran liikkuvampaa väkeä kuin piiat. Liikkuvuutta selittää vallinnut käytäntö, joka ilmeisesti hyväksyi sen, että nuorten renkien elämän- ja työkokemus karttui enemmän kuin piikojen. Osaksi liikkuvuuden syy oli renkien työtehtävissä. Sitä kuvastanee renkityövoiman suuri vaihtuvuus Pohjanmaan rannikon piensa- ja laivanveistämöseudulla.

Ylipäätään vaikuttaa siltä, että palvelusväki pysyi uskollisimmin samassa paikassa toisaalta Lounais-Suomen saaristossa, toisaalta pohjoisimman Suomen jokivarsilla. Molemmat olivat sijainniltaan perifeerisiä alueita, joiden elinkeinoelämä perustui paljolti eränkäyntiin, erityisesti tuottoisaan kalastukseen. Asutuksen harvuus, niukka väestöpohja ja pyyntielinkeinojen tärkeys tuntuvat vaikuttaneen siihen, että palvelusväen oli pysyttävä enemmän paikoillaan kuin varsinaisilla maanviljelyalueilla. Siellä asutus oli tiivistä ja palkollisen palvelussuhteen toistuva katkeaminen ei merkinnyt palvelijalle välttämättä pitkää muuttomatkaa. Isäntäväen oli myös helpompi luopua palvelijastaan, koska uutta työvoimaa oli saatavissa lähistöltä. Piikojen suhteellisen pitkät palvelusajat peltoviljelyalueilla 1600-luvun puolimaissa selittynevät sillä, että vuosisadan alkupuoliskolla naispuolista työvoimaa oli pestattava renkien puutteessa miesten töihin. Niin ikään Varsinais-Suomen ja Ala-Satakunnan palkollisia tarvinneista isäntätalouksista tuntuva osa oli sellaisia, jotka yrittivät verohelpotuksia vastaan varustaa ratsua ja ratsumiestä. Ne kokosivat hallintaansa veronmaksuvaikeuksiin tai työvoiman krooniseen pulaan joutuneita naapuritaloja, ja siten säännönmukaiseen palvelusväen palkkaamiseen syntyivät paremmat taloudelliset edellytykset, kuin vaikkapa Korppoon saariston kalastajatalouksissa tai Ruoveden kasken- ja osin tervanpolttoakin harjoittaneissa talouksissa.

6.3. Palkollisten pitämiseen vaikuttaneet seikat

6.3.1. Työvoimantarve

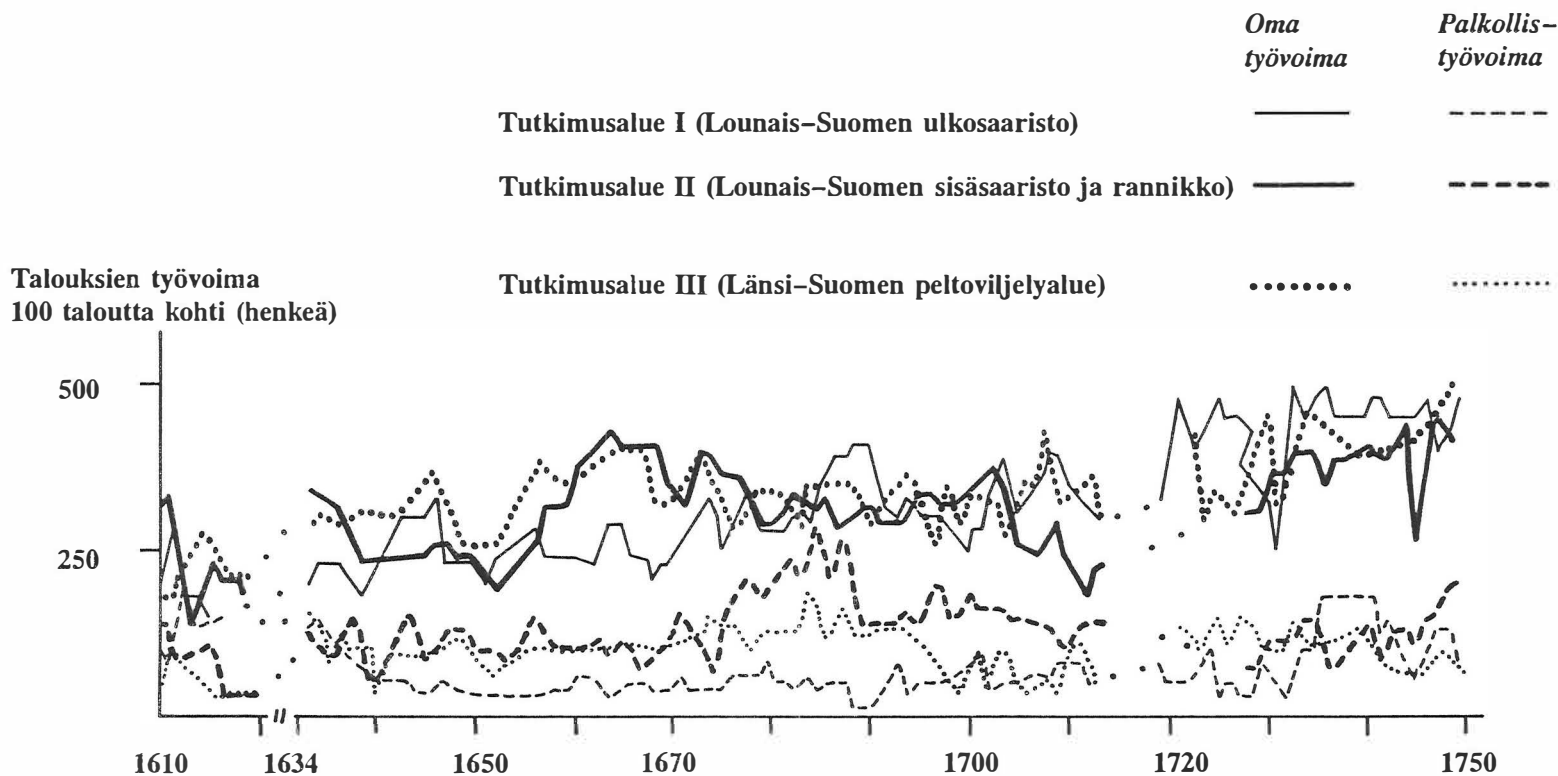
6.3.1.1. Isäntäperheen oman työvoiman riittävyys

Seuraavaksi esitetään aiemmin määritellyiltä eri elinkeinorakenteita edustavilta seitsemältä alueelta talonpoikaistalouksien palvelusväen käyttöä osoittavat kuvaajat. Niiden rinnalla verrataan isäntätalouksien oman työvoiman määrää ilmaisevia kuvaajia. Sekä henki- että rippikirjoista ilmenee väestö, jonka nuorimmat kerrostumat olivat puolitiessä toistakymmentä. *Työkuntoisuuden* ylärajana on pidetty 60–63 ikävuotta, jonka ylittäminen vapautti henkirahasta. Jos henkilö ilmoitetaan lähteissä vakavasti sairaaksi tai muutoin selvästi työkyvyttömäksi, häntä ei ole otettu mukaan kuvion käyrien pohjana oleviin laskelmiin.

Rippikirjat ovat osoittautuneet väestöhistorian lähteinä jonkin verran täydellisemmiksi kuin henkikirjat (vrt. s. 43–44). Jos seuraavissa kuvioissa palvelijamäärät ja/tai isäntäväikien oman työvoiman määrät osoittaisivat ensimmäisinä isonvihan jälkeisinä vuosina huomattavaa nousua kriisiaikaa edeltäviin henkikirjatietoihin verrattuna, ilmiö selittyisi lähdekriittiseltä pohjalta. Koska sellaista merkittävää väestömäärien hyppäystä ei voi osoittaa, isoavihaa seuranneissa ensimmäisissä rippikirjoissa kuvastunee väestömäärä kutakuinkin yhtä luotettavana kuin viimeisissä sitä edeltäneissä. Yksi poikkeus on kuitenkin mainittava. Kuvioon 14 pohjoisen lohialueelta saatava isäntäväikien oma työvoima kohoaa vuodesta 1708 seuraavaan vuoteen tultaessa huomattavan rajusti. Nousu ei ollut todellisuudessa niin dramattinen, vaan juuri vuodesta 1709 lähtien seurattavat rippikirjat ovat työvoiman näennäisesti voimakkaan lisääntymisen taustana. 1700-luvun alun henkikirjat jäivät siis Kemissä huomattavasti jälkeen todellisista väestömääristä. Henkikirjat näyttävät sen sijaan ottavan huomioon talouksiin muualta pestatun palkollismäärän yhtä tarkasti kuin rippikirjat.

Ensimmäisessä kuviossa (kuvio 12) näkyvät kolmen lounaisimman tutkimusalueen talouksien palkollismäärät ja isäntäväikien oman työvoiman osuus. Ulkosaaristossa pidettiin niukimmin palkollisia. Lukuunottamatta aivan 1600-luvun alkua heitä oli säännöllisesti vain puolitiehen toista sataa henkeä sataa taloutta kohti. Talouksissa oli omasta takaa työvoimaa pestaamiinsa palkollisiin nähden 4–5-kertaisesti, 1680-luvun lopulla ja 1700-luvun alkuvuosina jopa enemmän. Palkollisia

KUVIO 12. Talonpoikaistalouksien työvoiman määrä ja rakenne v. 1610–1749

Lähde: s. 50 mainittujen pitäjien vuosien 1610–1749 väestölähtect.

pidettiin 1600-luvun alussa suhteessa omaan työvoimaan runsaasti, ja 1610-luvulla palkollistyövoiman määrä lähenteli oman työvoiman määrää.

1600-luvun alussa kalastajatalouksien oman niukan työväen vastapainoksi oli pestattava runsaasti palvelijoita, joita olikin vielä hyvin saatavissa. Tilanne muuttui suurvaltasotien aikana, mutta saaristotaloudet pystyivät perifeerisina kasvattamaan vakaasti omia työvoimamääriään, eikä ulkopuolisen hankkimiseen ollut syytä.

Saariston isonvihan aikainen hyvin alhainen syntyvyys ilmeni 1720-luvun lopulla talouksien työvoimapulana.⁷ Sitä helpottamaan tarvittiin palkollisia, joita ryhdyttiinkin pakkotilanteessa pestaamaan hintaan mihin hyvänsä. Niinpä 1730-luvun lopulla talouksiin hankittiin työvoimaa kolminkertainen määrä 1720-lukuun verrattuna. Kun isäntäperheiden oman työvoiman määrä vakiintui 1740-luvun alussa, palvelijoiden osuutta voitiin heti vähentää.

Lounais-Suomen rannikon (tutkimusalue II) väestömäärät poukkoilivat rajusti, mikä osoittaa väestön olleen siellä huomattavasti liikkuvampaa kuin ulkosaaristossa. Liikkuvuutta kiihdyttivät rannikon kaupungit, mutta toisaalta esimerkiksi kulkutaudit levisivät helpommin kuin periferiassa. Pitkälti näistä syistä rannikolla talouksiin oli monesti pestattava lähes oman työvoiman suuruinen työvoimalisä. Niin oli laita erityisesti 1600-luvun puolivälissä, mutta myös 1680-luvulla ja isonvihan kynnyksellä. Talouksien oman työvoiman vähyys aiheutti jatkuvasti ongelmia, mutta työvoimaa oli nähtävästi koko ajan suhteellisen hyvin tarjolla. Taloudet pystyivät kasvattamaan 1660-luvulla oman työvoimansa ja ulkopuolisen palkollisavun marginaalin suurimmilleen koko tutkittavana ajanjaksona, ja tuolloin tarvittiin talouksien kokonaistyövoimasta perheen ulkopuolelta vain viidesosa. Kun oman työvoiman määrä ehtyi 1670-luvulta lähtien, palkollisia oli pestattava runsaasti. Pohjan sodan puhjettua sekä talouksien oma että palkollistyövoima osoittivat ehtymisen merkkejä. 1690-luvun kuolovuodet kolhaisivat vain lievästi rannikon työvoimaa, mutta isonvihan kynnyksellä taloissa oli palvelijoineen enää 2/3 siitä kokonaistyövoimasta, joka niillä oli ollut vuosisatojen taitteessa.

Lounais-Suomen laajoilla peltoviljelyyn tukeutuneilla, suhteellisen vaurailta ja vakavaraisilla seuduilla (tutkimusalue III) talouksien palvelijamäärä pysyi uskol-

⁷ Dreijer 1970, passim.

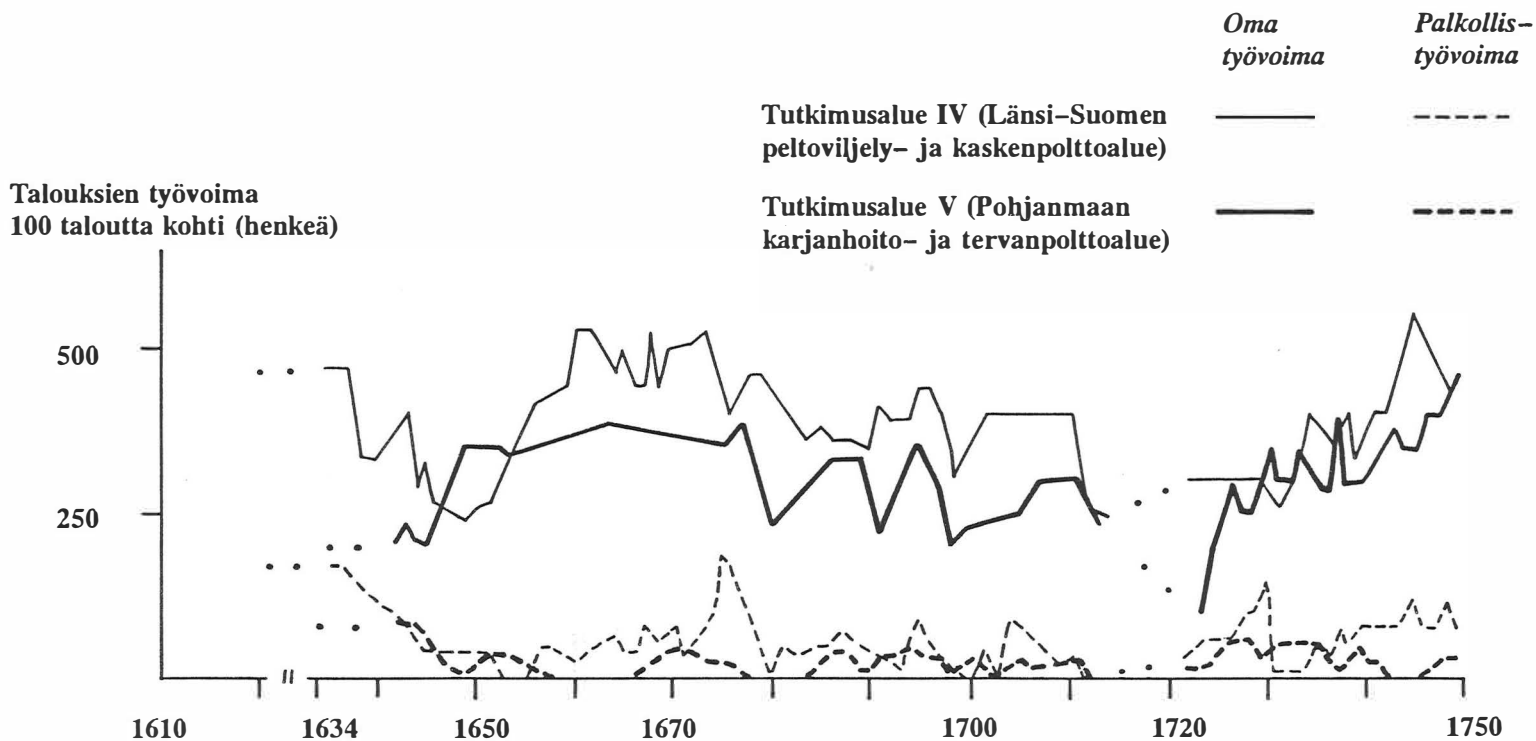
lisesti yhdessä talouttaisessa palvelijassa. Talouksien oman työvoiman määrä kohosi 1600-luvun alun 2–3 työkykyisestä hengestä taloutta kohti 1700-luvun puoliväliin tultaessa viiden työkuntoisen tuntumaan. Palvelijoiden pestaamisen lisäämiseen ei siis ollut aihetta, vaan palkollisten osuus kokonaistyövoimasta supistui kuudenteen osaan. Osuus oli ollut 1700-luvun alussa viidennes, mutta 1680-luvulla peräti kolmannes.

Kuvio 12 antaa kolmen lounaisimman tutkimusalueen työvoimakehityksestä kuvan, jota luonnehtii ulkosaariston perifeerinen eristyneisyys ja vähäiset työvoimareservit. Omalta osaltaan peltoviljelyaluekin osoittautuu staattiseksi palkollisten käyttäjäksi, mikä osoittanee tiettyä taloudellista vaurautta ja harkitsevuutta. Lounais-Suomen palkollistenpito oli sen sijaan edellisten vastakohta: sille oli ominaista suuri vuotuinen vaihtelu.

Kolmen lounaisimman tutkimusalueen talonpoikaistalouksien palkollistenpito noudatti kaikkialla samaa, selkeää kaavaa: kun omaa työvoimaa oli riittävästi, palkollisia ei pestattu. Jos omaa työvoimaa ei näyttänyt olevan tarpeeksi, pyrittiin jo hyvissä ajoin lisäämään ulkopuolista työvoimaa. Se, kuinka vähiin talouksien oman työkuntoisen väen tuli käydä, ennen kuin syntyi päätös enentää palkollistyövoimaa, vaihteli kuitenkin eri alueilla. Selvin ja johdonmukaisin marginaali oli vauraimmalla peltoviljelyseudulla, jolla oman työvoiman laskeminen sataa taloutta kohti alle 400 työkuntoiseen kohotti palvelusväen pestaamisaltiutta. Saaristossa talouksien toimeentulon turvasi jo kolme oman perheen työkuntoista. Rannikolla talouden oman työvoiman riittävyys oli häilyvää ja sen osuus saattoi laskea kahteenkin henkeen (käytännössä siis taloutta kohti yhteen aviopariin), ennen kuin ulkopuolista työvoimaa ryhdyttiin toden teolla hankkimaan. Lisätyövoiman pestaamista ei liene hillinnyt työvoiman saatavuus, mutta ilmiöön lienee vaikuttanut ainakin palkollistyövoiman hintataso. Palkollisilla oli vertailupohjanaan läheisten kaupunkien (erityisesti Turun) palkkataso senkin jälkeen, kun Turun ja Porin lääni oli saanut 1690-luvun lopulla oman palvelusväen palkkaustaksansa (vrt. s. 178–179, 193).

Kaskenpolttovaltaisilla seuduilla päästiin vain harvoin keskiarvoon, jolloin taloutta kohti olisi laskennallisesti tullut yksi kokonainen palkollinen. Jo ennestään vaatimatonta palkollistenpitoa noudatteli sahanterämäistä liikettä, jolloin aika ajoin luovuttiin tykkänään ulkopuolisen työvoiman hankkimisesta (osin kaskiyhtiöiden

KUVIO 13. Talonpoikaistalouksien työvoiman määrä ja rakenne v. 1610–1749

Lähde: s. 50 mainittujen pitäjien vuosien 1610–1749 väestölähtect.

perustamisen vuoksi). Ilmiö kuvasti osaltaan kaskenpolton luonnetta elinkeinona: sato saattoi epäonnistua.⁸

Onnistuneet kaskisadot olivat toimeentulon perusta, sillä pienet peltoalat ja vähäinen karja eivät pystyneet takaamaan leivän riittävyyttä, taloudellisesta vaurastumisesta puhumattakaan. Katoaikoina oli turvauduttava viljalti veden ja metsän antimisiin eikä leivänjatkeilla voitu ajatellakaan ulkopuolisen palkkaamista. Tärkeintä oli, että oma väki pystyi edes jotenkin selviytymään ahdinkoajasta. Kaskenpolttoseuduilla omaa työvoimaa oli tarpeeseen nähden riittävästi, tai ainakin elinkeinojen harjoittaminen oli suunnattava työvoiman riittävyyden mukaan. Väestönkasvullisesti suotuisat ajanjaksot tuottivat talouksiin joiksikin ajoiksi omasta takaa viisikin työkykyistä. Tilanne oli sellainen ilmeisesti jo 1600-luvun alussa, vaikka siitä lähteet vaikenevat. 1600-luvun toisen neljänneksen aikaiset pitkittyneet sodat ja katovuodet laskivat väkimäärää, mikä kuvastui niin talouksien oman työvoiman ehtymisenä kuin palkollistenkin määrien vähene-
misenä. Aallonpohja saavutettiin 1600-luvun puolivälissä. Sen jälkeen alkoi parin vuosikymmenen mittainen työvoiman lisääntymisen kannalta suotuisa ajanjakso, joka osin aiheutui 30-vuotista sotaa edeltäneen ajan ilmeisen hyvästä syntyvyydestä, mutta pääosin 1650-luvun puolivälin jälkeisten vuosien suhteellisen lyhyistä sotajaksoista sekä kohtalaisista satovuosista.

Vuosien 1655–1675 työvoimakehitykselle kaskiviljelypainotteisilla seuduilla oli ominaista se, että talouksien oman työvoiman suuren lisääntymisen tahdissa kasvoi myös palkollisjoukko. Siten kaskialueella talouksien oman työvoiman kasvu ruokki palkollisten pestaamistakin. 1600-luvun puolivälistä lähtien isoonvihaan saakka – ja osin sen jälkeenkin – Ylä-Satakunnassa palkollistyövoimaa pestattiin siis muutoinkin parantuneen työvoimatilanteen aikana ja siitä luovuttiin samaan aikaan, kuin omastakin taloudesta alkoi väki vähetä. Palkollistenpito ilmeni siis luonteeltaan päinvastaisena siellä, kuin kuviossa 12 esitetyillä lounaisilla alueilla. 1690-luvun kuolovuodet koettelivat kaskitalousväestöä ankarasti: talouksien omasta työvoimasta menetettiin neljännes.⁹

⁸ Vrt. Suvanto 1960, s. 521, 524; Soininen 1961, s. 254–266; Keränen 1986, s. 499–518.

⁹ Vrt. Hämeen osalta: Jutikkala, Eino, Vuoden 1697 kansallisonnettomuus, sen tuhot ja väistämismahdollisuudet. – THArk XI. Turku 1951, s. 116–117.

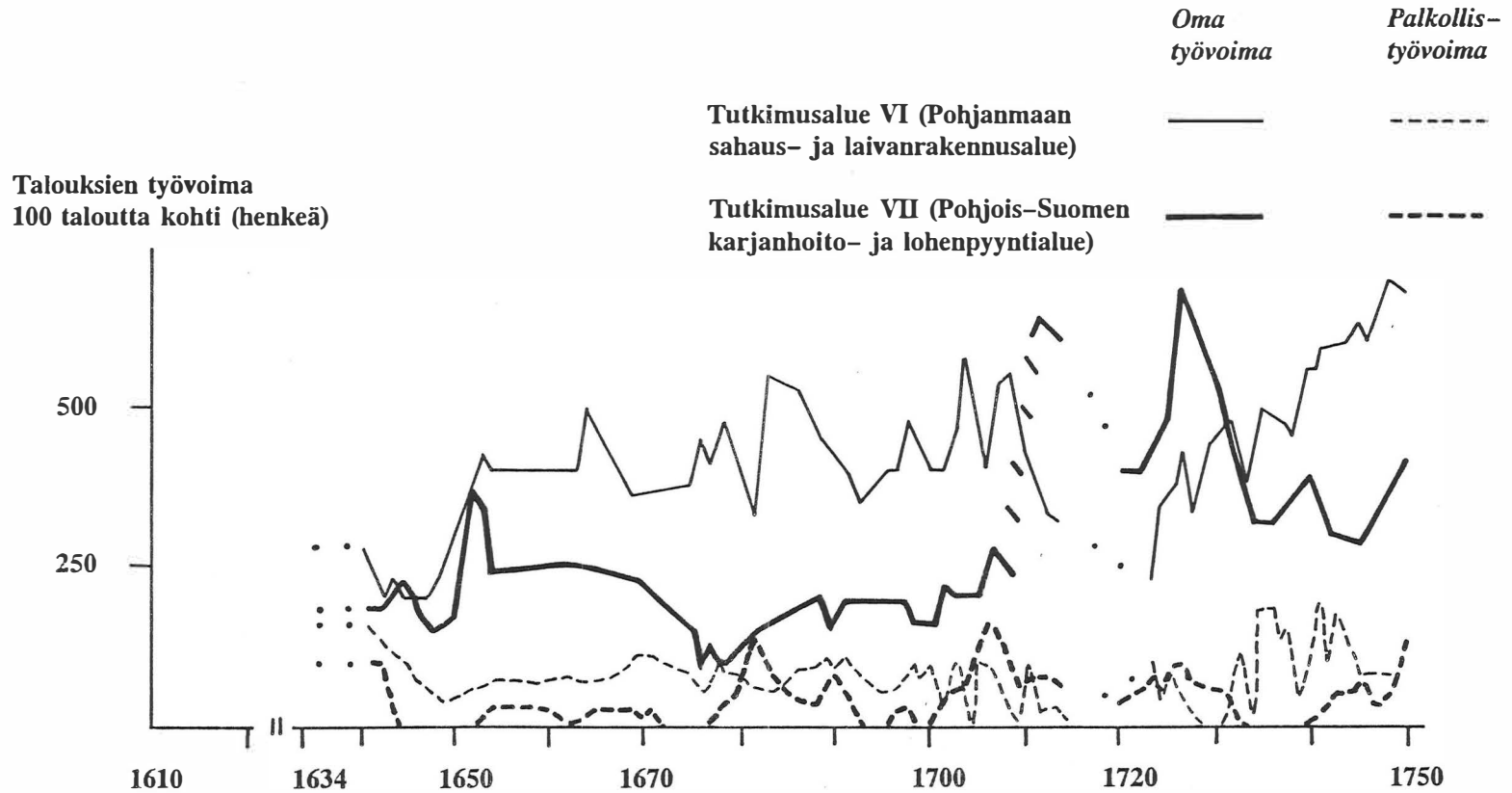
Koska sen määrä ensi iskun jälkeen palautui lähes entiselleen, työvoiman määrän hetkellinen lasku aiheutui ainakin Ylä-Satakunnassa lähinnä henkiveron kannon harkinnanvaraisuudesta. Syvimmän kriisin hetkellä henkikirjasta jätettiin siis pois kosolti työikäisiä, koska heiltä ei vaadittukaan henkirahaa. Tilanne muuttui kuitenkin pian.

Etelä- ja Keski-Pohjanmaan *karjanhoitoseuduilla*, joille tervanpoltto antoi lisäväriään, palkollistenpito oli kaskialueen lailla vaatimatonta. Vaihtelut olivat kuitenkin loivempia kuin vertailualueella, mikä selittyy karjan antamasta toimeentuloturvasta. Se näkyi konkreetisti jo 1600-luvun puolimaissa, jolloin Pohjanmaan karjavarallisuus mahdollisti osaltaan työvoiman kartuttamisen, toisin kuin pääasiassa viljanviljelyseuduilla.

Karjanhoitoseuduilla talouksissa oli omaa työvoimaa selvästi vähemmän kuin kaskialueilla. Koska vierasta työvoimaakaan ei paljonkaan tarvittu, tai ainakaan sitä ei lähteiden perusteella käytetty, karjanhoidosta selvittiin yleensä suhteellisesti niukemmalla työvoimalla kuin kaskenviljelystä. Sen sijaan 1690-luvun katovuosinakin oli luovuttava osasta karjaa, ja onnettomuusaika kohtasi Pohjanmaata kroonisemmin kuin Ylä-Satakuntaa, koska sen työvoimasta todella tuntuva osa menetettiin. Niin ikään isoviha merkitsi Pohjanmaan työvoimalle suurempaa takaiskua kuin Ylä-Satakunnalle. Isonvihan loppupuolella moni Pohjanmaan talo sai selviytyä yhden työkykyisen turvin. Isoavihaa ja Pohjan sotaa edeltänyt, 1690-luvun kuolovuosien karaisema suuri syntyvyys lisäsi kuitenkin 1720-luvulla nopeasti karjatalouksien kokonaistyövoiman määrää. Oman työvoiman kasvu noudatteli sen jälkeen Satakunnan pohjoisosien työvoiman kasvua, mutta isonvihan ja 1720-luvun aikainen Pohjanmaan todella alhainen syntyvyys kostautui 1740-luvulla lähes totaalisenä palvelusväen puutteena, mistä jo aiemmin siteeratut rahvaanvalituksetkin todistavat (vrt. s. 99).

Kuvio 14 esittää talouksien työvoiman rakenteen kahdelta sellaiselta Pohjanmaan alueelta, joita kumpaakin luonnehtii omaleimainen elinkeinorakenne. Toinen (tutkimusalue VI) käsittää Etelä- ja Pohjanmaan rannikon talonpoikaisen laivanrakennus- ja sahausseudun, josta esimerkkeinä ovat Närpiö ja Kruunupyö. Toista (tutkimusaluetta VII) karakterisoivat karjanhoidon lisäksi lohenpyynnistä saadut sivutulot.

KUVIO 14. Talonpoikaistalouksien työvoiman määrä ja rakenne v. 1610–1749

Lähde: s. 50 mainittujen pitäjien vuosien 1610–1749 väestölähteet.

Laivanrakennusseuduilla pidettiin 1600- ja 1700-luvun taitteeseen saakka suhteellisen vakaasti Pohjanmaan oloihin nähden huomattavaa palkollisjoukkoa. Ulkopuolisen työvoiman hankkimisedellytykset huononivat heti Pohjan sodan sytyttyä. Isonvihan jälkeen rannikkoalueille keskittyi nopeasti kasvava työntekijäväki, ja isoavihaa edeltänyt työvoimamäärä saavutettiin jo 1720-luvun puolimaisissa. Vuosikymmen myöhemmin lisättiin ulkopuolisen työvoimankin hankkimista, mutta Pohjanmaalle tunnusomainen työvoimapula kohtasi rannikkoa sisämaan tapaan 1740-luvulla.

Seuduilla, joilla puunkäsittely antoi huomattavia lisätuloja, pidettiin runsaasti palkollisia, vaikka talouksissa oli jo omasta takaa kosolti työvoimaa. Juuri sivuelinkeinot tarvitsivat lisätyövoimaa, ja osa renkityövoimasta saatettiin sijoittaa talven ajaksi taloihin isänniksi, sillä aikaa kun varsinainen isäntä oli tuottoisissa talvitöissä Pohjanlahden takana (vrt. s. 220).¹⁰

Kemijokivarren palkollistenpito rönseyli aika ajoin 1600-luvun lopulla jopa voimakkaammin kuin vertailualueella Etelä- ja Keski-Pohjanmaan rannikon laivanrakennusseudulla. Lohisaaliit kuitenkin vaihtelivat alinomaa, ja Kemijoki-varsi sijaitti kaskenpolton kannalta jo raja-alueella. Elinkeinojen onnistumisen epävarmuus kuvastui palkollismäärienkin vaihteluina, mitä kuitenkin tasoitti karjanpito. Kemin talouksien oma työvoima lisääntyi kuvion 14 mukaan kolmena hyppäyksenä. Niistä ensimmäinen sijoittui 1650-luvulle, toinen vuoden 1710 tienoille ja kolmas 1720-luvun puoliväliin. Keskimmäistä huippua on kommentoitu jo aiemmin (s. 249), jolloin osoitettiin, että työvoiman lisäys oli vain näennäistä. Kaksi muuta suurta huippua lienevät olleet todellisia, mutta lähteet ilmeisesti liioittelevat niiden jyrkkyyttä.

Lohialueen talouksien palkollistenpito noudatteli koko 1600-luvun samaa päälinjaa kuin lounaisen Suomen merikalastusseudulla. Oman väen puute kompensoitiin ulkopuolisen palkkaamisella. Selkeä esimerkki on 1670-luvun loppu, jolloin nopeasti heikentyneellä oman työvoiman saantia oli korvattava samassa suhteessa kasvaneella palvelusväen pestaamisella. Trendi on nähtävissä hyvin

¹⁰ Päätelmää tukee Ruotsin vuorityöalueelta tehty havainto, jonka mukaan seudun talonpojat pestasivat runsaasti palkollisia juuri sivuansiomahdollisuuksiensa vuoksi (Isacson, Maths, Ekonomisk tillväxt och social differentiering 1680–1860. Bondeklassen i By socken, Kopparbergs län. – Acta Universitatis Upsaliensis. Uppsala Studies in Economic History, 18. Uppsala 1979, s. 102–111.).

1600-luvun myöhempienkin vuosien työvoimamäärien kehityksessä. 1650-luvulla oman työvoiman riittävyys pudotti puolestaan palkollismäärät pohjalukemiinsa.

1700-luvun puolella palkollistyövoiman käyttö alkoi lähennellä tapaa, joka oli tunnusomaista Ylä-Satakunnan kaskialueelle: isäntätalouksien oman väen kasvu ruokki ulkopuolisenkin työvoiman kasautumista. Seikka todistanee kaskiviljelyn leviämistä ja sen aseman korostumista Kemijokivarressa.¹¹

6.3.1.2. Laajentumaperhe työvoimatarpeen tyydyttäjänä

Väinö Voionmaa toi 1900-luvun alussa itäsuomalaisen talouden työvoiman käytön tutkimukseen keskeiseksi käsitteeksi *suurperheen*. Se on luonnehtinut hänen mukaansa juuri kaskenpolttovaltaisen Savon ja Karjalan perherakennetta. Siksi palkollistyövoimaa tarvittiin vain vähän.¹²

Myöhemmät tutkimukset ovat osoittaneet, etteivät suurperheinä pidettävät muodostelmat olleet tunnusomaisia vain itäsuomalaisille kaskialueille. Suurperheitä on löydetty 1600- ja 1700-luvulta viljalti myös karjanhoitoalueilta, erityisesti Pohjois-Pohjanmaalta. Niitä on tavattu nimenomaan 1700-luvun puolelta myös saaristolaistalouksista.¹³

Itäeurooppalainen perhe on ollut väestömäärältään länsieurooppalaista kookkaampi. Ilmiön on selitetty aiheutuneen maanviljelysteknisten erojen ohella (esim. juuri itäinen kaskenpoltto) myös kirjavista maanjakokäytännöistä sekä taloudellis-

¹¹ Vrt. Virrankoski 1973, s. 187–193.

¹² Voionmaa 1915, s. 387–405, 429–434. Vrt. Pirinen 1982, s. 318–328.

¹³ Tornberg 1972, s. 7–9 sekä mainittujen sivujen viitteistä tavattava tutkimuskirjallisuus. Tornbergin lisäksi modernia pohjoismaisten suurperheiden esiintymistä ja käsitteistöä pohtivaa ja tiivistävää tutkimusta on muutakin: esim. Löfgren 1974b, s. 19–25, myös mainittujen sivujen viitteistön tutkimuskirjallisuus; Gaunt 1976, s. 51–54; Gaunt 1977, s. 183–209; Pitkänen, Kari, Perhekokoon vaikuttaneet tekijät esiteollisessa Euroopassa. – HArk 81. Jyväskylä 1984, s. 11–12; Gaunt, David, Rural Household Organization and Inheritance in Northern Europe. – Journal of Family History. Vol. 12. Numbers 1–3/1987. Massachusetts 1987, s. 121–141. Hämeestä: Jutikkala 1957b, s. 193. Kainuusta: Keränen 1986, s. 483–485.

sosiaalisista yhteiskunnan alarakenteista.¹⁴ Toisaalta suurperheitä on löytynyt mainittavasti Luoteis-Euroopastakin. Ne ovat olleet ilmeisesti melko yleisiä Norjan tunturialueilla, mutta harvinaisia jo Tanskaan siirryttäessä. Ruotsin suurperhelaitoksen yleisyys on kiistanalainen: ilmeisesti siellä laajoja perhemuodostelmia on ollut kuitenkin vähemmän kuin Suomessa. Siten Pohjoismaissa juuri Suomelle on ollut tunnusomaista suurperheiden syntyminen.¹⁵

Suurperheiden levinneisyyskartan hahmottumiseen vaikuttaa oleellisesti, miten suurperhe määritellään. Voionmaan omaksuma laava määritelmä (sen mukaan suurperheeksi olisi katsottava jo vanhempien asuminen samassa taloudessa pojan ja miniän kanssa) hallitsi maamme tutkimusta 1950- ja 1960-luvulle saakka.¹⁶ Moderni tutkimus on rajoittanut käsitettä: suurperheeksi on katsottava kiinteä, vähintään kahdesta ydinperheestä muodostunut yksikkö, joka koostuu joko veljesperheistä (horisontaalinen laajentuma) tai sellaisesta kolmisukupolvisestä perheestä, jonka nuorinkin polvi on jo saanut ensimmäisen lapsensa (vertikaalinen laajentuma).¹⁷ Tiukimman määrittelyn mukaan suurperhe-termiä olisi käytettävä vain horisontaalisesti laajentuneesta perheestä; ydinperhettä kookkaammat perhemuodot olisivat vain yleensä laajentumaperheitä.¹⁸

Tämän palkollistutkimuksen yhteydessä on syytä puhua vain *laajentumaperheitä* kahdestakin syystä. Ensinnäkin työn tematiikan kannalta riittää toteamus, että ydinperheitä laajemmat muodostelmat pyrkivät lisäämään talouden työvoimaa riippumatta siitä, olivatko ne muodollisesti suurperheitä vai eivät. Toiseksi osoittautuu, että pysyvästi ydinperheet laajenivat tutkimuksen kohteeksi valituissa talonpoikaistalouksissa vain horisontaalisesti. Siten talonhaltijasukupolven ikäisten

¹⁴ Esim. Mitterauer – Sieder 1982, s. 27–32. David Gaunt on olettanut, että suurperheet voisivat olla eurooppalaisen perheen (myös länsieurooppalaisen) taustalla, jolloin maanosan länsiosia voimakkaasti muokannut taloudellinen ja yhteiskunnallinen kehitys olisi häivyttänyt sieltä suurperhetalouden (Gaunt 1987, s. 134). Vrt. Berkner, Lutz, K., *The Stem Family and the Developmental Cycle of the Peasant Household: An Eighteenth-Century Austrian Example.* – *The American Historical Review.* Vol. 77. Number 2/1972. Richmond 1972, s. 399.

¹⁵ Löfgren 1974b, s. 19–20.

¹⁶ Kritiikistä oiva tiivistys: Tornberg 1972, s. 5.

¹⁷ Tornberg 1972, s. 6 (määrittely pitkälti Löfgrenin mukainen).

¹⁸ Gaunt 1976, s. 51.

veljesten yhteiset perhemuodostelmat on katsottu samanlaisiksi kuin haltijasukupolven lasten perheiden. Koska talouksien työvoiman määrää on tarkasteltu pitkittäisotoksin, ei poikittaistutkimuksen avulla, jälkeläisten perheiden yhteenliittymät näkyvät niiden sukupolven kannalta horisontaalisena laajentumana.

Tutkimuksen 18 hallintopitäjästä 12:sta eli 2/3:sta löytyi henki- ja rippikirjojen mukaan laajentumaperheitä. Niitä tavataan jokaiselta seitsemältä tutkimusalueelta. Laajentumamuodostelmien esiintymisen voi tiivistää seuraavasti:

Alue I	- Kemiö	(v. 1727, 1733–1737, 1738–1742)
Alue II	- Maaria	(v. 1746–1749)
Alue III	- Vehmaa - Uskela - Isokyrö	(v. 1711–1713, 1731–1733, 1737–1744) (v. 1735–1740, 1739–1749) (v. 1690)
Alue IV	- Vesilahti - Ruovesi	(v. 1668–1678, 1670, 1675, 1680–1682, 1684–1687) (v. 1656–1679, 1657–1661, 1676–1677, 1688–1695, 1690–1697, 1692–1694)
Alue V	- Lapua - Liminka	(v. 1678–1680, 1695–1698) (v. 1649–1654, 1688, 1725–1733, 1729–1730, 1730)
Alue VI	- Närpiö - Kruunupyy	(v. 1675–1691, 1686–1710, 1724–1729, 1739–1749, 1741–1749) (v. 1652–1654, 1686, 1695–1697, 1698, 1700, 1705, 1713, 1728, 1732, 1739–1741)
Alue VII	- Kemi	(v. 1709–1715 (kaksi eri perhettä), 1721, 1726–1731, 1727–1733, 1727–1741)

Asetelmaan kertyi 49 erillistä laajentumaperheiden esiintymää. Kyse ei ole välttämättä siitä, että laajentumaperheitä olisi ollut mainittu lukumäärä, vaan siitä, että lähteet – eivät aukottomia – ilmoittavat laajentumia olleen 49 eripituisena jaksona. Niitä sijoittui kaikkiaan 29 talouteen. Tutkimuksen noin 80 taloudesta ydinperhe laajeni joka kolmannessa vähintään kerran 1600-luvulla tai 1700-luvun alkupuoliskolla.

Laajentumaperheitä tavattiin Lounais-Suomesta vasta isonvihan jälkeen, kuten väestötutkimus on jo aiemmin osoittanut. Pohjanmaalta ja Ylä-Satakunnasta niitä

löytyi jo 1600-luvulla. Sen sijaan alasatakuntalaisista seikkaperäisesti tutkituista talonpoikaistalouksista laajentumaperheitä ei ole löytynyt, vaan ne pystyivät turvaamaan muutoin, nimenomaan palvelusväen avulla, riittävän työvoiman saantinsa.

Löydetyistä noin puolesta sadasta laajentumaperheiden esiintymiskerrasta vain kaksi aiheutui yhtiömiehen perheen mukaantulosta. Molemmat tapaukset sijoituivat Kruunupyyhyyn: toinen 1680-luvulle, toinen vuoteen 1713. Yhtiömiesten esiintyminen todistaa, että puunsahaus, laivanrakennus ja tervanpolttokin vaativat ainakin tilapäistä työvoimalisää, joka voitiin koota kansanomaisen yhtiömuodostelman turvin. Lukuunottamatta mainittuja kahta tapausta kysymys oli veljesperheiden yhteenliittymistä.

Laajentumaperheiden osuus tutkittujen talonpoikaistalouksien työvoiman saata- vuudesta ei ilmene vielä konkreettisesti. Vaikka kolmannes talouksista turvautui jossain vaiheessa 1600-luvulla tai 1700-luvun alussa ydinperheen laajentamiseen, laajentumisperheiden olemassaolo on suhteutettava talouksien työvoiman käytön kokonaisuikaan. Kultakin tutkimusalueelta lasketaan yhteen talojen seuranta- vuosien määrä, johon verrataan niiden vuosien määrää, jolloin talouksien omana työvoimana oli laajentumaperhe. Seuraavassa asetelmassa ensiksi mainitut vuodet on laskettu yhteen vasempaan sarakkeeseen, jälkimmäiset oikeaan:

	Vuosia yhteensä	Niistä laajentuma- perheiden esiintymisaika
Alue I	668 v	11 v (1,6 %)
Alue II	1062 v	4 v (0,4 %)
Alue III	2064 v	32 v (1,6 %)
Alue IV	650 v	70 v (10,8 %)
Alue V	434 v	25 v (5,8 %)
Alue VI	454 v	74 v (16,3 %)
Alue VII	308 v	53 v (17,2 %)
Yhteensä	5640 v	259 v (4,6 %)

Vaikka laajentumaperheitä tavattiin kattavasti runsaselinkeinoiselta Länsi- ja Pohjois-Suomen maaseudulta, niitä esiintyi Lounais-Suomessa talouksien pitkäaikaisen työvoiman kannalta merkityksettömän harvoin. Laajentumaperheet kävivät työvoimantarpeen tyydyttäjinä maininnan arvoisiksi vasta Satakunnan ja

Etelä-Pohjanmaan sisäosissa.¹⁹ Näyttää kuitenkin siltä, että vain Pohjanmaan rannikolla ja pohjoisilla eräalueilla laajentumaperheillä oli pysyvätkö sija talouden työvoimakysymyksiä ratkaistaessa. Mainituilla alueilla talouksien hallintavuosista kuudesosaa luonnehti laajentumaperhe.

Kun laajentumaperheitä tarkastellaan palkollistyövoiman käytön kannalta, osoitetaan, että mainituissa 49 laajentumaperheiden esiintymisjaksossa laajentuman syntyminen vähensi talouden palkollistenpitoa 10 tapauksessa eli joka viidennessä. Vain kolmessa tapauksessa tapahtui päinvastoin. Kuitenkin valtaosa, 36 tapausta eli 73 % kaikista, osoitti sen, ettei palkollistyövoiman käytössä tapahtunut oleellista muutosta.

Jos lasketaan laajentumaperheen aikaisen palkollistyövoiman vuotuinen keskiarvo ja verrataan sitä perheen syntymistä edeltävien lähivuosien (käytetty viittä edeltävää vuotta) palvelusväen keskimäärään, ilmenee, että talouksien palvelusväenpito väheni noista 49 tapauksesta 19:ssä eli vajaassa 2/5:ssä. Kuitenkin löytyi peräti 13 tapausta, joissa laajentumaperheestä huolimatta pitkäaikainen palkollistyövoiman käyttö lisääntyi. Lopuissa tapauksista (17 kpl) palvelusväenpidon laajuus säilyi muuttumattomana.

Kiteyttäen on todettavissa, että laajentumaperheen syntyminen vähensi vain paikallisesti ja lyhytaikaisesti palkollistyövoiman käyttöä. Jos laajentumisvaihe jäi pitkäaikaiseksi, palkollistyövoiman käyttö eriytyi kolmella tapaa suunnilleen yhtä todennäköisesti: 1) palkollistyövoimaa vähennettiin, 2) palkollistyövoimaa lisättiin, tai 3) palkollistyövoiman käytössä ei tapahtunut muutoksia. Näyttää siltä, ettei laajentumaperheiden syntyminen ollut läheskään aina erityisen suunnitelmallista toimintaa, jolla olisi tähdätty nimenomaan talouden työvoimatarpeen omaehtoiseen järjestämiseen. Isäntätalouden oman työvoiman kasvu saattoi siten osaltaan kiihottaa lisäpalvelusväenkin palkkaamista. Päätelmät tuntuvat antavan aiheen täydentää käsityksiä laajentumaperheen funktioista, joten sosiaali- ja taloushistoriallisesti sen (suurperheen) tutkiminen ei ole suinkaan tyhjiin kuivunut lähde.

¹⁹ Vrt. Heikki Rantatuvan Etelä-Pohjanmaan Järviseudulta tekemiin havaintoihin, jotka yhdistävät sikäläisten laajentumaperheiden levinneisyyden tervatalouteen (Rantatupa, Heikki, Suurperhe ja suurtalous – havaintoja lappajärveläisestä talousyksiköstä 1700-luvulla. – *Opuscula Historica I*. Jyväskylän yliopiston historian laitos. Suomen historian julkaisuja n:o 10. Jyväskylä 1984, s. 45–48).

6.3.1.3. Talonhaltijaväen leskeytyminen

Talonpoikaistalouden kannalta tilanpidon jääminen pelkästään leskeksi joutuneen isännän tai emännän harteille aiheutti tilanhoidon jatkuvuudessa kriisin. Uhkaan pyrittiin tavallisesti varautumaan ajoissa. Vanhan talonhaltijapariskunnan ikääntyessä tilanpito siirtyi yhä vastuullisemmin nuoremman polven harteille. Usein jatkaja toi taloon miniän tai vävyn, joka työskenteli jo vanhan isäntäväen eläessä. Jos tilanpito oli uskottu nuorelleparille, vanhusten työkunnolla saati kuolemalla ei ollut tilanpidon kannalta ratkaisevaa merkitystä.

Tässä luvussa pohditaan leskeytyksen vaikutusta palkollistenpitoon niissä tapauksissa, joissa talonhaltijapariskunnasta toinen kuoli eikä taloudessa ollut joko nuorempaa tai isäntäväen kanssa samanikäistä pariskuntaa. Jos oli viimeksi mainittu, kyse oli siis laajentumaperheestä.

Talonhaltijaväen yllättäväänkin leskeytymiseen tai työkyvyn ratkaisevaan heikkenemiseen varauduttiin länsi- ja pohjoissuomalaisissa talouksissa hyvin. Sitä osoittaa se, että liki seitsemän sukupolvea kattavalta tutkimusajalta ei analysoiduista talouksista tavata kuin 58 sellaista leskeytymistä, joiden takia talo menetti ainoan työkuntoisen avioparinsa. Todennäköisesti tilanpidon jatkuvuus oli paremmin turvattu tutkituissa talouksissa kuin ainakin huomattavassa osassa muita, koska nämä taloudet olivat 1600-luvun alkupuolen veroluvuiltaan seudullaan vähintään keskikokoisia. Talojen koon määräsi pitkälti tutkimusmenetelmä: talojen piti olla riittävän varakkaita voidakseen pitää palvelijoita. Pienten talojen työvoiman tutkimisessa palkolliset eivät olisikaan näkyneet, mikä olisi merkinnyt palkollistenpidon tutkimisen päättymistä umpikujaan (vrt. johdantolukuun s. 50–51).

Talouksien työvoiman käytöstä löytyi siis 58 edellä määriteltyä leskeytymistapausta. Niiden yhteydessä palkollistenpito järjestyi seuraavasti:

**Talon
haltijaparin
leskeytymis-
tapauksia (kpl)**

**Leskeytymisen vaikutus talouksien
palkollismääriin**

		Leskeytymisen vaikutus talouksien palkollismääriin			Leskeytymisvuosien aikaisen palkollismäärän keskiarvo verrattuna 5 leskeytymistä edeltäneen vuoden vastaavaan (tapauksia, kpl)		
		Ensimmäisen leskeytymisvuoden aikainen palkollismäärä edelliseen vuoteen verrattuna (tapauksia, kpl)	Enem- män A	Vähem- män B	Muuttu- maton C	A	B
Alue I	7	1	1	5	3	1	3
Alue II	8	2	3	3	4	3	1
Alue III	28	4	6	18	10	8	10
Alue IV	2	1		1	1	1	
Alue V	6	2	1	3	2	1	3
Alue VI	2	1		1	2		
Alue VII	5			5	2		3
Yhteensä	58 (100%)	11 (19%)	11 (19%)	36 (62%)	24 (41%)	14 (24%)	20 (35%)

Lukusarjat osoittavat, että talonhaltijapariskunnan leskeytyminen ei alkuun vaikuttanut sanottavasti palkollistenpitoon: kahdessa taloudessa kolmesta ei ollut nähtävissä muutosta. Kolmasosassa talouksista palkollistenpito aluksi järkkäyi, kuitenkin siten, että niistä puolessa palkollisten määrää lisättiin, toisessa puolessa vähennettiin. Leskeytymisen pitkittyessä 2/5 talouksista joutui lisäämään ulkopuolisen työvoiman käyttöä leskeytymistä edeltävään aikaan verrattuna. Lähes saman verran oli myös sellaisia talouksia, joissa leskeytymisellä ei voida osoittaa olleen vaikutusta palkollistenpitoon. Vajaa neljännes talouksista joutui supistamaan palvelijoiden pestaamista.

Turvasivatko taloudet elinvoimansa jatkumisen siten, että niissä palvelleet olisivat tulleet leski-isännän tai -emännän puolisoksi? Asian tutkimista vaikeuttaa henkikirjojen vajavuus: ne eivät yleensä mainitse emäntien saati palkollisten patronymisiä nimiä. Kuitenkin sekä henki- että rippikirjojen avulla voi todistaa,

ettei tutkituissa talouksissa tilanpidon jatkuvuutta turvattu leskeytymistilanteessa palkollisavioliitoin. Päinvastaisesta käytännöstä ei löydy ainoatakaan varmaa esimerkkiä. On kuitenkin muistettava lähdekriittiset varaukset, ja on toki mahdollista, että talonhaltijapariskunta täydentyi muualta naidulla, lähitaustaltaan palkolliseksi luokiteltavalla henkilöllä.

Selviteltäessä palkollisten asettumista talonhaltijoiksi palkolliskeskeinen metodi lienee hedelmällisempi kuin tässä käytetty talouskohtainen lähestymistapa. Yksityisten palkollisten elämänvaiheiden seuraaminen antaa luotettavamman kuvan palvelusväen taloudellis-sosiaalisen aseman muutoksista. Liikkuvan palvelusväestön elämänvaiheiden kartoittaminen on kuitenkin pelkkien henkikirjojen pohjalta mahdotonta, mutta rippikirjojen avulla saavutettaneen joitain tuloksia.

Kun tässä yhteydessä käsitellään palkollisia potentiaalisina talonpoikaistalojen isäntä- ja emäntäehdokkaana, on täsmennettävä, millainen oli palkollisten aviointumiskäytäntö. Hehän olivat iältään pääasiassa naimisiinmenokynnyksellä.²⁰

Käsitys vahvistuu verrattaessa palvelijoiden avioliittojen osuutta kaikista Länsi- ja Pohjois-Suomen liitoista.²¹

	v. 1700	v. 1730	v. 1750
Vihittyjen parien määrä (kpl)	106	111	259
Sulhasista renkejä (henk.) -Renkien osuus henkikirjoitetusta väestöstä	9 (8,5 %) 7,5 %	16 (14,4 %) 7,2 %	34 (13,1 %) 7,9 %
Morsiamista piikoja (henk.) -Piikojen osuus henkikirjoitetusta väestöstä	37 (34,9 %) 6,8 %	62 (55,9 %) 11,4 %	151 (58,3 %) 10,4 %

²⁰ Wilmi 1990, s. 174–176.

²¹ Lähteinä on käytetty VA:n kirkonarkistojen vihittyjen luetteloita. Kirkonarkistot ovat seuraavista pitäjistä: Kumlinge, Saltvik; Kemiö, Lieto, Maaria, Parainen, Taivasalo, Vehmaa; Eura, Huittinen; Tyrvää, Ruovesi; Isokyrö, Mustasaari; Kemi, Kruunupyy ja Liminka. Otokset on valittu kolmelta vuodelta (vuosilta 1700, 1730 ja 1750). Jos joltain vuodelta ei ole jostakin pitäjästä käyttökelpoista aineistoa, on otettu tiedot lähimmän vuoden vihittyjen luettelosta.

Palkollisten nuorta ikärakennetta tukee se, että he avioituivat muuhun väestöön verrattuna kiivaasti. Varsinkin piiat menivät naimisiin moninkertaisesti heidän edustamansa väestöryhmän kokoon nähden. Palkolliset pyrkivät siis selkeästi naimisiin ja omillaan toimeen tulevan ruokakunnan perustamiseen. Rengeillä ei ollut kuitenkaan siihen niin hyviä toiveita kuin piioilla.

Se, ettei palvelusväki päässyt tutkimuskohteiksi valituissa talouksissa koskaan talonhaltijaksi, vaikuttaa yllättävältä, sillä samaan aikaan renkien puolisoista 3/4 oli talollisten tyttäriä ja vielä 15 % leskiemäntiä. Piioistakin runsas puolet avioitui talollisten, leski-isäntien tai talollisenpoikien kanssa.²²

Ilmiö on selitettävissä siten, etteivät palkolliset päässeet avioitumisensa suhteessa länsi- ja pohjoissuomalaisen keskikokoa suurempien tilojen haltijoiksi. He saattoivat päästä kiinni vain pientiloihin, jotka tuskin edes itse pitivät palkollisia. Tämä todistanee väitettä, jonka mukaan talonpoikaiset isäntäväet katsoivat karsaasti palvelusväen avioitumista, koska se supisti potentiaalista palvelusväki-reserviä.²³

Väite pitänee hyvin paikkansa juuri keskikokoista suurempien talonpoikaistalojen isäntäväen osalta, sillä nimenomaan he tarvitsivat ulkopuolista työvoimaa. Asialla lienee yhteyttä siihenkin, että renkien avioitumisen hillitseminen ja jopa epääminen onnistui renkien osalta. Sen sijaan piiat, kuten muutkin maaseudun naiset, tulivat raskaaksi huomattavan usein ennen avioliiton solmimista.²⁴ Jälkeläisen odottaminen merkitsi piian pikaista avioitumista missä tahansa kohtaa palvelusvuotta. Tämä näkyy myös edellisen asetelman lukusarjoissa, joiden mukaan piikojen osuus vihityistä oli korkea.

Yllättävää tulosta punnitaan tutkimalla, siirtyikö taloihin pestattuja palvelijoita 1690-luvun kuolovuosien vuoksi niiden haltijoiksi tai ainakin heidän puolisoikseen.²⁵ Tutkimus johtaa samanlaiseen tulokseen kuin edellä leskeytymistä tarkas-

²² Wilmi 1990, s. 203.

²³ Nygård 1989, s. 119–121 sekä erityisesti sivulla 121 viiteessä 51 mainitut lähteet.

²⁴ Esim. Carlsson 1977, s. 68–71; Jutikkala 1980a, s. 160.

²⁵ Luukko on esittänyt, että useista eteläpohjalaisista taloista lähti heti kuolovuonna (jatkuu...)

teltaessa. Taloudet turvasivat riittävän työvoiman saannin siis joko oman, vielä naimattoman polven turvin tai entiseen tapaan vuosittain palvelijoita pestamalla. Palkollisten kannalta menettely aiheutti sen, ettei heillä ollut käytännössä ainakaan ennen 1700-luvun puoltaväliä varteenotettavia mahdollisuuksia kohota taloudellis-sosiaalisessa asteikossa suoraan vähintäänkin keskivauraan talon haltijoiksi. Väylä ei avautunut edes talouksien kriisiaikoina.²⁶

6.3.2. Talon jakautumisen ja palkollisten pidon yhteys

Tutkitut talonpoikaistaloudet jakautuivat 1600-luvulla ja 1700-luvun alkupuolella yhteensä 16 kertaa. Tällöin on otettu huomioon vain tapaukset, jolloin jakautumisen kesti vähintään niin kauan (käytännössä viisi vuotta), että talojen työvoiman käyttöä on voitu seurata. Halkominen painottui Pohjanmaalle, sillä sinne sijoittui mainituista tapauksista peräti 12; loppuista kolme tuli yläsatakuntalaisten talojen osalle ja vain yksi sijoittui Varsinais-Suomeen (ja sielläkin sisämaahan, Uskelaan). Jakautumisprosessin vilkkaus Pohjanmaan puolella on täysin sopusoinnussa jo tunnetun käytännön kanssa. Sen mukaan pohjalainen talo jaettiin useimmiten aina tarpeen vaatiessa, joten talojen koko pysyi pienehkönä. Sen sijaan lounaissuomalaista taloa halottiin traditionaalisesti säästeliäästi.

Talojen jakautumisvaiheeseen sijoittui vielä jakamattoman talon palkollisille mahdollisuus päästä halotun osan haltijaksi. Vaikka henkikirjojen liian niukat puolisoitten taustojen tunnistamistiedot vaikeuttavat tutkimusta kiusallisesti juuri Pohjanmaan osalta, Ylä-Satakunnasta löytyy yksi varma tieto piian pääsemisestä emännäksi talon jakautumisvaiheessa. Kysymys on vuonna 1681 halotusta Räminginpohjan talosta, jolloin yhtenäistalon isännälle jäi kantaosa ja hänen veljensä sai halotun osan. Sen emännäksi tuli yhtenäistalon senhetkinen piika.²⁷

²⁵ (...jatkuu)

sien jälkeen ainakin tilapäisesti talonväkeä mm. Ruotsiin. Hänen mukaansa monet talot vaihtoivat omistajaakin (Luukko 1945, s. 128–130).

²⁶ Bengt Ankarloo on esittänyt ajatusrakennelman, jonka mukaan palvelusväen absoluuttinen määrä kasvoi (nimenomaan 1700-luvulta lähtien) sukupolvesta toiseen, mikä merkitsi puolestaan sitä, että palvelusväen mahdollisuudet oman talon haltijoiksi pienenivät samassa suhteessa (Ankarloo, Bengt, Hemmabarn och tjänstefolk. – Historia och samhälle. Studier tillägnade Jerker Rosén. Malmö 1975, s. 123–124).

²⁷ VA, SAY Ruovesi.

Isännän taloudessa asuneen veljen avioituminen oli ilmeisenä syynä talon halkomiseen. Lähteet eivät sen sijaan kerro, mistä syystä vaimoksi järjestyi juuri talon piika. Päätelmät ovat arvaittavissa: vaihtoehtoiksi jäävät joko harkittu päätös tai pakkoliitto. Tämän tutkimuksen tematiikan kannalta asian pohdinnalla ei ole merkitystä. Riittää, kun on todistettu, että palvelijalla oli mahdollisuus kohota talonhaltijaksi ainakin halkomalla syntyneeseen talonosaan, vaikka tie kantaosan isäntäväeksi lienee ollut lähes toivoton.

Mainittakoon Ruoveden suunnalta vielä toinen samoihin aikoihin sijoittuva tapaus (vuodelta 1692). Siinä talon piika pääsi niin ikään talollisen vaimoksi. Varsinaisella isännällä oli työkykyinen puoliso, mutta isännän veli nai piian. Pari jäi asumaan samaan taloon ja muodosti siten yhdessä isäntäpariskunnan kanssa tyypillisen kaskialueen laajentumaperheen.²⁸

Koska talonjakautumiset keskittyivät Pohjanmaalle ja osin Satakunnan yläosiin, on mielekästä suuntautua niiden analysoimiseen palkollistenpidon kannalta. Otettakoon kuitenkin aluksi esille ainoa Varsinais-Suomesta tutkittujen talojen joukosta löytynyt jakautumistapaus. Sen yhteydessä vuonna 1700 halottiin uskelalainen rustholli siten, että kantatalon verolukuun jäi 2/3 talon veroluvusta. Jakautumattomassa talossa pidettiin 1690-luvun jälkipuoliskolla vuosittain yhtä palvelijaa, mikä käytäntö jatkui kantaosassakin. Halottuun osaan myönnettiin kuusi verovapausvuotta. Niiden aikana talon isäntäväki piti keskimäärin yhtä vuosipalvelijaa, kuten siis talon kantaosakin. Lähes heti verovapausajan päätyttyä halkomalla syntyneessä talonosassa oli luovuttava palvelusväen hankkimisesta. Ilmeistä siis oli, että palkollistyövoiman pestaaminen onnistui vain verovapauden tuoman taloudellisen mahdollisuuden turvin. Mainittakoon, että talot yhdistyivät uudelleen vuonna 1735. Sitä ennen kantaosa joutui ilmeisesti tilanpidon jatkuvuuden kannalta vaikeuksiin. Se ei pystynyt pitämään palvelijoita, mutta halkomalla vuosisadan taitteessa syntynyt osa oli päässyt niin hyvin jaloilleen, että taloon pestattiin 1730-luvun alkupuolella yleensä vuosittain yksi palvelija.²⁹

²⁸ VA, SAY Ruovesi.

²⁹ Lähteinä Uskelan henki- ja rippikirjat.

Tutkittujen yläsatakuntalaisten ja pohjalaisten talojen jakautumisen aikainen palvelusväenpito voidaan kiteyttää seuraavasti:³⁰

**Talouksien vuotuisen palkollismäärän
keskiarvo (henkeä) 5 vuoden ajalta**

		Ennen halko- mista	Halkomisen jälkeen	
			Kanta- talossa	Toisessa ta- lonosassa
Ylä-Satakunta	3 tapausta	1,3	0,6	0,3
Pohjanmaa	12 "	0,4	0,1	0,4
Yhteensä	15 "	0,6	0,2	0,4

Taloissa pidettiin 10 taloa kohti yhteensä keskimäärin kuutta palkollista ennen talon jakautumista. Jaon jälkeen kantaosan palvelijamäärä putosi kolmannekseen yhtenäistalon viimeisten viiden vuoden keskiarvosta, mutta halkomalla syntyneeseen osaan jäi palkattua työvoimaa kaksi kertaa niin paljon kuin kantataloon. Talon jakautuminen ei muuttanut talonosien yhteistä palvelijamäärää verrattuna jakautumattoman talon hankkimaan palkollismäärään.

Yläsatakuntalaisten ja pohjalaisten talojen jakautuminen kohteli niiden palkattua työvoimaa kuitenkin eri tavalla. Satakuntalaiset kantatalot jäivät palkollistenpidoltaan kaksinverroin vankemmiksi kuin irtautuneet osat. Halkominen heikensi kuitenkin palkollistenpitoa kokonaisuudessaan. Pohjanmaalla, jossa jakautumattomatkin talot pitivät vain kolmanneksen yläsatakuntalaisten talojen palkollismääristä, sen sijaan kantatalojen palvelusväkityövoiman käyttö romahti. Halkomalla muodostettujen osien palkollistenpito säilyi jakamattoman emätalon tasolla, joten ne tavallaan "perivät" jakamattomien yhtenäistalon aikaisen palkollistenpitokäytännön. Ilmiö on selitettävissä uudisasutuksen ja -raivauksen pohjalta. Emätalosta halotuilla osilla oli usein edessään viljelysten raivaamisvaihe, johon ne tarvitsivat oman vähäväkisen työvoimansa lisäksi ainakin alkuun vierasta työvoimaa. Kantataloon saattoi jäädä työvoimaksi vielä naimattomia sisaruksia, mutta halotun osan työvoimana oli yleensä vain yksi aviopari. Talon halkomiset nostat-

³⁰ Lähteinä Kemin, Kruunupyyn, Limingan, Närpiön, Ruoveden ja Vesilahden henki- ja rippikirjat.

tivat siis ainakin palkollistenpidon ilmiöiden perusteella halkomalla muodostuneen talon taloudellista aktiivisuutta. Pohjanmaan talojen halkomiset, jotka ainakin veroluvultaan yleensä puolittivat emätalot – toisin kuin siis Satakunnassa – koettelivat kantatalonosan elinvoimaa, mitä kuvasti juuri sen palkollistyövoiman käytön laantumisen. Kantaosan kokonaistyövoiman määrä aleni tuntuvasti, koska vähentyneen palkollisenpidon lisäksi talo menetti ainakin parhaassa työkunnossaan olleen miehen ja ehkä jo aiemmin tälle vaimoksi löytyneen työteliään naisen. Koko Pohjanmaan maakunnan palkollismääriin emätalojen jakautumiset vaikuttivat ainakin lievästi niin, että palkollistyövoiman kysyntä kasvoi.

6.3.3. Taloudelliset perusteet

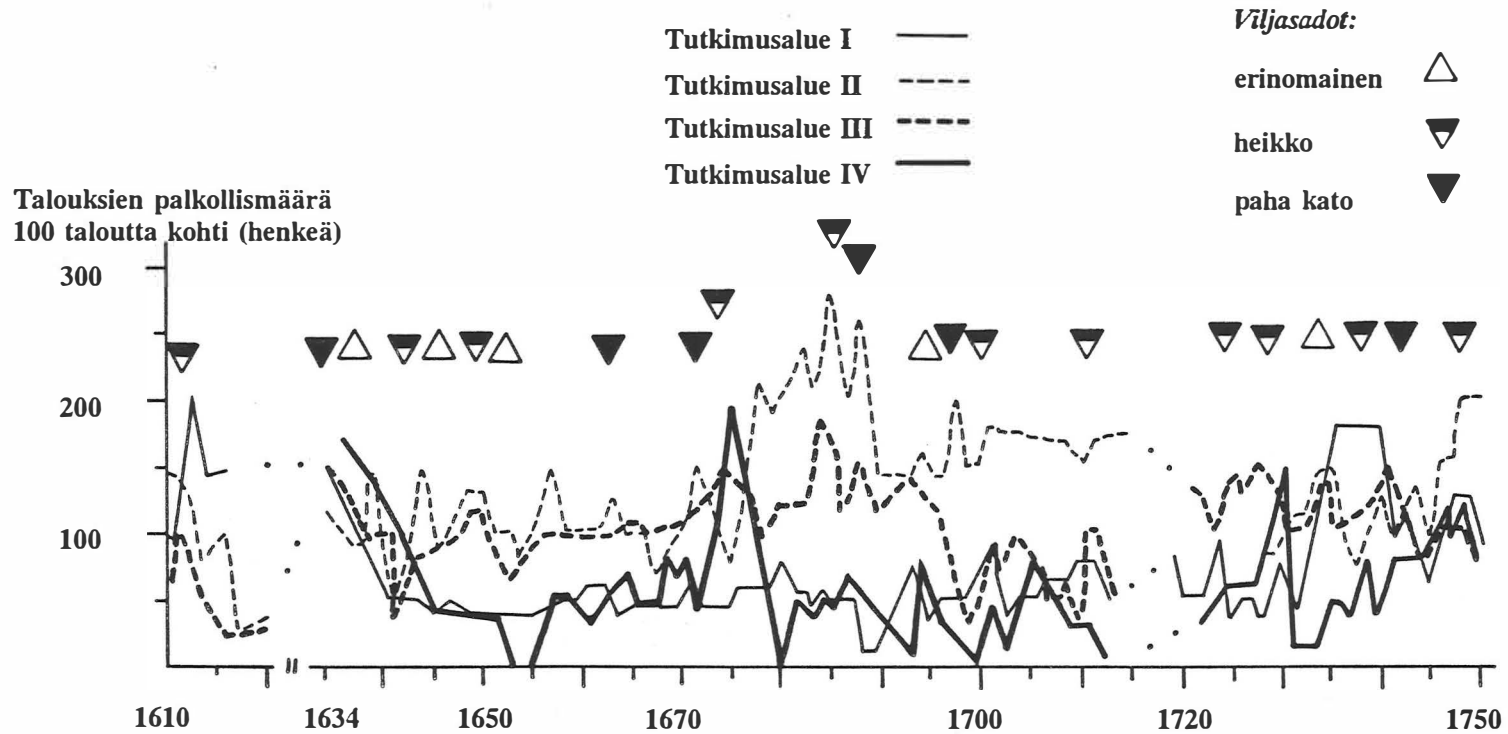
6.3.3.1. Viljasatojen onnistumisen tärkeys

Palkollisia pitäneiden isäntätalouksien tarkastelun yhteydessä käsiteltiin myös niiden kylvömääriä. Näiden perusteella voitiin päätellä, että suurimmilla viljankylväjillä oli pääsääntöisesti keskeisemmät syyt pestata palvelusväkeä kuin vaatimattomia viljelyaloja omistaneilla. Yleiseen suuntaukseen oli kuitenkin tehtävä varaus lähinnä saaristolaistalouksien osalta (s. 135–136). Joka tapauksessa alueensa suurimmat viljankasvattajat pystyivät ylijäämäsadoista saamiensa tulojen avulla selviytymään paremmin palkollisenpidon taloudellisista rasitteista kuin niukalti viljaa kasvattaneet (vrt. s. 231–233).

Kuvioissa 15 ja 16 on verrattu jo aiemmin määriteltyjen tutkimusalueiden talouksien vuotuista palvelusväen määrää samanaikaisiin ylimalkaisiin vuodentuloihin. Ensimmäisessä kuviossa ovat mukana suurin piirtein Turun ja Porin läänin eri alueita edustavat taloudet, toisessa Pohjanmaan taloudet.

Viljasatojen onnistumisella ilmeni selkeä yhteys talouksien palkollismääriin. Katoajat, jotka koko tutkittavana ajanjaksona pyrkivät tunnetusti toistumaan, vähensivät lähes säännöllisesti talouksien palvelusväen määrää. Hyviä viljasatoja korjattiin harvoin, mutta ne kohottivat yleensä palkollismääriä. Siten alituinen palkollismäärien vuotuinen vaihtelu heijastui maan lounaisimmissa osissa selkeästi vuodentulojen ailahtelujen tahdissa. "Tavanomaisina" satovuosina palkollismäärät pysyivät joko vakaina tai hieman kohosivat. Nimenomaan 1670-luvun loppuun ja 1680-luvun alkuun sijoittui peräkkäin useita tyydyttäviä satovuosia, mikä kasvatti

KUVIO 15. Länsi-Suomen pelto- ja kaskiviljelyalueen talouksien vuotuisen palkollistyövoimamäärän suhde viljanviljelyn menestymiseen

Lähde: s. 50 mainittujen pitäjien väestölähteet. Viljasatojen vuosittaiset vaihtelut: Johansson 1924, s. 79–80.

erityisesti Lounais–Suomen rannikon ja laajan läntisen peltoviljelyalueen piika- ja renkijoukkoa. 1680–luvun puolivälin katoajat tainnuttivat vilkkaaksi ryöpsäh- täneen palkollistenpidon.³¹ 1690–luvun kuolovuosia edeltäneet muutamat onnis- tuneet sadot pyrkivät kohottamaan uudelleen palkollisten pestaamisintoa, mutta kuolovuodet käänisivät kehityksen kulun.³²

Vaikka kuvion 15 talouksien palkollistenpitoa kuvaavilla käyrillä on kiistatta yhteys vuodentuloihin, vastaavuus ei ollut kaikilla neljällä tutkimusalueella yhtä suuri. *Selvin vastaavuus* vallitsi *Lounais–Suomen rannikolla* ja peltoviljelyval- taisissa *Lounais– ja Länsi–Suomen sisäosissa*. Nimenomaan rannikkoalueilla palkollistenpito heittelehti vuotuisten satojen mukaan rajusti. Tuohon rannikko- saariston ja rannikon talouksille tunnusomaiseen palkollistenpidon suureen vaihte- leluun on kiinnitetty huomiota jo aiemmin, jolloin ailahtelevuuden syinä on esitetty muitakin näkökohtia (s. 251).

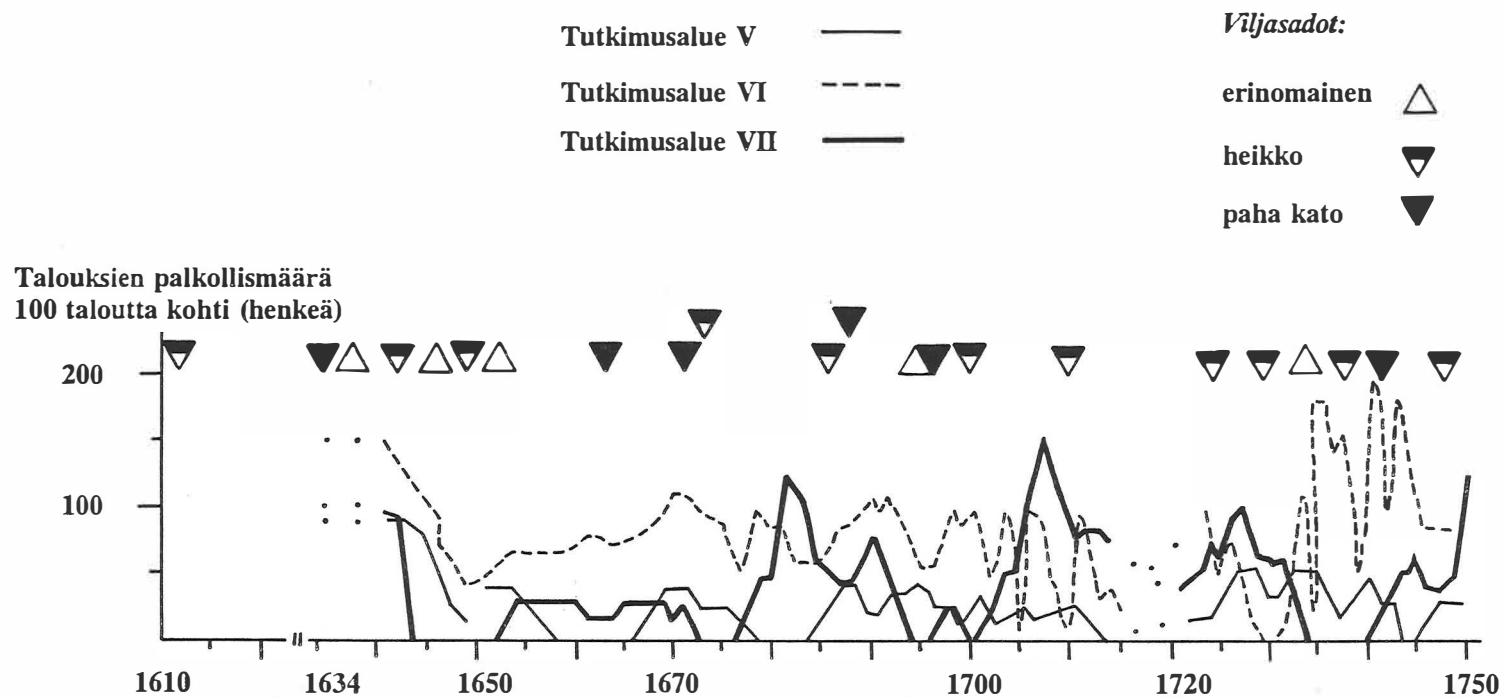
Tutkimusalueella I (ulkosaaristossa) kalastuksesta saatu elanto tasoitti pienten tilusten satovaihteluja. Palkollistenpito pysyikin melko vakaana koko vaikean 1600–luvun. Talouttainen palvelusväen hankkiminen alkoi heittelehtiä satojen mukaan enemmän vasta isonvihan jälkeen.

Kaskenpolttovaltaisessa *Ylä–Satakunnassa* talouksien palkollistyövoiman käyt- töä kuvannut käyrä *vastasi heikosti* viljasatoja. Peltoviljelyn kannalta huonoina

³¹ Pentti Mäkelän Turun ympäristön maaseudulta 1700–luvun jälkipuoliskolta tekemien havaintojen mukaan huonot satovuodet kiihdyttivät palvelusväen liikkuvuutta, koska isäntäväet silloin pyrkivät luopumaan huomattavasta osasta palkollisiaan. (Lähde: Mäkelän hallussa oleva käsikirjoitus.)

³² Erityisesti 1600–luvun katoajoista: esim. Melander, K. R., Katovuosista 1630–luvun alkupuolella. – HArk XX:2. Helsinki 1906–1908, s. 157–158; Voipio, Viljo, Katovuosi 1601 vaikutuksineen Varsinais–Suomessa. – HArk XXIV:I. Helsinki 1914, s. 1–37; Melander, K. R., Katovuosista 1600–luvulla. – HAik 1917. Helsinki 1918, s. 23–24; Johansson, V. F., Finlands agrarpolitiska historia. En skildring av det fin- ländska lantbrukets ekonomiska betingelser I. Från 1600–talet till år 1870. – Lant- bruksvetenskapliga samfundets i Finland meddelanden, häfte n:o 13. Helsingfors 1924, s. 63–80; Jutikkala 1951, passim; Jutikkala, Eino, The Great Finnish Famine in 1696–97. – SEHR, Vol. III, No. 1. Uppsala 1955, s. 48–53; Mäntylä, Ilkka, Kruunu ja ala- maisten nälkä. 1690–luvun katovuosien verotulojen vähennys Pohjanmaalla ja esivallan vastatoimenpiteet. – Scripta Historica XIII. Acta Societatis Historicae Ouluensis. Kuusamo 1988, passim. Vrt. käytyyn keskusteluun: Mäntylä, Ilkka, Paljonko on paljon? – HAik 1/1989. Forssa 1989, s. 66–67; Jutikkala, Eino, Väestökatastrofeista kannattaa keskustella. – HAik 2/1989. Forssa 1989, s. 138–140.

KUVIO 16. Pohjanmaan talouksien vuotuisen palkollistyövoimamäärän suhde viljanviljelyn menestymiseen

Lähde: Kuten kuviossa 15.

aikoina hallan ulottumattomille korkeahkoille paikoille raivatut kasket antoivat edes välttävän leipäviljamäärän, ja sisämaassa voitiin saada lisätuloja tervanpoltostakin. Ainakin laajat kalavedet takasivat väestön hengissä pysymisen. Talouksien työvoiman käytössä meneteltiin niin, että runsassatoisten vuosien aikana perustettiin kaskiyhtiöitä ja suosittiin ruokakunnan koon laajenemista (vrt. s. 252, 254). Huonoina vuosina tai suorastaan pahoina katoaikoina laajentuma-perheinen talous pystyi ottamaan suojiinsa ulkopuolista, palvelusväeksi kirjattavaa väkeä. Tällainen talous ei siten noudattanut työvoimankäytössään niin selkeän taloudellisen laskelmoinnin periaatteita kuin ydinperheinen. Näkökohtaa on painotettu aiemminkin (s. 262).

Etelä- ja Keski-Pohjanmaan (kuvio 12) *sisämaan* tärkeällä karjanhoito- ja tervanpolttoalueella seudun elinkeinorakenne, joka ei rakentunut viljanviljelyn varaan kuten edellisen kuvion tutkimusalueella (ulkosaaristoa lukuunottamatta), varmisti sen, ettei talouksien palkollistenpito riippunut satonäkymistä. Luonnollisesti *riippuvuus väheni* entisestäänkin, mitä pohjoisemmas siirryttiin.

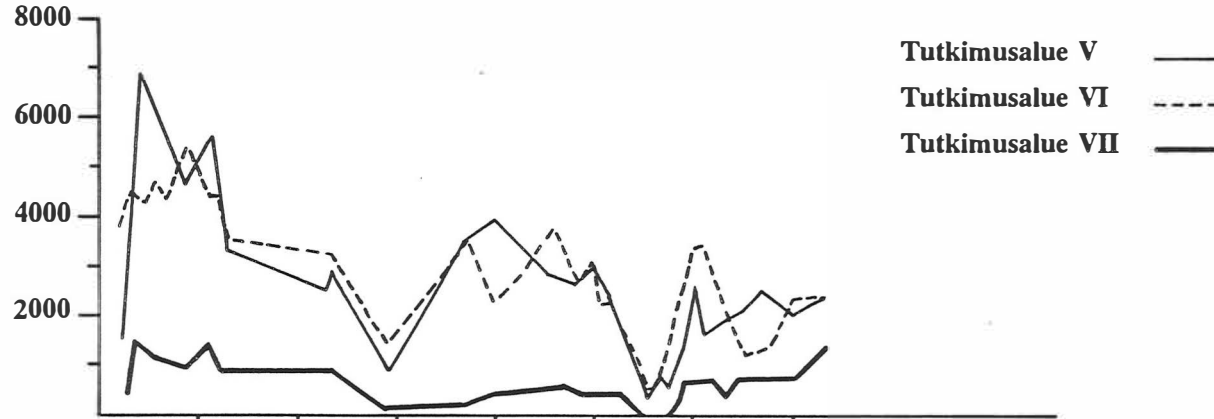
Etelä- ja Keski-Pohjanmaan rannikolta on sen sijaan löydettävissä *melko selkeää vastaavuutta* talouksien palkollistenpidon ja vuodentulojen kesken. Talonpoikaistaloudet, jotka keskittyivät osin puunsahaukseen ja saadun sahatavaran muokkaukseen laivoiksi, eivät voineet omistautua muun maakunnan tapaan keskeisesti karjanhoitoon. Leivän saamiseksi tarvittiin sentään jonkin verran viljanviljelyä, mikä ilmeisesti näkyi palkollistenpidon ja vuodentulojen huomattavan selkeänä vastaavuutena.

Pohjois-Suomen eräalueilla ei voi puhua *viljasatojen ja palkollismäärien määränlaisesta vastaavuudesta* ennen 1600-luvun loppua. Vastaavuutta alkoi ilmetä vasta 1690-luvun kuolovuosina ja Pohjan sodan aikoihin. Se todistanee kaskiviljelyn laajenemisesta 1600-luvun loppupuolella. Isonvihan jälkeen Pohjois-Pohjanmaan – kuten koko läänin – palkollistyövoiman käyttöön vaikutti oleellisesti työvoiman puute.

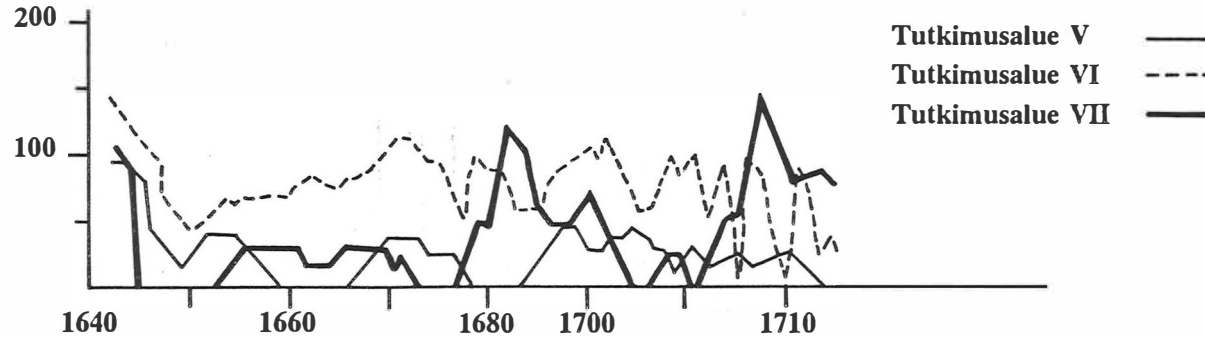
Pohjanmaan *kymmenysveron kantoluetteloiden* avulla voi yrittää arvioida paikallisia vuotuisia satovaihteluja. Sen sijaan veroluettelot eivät ole käyttökelpoisia Turun ja Porin läänin osalta, koska siellä kymmenysten kanto jähmettyi 1600-luvun alkupuolella taloittain vakioksi eikä riippunut vuodentulosta. Pohjanmaankaan 1600-luvun kymmenysveroluettelot eivät kerro absoluuttisista

KUVIO 17. Talonpoikaistalouksien maksamien kruununviljakymmenysten suhde palkollismääriin Pohjanmaalla 1640-luvulta isoonvihaan

Viljakymmenykset 100 taloutta kohti (kappaa)

Palvelijamäärä 100 taloutta kohti (henkeä)

Lähde: s. 50 mainittujen pitäjien väestölähteet, Kymmenykset: VA 9114-9267.

satomääristä, koska kymmenyksiä ei kannettu nimensä mukaisena osana sados-
ta. *Keränen* onkin tähdentänyt kymmenysverotuksen harkinnanvaraista luonnet-
ta nimenomaan periferia-alueilla.³³

Joka tapauksessa kymmenysveroluetteloita seuraamalla pääsee tiheäseulaisem-
paan arviointiin kuin kuvioissa 15 ja 16. Satokehitys jäi *Johanssonin* kartoit-
taman yleissilmäyksen varaan. Paikalliset kymmenysviljamäärät lienevät suh-
teellisen tunnollisen kannon tulos. Sellaisia vakuuksia kirjattiin ainakin usein
kantoluetteloiden yhteyteen.³⁴

Kuvio 17 vahvistaa aiemmin esitetyn havainnon, jonka mukaan Pohjanmaan
talonpoikaistalouksien vuotuiset palkollismäärät eivät juuri vaihdelleet vilja-
satojen suuruuden mukaan. Riippuvuutta ei löydy nimenomaan Keski- ja
Etelä-Pohjanmaan karjanhoito- ja tervanpolttoalueilta. Rannikkotalouksien osalta
voidaan osoittaa jonkinlaista vastaavuutta 1600-luvun loppupuolelta. Parhaiten
sitä voi havaita Kemin suunnasta. Siellä kannettiin taloittain kruununkymmenys-
viljaa selvästi vähemmän kuin laajan maakunnan eteläosissa. Viljankasvatus-
mahdollisuudet alkoivat käydä Kemijokivarressa heikoiksi, mitä osoittavat paitsi
vähäiset taloittaiset viljamäärät myös se, että huonoina aikoina (kuten esimerkiksi
1660- ja 1670-luvun taitteessa sekä 1680-luvun puolimaissa) kruunun-
kymmenyksiä ei vaadittu kuin nimeksi. Sen sijaan 1690-luvun suuret kuolovuodet
romhuttivat kymmenysten maksun myös Etelä- ja Keski-Pohjanmaalla
Kemijokivarren tasolle. Siten 1690-luvun katovuodet – ainakin kymmenysviljojen
määrien perusteella – näyttävät vaikuttaneen suhteellisesti tuhoisammin Pohjan-
maan etelä- ja keskiosien talonpoikaistalouksien viljanviljelyyn kuin maakunnan
pohjoisosien.

6.3.3.2. Viljan hintakehityksen vaikutus

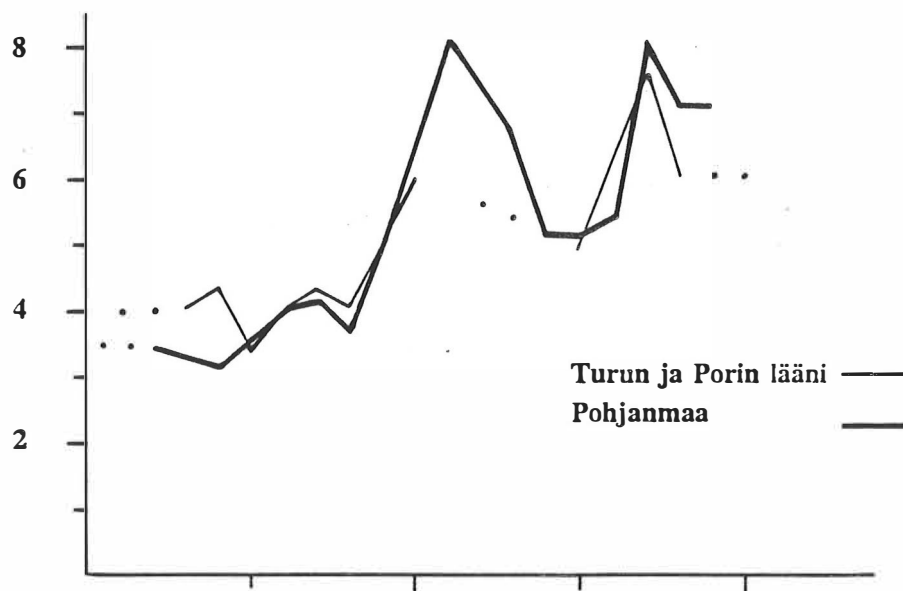
Seuduilla, joihin keskittyi runsain viljanviljely, sadon myyntituloilla oli kes-
keinen sija palkollistenpitomahdollisuuksien kannalta. Viljavaltaisiin talouksiin
sijoittui myös runsain ja vakain palkollistyövoiman käyttö.

³³ Keränen 1986, s. 504–505.

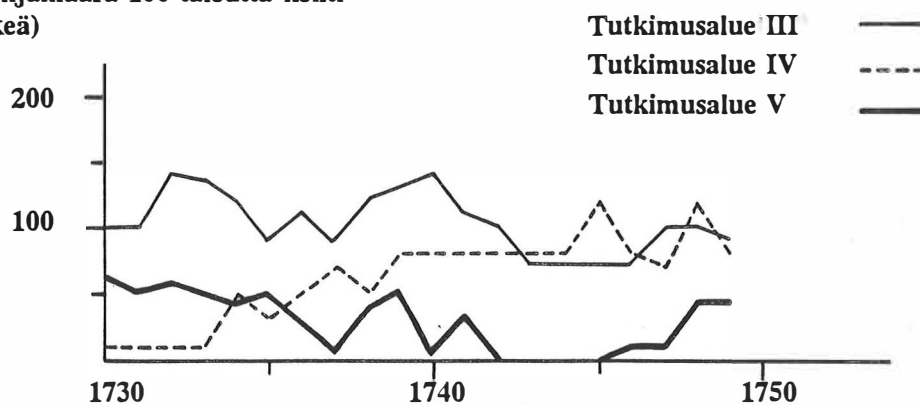
³⁴ Esim. VA 9212: 451(v)–452.

KUVIO 18. Rukiin hinnan ja palkollisten pidon välinen suhde 1730- ja 1740-luvulla

Rukiin verohinta tynnyriltä
(hopeataalaria)

Palvelijamäärä 100 taloutta kohti
(henkeä)

Lähde: Tutkimusalueiden henki- ja rippikirjat; Rukiin verohinta: Suomen taloushistoria 3, s. 433.

Viljan hintakehityksestä on tutkimusalueelta vuotuisia luotettavia tietoja vasta isonvihan jälkeiseltä ajalta.³⁵ Tärkein mittari oli epäilemättä *rukiin hinta*. Niinpä kuvioon 18 on merkitty läntisten läänien rukiin verohintaa kuvaavat käyrät. Niiden vaihteluja verrataan kolmen eri tutkimusalueen talouksien palkollismäärien vaihteluun. Mukaan on otettava ilman muuta peltoviljelyvaltainen alue (tutkimusalue III) sekä maamme läntisin kaskiviljan tuotantoalue (tutkimusalue IV). Kolmanneksi on otettu karja- ja tervatalousvaltaisen Etelä- ja Keski-Pohjanmaan talouksien palkollistenpito (tutkimusalue V).

Mitä keskeisimmille viljanviljelyseuduille siirryttiin, sitä *kiinteämmin* palkollistenpito *riippui* viljan *hintakehityksestä*. Kun viljan hinta kohosi, pystyttiin siitä saaduilla lisääntyvillä tuloilla palkkaamaan ja ylläpitämään yhä suurempia palvelijamääriä. Viljan hinnan laskiessa palvelusväen määrää oli supistettava.

Karjatalouspohjaisilla seuduilla viljan hinta ei noudattanut oleellisesti palkollismäärien vaihteluja. Vastaavuutta ei löydy ainakaan 1730-luvulta. Seuraavalla vuosikymmenellä tilanne kuitenkin muuttui. Nimenomaan jo 1730- ja 1740-luvun vaihteen ennätyksellisen korkeaksi noussut rukiin hinta kohotti näinä väestöolojen kannalta vaikeina aikoina Etelä- ja Keski-Pohjanmaan sisäosien talouksien palvelijamäärää. Viljan hinnan lähes puolittuminen romahdutti palkollistenpidon, joskin ilmiöön oli syynä myös Pohjanmaalle tunnusomainen työvoiman puute, joka aiheutui isonvihan loppupuolen ja 1720-luvun poikkeuksellisen alhaisesta syntyvyydestä. Talouttaiset palkollismäärät alkoivat kuitenkin kohota, kun rukiin hinta alkoi 1740-luvun puolivälin jälkeen nousta Pohjanmaalla erityisen jyrkästi.

³⁵ Heckscher on esittänyt eräiden elintarvikkeiden, mm. viljan, hintakehityksestä tarkkoja lukusarjoja jo suurvaltakaudesta. Maamme osalta on tiedossa karkea rukiin hintakehitys vuosilta 1644–1683. Heckscher tähdentää, että väestön "hyvinvoinnin" aikana elintarvikkeiden hinnat olivat vakaita tai jopa laskivat, mutta taloudellisen "laskusuhdanteen" aikana hintataso pyrki kohoamaan. Pahimmat laskusuhdanteet sijoituivat hänen mukaansa valtakunnassa 1620- ja 1630-luvun taitteeseen, 1630- ja 1640-luvun taitteeseen, 1650-luvun alkuun, 1690-luvun jälkipuoliskolle, Pohjan sodan aikaan sekä 1740-luvulle. Taloudellisen hyvinvoinnin kannalta nousukausia olivat 1630-luvun loppu, 1650-luvun puolivälin jälkeinen 20 vuoden ajanjakso ja 1730-luvun alkupuolisko (Heckscher 1936a, s. 238–243; Heckscher 1936b, s. 403–413 sekä liitteet; Heckscher, Eli, F., *Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa. Det moderna Sveriges grundläggning. Andra delen, första halvbandet.* Stockholm 1949, s. 57.). Länsi- ja pohjoissuomalaisen talouksien palkollistenpidon laajuus mukautui hyvin suhdante- ja hyvinvointivaihteluihin siten, että lamakaudet taannuttivat sitä ja nousukaudet vaikuttivat päinvastaiseen suuntaan.

6.3.3.3. Veronmaksukyvyttömyyden merkitys palkollisten pitoon

Talonpoikaistaloudet joutuivat erityisesti 1600-luvulla aika ajoin tilanteisiin, jolloin niiden elinvoiman ehtyminen näkyi veronmaksuvaikkeuksina. Ahdinkoon ajoivat toistumaan pyrkineet katovuodet tai vaikkapa kasvitaudit, joiden vuoksi tilusten viljely vaikeutui. Kameraalisen autoitumisen saattoi aiheuttaa kato- ja tautiaikojen mukanaan tuoma työvoiman ehtyminen. Joskus talon oli luovutettava ehkä ainoakin työkykyinen mies sotilaaksi.³⁶

Kameraalista autoitumista kiihdytti osaltaan suurvallon kasvava veronjano. Veronkantaja kuittasi maksukyvyttömyyden usein kertakaikkisen köyhtymisen ilmentymäksi.³⁷

Kun tässä yhteydessä puhutaan autoitumisesta, kysymys on nimenomaan tutkimusalueen sellaisista taloista, jotka ainakin joskus 1600-luvulla ja 1700-luvun alkupuolella pystyivät pestamaan palkollisia. Keskikokoista talonpoikaistaloutta pienempien autoitumisaste näyttäytyi mitä todennäköisimmin vielä synkemmältä.

Länsi- ja pohjoissuomalaisten talonpoikaistalouksien palkollistenpidon jatkuvuuden seuraamiseksi valittujen 18 hallintopitäjän taloudet selvisivät autoitumisesta siten, että tutkituista 80 taloudesta 16 eli viidesosa joutui ainakin kerran sen puristukseen. Taloudet sijoittuivat pääasiassa peltoviljelyvaltaiselle alueelle, mutta suhteellisen ankara autoituminen kohtasi myös ulkosaaristoa ja pohjoisinta Pohjanmaata.³⁸

Tutkimuksen kohteeksi valituista talouksista autoituminen kohtasi siis joka viidettä. Koska autoitumisjaksoja oli yhteensä 20, useimmat selvisivät yhdellä autoitumiskerralla, mitä havainnollistakoon seuraava asetelma.³⁹

³⁶ Tutkittujen talojen joukosta sellainen tapaus löytyi esimerkiksi Limingasta 1640-luvun puolivälistä (VA 9120: 395).

³⁷ Yleinen käytäntö Kemin seudulla ainakin 1600-luvun puolimaissa sekä 1690-luvun suurten kuolovuosien jälkeen (VA, SAY Kemi). Vrt. autoio-problematiikkaan: Mäkelä 1979, s. 14–21 sekä mainittujen sivujen lähdeviitteet.

³⁸ Satakunnan autoitumisesta: Lehtinen, Erkki, Autoitumisesta Ala-Satakunnassa 16. ja 17. vuosisadan vaihteessa. – Satakunta XVII. Vammala 1961.

³⁹ Tutkimusjakso käsittää vuodet 1610–1750. Lähteinä ovat 1600-luvun alun osalta mainittujen tutkimuspitäjien huonekuntaveroluettelot, toisen Älvsborgin lunnasveron (jatkuu...)

Huomattakoon, että autoitumisaikaa ei lähdesyistä voi aina tarkoin rajata. Sel-
laisten tapausten yhteydessä on siis paikallaan puhua vain autoitumisvuosien
minimimääristä. Mukaan on otettu vain tapaukset, joissa yhtäjaksoinen autoi-
tuminen on kestänyt enemmän kuin vuoden.

	Talouksien autoitumis- vuodet	Tutkimusalueittainen autoitumisen keskimää- räinen pituus
Tutkimusalue I		12 v
- Korppoo	-1610-1620- -1610-1620- 1644-1657	
Tutkimusalue II		6,5 v
- Taivassalo	1651-1659 1659-1662	
Tutkimusalue III		9,7 v
- Lieto	1704-1713-	
- Uskela	1660-1680 1698-1700 1705-1713- 1731-1732	
- Eura	1648-1655	
- Huittinen	1642-1665 1704-1710 1705-1708	
Tutkimusalue V		2,5 v
- Liminka	1645-1647 1647-1648	
Tutkimusalue VII		5,8 v
- Kemi	1653-1664 1675-1676 1675-1680 1698-1700	
		----- keskim. 8,2 v

Veronmaksukyvyttömyys kohtasi yleensä 1660-lukua edeltäneiden suurval-
takauden alkuvuosikymmenten sotien aikana, jolloin viljanviljelyolot olivat lisäksi
usein kehnot. Pohjanmaan pohjoisosissa palkollistutkimukseen valittujen talouk-
sien veronmaksuvaikeudet olivat sen sijaan suhteellisesti yleisempiä 1600-luvun

³⁹ (...jatkuu)

kantoluettelot sekä maakirjat. 1630-luvulta lähtien on tukeuduttu henki- ja 1700-luvun
puolella rippikirjoihin.

viimeisellä neljänneksellä. Sen loppuvuosiin iskivät pahat kato- ja tautivuodet, jotka kohottivat vuosina 1700–1702 verolyhennysten määrän kaksinkertaisiksi 1690-luvun puolivälin tasolta nimenomaan Pohjois-Pohjanmaalla.⁴⁰

Kameraalinen autoituminen oli itsepintaista peltoviljelyalueilla koko 1600-luvun. Tilannetta pahensi 1690-luvun kuolovuosien jälkeinen pitkälinen sota- ja miehitysaika. Niinpä verojen rästytyksestä tavattiin vielä 1730-luvun alussa niissäkin oloihin nähden vauraissa taloissa, jotka pystyivät ainakin aika ajoin pestaamaan palkollisia. Talouksien autoitumisjaksot kestivät edellisen asetelman mukaan keskimäärin kahdeksan vuotta. Sitä pitemmiksi ne venyivät toisaalta ulkosaaristossa, toisaalta peltoviljelyalueilla. Pohjanmaan karjanhoitoalueen taloudet selvisivät kahdella tai kolmella autoitumisvuodella, mikä osoittaa laajan karjanhoidon turvanneen talon elinvoiman jatkuvuuden.

Seuraavaan asetelmaan on tiivistetty tutkittujen talouksien autoitumisajan kestön suhde talonpito vuosien kokonaismäärään. Rinnalle on otettu talouttaista palkollistenpitoa kuvaavat keskiarvot:⁴¹

	Talonpito- vuosia yh- teensä	Edelli- sistä autio- aikaa	Autio- vuosien osuus kaikista talonpito- vuosista	Talouttainen 5 vuoden aikai- nen palkollis- ten keskimäärä (henkeä)	Ennen autioitu- mista	Auti- oitu- mis- aikana
Tutk.alue I	688 v	36 v	5,4 %	0,0	0,0	
" II	1062 v	13 v	1,2 %	0,0	0,0	
" III	2064 v	87 v	4,2 %	0,6	0,0	
" V	434 v	5 v	1,2 %	1,6	0,2	
" VII	308 v	23 v	7,5 %	0,0	0,0	
Yhteensä	4536 v	164 v	3,6 %	0,4	0,0	

⁴⁰ Mäntylä 1988, s. 60–62.

⁴¹ Edellisen asetelman yhteydessä mainitut lähteet.

Kun tarkastellaan autoitumisvuosien määrän suhdetta talonpitovuosien kokonaismäärään, ilmenee, että autoituminen kesti vain vähän aikaa, vaikka tällainen vitsaus koetteli pitkään asutusta jo 1570-luvulta lähtien.⁴²

Tutkimusajan, joka alkaa 1630- ja 1640-luvulta ja ulottuu 1700-luvun puoliväliin (paitsi isonvihan aika ja vuodet, joilta ei ole lähteissä tietoja), talouksien hoidosta vain 3,6 % oli autoitumisen sävyttämää. Osuus kohosi korkeimmilleen Pohjanmaan perukoilla, mutta myös toinen perifeerinen alue – ulkosaaristo – kärsi mainittavasti. Kolmas alue, jolla autoituminen oli läntisimmissä lääneissä suhteellisesti merkittävintä, sijoittui peltoviljelyseuduille. Huomionarvoista on, että sekä Varsinais-Suomen rannikko että Pohjanmaan talonpoikaisen puunsahauksen ja laivanrakennuksen seudut jäivät autoitumiselta lähes saavuttamattomiin. Tosin Pohjanmaan perukkaa lukuunottamatta missään muuallakaan läntisimpien läänien osissa ilmiön ei voi katsoa tutkituissa taloissa olleen kestoaltaan merkittävän, jos vain 1/20 talonpitovuosista kärsi veronmaksuvaikeuksista.

Rannikkoalueiden talonpoikaistalouksien toimeentulon turvana olivat siis muut elinkeinot kuin viljanviljely. Myös Pohjanmaan karjanhoitoalueen autoituminen oli kestoaltaan vähäistä, kuten jo aiemmin ilmeni. Erityisen oleellista on havaita, ettei läntisen Suomen sisämaan kaskenpolttoalue kärsinyt autoitumisesta. Sen elinkeinorakenne oli monipuolinen, sillä peltoviljelyä täydensi laaja kaskenpoltto. Seudulla pidettiin lisäksi karjaa, eikä tervanpolttokaan ollut tuntemamatonta ainakaan Ylä-Satakunnan pohjoisosissa.

Kaskialueen talouksien elinvoiman turvana oli myös yleinen laajentumaperheikäytäntö. Katovuosina tai sotilaaksiottohetkinä runsaasta väkimäärästä oli kiistatonta etua. Vaikka laajentumaperheet olivat jopa yleisempiä Pohjois-Pohjanmaalla kuin Ylä-Satakunnassa (vrt. s. 261), niistä ei kriisiaikoina ollut apua Pohjanmaan perukoilla, koska huonoina viljankasvuvuosina jo entuudestaan lyhyen kasvukauden vaivaamat sadot uhkasivat kuihtua olemattomiin.

Kameraalinen autoituminen tyrehtytti yksioikoisesti palkollisten pestaamisen. Vain karjanhoitoalueilla pystyttiin pitämään edes osa entisestä palvelusväkimäärästä. Koska Pohjanmaan karja-alueen autoituneet taloudet pitivät kaikista länsi- ja pohjoissuomalaisista talonpoikaistalouksista selvästi eniten

⁴² Autoitumisen taustasta: Lehtinen 1961, s. 115–120; Mäkelä 1979, s. 115–143.

palkollisia jo ennen autoitumista, ne joutuivat veronmaksuvaikeuksiin ilmeisen äkillisesti. Oletusta tukee se, että niiden autoitumisaika jäi hyvin lyhyeksi, kuten aiemmin nähtiin.

Alueilla, joilla pääelinkeinona oli peltopohjainen viljanviljely, taloudet pystyivät pitämään niukalti palkollisia vielä autoitumisen kynnyksellä. Sen sijaan muualla Lounais-Suomessa sekä Pohjanmaan perukoilla autoituminen ei palkollistenpittoa kriteerinä käyttäksemme tullut yllättäen, sillä palkollisia ainakin joskus aiemmin hankkineet taloudet saivat selviytyä palvelijoita jo vuosikautia ennen lopullista ahdinkoa.

6.3.3.4. Palvelusväen palkkakehityksen yhteys työvoiman pestaamiseen

Palvelusväen nimellispalkkojen ripeäkään nousu, ei selitä yksityistalouksien palkollismäärien suuria vuotuisia vaihteluja. Palkkatason kasvu ei tee ymmärrettäväksi palkollismäärien ajoittaisia laskuja, saati suoranaisia romahduksia.

Tällä kohtaa törmätään myös ylipääsemättömään ongelmaan. Ei näet ole olemassa sellaista lähteistöä, josta voisi alueittain seurata palvelusväen vuotuista palkkakehitystä, siis sen nousun ajoittumista alueellisine eroineen. Tosiasia pakotti jo palkkauskysymystä käsiteltäessä sellaiseen ratkaisuun, että tuomiokirjoista saaduista hajanaisista palkkatiedoista oli rakennettava karkea 20 vuoden keskiarvo. Se osoittautui tosin tarkoitukseensa täysin riittäväksi mittariksi, mutta sitä ei voi käyttää talouksien vuotuisten palkollismäärien vaihteluja arvioitaessa.

Palvelusväen palkkojen kohoamisen syytä – nimenomaan Pohjanmaalla – on puntaroitu niin ikään jo aiemmin (s. 181–183, 196–197). Siellähän palkat nousivat jyrkästi heti 1600-luvun puolivälin jälkeen, kun taas Lounais-Suomessa, jonka esimerkkialueena käytettiin Ala-Satakuntaa, palkkataso nousi 1600-luvulla aluksi Pohjois-Pohjanmaata verkkaisemmin. Satakunnan palkkataso saavutti Pohjanmaan tason vuosisadan lopulla ja ohitti sen lievästi isonvihan jälkeen.

Pohjanmaan varhaisen palkollisten ansioiden kipuamisen yhtenä syynä esitettiin 1600-luvun puolimaihien ajoittunutta vireää kaupunkien perustamisaltoa. Nii-

den vaikutus ainakin lähiympäristön maaseudun palvelusväen palkkatason oli ilmeinen, mutta niiden syntyminenäkään ei selitä lähiympäristön (kuten esimerkiksi Kruunupyyn) ajoittaisia palkollismäärien vaihteluita.

Pohjanmaan palvelusväen palkkatason 1600-luvun jälkeisen ajan nousun ja palkollismäärien välistä yhteyttä on vaikea tutkia jo siksi, että palkkauksen kohoamisen kynnysvuosilta – 1650-luvun lopulta – ei ole olemassa sellaisia henkikirjoja, jotka erittelisivät talouksien palvelusväen määrän. Jos oletetaan, että ne olivat Pohjanmaalla samansuuntaisia kuin Lounais-Suomessa, jossa palkollistenpito oli tuolloin suhteellisen vaatimatonta, voidaan pitää mahdollisena, että 1660-luvun alkupuolen pohjalaisten talojen palkollismäärät kasvoivat käsi kädessä palkkojen kohoamisen kanssa. Siten renki- ja piikatyövoiman *lisääntynyt kysyntä nosti työvoiman palkkatasoa*. Samantapaista taipumusta on havaittavissa maakunnan palkollistenpidossa myöhemminkin po. vuosisadalla, nimittäin sekä 1670- ja 1680-luvun että 1680- ja 1690-luvun taitteessa.

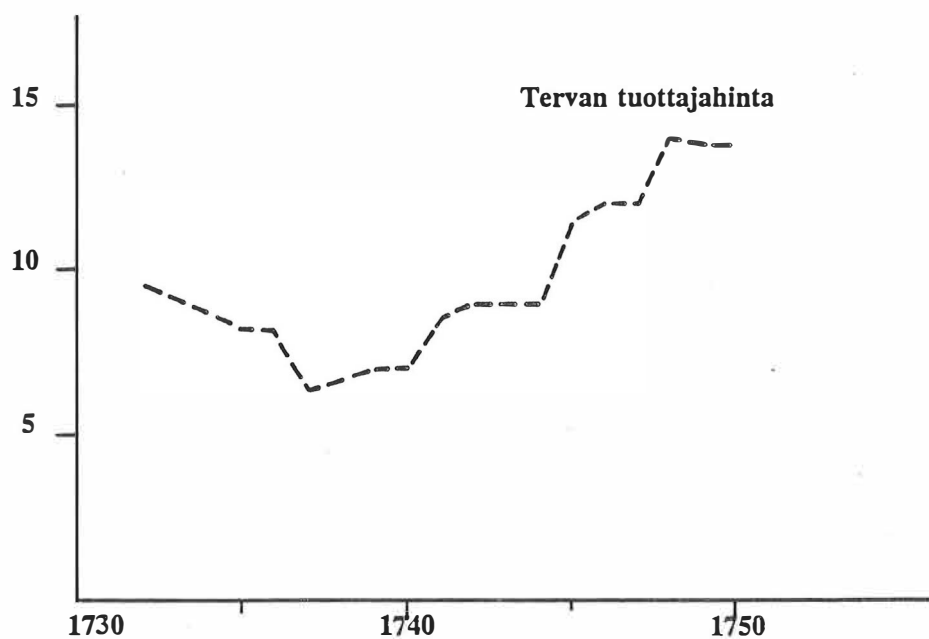
Palkkojen nousuun vaikutti myös maaseudun *taloudellinen tila*. Varteenotettavana lisäselityksenä nimenomaan Pohjanmaan 1600-luvun palkkojen nousulle ja erityisesti kohoamisen aallonharjoille on nähtävä hyvät viljavuodet, vaikka maakunta ei Etelä-Pohjanmaan eräitä sisäsosia lukuunottamatta ollut varsinaista leipäviljan suurylijäämän tuotantoaluetta. Kuitenkin erityisesti 1640-luvun puoliväliin sekä 1650-luvun alkupuolelle ajoittuneet muutamat runsaat vuodentulot sallivat talollisten maksaa työvoimastaan tuntuvastikin enemmän kuin aiemmin 1600-luvun alkupuolella. Pohjalaiset talonpoikaistaloudet olivat siis valmiit maksamaan työvoimastaan vähintään yhtä paljon kuin aiemmin, usein huomattavasti enemmänkin, jos niillä oli todella tarve hankkia ulkopuolista työvoimaa taloista otetun, suurvaltasodissa menehtyneen tai rampautuneen miespuolisen työväestön tilalle.

6.3.3.5. Tervatulojen merkitys

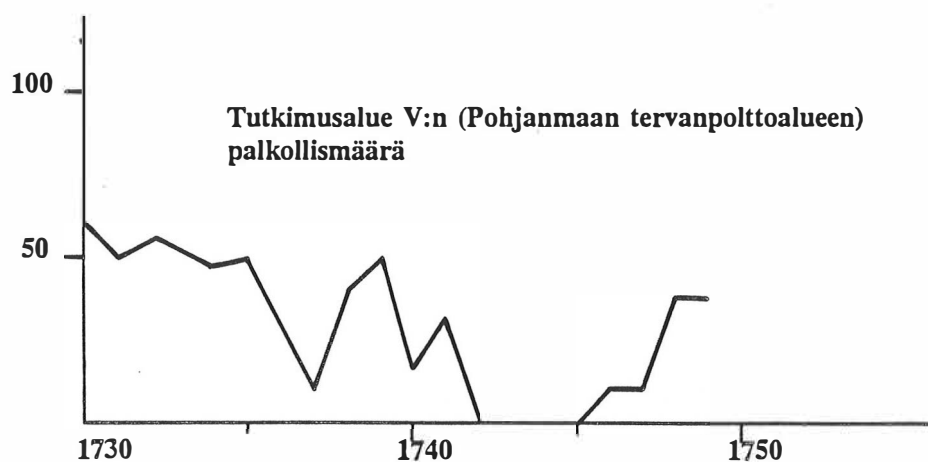
Kuviossa 19 on esitetty 1700-luvun alkupuolelta Pohjanmaan tärkeimmän tervanpolttoalueen talonpoikaistalouksien vuotuiset palkollismäärät sekä tervan tuottajahinnan kehitys. Vertailu osoittaa, kuinka palkollismäärillä ja tervatuloilla oli selkeä yhteys. Vastaavuutta oli nimenomaan 1730-luvulla laskevien tervanhintojen aikana sekä uudelleen 1740-luvun loppupuolella, jolloin tervanhintojen

KUVIO 19. Tervan hintakehitys ja palkollisten pidon laajuus 1700-luvun alkupuolella

Kuparitaalaria/tyunnyri

Palkollismäärä (henkeä) / 100 taloutta

Lähde: Tervanhinta: Jörberg 1792a, s. 550. Koska Suomesta ei ole olemassa hintatietoja, on käytetty Ruotsin keskeisten tervanpolttoalueiden vuosittaisia keskihintoja. Palkollismäärät: Tutkimusalueen henki- ja rippikirjat.

yrkkä kohoaminen kiihotti polttoa harjoittaneita talonpoikia lisätyövoiman pestaamiseen.⁴³

6.3.4. Sotien ulkoinen merkitys

Vaikka suurvalta-ajan alkuvaiheen sotavuodet venyivät pitkiksi ja kävivät väestölle raskaiksi, talot pyrkivät mieluummin lähettämään sotamiehiksi omaa miesväkeään kuin renkejään. Varaa ei tosin jäänyt lisäpalkollistenkaan pestaamiseen. *1600-luvun puolivälin jälkeisten*, verraten lyhyiden, *sotien aikana* alettiin sen sijaan lähettää väkeen joko alun alkaen tai jo valitun *sijaiseksi yhä toistuvammin renkimies* (vrt. s. 223–225). 1650-luvun jälkipuoliskon Venäjän-sota vaati väenottoja, ja Länsi- ja Pohjois-Suomen ottojen alaisiin talonpoikaistalouksiin pestattiin heti selvästi enemmän palkollisia – siis renkejä – kuin edellisvuosina.⁴⁴

Suursodan luonteen saanut Pohjan sota loi alusta saakka tarpeen kerätä täydennysmiehiä lähes vuosittain. Esimerkiksi jo vuoden 1701 syksyllä ryhdyttiin Turun ja Porin läänistä ottamaan alokkaita, joita koottiin läänistä seuraavan vuoden loppuun mennessä 2100 henkeä. Väenotot kuvastuivat heti talouksien renkimäärien kasvuna. Täydennysmiehiä vaadittiin läänin alueelta runsaasti vielä esimerkiksi vuosina 1704 ja 1706. Jo sodan alussa kutsuttiin kolmikas- ja kuudennusmiehiä, ja kun vuoden 1712 aikana saatiin vielä huonoja kokemuksia nostoväen käytöstä, suunniteltiin viisikäsmiesten ottamista (Turun ja Porin läänistä ruotusopimuksen, Pohjanmaalta vanhan väenottojärjestelmän pohjalta). Koska viisikkaita ei saatu järjestetyksi, isonvihan miehityksen kynnyksellä oli turvauduttava vielä nostoväkeen.⁴⁵

⁴³ Heckscher on laskenut 1700-luvun alkupuolelta Suomesta viisivuosittain Öresundin kautta vietyjen tervatynnyreiden määriä. Vuotuiset vientiluvut puuttuvat, eikä Öresundin kautta kuljetetun tervan todellista tuotantovuotta voi ymmärrettävästi tämentää (Heckscher, Eli, F., *Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa. Det moderna Sveriges grundläggning. Andra delen, andra halvbandet*. Stockholm 1949, liitetaulukko 7.). Sen sijaan Suomen terva oli peräisin juuri Pohjanmaan jokien latvoilta (Kaila 1931b, s. 33).

⁴⁴ Sotaväenotoista enemmän: Lappalainen 1972a, passim; Lappalainen 1972b, passim.

⁴⁵ Hornborg 1955, s. 300–304, 313–318.

Pohjanmaan väenotot näkyivät myös palkollismäärien ajoittaisina hyppäyksinä. Sellaiset osuvat vuosiin 1700–1701, vuoteen 1707 sekä vielä vuosiin 1710–1713 (vrt. s. 223). Täydennysmiesten vaatiminen tyhjensi nimenomaan maakunnan pohjoisosia miespuolisesta väestöstä, mikä näkyi seudun talouksiin pestattujen palkollismäärien kiihkeänä kasvuna sodan alusta vuoteen 1706.

Ratsaan varustaminen verohelpotuksia vastaan karakterisoi osaa varsinais-suomalaisista ja satakuntalaisista talonpoikaistalouksista (vrt. s. 102, 111–114, 118–120). Tutkimuksen kohdetalouksista on valittu seitsemän, jotka suorittivat 1630-luvun puolivälissä ratsupalvelusta. Niistä kaksi sijoittui Uskelaan, yksi sekä Maariaan että Paraisille; satakuntalaista ratsastaloa edustivat kaksi euralaista ja yksi vesilahtelainen talo. Ajanoloon kuitenkin eräät muutkin tutkimuksen kohteeksi valitut talot osoittivat kiinnostusta ratsun ja ratsastajan varustamiseen. Niinpä lopulta sellaisia palvelustapahtumia järjestyi 14 kappaletta.⁴⁶

Ratsaan varustamisen vaikutusta talouden palkollistyövoiman pestamiseen voi havainnollistaa siten, että verrataan varustamisen aikaista palkollistenpitoa sitä edeltäneen ajan oman perheen ulkopuolisen työvoiman hankkimiseen. Vertailua voi tehdä myös siihen tilanteeseen, joka vallitsi palkollistenpidon osalta ratsaan varustamisajan päätyttyä, jos se ajoittui ennen 1700-luvun puoltaväliä. Asetelmasta tulee seuraavanlainen:⁴⁷

⁴⁶ Ne sijoittuivat ja ajoittuivat seuraavasti: Maaria (ainakin jo vuodesta 1610 vuoteen 1653); Parainen (ainakin vuodesta 1610 vuoteen 1749 eli koko tutkimusajan); Taivassalo (vuodesta 1697 ainakin vuoteen 1749); Uskela (kaksi tapausta koko tutkimusajan, lisäksi yksi palvelus sekä vuosina 1636–1697 että 1639–1660); Eura (kaksi palvelustapahtumaa koko tutkimusajan, yksi tapahtuma vuodesta 1645 tutkimusajan loppuun sekä yksi tapahtuma vuosina 1645–1648); Huittinen (vuodesta 1642 tutkimusajan loppuun); Vesilahti (yksi tapaus ainakin vuodesta 1634 noin vuoteen 1695 sekä yksi tapaus vuodesta 1644 tutkimusajan loppuun).

⁴⁷ Lähteinä edellisessä viitteessä mainittujen pitäjien henki- ja rippikirjat.

**Talouttainen vuotuinen palkollisten
keskimäärä (henkeä)**

	Ratsaan varus- tamista edel- tävältä 10-vuo- tiskaudelta	Ratsaan varusta- misajalta	Ratsaan varusta- misajan jälkeen	
			5-vuotis- kaudelta	10-vuo- tiskau- delta
Varsinais-Suomi (7 tapausta)	0,8	1,2	0,1	0,3
Satakunta (7 tapausta)	1,2	1,4	0,6	0,6
Yhteensä (14 tapausta)	1,0	1,3	0,3	0,4

Ratsastaloiksi ryhtyneet talot eivät poikenneet oleellisesti palkollistenpidon osalta ennen palveluksen aloittamista muista ympäristönsä talonpoikaistaloista. Ne pitivät yleensä vuosittain yhden palvelijan. Ratsaan varustaminen merkitsi kuitenkin sitä, että palkollismäärää oli hieman korotettava: tuolloin kolme ratsastaloa piti laskennallisesti yhteensä suunnilleen neljää palkollista. Ratsumieheksi joutuneen talonväen tai rengin jälkeensä jättämä työvoimavaje oli täytettävä joko lisärengillä tai valintamahdollisuuksien puuttuessa piialla. Ratsastalovaiheen päätyttyä talon palkollistenpito laski neljäsosaan tuon vaiheen aikaiseen verrattuna. Kun palveluksen päättymisestä oli kulunut kymmenisen vuotta, palkollismäärät eivät olleet vielä sanottavasti kohonneet: palvelija oli tuskin joka toisessa entisessä ratsastalossa.

Lukusarjat osoittavat yksiselitteisesti sen, että *ratsupalvelus lisäsi talouksien palkollismäärää kolmanneksen*. Ratsaan varustaminen, taistelukuntoisena pitäminen ja tarvittaessa uuden lähettäminen tilalle ei koitunut talouksille verohelpotusten vastineenakaan taloudelliseksi kultakaivokseksi. Varustaminen kävi raskaaksi, ja siksi se yleensä päättyikin. Tämä aiheutui osittain työvoimatilanteen heikkenemisestä, mutta pääsyy oli taloudellinen: talo ei jaksanut hankkia riittävästi tuloja, lähinnä viljanmyynnillä, suoriutuakseen palvelusvelvollisuudestaan. Ruotusopimus vakinaisti ratsupalveluksen, eikä talo voinut siitä enää luopua.

6.3.5. Palkollislainsäädännön vaikutus

Talonpoikaistalouksien palkollistenpitoa 1600-luvulla ja 1700-luvun alkupuolella keskeisesti säädelleet asetukset astuivat voimaan vuosina 1664, 1686, 1723 sekä 1739. Niihin otettiin mukaan 1680-luvulta lähtien määräyksiä, jotka asetsivat talouksille palkolliskiintiöt. Ne riippuivat talouden oman työvoiman määrästä. Talo, jossa oli omasta takaa yksi työkuntoinen mies, sai pitää alun alkaen kahta täysikasvuista ja yhtä keskenkasvuista renkiä. Kahden työkuntoisen miehen asuttama talo sai pestata korkeintaan kaksi täysi-ikäistä renkiä, mutta kolmimiehinen sai tulla toimeen kolmella keskenkasvuisella rengillä. Samat rajoitukset vahvistettiin isonvihankin jälkeen vain pienin muutoksin: kaksimiehisessä talon sallittiin pitää enintään yhtä täysi-ikäistä ja kahta keskenkasvuista renkiä. Keskenkasvuisen rengin ikänä pidettiin 15–20 vuotta, ja piikojen katsottiin vastaavan keskenkasvuisia renkejä. Käsitys tuli näkyviin mm. palkkauksessa.

Sata talonpoikaistaloutta pestasi perin harvoin 150 vuosipalkollista (kuvio 10, s. 242). Siten *palkollisasetusten talouttaiselle palvelusväen säännöstelylle ei jäänyt tutkimusalueen talouksissa jalansijaa*. Asetuksen antamista seuraavina lähivuosina eivät palkollismäärät merkittävästi vaihdelleet, eivät nimenomaan laskeneet muulloin kuin 1680-luvun puolivälin jälkeen. Ilmiö ei kuitenkaan aiheutunut vuoden 1686 asetuksesta, vaan syynä oli erityisen paha katovuosi, kuten aiemmin on mainittu (s. 272).

On toki mahdollista, että joidenkin tutkimuksemme kohteina olevien yksittäisten talouksien palkollismäärä saattoi joskus kohota suuremmaksi, kuin voimassa ollut palkollisasetus olisi sallinut. Palkolliskiintiöiden ylittymisen olisi kuitenkin mitä todennäköisimmin jäänyt lyhytaikaiseksi ja se olisi koskenut vain satunnaisesti jotain tutkittua taloutta. Jos ylittyminen olisi ollut yleistä ja keskittynyt tiettyyn ajankohtaan, se olisi ilmennyt palkollistenpidon määrää osoittavan kuvaajan kohoamisena huomattavan korkealle. Koska lähteet ilmoittavat yhtä tarkasti sekä keskenkasvuiset että aikuiset palvelijat eivätkä tee eroa heidän välilleen, talouksien keskipalkollismäärän olisi ainakin joillain tutkimusalueilla tullut kohota sataa taloutta kohti mitattuna vähintään 300 henkeen. Niin ei kuitenkaan mikään tutkimusalueita kuvaava käyrä tee lukuunottamatta Lounais-Suomen rannikotaluksien käyrää (tutkimusalue II). Se lähenteli 1680-luvun alkupuolella mainittua rajaa (vrt. esim. kuvio 12, s. 250), kuitenkin useiden kohtalaisten satovuosien

ansiosta, ja laski vuosikymmenen puolivälin jälkeen kadon seurauksena romahdusmaisesti.

Se, ylittyivätkö talouksien asetusten mukaiset palkolliskiintiöt, on hankala tutkimuskohde. Palkollisten syntymävuosia ilmenee vain hajanaisesti joistain 1740-luvun rippikirjoista. Niissä ei kuitenkaan mainita kaikkien palvelijoiden ikää edes joiltain vuosilta. Siksi ei voi luotettavasti tehdä sellaista tässä yhteydessä kipeästi tarvittavaa jaottelua, mikä osa vuosipalvelijoista lukeutui keskenkasvuisiin ja mikä oli täysi-ikäisiä.

Isoavihaa aiemmalta ajalta, jonne rippikirjat eivät palvelusväkitutkimuksen kannalta käyttökelpoisina ulotu, henkikirjat antavat liian ylimalkaisen ikäjaottelun: nehan ilmoittavat vain kaikki henkirahan alaiset. Jos asian havainnollistamiseksi ajatellaan, että yhden työkuntoisen miehen talonpoikaistaloudessa sai olla enimmillään kolme renkiä, joista kaksi sai olla täysi-ikäistä, näkyi tuo kolmen palkollisen maksimimäärä todella henkikirjassa kolmena henkilönä. Talouden ulkopuolisen työvoiman määrä sai olla kuitenkin täysikasvuisen renkin määrissä mitattuna korkeintaan 2,5 renkiä. Talouden palkollistyövoiman määrä oli pienimmillään silloin, kun henkikirjan ilmoittamat kolme renkiä olivat kaikki keskenkasvuisia. Hehän vastasivat yhdessä siis vain 1,5 renkiä. Toisaalta nuo kolme henkikirjoitettua saattoivat todella kaikki olla täysi-ikäisiä, jolloin palkollistyövoiman määrä kaksinkertaistui. Esimerkissä henkikirjaan merkitty sama palkollismäärä saattoi siis jäädä pienimmillään 60 %:iin suurimmasta sallitusta määrästä, mutta saattoi enimmillään ylittää sallitun maksimin viidenneksellä. Jos laskelmiin otettaisiin mukaan piiat keskenkasvuisia renkejä vastavina, ei päästäisi mitään tietä lähellekään sallittuja enimmäismääriä.

Ajatusrakennelmaa voi viedä pitemmällekin. Jo aiemmin on arvioitu sekä keskenkasvuisten että piikojen osuutta koko palvelusväestä. Osoittautui, että suunnilleen 2/3 palkollisista oli keskenkasvuisia, kuitenkin siis henkirahan alaisia (vrt. s. 87). Piikojen osuus pysyi yleensä renkien osuutta suurempana. Keskimääräiseksi suhteeksi on perusteltua olettaa 3:2 (vrt. s. 356). Olctuksista seuraa, että 100 palvelijasta keskimäärin 13 oli täysikasvuisia ja 27 keskenkasvuisia renkejä; loppuista 60 palvelijasta laskennallisesti 20 oli täysikasvuista piikaa ja huomattavin osa eli 40 henkeä käsitti keskenkasvuisen piikajoukon.

1600-luvun lopun katovuosina, 1700-luvun alun sotavuosina sekä vielä isonvihan jälkeisenä miestyövoiman puutteen aikana piikojen asema korostui. Heitä oli pestattava rengintöihin. Siksi perusteltua on – etenkin laskelmien yksinkertaistamiseksi – pitää täysikasvuisen piian tuomaa työvoimalisää työkuntoisen rengin antaman veroisena sekä jättää tekemättä eroa keskenkasvuisen rengin ja piian työpanoksen välillä. Nämä rajaukset sekä palkollisväen jakautumissuhde – toisaalta iän mukaan täysi-ikäisiin ja keskenkasvuisiin, toisaalta sukupuolen mukaan renkeihin ja piikoihin – merkitsevät sitä, että yhden työkuntoisen talonpojan taloudessa neljä palkollista täytti kiintiön. Sitä vähäisempi palvelijamäärä osoitti kiintiön saavuttamattomuutta. Viiden palkollisen määrä meni jo lievästi kiintiön yli, ja mitä enemmän heitä oli taloudessa, sitä selvemmin kiintiö ylittyi.

Seuraavassa taulukossa esitetään, miten talouttaiset palkolliskiintiöt toteutuivat. Tarkastelu on syytä aloittaa vuodesta 1686, koska siitä lähtien kiintiöiminen oli virallisestikin osa valtion harjoittamaa palkollispolitiikkaa. Taulukosta kehkeytyy seuraavanlainen:⁴⁸

⁴⁸ Lähteinä s. 50 yhteydessä mainittujen pitäjien henki- ja rippikirjat. Taulukossa käytetyt laskentaperusteet kaipaavat selityksensä. Lähtökohtana on noin 80 talonpoikaistalouden sekä oman työkuntoisen työvoiman että palkollismäärän seuraaminen vuosittain ajanjaksona 1686–1749. Työvoiman määrää eritteleviä talonpitovuosia tutkituille talouksille on saatu yhteensä 3075. Ne jakautuivat siten, että talouksien oman työkuntoisen miesväen perusteella osoitettu talon maksimipalkollismäärä saavutettiin 57 vuotena. Niistä 51 vuotena yhden työkuntoisen talonpojan talo piti neljää palvelijaa. Kiintiö on katsottu saavutetun silloinkin (5 vuotena), kun naisleskellä oli neljä palvelijaa. Samaan luokkaan on katsottu tapaukset, jolloin naisleski on pitänyt yhden vuoden ajan viittä palvelijaa. Palkolliskiintiö on ylitetty silloin (yhteensä 30 kertaa), kun kahden työkuntoisen miehen talo on pitänyt neljää palvelijaa (vuosia yhteensä 10), kolmen miehen talo myös neljää palvelijaa (yhteensä kaksi vuotta) sekä vielä neljän miehen talo neljää palvelijaa (yhteensä kaksi vuotta). Yhden työkuntoisen miehen talonpoikaistaloissa kiintiöitä on hetkellisesti ylitetty seuraavasti: 5 palvelijaa (yhteensä 9 vuoden aikana) ja 6 palvelijaa (yhteensä 7 vuoden aikana). Kaikkina muina vuosina – tutkituista ilman muuta valtaosassa – palkolliskiintiöön ei ole päästy. Jaottelu eri tutkimusalueisiin on tehty samoin perustein kuin aiemminkin.

TAULUKKO 28. Länsi- ja pohjoissuomalaisten talonpoikaistalouksien palkolliskiintöiden saavuttaminen v. 1686–1749

Palkolliskiintön vuosittainen saavuttamisaste

	Kiintön alittu- misvuosia	Kiintön saavutta- misvuosia	Kiintön ylittämis- vuosia	Tutkittuja talonpito- vuosia yhteensä
Tutkimus- alue I	335	1	–	336
–suht. osuus	99,7 %	0,3 %	–	100,0 %
Tutkimus- alue II	469	21	18	508
–suht. osuus	92,3 %	4,2 %	3,5 %	100,0 %
Tutkimus- alue III	1018	25	9	1052
–suht. osuus	96,8 %	2,3 %	0,9 %	100,0 %
Tutkimus- alue IV	376	–	–	376
–suht. osuus	100,0 %	–	–	100,0 %
Tutkimus- alue V	316	3	1	320
–suht. osuus	98,8 %	0,9 %	0,3 %	100,0 %
Tutkimus- alue VI	275	3	1	279
–suht. osuus	98,6 %	1,0 %	0,4 %	100,0 %
Tutkimus- alue VII	199	4	1	204
–suht. osuus	97,5 %	2,0 %	0,5 %	100,0 %
Yhteensä	2988	57	30	3075
–suht. osuus	97,2 %	1,8 %	1,0 %	100,0 %

Taulukko kertoo yksiselitteisesti, että käytännössä talouttaiset palkolliskiintiöt jäivät aina saavuttamatta.⁴⁹ Vain vajaa 2 %:ssa tutkimusjakson 1686–1749 vuosista päästiin kiintiöön, ja se ylittyi vieläkin harvemmin. Kiintiöt saavutettiin edes mainittavasti vain Varsinais-Suomen rannikkosaaristossa ja rannikon

⁴⁹ Vaikka käytetyt lähteet eivät lähdekriittisten varauksien vuoksi sisältäisi kaikkea todellista palvelusväkeä, päätelmän pohjana olevat laskelmat eivät muuttuisi, koska niistä mahdollisesti puuttuvaa palkollisväkeä tulisi samassa suhteessa jokaiseen taulukon sarakkeeseen.

tuntumassa sekä vaatimattomammin peltoviljelyalueilla. Rannikon palkollismäärien onkin todettu vaihdelleen äkkiäisesti (s. 250–252), mikä osoitti ilmeisesti, että siellä oli saatavissa parhaiten palkollistyövoimaa koko tutkimusalueelta.

Kuinka on tulkittava sitä, että länsi- ja pohjoissuomalaisiakin talonpoikaistalouksia koskevia enimmäispalkollismääriä ei saavutettu? Jos se oli lainsäädännön vaatiman kiintiöinnin ansiota, 1600-luvun lopun ja seuraavan vuosisadan alun Ruotsin palkollislainsäädäntö olisi saavuttanut Länsi- ja Pohjois-Suomessa mitä kirkkaimmin yhden perustavoitteen, palkollistyövoiman käytön säännösten saattamalla talonpoikaistalouksien parista "liian" työvoiman sitä lainsäätäjän mukaan tarvitseville.

Edellistä vastaan voi esittää painavimpana argumenttina sen, etteivät – kuten aiemmin muistutettiin – tutkimusalueen talonpoikaistalouksien palkollismäärät milloinkaan, sen paremmin ennen kiintiöimistä kuin sen jälkeenkään, kohonneet niin merkittäviksi, että asetettujen kiintiöiden palkollismäärien ylärajat uhkasivat täytyä. *Palkollismäärät vaihtelivat vuosittain* edellä selostettujen *väestöllisten, taloudellisten ja ulkoisten seikkojen, lähinnä sotien, yhteisvaikutuksesta*, ja samat syyt puristivat länsi- ja pohjoissuomalaisten talonpoikaistalouksien pitkäaikaiset palkollismäärät pysyvälle tasolle. Kiintiöinti oli tähännyt lähinnä Ruotsin keskeisten maanviljelyalueiden suurtilavaltaisen viljelyn työvoimantarpeen tyydyttämiseen, ja niiden kaltaisiksi alueiksi kohosivat Länsi- ja Pohjois-Suomesta vain Varsinais-Suomen rannikko ja osin maakunnan sisämaan rehevimät peltoviljelyseudut.⁵⁰

Mainittuihin talouksiin keskittyikin tutkimusalueen pitkäaikaisin ja laajin palkollistenpito, ja alueilla lienee siten ollut työvoiman kysyntään verrattuna paras tarjonta. Tilanne oli toisenlainen ulkosaaristossa. Siellä oli ollut 1600-luvun alkupuolella suhteellisen runsaasti palkollisia (liitteet 1, 2 ja 3 A), mutta niemenomaan isonvihan jälkeen saarilla ei ollut palkollisreservejä, vaan taloudet saivat tulla toistuvasti toimeen entisellä työvoimallaan. Se näkyy selvästi edellisestä taulukosta.

⁵⁰ Vrt. Kallio 1913, s. 25–26, 101–106.

Talouttaisten palkolliskiintiöiden ylärajojen saavuttamattomuus ei siis ollut palkollisasetusten suursansio. *Kritiikillä, jota talonpojat suuntasivat kiintiöajattelua kohtaan, ei ollut maassamme todellista pohjaa.* Kysymys oli pikemminkin ruotsalaisten säätyveljien lailla periaatteellisesta penseästä asenteesta esivallan holhouspolitiikkaan. Taustalla oli kenties sekin näkökohta, että itsenäinen ja vakavaraisin talonpoikaisväestö yhä vastahakoisemmin halusi lähettää väkensä oman talouden ulkopuolelle palkollistoihin. Huolena oli kuitenkin nimenomaan 1740-luvulla vaikeutunut työvoimapula, joka juonsi juurensa 1710- ja 1720-luvun alhaisesta syntyvyydestä.⁵¹

6.3.6. Palkollisten pidon sosiaaliset näkökohdat

Palvelijan kannalta rengintöiden teko tai piikominen ei ollut pelkästään arkitöiden puurtamista palkkaa vastaan. Palvelemiseen sisältyi sosiaalistakin merkitystä. Kysymys oli nuoren palvelijan aikuistumisesta, jolloin opittiin yhä vastuullisempia maa- ja karjatalous- sekä kotitaloustöitä. Työnteolla oli yhdessä olemisen sisältöäkin, koska samalla voitiin tutkia mahdollisuuksia oman perheen perustamiseen. Nimenomaan 1700-luvun loppupuolen ajattelutapa korosti palveluksen kasvattavaa funktiota siten, että lasten ja heitä hieman vanhempien palvelusaikojen tuli olla tiukasti kontrolloituja oppivuosia, joiden jälkeen nuori pystyisi käyttämään aikuistumisen mukanaan tuomaa vapautta vastuullisesti.⁵²

Isäntäväen kannalta palkollisenpidon sosiaalista luonnetta on vaikea tutkia. Ei löydy sellaisia taloudellispohjaisia mittareita, joilla voitaisiin arvioida palkollistenpidon sosiaalisuuden astetta. Kysymystä voi lähestyä tarkastelemalla sitä, pidettiinkö talouksissa palkollisia siitä huolimatta, että taloudellispohjaiset syyt eivät ulkopuolisen työvoiman käyttöä selittäneet. Samassa yhteydessä olisi suljettava pois myös väestöllisten ja ulkoisten syiden, kuten sotien, vaikutukset. Rajaamista ei voi kuitenkaan tehdä kuvaajien tai lukusarjojen avulla, vaan palkollistenpidon sosiaalista luonnetta on yritettävä pohtia "pehmeän" analyysin avulla. Tässä yhteydessä keskitytään nimenomaan talonpoikaistalouksiin.

⁵¹ Esim. SRA, Vehmaan ja Ala-Satakunnan kihlakuntien rahvaanvalitus vuodelta 1747, § 8. Vrt. Kallio 1913, s. 102.

⁵² Kallio 1913, s. 77–78.

Palvelusväen ikärakenne kertoo jo jotain työvoiman käytön mahdollisista sosiaalisista piirteistä. Voidaan perustellusti ajotella, että *iäkästä palvelijaa pidettiin enemmän sosiaalisten syiden vuoksi kuin nuorta*, parhaassa työkunnossaan olevaa. Aiemmin on osoitettu, että pääosa vuosipalkollisista oli alle 25-vuotiasta väestöainesta, jonka oletettiin vanhimmasta päästään kypsyneen oman perheen perustamisikään.⁵³

Osa palvelijoista jäi avioitumatta ja jatkoi työssään. Ikääntyneiltä palvelijoilta ei voitu vaatia samanlaista työpanosta kuin nuorilta, vaikka edellisten ylläpito- ja kustannukset jäivät vastavuoroisesti alhaisemmiksi. Iäkkään palvelijan, ehkä jo vanhuksen, pitoon liittyi kosolti eräänlaista vaivaishuoltoa, myöhempien aikojen terminologian mukaisesti köyhäinhuoltoa tai modernisti ilmaistuna sosiaalihuoltoa. Vanhuksen kiinnittäminen palvelussuhteeseen, joka saattoi jäädä vain muodolliseksi, osaltaan helpotti pitäjähallinnon yhä raskaampaa vaivaishoidon järjestämistä.

Nuorten vuosipalkollisten palvelussuhteet, jotka yleensä kestivät vain vuoden, korkeintaan kaksi, kuvastivat puolestaan sitä, ettei heidän käyttönsä merkinnyt isäntäväelle paljonkaan muuta kuin välttämätöntä työvoimalisää. Pisimmät palvelussuhteet syntyivät Länsi- ja Pohjois-Suomen periferiaseuduilla, ulkoisaaristossa ja Pohjanmaan perukoilla. Ilmiöön ei kuitenkaan löydy sosiaalisia syitä, vaan palvelussuhteiden kestoon vaikuttivat pääasiassa luonnonolot, joiden muovaama harva asutus yhdessä vähäisen väestöpohjan kanssa pitivät palkollisväen paremmin paikoillaan kuin muualla.

Palkollistenpidon merkitystä nimenomaan talonpoikaistalouden työvoimatarpeen tyydyttäjänä kuvastaa sen yhteys talouden omaan työvoimamäärään. Sen sijaan laajentumaperheet, jotka olivat tunnusomaisia Ylä-Satakunnan kaskialueille, mutta myös Pohjois-Pohjanmaalle, eivät vähentäneet talouksien palkollismäärää. Seikalla lienee yhteyttä laajentumaperheen funktioon: perinteisesti on korostettu sen antaman työvoimaturvan merkitystä, mutta sosiaaliset näkökohdat ovat jääneet sivuun. Kaskialueiden työvoiman määrä – joko omasta takaa tai palkollisten pestaamisen tuloksena saatu – ei välttämättä ajoittunut hyviin vuosiin. Siksi *palkollisten lisääntynyt pestaaminen katoaikoina on nähtävä palkollistenpidon sosiaalisena ilmentymänä*. Se saattoi olla eräänlainen kaskitalouden perhe-

⁵³ Wilmi 1990, s.172–179.

rakenteeseen kuulunut käytäntö, jonka tehtävänä oli hyvinä aikoina lisääntyneen väestön hengissä pitäminen.

Ylä-Satakunnan kaskenpolttoon peltoviljelyn ohessa tukeutuneen talousmuodon piirissä palkollistyövoiman käytölle oli tunnusomaista sekin, että palkolliset saattoivat siellä yletä talonhaltijoiksi paremmin kuin muualla tutkimusalueella. Nuorten palkollistenhan avioituminen suuntautui nimenomaan talollisväestöön tai ainakin sen jälkeläisiin. Länsi- ja Pohjois-Suomen vähintään keskikokoisiin talonpoikaistaloihin kiinnittyminen oli lähes ylivoimaista, mutta kaskenpolttoalueella emätalosta halottun talon haltijaksi saattoi päästä helpommin. Eräänlaisena esiasteena saattoi olla ydinperhetalouden laajentaminen suurperheeksi siten, että talouden toisen perheen toiseksi puolisoiksi tuli palvelija. *Laajentumaperheiden suosiminen saattoi siis osaltaan kertoa kaskiviljelyalueen palvelusväenpidon läheisemmästä sosiaalisesta ulottuvuudesta peltoviljely- ja karjanpitoalueen palvelusväenpitoon verrattuna.*

Palkollistenpitoon isäntäväen kannalta kytkeytyneen runsaan sosiaalisen merkityksen eliminoi se seikka, että nimenomaan keskeisillä viljanviljelyseuduilla viljasadot ja viljan hinta vastasivat täydellisesti palkollistenpidon runsautta. Palkollisia pestattiin siis selkeästi taloudellisten syiden vuoksi.

Palvelusväen mukanaan tuoman työvoimalisän vastapainona olivat sen palkka- ja ylläpitokustannukset. Kun niistä ei selvitty, palvelijoita ei voitu pitää. Se näkyi hyvin veroautioitumisen aikoina, jolloin palvelijoista oli luovuttava. On tietysti periaatteessa mahdollista, etteivät autoitumisen aikaiset henkikirjat kerro talossa ahdinkoaikoinakin ehkä eläneestä palvelusväestä. Todennäköisintä kuitenkin oli, kuten aiemmin on esitetty (s. 281–283), että taloudellista ahdinkoa kuvastanut veronmaksukyvyttömyys karsi palkollisenpitoedellytykset: palvelija ei tyytynyt tavallista niukempaan palkkaan puhumattakaan työskentelemään korvauksetta.

Länsi- ja pohjoissuomalaisten talonpoikaistalouksien harjoittamaan *palkollistenpitoon ei jäänyt merkittävästi sosiaalista luonnetta*. Siihen ei ollut sanottavia mahdollisuuksiakaan. Palvelijoita pidettiin vähän verrattuna esimerkiksi Ruotsin vauraimpiin maanviljelysseutuihin tai yleensä muuhun Eurooppaan. Väestöpohja oli loppujen lopuksi niin kapea ja asutus niin harvaa, ettei syntynyt huomattavia palkollisreservejä lukuunottamatta Varsinais-Suomen keskeisiä maanviljelys-alueita. Talouttainen palvelusväen käyttö oli ollut suhteellisen runsasta 1600-

luvun alkupuolella ulkosaaristossakin, mutta tyrehtyi sielläkin väestöpohjan vähäverisyyteen.

Talonpoikaistalon olisi pitänyt kasvaa kaikin tavoin kookkaaksi ja vauraaksi, jotta sillä olisi ollut tietoisesti "varaa" pestata palvelusväkeä enemmän kuin tarvitsi. Kaskialueen laajentumaperheekään eivät tarkoituksellisesti pitäneet huonoina vuosina kovin runsasta palvelijajoukkoa. Syynä oli pakkotilanne, jolloin monijäseninen ja useasta lähteestä leivänlisänsä saanut talous kykeni elättämään hätäaikoina väkensä paremmin kuin lukuisat pienperheet. Ainoa talotyyppi, jolla voisi ajotella olleen mahdollisuuksia elättää enemmän palkollisia kuin sen työvoimantarve edellytti ja ottaa huostaansa työkyvyttöntäkin väestöä, oli ratsastalo (rustholli). Näyttää kuitenkin vääjäämättömästi siltä, ettei ratsupalveluksen suorittaminen ollut lounaissuomalaisille rustholleille helppo tehtävä, vaan ne joutuivat taloudellisen kestokykynsä ääri rajoille. Niille palkollistenpitokin oli lopulta uhraus, johon turvauduttiin vasta silloin, kun oma väki ei riittänyt.

7. VERTAILUA POHJOISMAIHIN JA MUUTAMIIN MUIHIN EUROOPAN OSIIN

7.1. Pohjoismaat

Palkollistyövoiman käyttö noudatteli *Ruotsissa ja Norjassa* Länsi- ja Pohjois-Suomea vastaavilla leveysasteilla samoja pääpiirteitä kuin maassamme. Merkittävin poikkeus oli kenties se, että Suomesta tavattiin enemmän laajentumaperheitä kuin muista Pohjoismaista. Laajentumaperheet mahdollistivat talouksien erilaisen työvoimankäyttöstrategian kuin lähes yksinomainen ydinperheiden olemassaolo. On otettava huomioon sekin, millaisten väestö- ja elinkeino-olojen vallitessa laajentumaperheet syntyivät ja säilyivät.¹

Tästä tutkimuksesta on ilmennyt, että paikalliset olot ovat sävyttäneet renki- ja piikatyövoiman käyttöä, ja päätelmä saa tukea siitä, että Ruotsin puoleltakin on äskettäin havaittu ainakin 1700-luvun jälkipuoliskolta lähtien sama piirre.²

Palvelusväenpidon vertailua eri maiden välillä hankaloittaa suuresti käyttökelpoisen tutkimuskirjallisuuden puute. *Björkmanin* 1700-luvun loppua ja seuraavan vuosisadan alkupuolta koskevan tutkimuksen perusteella on syytä kuitenkin olettaa, että ainakin Keski-Ruotsin palvelusväen taloudellis-sosiaalinen tausta oli samansuuntainen kuin tämän tutkimuksen kattamalla alueella. Tuolloin palkollisilla oli 40-prosenttisesti talollistausta ja suunnilleen viidesosa oli sekä torpparien että sotilaiden lapsia.³

Keskiruotsalaiset palvelijat astuivat keskenkasvuisiksi palvelijoiksi nimitettyinä työhön suunnilleen 16-vuotiaina. Samanlainen piirre oli havaittavissa Pohjanlahden itäpuoleltakin. Keskenkasvuisen palkollisen uraa edelsi kuitenkin yleensä pikkupalvelijana toimiminen. Palvelijat viipyivät samassa paikassa keskimäärin kaksi vuotta, mikä vastasi hyvin Suomesta laskettua keskiarvoa.⁴

¹ Vrt. Gaunt 1977, s. 198–200.

² Harnesk 1990, s. 32–38, 216.

³ Björkman 1974, s. 165.

⁴ Björkman 1974, s. 166–170.

Björkman on edelleen korostetun mikrotasoiseen lähteistöön tukeutuen osoittanut, että miespalvelijan asema kohosi talolliseksi 30 ikävuoden jälkeen vajaalla viidesosalla. Vähän useampi pääsi sentään torppariksi, mutta 13 % joutui elättämään itseään sotilaana. Huomattava osa rengeistä, lähes edellisen ryhmän kokoinen osuus (11,5 %), jatkoi naimattomana palveluksen suorittamista.⁵

Keski-Ruotsinkin talonpojiston keskuudessa palkolliset muodostivat lähinnä maatalousyhteisön työvoimalisän. He olivat heterogeeninen väestöryhmä, jonka rajat eivät olleet yksiselitteiset. Ryhmää on pidetty selvästi väliaikaisena, nuoruuden ja avioitumisiän välille sijoittuvana. Se oli yhteiskunnallisesti passiivinen väestöjoukko, joka toi yhteiskuntaan pikemminkin staattisuutta kuin dynaamisuutta.⁶

David Gauntin mukaan palkollistyövoiman käyttö oli ainakin Västmanlandissa pitkälti vaihtoehtoinen laajentumaperheiden kanssa. Molempia oli runsaiten alueilla, joilla oli tarjolla ympärivuotista työtä. Sellaisina erottuivat esimerkiksi kaivosseudut.⁷

Tanskassa annettiin tiukat palkollisten liikkuvuutta rajoittaneet säädökset jo ennen kuin Ruotsissa. Maakunnallisiin palkkaustaksoihinkin päästiin jo aivan 1600-luvun alussa, kun niistä ensimmäiset säädettiin Ruotsin valtakuntaan vasta saman vuosisadan lopussa. Esimerkiksi Jyllannin palvelusväelle säädettiin maksimipalkat jo vuonna 1606, ja Själlanti, Fyn ja Skoone saivat ne kaksi vuotta myöhemmin.⁸

⁵ Björkman 1974, s. 175. Loppujen pääasiallinen "ammatti" 30 ikävuoden jälkeen: muonamies (n. 7,5 %), itsellinen (n. 4 %), lampuoti (n. 3,5 %) sekä käsityöläinen, muu työläinen ja mäkitupalainen (kukin n. 2 %).

⁶ Björkman 1974, s. 212. Harnesk on laskenut gävleborgilaisen Hasselan pitäjän vuosina 1836–1855 kuolleiden luettelosta, että miesvainajista 54 % ja naisvainajista peräti 66 % oli työskennellyt jossain vaiheessa palkollisena (Harnesk 1990, s. 209).

⁷ Gaunt 1976, s. 45, 54; Gaunt 1977, s. 209.

⁸ Krogh 1987, s. 57–59.

7.2. Yleiseurooppalaiset piirteet

Länsi-Euroopalle on ollut ominaista palvelusväen eriytyminen yhtäältä kotipalvelijoihin, toisaalta maatöitä tehneisiin. Ilmiön on selitetty aiheutuneen osittain myöhäiskeskiajalta lähtien virinneestä elinkeinoelämästä ja sen huomattavista muutoksista. *Länsi- ja itäeurooppalaisen palvelusväenpidon erot* juonsivat juurensa myös erilaisesta perherakenteesta: idässä oli enemmän suurperhetalouksia kuin lännessä. Siksi Itä-Euroopassa ei tarvinnut eriyttää palvelusväen töitä eikä siellä muutoinkaan pidetty niin paljon palvelusväkeä kuin mantereen länsiosissa.⁹

Yksi keskeinen piirre, joka erotti länsi- ja itäeurooppalaisen palvelusväenpidon, oli se, että Euroopan itäosissa palvelusväestä huomattava osa oli naimisissa. Naimisiin menneiden käyttö palvelijoina oli harvinaista Länsi- ja Keski-Euroopassa. Itä-Euroopan maanviljelysalueiden suuren oman perheen perustaneiden palvelijoiden määrän on selitetty aiheutuneen siitä, että siellä oli avioitumisikä alhaisempi kuin lännessä.¹⁰

Tässä työssä tarkastellusta kohdealueesta *lounaisin Suomi erottui selkeästi länsi- ja keskieurooppalaisen palkollistenpitokäytännön toteuttajaksi*. Sen sijaan tutkimusalueen kaskenpolto- ja karjanhoitovaltaiset seudut – ja nimenomaan ensin mainitut – osoittautuivat lähinnä Itä-Eurooppaan verrattaviksi, koska niillä tavattiin runsaimmin laajentumaperheitä. Niiden taustalla olivat elinkeino- ja väestörakenteelliset syyt sekä maanhallintaan ja -jakoon liittyvät käytännöt. Yksi painavimmista syistä on laajentumaperhealueiden nuorten avioitumisikä, joka oli alhaisempi kuin Lounais-Suomessa.

Se, että naineita palvelijoita ei Suomessakaan mielellään pidetty, oli kuitenkin länsieurooppalainen käytäntö. Kaskialueiden väestön alhainen avioitumisikä puolestaan pakotti väljentämään suhtautumista naineiden palvelijoiden käyttöön. Ratkaisuksi kehkeytyi omintakeinen käytäntö, jonka mukaan kaskitalouksiin naidut palvelijat eivät jääneetkään entiseen asemaansa, vaan heille annettiin mahdollisuus kohota talollisväeksi laajentumaperheen kautta.

⁹ Mitterauer – Sieder 1982, s. 41; Goubert 1987, s. 71–81.

¹⁰ Mitterauer – Sieder 1982, s. 41.

Itäisestä Keski-Euroopasta on tehty perhetutkimusta, jolla edellä esitettyä taustaa vasten on kiintoisaa vertailupohjaa maahamme. Pohjois-Itävallasta on havaittu, että 1700-luvun puolimaissa perheellä oli taipumus kasvaa suurperheeksi sitä herkemmin, mitä nuorempi talouden päämies oli. Jos hän oli 18–27-vuotias, talous käsitti ydinperheen vain 40 %:ssa tapauksista. Ydinperheiden suhteellinen osuus kasvoi siten, että 38–47-vuotiaiden perheenpäiden talouksista niitä oli jo 80 % ja 48–57-vuotiaiden 90 %.¹¹

Toinen huomionarvoinen piirre oli, että pohjoisitävaltalaisten talouksien varallisuus vaikutti suurperheen syntymisalttiuteen: mitä varakkaampi talous oli, sitä todennäköisemmin sen taustalla oli suurperheorganisaatio.¹²

Ilmeisesti tilanne oli samanlainen Ylä-Satakunnan kaskialueilla ja Pohjanmaan karjanhoitoseuduilla. Siihen viittaa se, että niillä pitivät palvelijoita taloudet, joilla oli suurimmat kylvö- ja karjamäärät (vrt. s. 135–136, 140–141). Nimenomaan ensiksi mainitulla alueella vauraimmat talot, joiden työvoimana oli jo usein omasta takaa laajentumaperhe, pitivät siitä huolimatta palvelijoita.

Länsi- ja Pohjois-Suomen talonpoikaistalouksien niukka päiväläistyövoiman käyttö ei lisääntynyt 1700-luvun puoltaväliä kohti, toisin kuin muualla Euroopassa. Päiväläisten palkkauksessa oli sen sijaan ilmeisesti samoja piirteitä. Tunnusomaista oli, että päiväpalkka maksettiin harvoin pelkkänä rahana. Palkka koostui pääasiassa viljaerästä, joka saattoi olla tietty osuus tietyn pellon sadosta. Sen lisäksi annettiin pieni rahasumma, mutta päiväläisen palkaksi saattoi myös koitua isännältä otetun velan lyhentäminen.¹³

Länsi- ja Pohjois-Suomessa, jossa päiväläistyövoimaa siis käytettiin 1600-luvulla ja 1700-luvun alkupuolella huomattavasti vähemmän kuin muualla Euroopassa, päiväläiset eivät kuitenkaan olleet lähteiden mukaan velkautuneet isäntävälleen. Jos niin oli, ainakaan heidän palkkauksenaan ei yleisesti käytetty velan lyhentämistä.

¹¹ Berkner 1972, s. 406.

¹² Berkner 1972, s. 408.

¹³ Goubert 1987, s. 100.

7.3. Iso-Britannian talonpoikaistalouksien palvelusväenpidon suuntaviivoja

7.3.1. Englanti ja Wales

Englannin ja Walesin palvelusväenpitoa luonnehti 1500–, 1600– ja 1700-luvulla *tilapäistyövoiman käytön lisääntyminen*, mikä huipentui 1700-luvun jälkipuoliskolla virinneen maatalouden murroskaudella. Päiväläisiä oli jo 1600-luvun lopulla suunnilleen yhtä paljon kuin varsinaisia vuosipalvelijoita, ja sata vuotta myöhemmin heidän määränsä oli kohonnut moninkertaiseksi palvelusväkeen verrattuna. Tilapäistyövoiman käyttöä ruokki jo viimeistään 1500-luvulta lähtien selvästi havaittava omavaraistalouden heikkeneminen. Yhä pontevammin kiinnitettiin huomiota maatalouden tuottavuuteen, ja ponnistuksia suunnattiin siihen, kuinka saataisiin syntymään maataloustuotteista mahdollisimman suuret, myyntiin tarkoitetut ylijäämät. 1700-luvulla alkanut maatalouden modernisointi oli huipennus kehityksessä, jonka aikana haluttiin yhä enemmän luopua isäntätaloutta rasittaneesta pitkäaikaispalvelusväen käytöstä ja siirtyä palkkaamaan työvoimaa vuoden kiireajoiksi.¹⁴

Englannin ja Walesin palvelusväkeä on pidetty yleiseurooppalaiseen tapaan lähinnä ns. siirtymäväestöryhmänä, joka eli lapsuutensa ja avioitumisensa väliaikaa. Silti mainittujen alueiden 1600-luvun palvelijoista neljännes oli yli 40-vuotiaita.¹⁵

Noiden alueiden talonpoikaistalouksissa pidettiin, kuten Suomessakin, vaihtelevasti palvelusväkeä. Laskennallisesti sataa taloutta kohti tuli 1600-luvulla ja 1700-luvun alkupuolella suunnilleen puolitoistasataa palvelijaa. Vastaaviin

¹⁴ Hasbach 1908, s. 39–47; Kussmaul 1981, taulukko 2.1. Ann Kussmaul on kritisoinut maansa sosiaalishistoriankirjoitusta siitä, ettei se ole tarpeeksi selkeästi painottanut varsinaisen palvelusväen ja tilapäisissä työsuhteissa olleiden eroa (Kussmaul 1981, s. 5). Kritiikki suuntautuu lähinnä seuraaviin tutkimuksiin: Chambers, J. D. – Mingay, G. E., *The Agricultural Revolution, 1750–1880*. London 1966; Everitt, Alan, *Farm Labourers. – The Agricultural History of England and Wales IV. 1500–1640*. Cambridge 1967; Kerridge, Eric, *The Agricultural Revolution*. London 1967; Habakkuk, H. J., *Population Growth and Economic Development since 1750*. Leicester 1972. Vrt. myös Clarkson 1982, s. 3–11.

¹⁵ Kussmaul 1981, s. 71. Palvelusväen tulkintaa yksioikoisesti nuoreksi väestönosaksi on arvosteltu. Kritiikistä ks. tämän työn sivulle 21–22.

maarun yllettiin Länsi- ja Pohjois-Suomessa säännöllisesti vain Varsinais-Suomen talouksissa. Sen lisäksi on muistettava, että englantilaisissa talouksissa oli toistuvasti lisätyövoimana vielä vähintään yhtä suuri päiväläisjoukko.¹⁶

Kuten pohjoismaalaiset, englantilaisetkin palvelijat kiinnittyivät työsuhteisiin myöhäisyyksyllä ja keväisin. Yleisin pestautumisaika kevätpuoleen oli toukokuun alussa. Palvelijanaolo oli tavallinen maaseudun lasten ja nuorten työ, ja se oli yleensä ensimmäinen kodin ulkopuolinen työsuhde. Palvelus kodin ulkopuolella aloitettiin yleensä 11–16-vuotiaana.¹⁷

Palkkauksessakaan englantilaiset vuosipalvelijat eivät eronneet suomalaisista: piikojen palkka jäi puoleen renkien ansioista. Englantilaisten palkollisten reaalipalkat kohosivat tasaisesti 1600-luvun alusta 1730- ja 1740-luvun taitteeseen siten, että ne kaksinkertaistuivat niiden 140 vuoden aikana.¹⁸

Tämän työn kattamalla tutkimusalueella vain Lounais-Suomessa – Ala-Satakunta mukaanluettuna – reaalipalkkojen kasvu oli vähintään yhtä suuri kuin Englannissa. Siten ei vain lounaissuomalainen ydinperhevaltainen ja siksi suhteellisen runsaspalvelijainen alue luonnehdi sitä länsieurooppalaistyypiseksi, vaan samaan suuntaan päätelmää vie palkkatasonkin edes niukka realinousu.

Englannin ja Walesin maataloilla työskennelleet palvelijat pyrkivät voittoa puolisesti naimisiin ja pääsemään oman tilan haltijoiksi. Niinpä 40 % palvelijoista avioitui ensimmäisen vuoden kuluessa palveluksen päättymisestä. Sikäläinen palkkataso mahdollisti sievoisen säästämisenkin. On arvioitu, että työtehläs, mutta säästäväinen palvelija pystyi isäntäväkensä parissa eläessään jättämään jopa 2/3 vuosipalkastaan käyttämättä. Se merkitsi, että palvelijan piti tehdä työtä suunnilleen 15 vuoden ajan päästäkseen käsiksi pienehköön maatalaan (sen hinnassa on otettu huomioon maan lisäksi jo rakennukset, karja, irtaimisto sekä

¹⁶ Kussmaul 1981, taulukko 2.1.

¹⁷ Kussmaul 1981, s. 51, 70–71.

¹⁸ Everitt 1967, s. 430–437; Kussmaul 1981, s. 82. Päiväläispalkoista: Roberts 1979, s. 22–23.

vuotuiset verot).¹⁹ Näyttää siltä, että englantilaisella vuosipalvelijalla oli mahdollisuus päästä oman tilan haltijaksi jopa suunnilleen 30-vuotiaana.

Länsisuomalaisen vaatimattoman tilan arvona voitaneen pitää 1740-luvulla suunnilleen 500 kuparitaalaria.²⁰ Jos renki pystyi säästämään vajaan 25 kuparitaalarin vuosipalkastaan 2/3, hänen täytyi työskennellä 33 vuotta saadakseen kokoon mainitun summan. Vaadittavaksi palvelusajaksi tuli siten kaksi kertaa pitempi aika kuin Englannissa, eikä tämän laskutavan mukaan renkimiehellä ollut mahdollisuus suunnitella tilanostoa ennen kuin noin 50-vuotiaana (vrt. sijaisotamiehen mahdollisuuksiin s. 187–189).

7.3.2. Skotlanti

Skotlannin maatalouden palvelusväki ei poikennut ikärakenteeltaan ja työtehtäviltään Englannin ja Walesin palvelusväestä. Palvelusajatkin – vuosittaiset tai puolivuositteiset – olivat yhtä pitkät.²¹ Sen sijaan Skotlannin palvelusväen käytölle oli tunnusomaista suurempi naineiden palvelijoiden määrä kuin saaren etelä- ja länsiosille. Naimattomat palvelijat solmivat usein puolivuotisia työsopimuksia, mutta naineet kaksi kertaa pitempiä. Syynä lienee ollut se, että naimisissa olleet saivat palkkaseen etuuden käyttää jotain osaa isäntätalon pelloista, jolloin viljan kasvattaminen kaikkine työvaiheineen kiinnitti palvelijan koko vuodeksi samaan paikkaan.²²

Palkollisten palkkataso oli kutakuinkin sama kuin Englannissa ja Walesissa. Pääosa palkasta annettiin luonnontuotteina, enimmäkseen viljana, mutta naimisissa olleille palkollisille luovutettiin jopa lehmä.²³

¹⁹ Kussmaul 1981, s. 81.

²⁰ Jo keskikokoisen tilan käyväksi arvoksi laskettiin 700 taalaria (Kraftman 1747, s. 25).

²¹ Gray, Malcolm, *Farm Workers in North-East Scotland. – Farm Servants and Labour in Lowland Scotland 1770–1914*. Glasgow 1984, s. 11.

²² Devine 1984, s. 1; Orr 1984, s. 30.

²³ Orr 1984, s. 35.

1700-luvun jälkipuolen maataloudessa tapahtunut murros kosketti Skotlanninkin palvelusväkeä. *Tilapäistyövoiman käyttö lisääntyi* vehnänviljelyn laajenemisen myötä, ja tilojen koko suureni keskittymisen tuloksena. Tarvittiin enemmän työvoimaa nimenomaan kylvö- ja sadonkorjuuaikoina. Syntyi erityinen kyntömiesten joukko. 1700-luvun loppupuolella tavallinen skotlantilainen keskivauras tila pitikin vuosittain viittä ulkopuolista työntekijää. Heistä kaksi teki vain kyntötöitä ja loput olivat piikoja. Miestyöpäivistä kyntömiesten tekemät kattoivat peräti kolmanneksen.²⁴

Pienehkö skotlantilainen maatila tarvitsi talvi- ja keskikesän kuukausina suunnilleen 50 miestyöpäivää. Se merkitsi, että jos talolla oli omasta takaa yksi työkuuntoinen mies, tarvittiin vain yksi ulkopuolinen. Kylvö- ja elonkorjuutöiden aikaan miestyövoiman kuukausittainen tarve lisääntyi puolella, mutta työhuiput eivät muodostuneet teräviksi, koska sekä kevät- että syystyöt venyivät ilmasto-olojen vuoksi pitkiksi.²⁵

²⁴ Devine 1984, s. 1–4; Gray 1984, s. 11; Orr 1984, s. 30, 45.

²⁵ Orr 1984, s. 45.

8. PELKISTELMÄ

Tutkimuksemme ensimmäinen kysymys kuului: Ketkä pestasivat palvelusväkeä? Tutkimusalueelta voidaan kartoittaa liki tusina erilaisia isäntäväkiryhmiä, jotka ylipäättään hankkivat palkollisia. Talonpoikaisisäntäväet olivat niistä määrältään ylivoimaisesti suurimmat, mutta ne pitivät suhteellisesti 10 % vähemmän palvelijoita, kuin niiden osuus isäntäväistä olisi edellyttänyt. Palkollisista jäi siis sentään osa toistenkin isäntäväkiryhmien, lähinnä kartanoiden ja muiden säätyläistalouksien sekä pääpappiloiden, käyttöön.

Perintö- ja kruununtilalliset hallitsivat kaikkialla palkollistyövoiman käyttöä. Niiden kanssa kilpailivat rusthollit Varsinais-Suomessa, Ala-Satakunnassa sekä Ylä-Satakunnan eteläosissa. Lounais-Suomessa renki- ja piikajoukosta lohkaisivat paikoin suppeahkoilla alueilla huomattavan osan kartanot ja muut säätyläistilat.

Palkollistyövoimaa hankkineiden talonpoikaisten isäntäväkien keskeisinä piirteinä palvelusväkeä pestaamattomiin verrattuna olivat 1600-luvun toisella neljänneksellä laajemmat viljelysalat sekä suuremmat karjat. Nimenomaan karjamäärät ratkaisivat, sillä pelkästään viljelyalat eivät vastanneet palkollismääriä. Karjavarallisuuden merkitys korostui karjavaltaisilla seuduilla, ja mitä pohjoisemmaksi mentiin, sitä korkeammaksi kohosi palvelijan hankkimiskynnys. Karjanhoidon laajuus oli selkeästi yhteydessä palvelusväen piikaenemmyyden kanssa. Naispalkollisten pestaamista ruokki myös talouksien oman nais työvoiman vaje.

Mitä näkökohtia palvelusväen hankkimiseen liittyi? Isäntäväen kannalta palkollisenpidossa on erotettavissa kolme "kriittistä" vaihetta: työvoiman pestaaminen, sen pito ja siitä luopuminen. Ne sisälsivät kosolti jännitteitä, joista on työn tarkastelukulman mukaisesti paneuduttu taloudellispohjaisiin. Keskeisiksi kohosivat palkkauskysymykset. Niiden suhteellinen osuus palkollistenpitoon liittyneistä käräjäjutuista kasvoi yhdessä pestaamisvaiheeseen kytkeytyneiden kiistojen kanssa. Ilmiö kuvasti isäntäväkien lisääntyntä kilpailua työvoimasta, joka kallistui juuri tarjontaa suuremman kysynnän vuoksi. Palkolliset yrittivät hyötyä tilanteesta viivyttelämällä palvelukseen saapumista paremman sopimuksen toivossa, ja isäntäväet puolestaan välinpitämättömästi pidättivät palkollisilleen

kuuluneita palkanosia ja jopa koko vuosipalkkoja nimenomaan jyrkimpien palkannousujen aikoina.

Isäntäväkien kesken niukoista palkollisjoukoista käyty kilpailu huipentui usein jo pestaamisvaiheessa, jolloin palkolliselle luvattiin palkkaan verrattuna suuria pestirahoja. Tilanteen rauhoittamiseksi esivalta ryhtyi säättämään 1600-luvun lopulla lääneittäisiä taksoja. Niiden tarkoituksena oli yhtenäistää pestuu- ja palkkauskäytäntöjä ja asettaa pesti- ja palkkasummille ylärajat. Läänitaksat tasoittivat hieman alueittaisia eroja, mutta isonvihan jälkeen tavanomaiseksi käytännöksi jäi, että palkollisille maksettiin kaksi kertaa suurempia pestirahoja, kuin taksat olisivat sallineet.

Yhtenäistaksoista huolimatta pestaamista sävyttivät paikalliset käytännöt. Ne myös määräsivät, miten suuria pestisummia pidettiin sopivina ja sisällytettiinkö pestiraha palkkaan. Vuosipalvelijoiden pestausajatin vaihtelivat joustavasti alueittain varhaisyyksystä jopa keskitalveen. Esivalta yritti yhtenäistää ja aikaistaa käytäntöjä, jotta palkollistenottoa olisi voitu kontrolloida paremmin ja estää palvelusväkeä jättäytymästä työvuoden päätyttyä pitkäksi aikaa sopimuksetta, siis muodollisesti irtolaisen asemaan. Pyrkimyksissä onnistuttiin vain osittain talonpoikaisen isäntäväen vastaan haraamisen vuoksi, ja esivallan hiljaisen antautumisen merkinä on pidettävä sitä, että pelkästään laittoman pestausajan vuoksi isäntäväkiä tuomittiin perin harvoin.

Vuoteen 1664, ensimmäisen varsinaisen palkollisasetuksen antamiseen saakka, sallittiin vuosisopimusten lisäksi myös puolta lyhyemmät palvelusajat. 1660-luvulta lähtien laillisten palvelusaikojen tuli olla vuoden mittaisia. Tutkimusalueella sellaisia oli ollut jo 6/7 kaikista sopimuksista, ja asetus käytännössä entisestäänkin lisäsi vuosisopimusten yleisyyttä. Kaskialueilla solmittiin enemmän vuotta lyhyempiä palvelussopimuksia kuin muualla tutkimusalueella. Ilmiöön vaikutti kaskiviljelyn työhuippujen lisäksi sen muuhun tutkimusalueeseen verrattuna alhainen avioitumisikä, joka osaltaan tyypisti palvelussuhteiden keskimääräistä pituutta.

Palvelusväen palkat kohosivat koko ajan. Nimellispalkat kasvoivat 1620/1630-luvulta 1700-luvun puoliväliin suunnilleen nelinkertaisiksi, ja sekä piikojen että renkien reaalipalkat nousivat 1600-luvun jälkipuoliskon aikana kaksinkertaisiksi. Piikojen palkat pysyivät renkien palkkoja alhaisempina, ja läänien yhtenäistaksat

vakiinnuttivat täysikasvuisten piikojen palkkauksen keskenkasvuisten renkien palkkauksen tasolle. Sen paremmin renkien kuin piikojenkaan palkat eivät yleensä edes lähennelleet yhtenäistaksojen sallimia enimmäissummia, sillä taksalaskelmat lienee tehty lähinnä Ruotsin vauraimpien viljelyseutujen tarpeiden pohjalta.

Pohjanmaan renkien palkat kohosivat eniten 1650-luvun lopulla ja 1660-luvulla – piikojen vähän aiemmin – useiden rinnakkaissyiden vuoksi. Lounaissaomalainen palkkataso, josta esimerkkinä käytettiin 1600-luvun osalta alasatakuntalaisten palvelijoiden palkkausta, nousi tasaisemmin ja ohitti 1600- ja 1700-luvun taitteessa pohjoispohjalaisen palkkatason. Kartanoiden työvoimantarve kohotti lähiseudun palvelijoiden palkkatasoa samaan tapaan kuin kaupunkien. Kartanoiden palvelusväen palkkauksessa kuvastui hyvin palvelusväen sisäinen arvojärjestys: niinpä esimerkiksi arvostettu karjapiika pääsi verraten hyvälle ansioille.

Vuosipalkollisten työ koostui koti- sekä maa- ja karjatalouden päivittäisistä askareista. Työtehtäviä riitti – paremmin kuin on luultu – ympäri vuoden, myös hiljaisina pidetyiksi talvikuukausiksi. 1600-luvun puolivälin jälkeen lisääntyi myös renkien pestäminen sijaisotilaiksi, ja samaan aikaan ratsumiehistä jo 4/5 oli renkejä.

Palkollisen vuoden työpanosta ei voi mitata rahassa. Sen sijaan voidaan osoittaa, että täysikasvuisen palvelijan (lähinnä rengin) pitämisestä vuoden aikana kertyneet kokonaiskustannukset vastasivat 1600-luvun puolivälissä noin 50 kuparitaalarin eli myöhemmän ruotusotamiehen vuosipalkkaa. Reaalikustannukset kaksinkertaistuivat sadan vuoden aikana. Rengin pidosta aiheutuneista kokonaiskustannuksista vain kuudesosa koostui palkasta: merkittävimpiä olivat ylläpitokustannukset, lähinnä ruoka.

Palkollisen pitäminen oli länsi- ja pohjoissaomalaisille talonpoikaistalouksille raskaampi rasitus 1600-luvun puolimaissa kuin sata vuotta myöhemmin. Rasitus koitui sitä painavammaksi, mitä pohjoisemmaksi siirryttiin. Siinä suhteessa ero tosin kaventui 1700-luvun puolella. Mitä vauraampi taloudellinen pohja isäntäväellä oli, sitä paremmin pystyttiin pestämään palvelija. Tilanne säilyi ennallaan huolimatta siitä, että talon maksamiin vuotuisiin kruununveroihin nähden palkollistyövoima selvästi kallistui.

Palkollistenpito vaihteli vuosittain sitä enemmän, mitä runsaammin isäntäväki-ryhmä käytti heitä työvoimanaan. Niinpä pääpappiloiden, kartanoiden ja nimismiestalojen palvelusväen määrä vaihteli vuosittain jyrkemmin kuin talonpoikaistalouksien. Vauraimpien pappiloiden palkollistenpito lähestyi luonteeltaan pienehköjen kartanoiden työvoiman käyttöä. Kappalaisilla ja nimismiehillä sen sijaan oli vaikeuksia kustantaa toistuvasti huomattavia palkollismääriä.

Talonpoikaistalouksien palkollisten yhtäjaksoiset palvelusajat, joita työssä on lähemmin tutkittu, kestivät yleensä vain vuoden. Saaristotalouksissa ja Pohjois-Pohjanmaan perukoilla palvelusväki viipyi keskiarvoa kauemmin, mikä selittyy asutuksen harvuudella ja väestöpohjan kapeudella. Nuori renkiaines vaikuttaa ylipäätään olleen liikkuvampaa kuin muut palvelijat.

Miksi palvelusväkeä pidettiin, ja mitkä seikat säätelivät sen pitoa? Tutkimustehtävän kahteen viimeiseen kysymykseen haettiin vastausta juuri seuraamalla vuosi vuodelta yksityisten talouksien menettelyä palkollisten hankkimisessa. Talonpoikaistalouksien käyttäytyminen erosi toisistaan ratkaisevasti vallitsevien elinkeino-olojen tähden. Talouksien oman perheen ulkopuolisen työvoiman käytön taustalla vaikuttivat rinnakkain neljä seikkaa: 1) väestölliset, 2) taloudelliset, 3) ulkoiset ja 4) sosiaaliset. Kaksi ensiksi mainittua olivat kiistatta tärkeimmät.

Lounais-Suomessa – länsieurooppalaistyypisellä palvelusväkialueella – väestöllisistä seikoista oman työvoiman riittävyys oli ratkaisevimpia päätettäessä, tarvittiinko ulkopuolista työvoimaa. Kaskialueilla asetelma kääntyi pääläelleen: oman työvoiman hyvä saatavuus kiihotti palkollistenkin pestaamista. Ilmiölle on löydettävissä yhtenä selityksenä laajentumaperheen (suurperheen) sosiaalinen funktio. Perhemuoto kasaantui kaski- ja karjanhoitoalueelle. Laajentumaperhehallintaisten talonpitovuosien määrä jäi kaikista talonpitovuosista vähäiseksi, mikä kuvastanee laajentumaperhemuodon väliaikaista luonnetta. Laajentuminen saattoi aiheutua palkollisen avioitumisesta isäntävään jonkun naimaikäisen kanssa.

Isäntävään leskeytymisellä ei voi osoittaa olleen yksiselitteistä vaikutusta palvelusväen pitoon. Talon jakautuminenkaan ei yleensä ratkaisevasti vähentänyt osiensa palkollistyövoiman käytön summaa. Pohjois-Pohjanmaata ja Ylä-Satakuntaa keskenään verrattaessa osoittautuu, että ensiksi mainitulla alueella hal-

komalla muodostuneeseen osaan syntyi aluksi puute työvoimasta. Taustalla lienee uudisraivaus, josta selvitäkseen nuori isäntäväki turvautui palkollisapuun.

Taloudellisista syistä viljasatojen onnistuminen kuvastui selvästi Länsi-Suomen peltoviljelyalueen palkollistyövoiman käytössä: hyvät sadot nostivat ulkopuolisen työvoiman taloudellisia pestaamisedellytyksiä. Alueilla, joilla poltettiin tervaa myyntiin, tuotteesta saaduilla tuloilla oli yhteytensä palkollistenpidon runsauteen. Tutkimusalueen talouksien veronmaksukyvyttömyys puolestaan tyrehtyi palkollistenpidon. Sen sijaan palvelijoiden kohonneella palkkatasolla ei voi osoittaa olleen yhteyttä talonpoikaistalouksien palkollismäärien vuosittaisiin vaihteluihin.

Ulkoisista palkollistenpitoon vaikuttaneista näkökohdista on nostettava esiin yleiset taloudelliset suhdannevaihtelut, sodat sekä palkollislainsäädäntö. Sotajat alkoivat kohottaa renkien pestaamisaltiutta vasta 1650-luvun Venäjän-sodan jälkeen. Ratsun ja ratsumiehen varustaminen merkitsi puolestaan sitä, että talon oli lisättävä palkollistyövoimaansa. Lainsäädäntö ei sinällään vaikuttanut palkollistenpitoon. Asetusten säätämiä taloittaisia kiintiöitäkään ei saavutettu, sillä nekin lienee palkkataksojen ohella laadittu emämaan olojen mukaan.

Länsi- ja pohjoissuomalaisten talonpoikaistalouksien harjoittamaan palkollistyövoiman pitoon sisältyi vain niukalti sosiaalisia näkökohtia: väestölliset ja taloudelliset punnukset olivat painavampia. Yhdenkin palkollisen pitoon tarvittavat voimavarat joutuivat usein äärirajoilleen. Vaikuttaa siltä, ettei talouksilla ylipäätään ollut "varaa" pitää runsaammin palkollisia, kuin ne todella näyttivät tarvitsevan. Kuitenkin lähinnä yläsatakuntalaisia kaskenpoltoon tukeutuneita runsasväkisiä talouksia voi osin pitää sellaisina, että ne hankkivat palkollisia silloinkin, kun väestölliset ja taloudelliset syyt eivät olisi edellyttäneet.

Länsi- ja pohjoissuomalaisen isäntäväen kannalta palkollistenpito oli oman työvoiman puutteesta aiheutunut välttämättömyys. Se oli talonpojille, mutta myös maaseudun muille taloudellisilta voimavaroiltaan niukoille isäntäväkiryhmille raskas taloudellinen rasite. Rengin tai piian hankkiminen näkyi nimenomaan työvoiman hankkimisena, taloudellisena toimenpiteenä, joka järjestyi tiettyjen yleisten suuntaviivojen mukaan, kuitenkin selvästi paikallisten tarpeiden, käytäntöjen ja tapojen sävyttämänä.

Palkollisia pidettiin koko ajan tilanteessa, joka oli erikoinen. Sekä isäntäväet että palkolliset eivät näet kumpikaan halunneet pitkäaikaisia – vuoden tai vähintään puolen vuoden mittaisia – palvelussopimuksia. Isäntäväen kannalta edullisinta olisi ollut pestata tilapäistyövoimaa vain vuoden työhuipuksi. Isäntäväki oli jopa valmis maksamaan sille korkeita palkkoja, kun vastapainona oli, ettei sen olisi tarvinnut elättää vuosipalvelijaa ja yrittää etsiä hänelle työtehtäviä ympäri vuoden. Palkollisillakaan – nimenomaan nuorella renkiväellä – ei ollut mitään sitä vastaan, että vuosisitoumusten sijalle olisivat tulleet lyhytaikaiset, suhteellisen hyvänsioiset työsuhteet. He olisivat vapautuneet tiukasta esivallan ja isäntäväen silmälläpidosta, heille olisi tullut mahdollisuuksia valikoida mieleisiiän työtehtäviä ja kenties erikoistua joihinkin työsuorituksiin (rengit esimerkiksi tervatynnyreiden valmistukseen, rahdinajoon, kalastukseen, metsästyksen; piit karjanhoitoon, kehräämiseen, siivoamiseen tai muihin taloustöihin). Urakan tehtyään päiväläiselle olisi jäänyt mahdollisuus ansioidensa turvin joutenoloon, liikuskeluun tai vaikkapa puolisoehdokkaiden etsiskelyyn.

Pitkäaikaisen palvelussopimuksen korvaaminen länsieurooppalaismallisella tilapäisellä työsitoumuksella oli maassamme 1600– ja 1700–luvulla käytännössä mahdotonta. Asutus oli harvaa, ja asutustihentymät rintamaillakin pieniä, jolloin päiväläisellä olisi tuhraantunut kohtuuttomasti aikaa työpaikkojen väliseen taivallukseen. Tiedon kulku isäntäväeltä päiväläiselle siitä, että työtä järjestyi ehkä piankin, oli myös hidasta. Talonpoikaistaloudet olivat pieniä ja usein niukka-varaisia, joten niillä ei olisi ollut osoittaa vuosittain kosolti työtehtäviä. Suurtiloja, joissa oli tarjolla monipuolisia ja kerrallaan päivää tai kahta pitempiä töitä, oli vähän. Päiväläisten vuosiansiot jäivät siis vaatimattomiksi.

Maamme väestöpohja oli 1600–luvulla ja 1700–luvun alussa liian suppea, jotta se olisi voinut luoda riittävän suuren ja alueellisesti kattavan päiväläisjoukon. Elinkeino–olotkaan eivät suosineet tilapäistyövoiman pitoa juuri muualla kuin sellaisilla rajallisilla alueilla, joilla oli maanviljelyn ja karjanhoidon ohessa isäntäväelle merkittävän tuottoisia sivuelinkeinoja. Nimenomaan karjanhoito sitoi naispalvelijoita pitkiin työsuhteisiin. Lopullisena esteenä vuosipalkollisjärjestelmästä tilapäistyövoiman laajaan käyttöön siirtymiseen oli lainsäädäntö, joka yksiselitteisesti velvoitti vuosisopimusten tekoon.

LÄHDEVIITTEISSÄ JA -LUETTELOSSA KÄYTETYT LYHENTEET

HAik	= Historiallinen Aikakauskirja
HArk	= Historiallinen Arkisto
Hist. tutkim.	= Historiallisia tutkimuksia
HT	= Historisk Tidskrift, utg. av Svenska Historiska Föreningen
HTF	= Historisk Tidskrift för Finland
SAY	= Suomen asutuksen yleisluettelo
SEHR	= The Scandinavian Economic History Review
SHJ	= Studia Historica Jyväskyläensia
SKrA	= Ruotsin sota-arkisto
SKS:n toim.	= Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia
SM	= Suomen Museo
SRA	= Ruotsin valtionarkisto
SSLF	= Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland
THArk	= Turun Historiallinen Arkisto
VA	= Suomen valtionarkisto
WA	= mikrofilmisarja SKrA:ssa.

LÄHTEET

ARKISTOLÄHTEET

Valtionarkisto (Helsinki)

Voudintilit

Turun linnaläänin voudintilit

- Huonekuntaveroluettelot v. 1609–1612 (VA 1719–1753)
- Kruununkartanoiden ja -latokartanoiden tilit v. 1603–1609 (VA 1627–1713)

Kastelholman linnaläänin voudintilit

- Huonekuntaveroluettelot v. 1610–1611 (VA 2862–2866)

Kokemäenkartanon voudintilit

- Huonekuntaveroluettelot v. 1609–1612 (VA 2490–2501)
- Kruununkartanoiden ja -latokartanoiden tilit v. 1594–1618 (VA 2425–2535)

Korsholman linnaläänin voudintilit

- Huonekuntaveroluettelot v. 1609–1611 (VA 4865–4873)
- Kruununkartanoiden ja -latokartanoiden tilit v. 1609–1619 (VA 4862–4925)

Voudintilien yleisiä asiakirjoja

- Toisen Älvsborgin lunnasveron kantoluettelot v. 1613–1614 Varsinais-Suomesta (VA 483 Bb, Bc), Ahvenanmaalta (VA 483 Ca), Satakunnasta (VA 483 Bd) ja Pohjanmaalta (VA 483 Fb)

Läänintilit

Turun ja Porin läänin sekä Ahvenanmaan läänintilit

- Henkikirjat v. 1634–1749 (VA 1918–7561)
- Kylvö- ja karjaveroluettelot v. 1635 (VA 7138)
- Sotamiesluettelot v. 1678 (VA 7344), v. 1687 (VA 7376–7677), v. 1694 (VA 7397), v. 1702 (VA 7422–7423), v. 1703 (VA 7226–7227) ja v. 1710 (VA 1750–1751)
- Päättilikirjat v. 1635–1745 (VA 7126–7542)

- Palkollisista kannetun suostuntaveron luettelot v. 1687–1723 (VA 7376–7467)
- Läänin markkinahintojen luettelo v. 1749 (VA 7560)

Pohjanmaan läänin läänintilit

- Henkikirjat v. 1635–1749 (VA 9101–9374)
- Kylvö- ja karjaveroluettelot v. 1641 (VA 9110)
- Kymmenysveroluettelot v. 1643–1713 (VA 9114–9267)
- Sotamiesluettelot v. 1637 (VA 9104), v. 1672 (VA 9158), v. 1673 (VA 9159–9160), v. 1677 (VA 9174), v. 1710 (VA 9255) ja v. 1713 (VA 9267)
- Päättilikirjat v. 1642–1749 (VA 9112–9370)

SAY

- Suomen asutuksen yleisluettelo: Eura v. 1600–1713, Huittinen v. 1600–1749, Isokyrö v. 1723–1749, Kemi v. 1635–1713, Kemiö v. 1600–1713, Korppoo v. 1600–1713, Lapua v. 1720–1749, Lieto v. 1600–1713, Maaria v. 1600–1713, Närpiö v. 1635–1749, Parainen v. 1600–1713, Ruovesi v. 1600–1749, Taivassalo v. 1600–1713, Uskela v. 1600–1713, Vehmaa v. 1600–1713 ja Vesilahti v. 1600–1749

Tuomiokirjat

Ala-Satakunnan ja Vehmaan tuomiokuntien arkisto

- Kihlakunnanoikeuden kärjäpöytäkirjat v. 1620–1750 (VA kk 7–15, mm 1–83, nn 7–16)

Pohjois-Pohjanmaan tuomiokunnan arkisto

- Kihlakunnanoikeuden kärjäpöytäkirjat v. 1626–1747 (VA qq 1–3, rr 3–86, tt 1–3)

Ylä-Satakunnan tuomiokunnan arkisto

- Kihlakunnanoikeuden kärjäpöytäkirjat v. 1701–1749 (VA nn 17–61)

Kirkonarkistot

Euran kirkonarkisto

- Rippikirjat v. 1685–1750
- Vihittyjen luettelot v. 1684–1750
- Väestötaulut v. 1749

Hammarlandin kirkonarkisto

- Väestötaulut v. 1749

Huittisten kirkonarkisto

- Rippikirjat v. 1728–1750
- Vihittyjen luettelot v. 1660–1750
- Väestötaulut v. 1749

Isokyrön kirkonarkisto

- Rippikirjat v. 1727–1750
- Vihittyjen luettelot v. 1714–1750
- Väestötaulut v. 1749

Jomalan kirkonarkisto

- Väestötaulut v. 1749

Kaarinan kirkonarkisto

- Väestötaulut v. 1749

Kemin kirkonarkisto

- Rippikirjat v. 1693–1750
- Vihittyjen luettelot v. 1698–1750
- Väestötaulut v. 1749

Kemiön kirkonarkisto

- Rippikirjat v. 1699–1750
- Vihittyjen luettelot v. 1679–1750

Korppoon kirkonarkisto

- Rippikirjat v. 1686–1750

Kruunupyyn kirkonarkisto

- Rippikirjat v. 1732–1750
- Vihittyjen luettelot v. 1738–1750
- Väestötaulut v. 1749

Kumlingen kirkonarkisto

- Vihittyjen luettelot v. 1687–1750
- Väestötaulut v. 1749

Lapuan kirkonarkisto

- Rippikirjat v. 1667–1749
- Väestötaulut v. 1749

Lempäälän kirkonarkisto

- Väestötaulut v. 1749

Liedon kirkonarkisto

- Rippikirjat v. 1697–1750
- Vihittyjen luettelot v. 1695–1750
- Väestötaulut v. 1749

Limingan kirkonarkisto

- Rippikirjat v. 1725–1750
- Vihittyjen luettelot v. 1722–1750
- Väestötaulut v. 1749

Maarian kirkonarkisto

- Rippikirjat v. 1687–1750
- Vihittyjen luettelot v. 1720–1750

Mustasaaren kirkonarkisto

- Vihittyjen luettelot v. 1672–1750

Närpiön kirkonarkisto

- Rippikirjat v. 1702–1750
- Väestötaulut v. 1749

Oriveden kirkonarkisto

- Väestötaulut v. 1749

Paraisten kirkonarkisto

- Rippikirjat v. 1698–1750
- Vihittyjen luettelot v. 1678–1750

Ruoveden kirkonarkisto

- Rippikirjat v. 1723–1750
- Vihittyjen luettelot v. 1681–1750
- Väestötaulut v. 1749

Saltvikin kirkonarkisto

- Vihittyjen luettelot v. 1699–1750

Sotkamon kirkonarkisto

- Väestötaulut v. 1749

Taivassalon kirkonarkisto

- Rippikirjat v. 1696–1750
- Vihittyjen luettelot v. 1667–1750
- Väestötaulut v. 1749

Tyrvään kirkonarkisto

- Vihittyjen luettelot v. 1665–1750

Uskelan kirkonarkisto

- Rippikirjat v. 1697–1750

Vehmaan kirkonarkisto

- Rippikirjat v. 1667–1750
- Vihittyjen luettelot v. 1685–1750
- Väestötaulut v. 1749

Vesilahden kirkonarkisto

- Rippikirjat v. 1688–1750

Militaria-sarja**Turun ja Porin lääni**

- Rullat v. 1656 (3 kpl), v. 1658 (2 kpl), v. 1659 (2 kpl), v. 1661 (2 kpl) ja v. 1666

Pohjanmaan lääni

- Rulla v. 1675

Riksarkivet (Tukholma)**Kammararkivet****Grev- och friherreskap**

- Kajana räkenskaper
- Korsholms räkenskaper

Allmogens besvär**Åbo och Björneborgs län**

- å. 1660–1747

Österbottens län

– å. 1746

Krigsarkivet (Tukholma)

Rullor

Åbo och Björneborgs län

– å. 1608–1642 (WA 762–772, vol. 600–729)

– å. 1655 (KrA 2)

Österbottens län

– å. 1627–1727 (WA 773–775, vol. 754–795)

LÄHDEJULKAISUT

Ala-Satakunnan
tuomiokirja 1550–
1552

Ala-Satakunnan tuomiokirja 1550–1552. – Suomen vanhimmat tuomiokirjat II. Helsinki 1964.

Konung Gustaf den
förstes registratur XIII

Konung Gustaf den förstes registratur XIII. 1540–1541. Stockholm 1891.

Kuningas Kristofferin
maanlaki (1905),
(1930)

Kristoffer kuninkaan maanlaki herra Martin suomeksi kääntämänä. – Suomen kielen muistomerkkejä II:1,2. SKS:n toim. 82. Helsinki 1905, 1930.

Kuningas Kristofferin
maanlaki (1926)

Kristoffer kuninkaan maanlaki. Suomeksi kääntänyt Abraham Kollanius. – Suomen kielen muistomerkkejä III:3. SKS:n toim. 82. Helsinki 1926.

Kuningas Kristofferin
maanlaki

Kuningas Kristofferin maanlaki 1442. Muinaisruotsista suomentanut Martti Ulkuniemi. – SKS:n toim. 340. Vaasa 1978.

Maunu Eerikinpojan
maanlaki

Magnus Erikssons landslag i nusvensk tolkning av Åke Holmbäck och Elias Wessén. – Skrifter utgivna av Institutet för rätthistorisk forskning. Serien I. Rätthistoriskt bibliotek. Sjätte Bandet. Lund 1962.

Modée I–II

Utdrag Utur alle ifrån den 7. Decemb. utkomne Publique Handlingar, Placater, Förordningar, Reso-

- lutioner och Publicationer. I–II. Stockholm 1742, 1746.
- Stiernman II 1729, III 1733 Alla Riksdagars och Möten Besluth / samt Arf-föreningar / Regements-former, Försäkringar och Bewillingar / som / på allmena Riksdagar och Möter / ... / stadgade och bewiljade äro... II, III. Stockholm 1729–1733.
- Stiernman I 1747, III 1753, IV 1760 Samling Utaf Kongl. Bref-, Stadgar och Förordningar Angående Sweriges Rikes Commerce, Politie och Oeconomie. Giord af And. Anton von Stiernman. I, III, IV. Stockholm 1747–1760.
- Sweriges Rikes Lag 1734 Sweriges Rikes Lag, Gillad och antagen på Riksdagen År 1734. Stockholm 1779.

KIRJALLISUUS

- Ahlbäck 1955 Ahlbäck, Ragna, Kökar. Näringslivet och dess organisation i en utskärssocken. Borgå 1955.
- Ahlbäck 1974 Ahlbäck, Ragna, Fisket ur historisk synpunkt. – Fiskare och fiskemiljöer. Meddelanden från Folkkultursarkivet 2. SSLF. Borgå 1974.
- Ahvenainen 1970 Ahvenainen, Jorma, Rovaniemen historia II. 1632–1960. Kuopio 1970.
- Ahvenainen 1984 Ahvenainen, Jorma, Suomen sahteollisuuden historia. Porvoo 1984.
- Alanen 1948 Alanen, Aulis, J., Etelä-Pohjanmaan historia IV:1. Isostavihasta Suomen sotaan 1700–1809. Vaasa 1948.
- Ankarloo 1975 Ankarloo, Bengt, Hemmabarn och tjänstefolk. – Historia och samhälle. Studier tillägnade Jerker Rosén. Malmö 1975.
- Anthoni 1970 Anthoni, Eric, Finlands medeltida frälse och 1500-talsadel. – SSLF. Nr 442. Helsingfors 1970.
- Antti Chydeniuksen valitut kirjoitukset Antti Chydeniuksen valitut kirjoitukset. Suom. V. Malinen. Porvoo 1929.
- Arajärvi 1950 Arajärvi, Kirsti, Vesilahden historia. Tampere 1950.

- Arajärvi 1954 Arajärvi, Kirsti, Messukylän – Teiskon – Aitolahden historia. Tampere 1954.
- Arajärvi 1959a Arajärvi, Kirsti, Lempäälän historia. Tampere 1959.
- Berkner 1972 Berkner, Lutz, K., The Stem Family and the Developmental Cycle of the Peasant Household: An Eighteenth-Century Austrian Example. – The American Historical Review. Vol. 77. Number 2/1972. Richmond 1972.
- Björkman 1974 Björkman, Jan, Olof, Bonde och tjänstehjon. Om social stratifiering i äldre mellansvensk agrarbygd. Uppsala 1974.
- Boëthius 1951 Boëthius, Bertil, Gruvornas, hyttornas och hamrnas folk. Bergshanteringens arbetare från medeltiden till gustavianska tiden. – Svenska arbetarklassens historia 2. Stockholm 1951.
- Braconier 1945 Braconier, Jean, Svensk tjänstehjonspolitik fram till 1800-talet. – Statsvetenskaplig Tidskrift för politik, statistik, ekonomi. Häft 4/1945. Lund 1945.
- Carlsson 1977 Carlsson, Sten, Fröknar, mamseller, jungfrur och pigor. Ogifta kvinnor i det svenska ståndssamhället. – Studia Historica Upsaliensia 90. Uppsala 1977.
- Carter 1979 Carter, Ian, Farmlife in Northeast Scotland 1840–1914. Glasgow 1979.
- Cederberg 1916a Cederberg, A. R., Johan David Cneiff. Suomalainen virkamies ja taloudellinen kirjailija 17:llä sataluvulla. – HArk XXVI: 10. Helsinki 1916.
- Cederberg 1916b Cederberg, A. R., Maamme kirkonarkistot. Opas kirkonarkistojen käyttäjille. – Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia XIV. Helsinki 1916.
- Chambers – Mingay 1966 Chambers, J. D. – Mingay, G. E., The Agricultural Revolution, 1750–1880. London 1966.
- Clarkson 1982 Clarkson, L. A., Introduction: Wage-labour, 1500–1800. – The English Labour Movement 1700–1951. Dublin 1982.

- Dalin 1853 Dalin, A. F., Ordbok öfver Svenska Språket. Sednare delen. Stockholm 1853.
- Devine 1984 Devine, T. M., Introduction: Scottish Farm Service in the Agricultural Revolution. – Farm Servants and Labour in Lowland Scotland 1770–1914. Glasgow 1984.
- Dreijer 1970 Dreijer, Stig, Åland under stora nordiska kriget. En studie rörande förhållandena på Åland 1700–1721. – Skrifter utgivna av Ålands kulturstiftelse V. Mariehamn 1970.
- Everitt 1967 Everitt, Alan, Farm Labourers. – The Agrarian History of England and Wales IV. 1500–1640. Cambridge 1967.
- Franz 1970 Franz, Günther, Geschichte des deutschen Bauernstandes vom frühen Mittelalter bis zum 19. Jahrhundert. Stuttgart 1970.
- von Frauendorfer 1957 von Frauendorfer, Sigmund, Ideengeschichte der Agrarwirtschaft und Agrarpolitik im deutschen Sprachgebiet. Band 1. Von den Anfängen bis zum ersten Weltkrieg. München 1957.
- Gardberg 1944 Gardberg, Johan, Tidsåldrar och öden intill år 1721. – Kimitobygdens historia I: 1. Åbo 1944.
- Gardberg 1935 Gardberg, John, Kimito friherreskap. En studie över feodal läns- och godsförvaltning. Helsingfors 1935.
- Gaunt 1976 Gaunt, David, Familj, hushåll och arbetsintensitet. En tolkning av demografiska variationer i 1600- och 1700-talens Sverige. – Scandia. Band 42. Häfte 1. Lund 1976.
- Gaunt 1977 Gaunt, David, Pre-Industrial Economy and Population Structure. – Scandinavian Journal of History. Vol. 2 1977. Uppsala 1977.
- Gaunt 1983 Gaunt, David, Familjeliv i Norden. Malmö 1983.
- Gaunt 1987 Gaunt, David, Rural Household Organization and Inheritance in Northern Europe. – Journal of Family History. Vol. 12. Numbers 1–3/1987. Massachusetts 1987.

- Goubert 1987 Goubert, Pierre, *The French Peasantry in the Seventeenth Century*. Reprinted. Cambridge 1987.
- Gray 1984 Gray, Malcolm, *Farm Workers in North-East Scotland. – Farm Servants and Labour in Lowland Scotland 1770–1914*. Glasgow 1984.
- Gunnlaugsson 1983 Gunnlaugsson, Gisli, *Monopoly Trade and Economic Stagnation. Studies in the Foreign Trade of Iceland 1602–1787*. – *Skrifter utgivna av Ekonomisk-historiska föreningen i Lund XXXVIII*. Lund 1983.
- Gunnlaugsson 1988 Gunnlaugsson, Gisli Agust, *Family and Household in Iceland 1801–1930. Studies in relationship between demographic and socio-economic development, social legislation and family and household structures*. – *Acta Universitatis Upsaliensis* 154. Uppsala 1988.
- Gustafsson 1986 Gustafsson, Harald, *Familjebildning och utkomst-möjligheter – lagstiftning och verklighet på 1700-talens Island*. – *Scandia*. Band 51, häfte 1. Lund 1986.
- Gylling 1909 Gylling, Edvard, *Suomen torpparilaitoksen kehityksen pääpiirteet Ruotsinvallan aikana*. Helsinki 1909.
- Haatanen 1968 Haatanen, Pekka, *Suomen maalaisköyhälistö tutkimusten ja kaunokirjallisuuden valossa*. Porvoo 1968.
- Habakkuk 1972 Habakkuk, H. J., *Population Growth and Economic Development since 1750*. Leicester 1972.
- Hajnal 1983 Hajnal, J., *The kinds of pre-industrial household formation system. – Family forms in historic Europe*. Cambridge 1983.
- Halila 1953 Halila, Aimo, *Oulun kaupungin historia II. 1721–1809*. Oulu 1953.
- Halila 1954 Halila, Aimo, *Pohjois-Pohjanmaa ja Lappi 1721–1775. – Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia V*. Oulu 1954.
- Halila 1984 Halila, Aimo, *Pohjois-Pohjanmaa ja Lappi suuren Pohjan sodan ja isonvihan aikana 1700–1721. – Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia IV*. Kuusamo 1984.

- Hansson 1958 (Arv.) Hansson, Börje: Jordbrukets arbetare. Levnadsvillkor och arbetsliv på landsbygden från frihetstiden till mitten av 1800-talet I-II. Akademisk avhandling (Stockholm) av Gustaf Utterström. Tidens Förlag. Stockholm 1958. 898 + 527 + XXIV s. – HT 1957. Stockholm 1958.
- Harnesk 1986 Harnesk, Börje, Patriarkalism och lönearbete: teori och praktik under 1700- och 1800-talen. – HT 3/1986. Stockholm 1986.
- Harnesk 1987 Harnesk, Börje, Den föränderliga patriarkalismen. – HT 2/1987. Stockholm 1987.
- Harnesk 1990 Harnesk, Börje, Legofolk. Drängar, pigor och bönder i 1700- och 1800-talens Sverige. – Acta Universitatis Umensis 96. Umeå Studies in the Humanities. Umeå 1990.
- Hasbach 1908 Hasbach, W., A History of the English Agricultural Labourer. London 1908.
- Hautala 1956 Hautala, Kustaa, Suomen tervakauppa 1856–1913. – Hist. tutkim. XLV. Forssa 1956.
- Heckscher 1936a Heckscher, Eli, F., Ekonomisk historiska studier. Stockholm 1936.
- Heckscher 1936b Heckscher, Eli, F., Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa före frihetstiden. Första delen, andra boken. Stockholm 1936.
- Heckscher 1949a Heckscher, Eli, F., Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa. Det moderna Sveriges grundläggning. Andra delen, första halvbandet. Stockholm 1949.
- Heckscher 1949b Heckscher, Eli, F., Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa. Det moderna Sveriges grundläggning. Andra delen, andra halvbandet. Stockholm 1949.
- Heino 1979 Heino, Ulla, Ahlaisten historia. Pori 1979.
- Heino 1985 Heino, Ulla, Käsityö ja sen tekijät 1600-luvun Satakunnassa. – Hist. tutkim. 127. Jyväskylä 1985.
- Heino 1987 Heino, Ulla, Talonpoikien ja kartanoiden Eurajoki 1300-luvulta vuoteen 1721. – Eurajoen historia I. Jyväskylä 1987.

- Hiltunen 1988 Hiltunen, Esa, Ruotsin vallan aika. – Liedon historia 1. Aikojen alusta vuoteen 1809. Turku 1988.
- Hornborg 1955 Hornborg, Eirik, Karoliini Armfelt ja kamppailu Suomesta isonvihan aikana. Suom. Kai Kaila. Porvoo 1955.
- Howatson 1982 Howatson, William, The Scottish Hairst and Seasonal Labour 1600–1870. – Scottish Studies 26, 1982.
- Isacson 1979 Isacson, Maths, Ekonomisk tillväxt och social differentiering 1680–1860. Bondeklassen i By socken, Kopparbergs län. – Acta Universitatis Upsaliensis. Uppsala Studies in Economic History, 18. Uppsala 1979.
- Jern 1977 Jern, Kurt, Förvaltning, beskattning och befolkningsutveckling i svenska Österbotten före 1809. – Svenska Österbottens historia I. Vasa 1977.
- Johansson 1924 Johansson, V. F., Finlands agrarpolitiska historia. En skildring av det finländska lantbrukets ekonomiska betingelser I. Från 1600-talet till år 1870. – Lantbruksvetenskapliga samfundets i Finland meddelanden, häfte n:o 13. Helsingfors 1924.
- Jokipii 1953 Jokipii, Mauno, Porin kreivikunta. – HArk 54. Helsinki 1953.
- Jokipii 1956 Jokipii, Mauno, Suomen kreivi- ja vapaaherrakunnat I. – Hist. tutkim. XLVIII:1. Forssa 1956.
- Jokipii 1959 Jokipii, Mauno, Vanhan Ruoveden pitäjän historia eräkaudesta isoonvihaan. – Vanhan Ruoveden historia I. Vammala 1959.
- Jokipii 1960 Jokipii, Mauno, Suomen kreivi- ja vapaaherrakunnat II. – Hist. tutkim. XLVIII:2. Forssa 1960.
- Jokipii 1961 Jokipii, Mauno, Kaskenpoltosta ja kydönviljelyksestä Satakunnassa ennen isoavihaa. – Satakunta XVII. Vammala 1961.
- Jokipii 1962 Jokipii, Mauno, Satakunnan varhaisimmasta teollisuudesta ennen isoavihaa. – Historica I. SHJ I. Pieksämäki 1962.

- Jokipii 1972 Jokipii, Mauno, Siirtolaisuutta Satakunnasta Ruotsiin 1600-luvulla. – Kotiseutu 4–5/1972.
- Jokipii 1973 Jokipii, Mauno, Kokemäenkartano satakuntalaisten rakennettavana. – SM 1973. Tapiola 1973.
- Jokipii 1974 Jokipii, Mauno, Satakunnan talouselämä uuden ajan alusta isoonvihaan. – Satakunnan historia IV. Pori 1974.
- Jokipii 1990 Jokipii, Mauno, Johan Adler Salvius – diplomaatti ja sotarahoituksen hoitaja 30-vuotisen sodan aikana. – Sitä kuusta kuuleminen. Jorma Ahvenaiselle omistettu juhlakirja. SHJ 41. Jyväskylä 1990.
- Junnila 1983 Junnila, Heikki, Eräkaudesta isonvihan loppuun. – Järvisseudun historia I. Esihistoriasta 1850-luvulle. Vaasa 1983.
- Jutikkala 1932a Jutikkala, Eino, Läntisen Suomen kartanolaitos Ruotsin vallan viimeisenä aikana I. – Hist. tutkim. XV:1. Helsinki 1932.
- Jutikkala 1932b Jutikkala, Eino, Läntisen Suomen kartanolaitos Ruotsin vallan viimeisenä aikana II. – Hist. tutkim. XV:2. Helsinki 1932.
- Jutikkala 1934 Jutikkala, Eino, Väestö- ja asutus 1500-luvulta 1800-luvun puoliväliin. – Suomen kulttuurihistoria II. Jyväskylä 1934.
- Jutikkala 1939 Jutikkala, Eino, Hämeen väestöolot Uudenkaupungin rauhasta taulustolaitoksen alkuun (1721–49). Tilastollisia tiedonantoja 36. Helsinki 1939.
- Jutikkala 1942 Jutikkala, Eino, Suomen talonpojan historia. Porvoo 1942.
- Jutikkala 1945a Jutikkala, Eino, Die Bevölkerung Finnlands in den Jahren 1721–49. Helsinki 1945.
- Jutikkala 1945b Jutikkala, Eino, Suomen väestöolot suuren Pohjan sodan jälkeisenä aikana. – HAik 2/ 1945. Helsinki 1945.
- Jutikkala 1949a Jutikkala, Eino, Maanomistus ja väestöryhmät. – Längelmäveden seudun historia I. Kangasalan historia I. Forssa 1949.

- Jutikkala 1949b Jutikkala, Eino, Varallisuussuhteet Suomessa Ruotsinajan päättyessä. – HAik 3/ 1949. Helsinki 1949.
- Jutikkala 1951 Jutikkala, Eino, Vuoden 1697 kansallisonnettomuus, sen tuhot ja väistämismahdollisuudet. – THArk XI. Turku 1951.
- Jutikkala 1955 Jutikkala, Eino, The Great Finnish Famine in 1696–97. – SEHR, Vol. III, No. 1. Uppsala 1955.
- Jutikkala 1957a Jutikkala, Eino, Can the Population of Finland in the 17th Century Be Calculated? – SEHR 1957.
- Jutikkala 1957b Jutikkala, Eino, Väestö ja yhteiskunta. – Hämeen historia II:1. Noin vuodesta 1540 vuoteen 1721. Hämeenlinna 1957.
- Jutikkala 1958 Jutikkala, Eino, Suomen talonpojan historia. Toinen, uudistettu painos. Turku 1958.
- Jutikkala 1962 Jutikkala, Eino, Finnish Agricultural Labour in the Eighteenth and Early Nineteenth Centuries. – SEHR, Vol. X. No 2. København 1962.
- Jutikkala 1978 Jutikkala, Eino, Folkmängd och befolkningsrörelser i lokalthistoria. Paikallishistoriallinen toimisto r. y. Publikationer Nr. 3. Loimaa 1978.
- Jutikkala 1980a Jutikkala, Eino, Asutus ja väestö. – Suomen taloushistoria 1. Helsinki 1980.
- Jutikkala 1980b Jutikkala, Eino, Maanviljelijän talous. – Suomen taloushistoria 1. Helsinki 1980.
- Jutikkala 1983 Jutikkala, Eino, Talonpoika – aatelismies – kruunu. Maapolitiikkaa ja maanomistusoloja Pohjoismaissa 1550–1750. Tietolipas 92. Juva 1983.
- Jutikkala 1989 Jutikkala, Eino, Väestökatastrofeista kannattaa keskustella. – HAik 2/1989. Forssa 1989.
- Jutikkala 1990 Jutikkala, Eino, Rohkea, jopa uhkarohkea yritys tunkeutua mustaan aukkoon. – HAik 3/1990. Forssa 1990.
- Jutikkala – Nikander Jutikkala, Eino – Nikander, Gabriel, Suomen kartanot ja suurtilat I. Helsinki 1939.

- Jäntere 1959 Jäntere, Kaarlo, Naantalin historia II. Kaupunki ja seurakunta luostariajan lopusta Suomen sotaan. Turku 1959.
- Jörberg 1972a Jörberg, Lennart, A History of Prices in Sweden 1732–1914. Volume I. Sources, Methods, Tables. Lund 1972.
- Jörberg 1972b Jörberg, Lennart, A History of Prices in Sweden 1732–1914. Volume II. Description, Analysis. Lund 1972.
- Jörberg 1972c Jörberg, Lennart, The Development of Real Wages for Agricultural Workers in Sweden During the 18th and 19th Centuries. – Economy and History. Vol. XV 1972. Lund 1972.
- Kaila 1931a Kaila, E. E., Pohjanmaa ja meri 1600– ja 1700-luvuilla. – Hist. tutkim. XIV. Helsinki 1931.
- Kaila 1931b Kaila, E. E., Tervanpolton leviäminen Suomessa 1700-luvun puolimaissa. – Silva Fennica 21. Helsinki 1931.
- Kallio 1982 Kallio, Reino, Pohjanmaan suomenkielisten kylien oltermannihallinto. – SHJ 23. Jyväskylä 1982.
- Kallio 1913 Kallio, Topi, Palvelijapolitiikasta Suomessa 18. vuosisadalla. Helsinki 1913.
- Kansallinen elämäkerrasto 1927 Kansallinen elämäkerrasto. I osa. Porvoo 1927.
- Karttunen 1931 Karttunen, K. I., Elämää ja oloja Liedossa 1500– ja 1600-luvuilla. – Liedon historia. Turku 1931.
- Kaukiainen 1970 Kaukiainen, Yrjö, Suomen talonpoikaispurjehdus 1800-luvun alkupuoliskolla (1810–1853). – Hist. tutkim. LXXIX. Loviisa 1970.
- Kaukiainen 1980 Kaukiainen, Yrjö, Erämetsä, kaski vai pelto? – Suomen taloushistoria 1. Helsinki 1980.
- Kellenbenz 1977 Kellenbenz, Hermann, Deutsche Wirtschaftsgeschichte. Band I. Von Anfängen bis zum Ende des 18. Jahrhunderts. München 1977.

- Kerkkonen 1945 Kerkkonen, Veikko, Etelä-Suomen kaupunkien kruununverot 1614–1650. – Hist. tutkim. XXX. Helsinki 1945.
- Kerridge 1967 Kerridge, Eric, The Agricultural Revolution. London 1967.
- Kertzer – Brettell 1987 Kertzer, David, I. – Brettell, Caroline, Advances in Italian and Iberian Family History. – Journal of Family History. Vol. 12. Numbers 1–3/1987. Massachusetts 1987.
- Keränen 1984 Keränen, Jorma, Kainuun asuttaminen. – SHJ 28. Keuruu 1984.
- Keränen 1986 Keränen, Jorma, Uudisraivauksen ja rajasotien kausi. – Kainuun historia I. Kajaani 1986.
- Koivisto 1962 Koivisto, Olavi, Euran, Honkilahden ja Kiukaisten historia II. Isostavihasta nykypäiviin. Vammala 1962.
- Koivisto 1969 Koivisto, Olavi, Historiallinen aika. – Laitilan historia I. Vammala 1969.
- Koivisto 1976 Koivisto, Olavi, Laitilan historia II. Vammala 1976.
- Kojonen 1963 Kojonen, Eero, Alavuden historia I. Alavuden vaiheita esihistoriallisesta ajasta vuoteen 1918. Jyväskylä 1963.
- Korhonen 1939 Korhonen, Arvi, Hakkapeliittain historia I. 1617–1625. Porvoo 1939.
- Korhonen 1945 Korhonen, Arvi, Käräjöpöytäkirjat historiallisina lähteinä. – Historian Aitta X. Forssa 1945.
- Koukkula 1967 Koukkula, Tuomo, Vanhan–Ruoveden historia II:1. Kuru, Pohjaslahti, Ruovesi, Vilppula ja Virrat isostavihasta 1860–luvulle. Vammala 1967.
- Kraftman 1747 Kraftman, Johannes, Utdrag Af Academiska Föreläsningar Uti Landthushålningen, År 1746. Stockholm 1747.
- Krogh 1987 Krogh, Tyge, Staten og de besiddelsesløse på landet 1500–1800. – Odense University Studies in History and Social Sciences. Vol. 105. Odense 1987.

- Kussmaul 1981 Kussmaul, Ann, Servants in husbandry in early modern England. Cambridge 1981.
- Kärki 1920 Kärki, Niilo, Ylä-Satakunnan aateliskartanoiden maataloudesta mahtavuudenajalla. - HAik 2/1920. Helsinki 1920.
- Laakso 1986 Laakso, Veikko, Suur-Loimaan historia I. Esihistorialliselta ajalta vuoteen 1721. Loimaa 1986.
- Lagerqvist - Nathorst-
Böös 1985 Lagerqvist, Lars, O. - Nathorst-Böös, Ernst, Vad kostade det? Priser och löner från medeltid till våra dagar. Borås 1985.
- Laine 1948 Laine, Eevert, Suomen vuoroitimi 1809-1884 II. Ruukit. - Hist. tutkim. XXXI:2. Helsinki 1948.
- Laitinen 1981 Laitinen, Erkki, Asutus ja vaiheet ennen Ylivieskan itsenäistymistä. - Ylivieskan kirja. JYY:n kotiseutusarja n:o 17. Kokkola 1981.
- Lappalainen 1972a Lappalainen, Jussi, T., Kaarle X Kustaan Venäjän-sota v. 1656-1658 Suomen suunnalla. 'Räikkä, häikkä ja ruptuuri'. - SHJ X. Jyväskylä 1972.
- Lappalainen 1972b Lappalainen, Jussi, T., 'Nåståfolcket'. Suomalaiset talonpojat Kaarle X Kustaan Venäjän-sodassa. - Historica III. SHJ IX. Vammala 1972.
- Lappalainen 1976 Lappalainen, Jussi, T., Elämää Suomen sotaväessä Kaarle X Kustaan aikana. - SHJ 12. Joensuu 1976.
- Laslett 1972 Laslett, Peter, Introduction. - Household and family in past time. Cambridge 1972.
- Lehtinen 1961 Lehtinen, Erkki, Autioitumisesta Ala-Satakunnassa 16. ja 17. vuosisadan vaihteessa. - Satakunta XVII. Vammala 1961.
- Lehtinen 1963 Lehtinen, Erkki, Asutuskaudelta Suomen sotaan. - Lapuan historia I. Esihistoriallisesta ajasta Suomen sotaan. Vaasa 1963.
- Lehtinen 1967 Lehtinen, Erkki, Keskiajalta 1860-luvulle. - Suur-Uvilan historia I. Pori 1967.
- Lehto 1981 Lehto, Ture, Pargasbygdens historiska öden intill 1865. Pargasbygdens historia II. Turku 1981.

- Levine 1987 Levine, David, *Reproducing Families. The Political Economy of English Population History*. Cambridge 1987.
- Lext 1979 Lext, Gösta, *Mantalsskrivningen i Sverige före 1860. – Meddelanden från ekonomiskhistoriska institutionen vid Göteborgs universitet* 13. Omtryckt. Göteborg 1979.
- Lindeqvist 1910 Lindeqvist, K. O., *Suomen talonpoikien valituksia 1600-luvun keskivaiheilla. – HAik XXI:II*. Helsinki 1910.
- Lundkvist 1966 Lundkvist, Sven, *Svensk krigsfinansiering 1630–1635. – HT 1966*. Stockholm 1966.
- Luukko 1945 Luukko, Armas, *Etelä-Pohjanmaan historia III. Nuijasodasta isoonvihaan*. Vaasa 1945.
- Luukko 1957a Luukko, Armas, *Elinkeinot. – Hämeen historia II:1. Noin vuodesta 1540 vuoteen 1721*. Hämeenlinna 1957.
- Luukko 1957b Luukko, Armas, *Suur-Lohtajan historia vuoteen 1809. – Suur-Lohtajan historia I. Esihistoriallisesta ajasta Suomen sotaan. Keski-Pohjanmaan historiasarja 3. Kokkola 1957*.
- Luukko 1958 Luukko, Armas, *Suomen karjavarallisuus 1620-luvulla. – HAik 2/1958*. Helsinki 1958.
- Luukko 1959 Luukko, Armas, *The "Annual Budget" of North Finnish Farmers at the End of the 17th Century. – SEHR, Vol. VII, No. 2/1958*. Uppsala 1959.
- Luukko 1967 Luukko, Armas, *Suomen historia VIII*. Porvoo 1967.
- Luukko 1971 Luukko, Armas, *Vaasan historia I. 1606–1721*. Vaasa 1971.
- Luukko 1979 Luukko, Armas, *Vaasan historia II. 1721–1808*. Vaasa 1979.
- Luukko 1983 Luukko, Armas, *Nurmon historia I. Historiallisen asutuksen alusta kunnallishallinnon perustamiseen*. Vaasa 1983.
- Lütge 1966 Lütge, Friedrich, *Deutsche Sozial- und Wirtschaftsgeschichte. Dritte Auflage*. Heidelberg 1966.

- Läntinen 1984a Läntinen, Aarre, Lastuja ratsastalo- ja rusthollituskimuksesta. – *Opuscula Historica I.* Jyväskylän yliopiston Historian laitoksen Suomen historian julkaisuja n:o 10. Jyväskylä 1984.
- Läntinen 1984b Läntinen, Aarre, Satakunnan ratsastalot ja rusthollit. – Historioitsija – taaksepäin katsova profeetta. Mauno Jokipiille omistettu juhlakirja. SHJ 30. Saarijärvi 1984.
- Löfgren 1974a Löfgren, Orvar, Arbetslivets sociala organisation. – Land och stad. Svenska samhällstyper och livsformer från medeltid till nutid. Lund 1974.
- Löfgren 1974b Löfgren, Orvar, Family and Household among Scandinavian Peasants: An Exploratory Essay. – *Ethnologia Scandinavica.* Lund 1974.
- Macfarlane 1970 Macfarlane, Alan, The Family Life of Ralph Josselin, A Seventeenth-Century Clergyman. Cambridge 1970.
- Markkanen 1984 Markkanen, Erkki, Huopanalaiset henkikirjassa 1600-luvulla. – Historioitsija – taaksepäin katsova profeetta. Mauno Jokipiille omistettu juhlakirja. SHJ 30. Saarijärvi 1984.
- Matinolli 1969 Matinolli, Eero, Suur-Pyhäjoen historia uuden ajan murroksesta 1860-luvulle. – Suur-Pyhäjoen historia vanhimmista ajoista 1860-luvulle. Kokkola 1969.
- Matinolli 1976 Matinolli, Eero, Kruununverotus. – Varsinais-Suomen historia VI:4. Turku 1976.
- Melander 1896 Melander, K. R., Suomen ynnä Käkisalmen läänien ja Inkerin veroista vuosilta 1617–1634. – HArk XIV. Helsinki 1896.
- Melander 1906–1908 Melander, K. R., Katovuosista 1630-luvun alkupuolella. – HArk XX:2. Helsinki 1906–1908.
- Melander 1918 Melander, K. R., Katovuosista 1600-luvulla. – HAik 1917. Helsinki 1918.
- Mikkeli 1959 Mikkeli, Mikko, Ruotsin rautateollisuutta sekä Pohjanmaan maksutase 1600-luvun lopulla. – HAik 3/1959. Helsinki 1959.

- Mitterauer – Sieder 1982 Mitterauer, Michael – Sieder, Reinhard, *The European Family. Patriarchy to Partnership from the Middle Ages to the Present*. Padstow 1982.
- Montgomery 1933 Montgomery, Arthur, *Tjänstehjonsstadgan och äldre svensk arbetarpolitik*. – HT 1933. Stockholm 1933.
- Montgomery 1951 Montgomery, Arthur, *Svensk socialpolitik under 1800-talet. Andra, omarbetade upplagan*. Stockholm 1951.
- Munktell 1982 Munktell, Ing-Marie, *Gods, godsägare och landbor 1450–1520. Studier i de senmedeltida frälsegodsens funktion*. Lindöme 1982.
- Mäkelä 1979 Mäkelä, Anneli, *Hattulan kihlakunnan ja Porvoon läänin autoituminen myöhäiskeskiajalla ja uuden ajan alussa*. – Hist. tutkim. 109. Forssa 1979.
- Mäkelä 1984 Mäkelä, Anneli, *Kaupungin perustamisesta Pohjan sotaan 1649–1700*. – *Kristiinankaupungin historia I*. Vaasa 1984.
- Mäkelä 1989 Mäkelä, Anneli, *Suvusta perheeseen. Satakunnan ja Karjalan naisen asema 1500-luvulla*. – Hist. tutkim. 151. Jyväskylä 1989.
- Mäntylä 1971 Mäntylä, Ilkka, *Tornion kaupungin historia I. 1621–1809*. Tampere 1971.
- Mäntylä 1988 Mäntylä, Ilkka, *Kruunu ja alamaisten nälkä. 1690-luvun katovuosien verotulojen vähennys Pohjanmaalla ja esivallan vastatoimenpiteet*. – *Scripta Historica XIII. Acta Societatis Historicae Ouluensis*. Kuusamo 1988.
- Mäntylä 1989 Mäntylä, Ilkka, *Paljonko on paljon?* – HAik 1/1989. Forssa 1989.
- Niemelä 1986 Niemelä, Jari, *Oman seurakunnan perustamisesta Uudenkaupungin rauhaan (1639–1721)*. – *Punkalaitumen historia 1 vuoteen 1721*. Vammala 1986.
- Nurminen 1970 Nurminen, Raili, *Säkylän historia I*. Jyväskylä 1970.
- Nygård 1985 Nygård, Toivo, *Irtolaisuus ja sen kontrolli 1800-luvun alun Suomessa*. – SHJ 31. Jyväskylä 1985.

- Nygård 1989 Nygård, Toivo, Suomen palvelusväki 1600-luvulla. Palkollisten määrä, työ, palkkaus ja suhteet isäntä- väkeen. – Hist. tutkim. 150. Jyväskylä 1989.
- Oja 1944 Oja, Aulis, Keskiajan ja 1500-luvun Maaria. – Maarian pitäjän historia I. Tampere 1944.
- Oja 1946 Oja, Aulis, Kaarina keskiajalla ja 1500-luvulla. – Kaarinan pitäjän historia I. Turku 1946.
- Oja 1956 Oja, Aulis, Länsi-Suomen maatalous isonvihan aikana. – Suomen Maataloustieteellisen Seuran julkaisuja 86. Hämeenlinna 1956.
- Oja 1957 Oja, Aulis, Karinaisten historia. Forssa 1957.
- Oja 1958 Oja, Aulis, Perttelin historia. Salo 1958.
- Oja 1959 Oja, Aulis, Marttilan pitäjän historia. Forssa 1959.
- Oja 1966 Oja, Aulis, Maskun historia. Turku 1966.
- Oja 1971 Oja, Aulis, Tarvasjoen historia. Vammala 1971.
- Orr 1984 Orr, Alastair, Farm Servants and Farm Labour in the Forth Valley and South-East Lowland. – Farm Servants and Labour in Lowland Scotland 1770–1914. Glasgow 1984.
- Orrman 1980 Orrman, Eljas, Henkikirjat henkilöhistoriallisena lähteenä. – Genos. Suomen Sukututkimusseuran aikakauskirja 1/1980. Lahti 1980.
- Orrman – Jutikkala 1976 Orrman, Eljas – Jutikkala, Eino, Adlig godsdrift i Finland under 1600-talet. – Från medeltid till välfärdssamhälle. Föredrag och möteshandlingar. Nordiska historikermöte i Uppsala 1974. Stockholm 1976.
- Perälä 1949 Perälä, Väinö, Maarian pitäjän historia II. Turku 1949.
- Petander 1912 Petander, Karl, De nationalekonomiska åskådningarna i Sverige sådan de framtråda i litteraturen I 1718–1765. Stockholm 1912.
- Pirinen 1982 Pirinen, Kauko, Savon historia II:1. Rajamaakunta asutusliikkeen aikakautena 1534–1617. Pieksämäki 1982.

- Pitkänen 1979 Pitkänen, Kari, Finlands folkmängd år 1749. – HTF 1979. Ekenäs 1979.
- Pitkänen 1980 Pitkänen, Kari, Väestörakenteen muuttuminen ja väestönkehitys. – Suomen taloushistoria 1. Helsinki 1980.
- Pitkänen 1984 Pitkänen, Kari, Perhekokoon vaikuttaneet tekijät esiteollisessa Euroopassa. – HArk 81. Jyväskylä 1984.
- Plakans 1987 Plakans, Andrejs, Interaction between the Household and the Kin Group in the Eastern European Past: Posing the Problem. – Journal of Family History. Vol. 12. Numbers 1–3/1987. Massachusetts 1987.
- Pleijel 1970 Pleijel, Hilding, Hustavlans värld. Kyrkligt folkliv i äldre tiders Sverige. Stockholm 1970.
- Pleijel 1987 Pleijel, Hilding, Patriarkalismens samhällsideologi. – HT 2/1987. Stockholm 1987.
- Pulma 1985 Pulma, Panu, Fattigvård i frihetstidens Finland. – Hist. tutkim. 129. Jyväskylä 1985.
- Pylkkänen 1990 Pylkkänen, Anu, Puoli vuodetta, lukot ja avaimet. Nainen ja maalaistalous oikeuskäytännön valossa 1660–1710. Jyväskylä 1990.
- Ramsdahl 1988 Ramsdahl, Carl, Det åländska folkets historia II:1. Under Gustav Vasa och hans söner samt stormaktstiden. Mariehamn 1988.
- Ranta 1975 Ranta, Raimo, Turun kaupungin historia I. 1600–1721. Turku 1975.
- Ranta 1978 Ranta, Raimo, Pohjanmaan maaseudun käsityöläiset vuosina 1721–1809 I. – Hist. tutkim. 108. Forssa 1978.
- Ranta–Knuuttila 1987 Ranta–Knuuttila, Antti, Eräkausi ja asutusvaihe vuoteen 1627. – Kauhajoen historia esihistoriasta vuoteen 1808. Jyväskylä 1987.
- Rantatupa 1983 Rantatupa, Heikki, Järviseuutu isostavihasta 1800-luvun puoliväliin. – Järviseuuden historia I. Esihistoriasta 1850-luvulle. Vaasa 1983.

- Rantatupa 1984a Rantatupa, Heikki, Suurperhe ja suurtalous – havaintoja lappajärveläisestä talousyksiköstä 1700-luvulla. – *Opuscula Historica I.* Jyväskylän yliopiston historian laitos. Suomen historian julkaisuja n:o 10. Jyväskylä 1984.
- Rantatupa 1984b Rantatupa, Heikki, Timmermännen från Pedersöre och Kronoby på Karlskrona skeppsvarv. – Historioitsija – taaksepäin katsova profeetta. Mauno Jokipiille omistettu juhlakirja. SHJ 30. Saarijärvi 1984.
- Rasila 1961 Rasila, Viljo, Suomen torpparikysymys vuoteen 1909. Yhteiskuntahistoriallinen tutkimus. – Hist. tutkim. LIX. Kajaani 1961.
- Rasila 1970 Rasila, Viljo, Torpparikysymyksen ratkaisuvaihe. Suomen torpparikysymys vuosina 1909–1918. Yhteiskuntahistoriallinen tutkimus. – Hist. tutkim. 81. Joensuu 1970.
- Rasila 1982 Rasila, Viljo, Väestönkehitys ja sosiaaliset ongelmat. – Suomen taloushistoria 2. Helsinki 1982.
- Renvall 1947 Renvall, Pentti, Historiantutkimuksen työmenetelmät. Turku 1947.
- Renvall 1949a Renvall, Pentti, Kuninkaanmiehiä ja kapinoitsijoita Vaasa-kauden Suomessa. Turku 1949.
- Renvall 1949b Renvall, Pentti, Valtiolliset vaiheet ja hallinnollis-oikeudellinen kehitys. – Varsinais-Suomen historia V:1. Turku 1949.
- Rinne 1963 Rinne, Toivo, T., Varsinais-Suomen talonpoikaiskauppa, kalastus ja teolliset elinkeinot 1500-luvulla. – Varsinais-Suomen historia V:6. Turku 1963.
- Rinta-Tassi 1980 Rinta-Tassi, Osmo, Eräkaudesta Suomen sotaan. – Kurikan historia I. Esihistoriasta Suomen sotaan. Vaasa 1980.
- Roberts 1979 Roberts, Michael, Sickles and Scythes: Women's Work and Men's Work at Harvest Time. – History Workshop 7, 1979.
- Rosén 1962 Rosén, Jerker, Svensk historia I. Tiden före 1718. Stockholm 1962.

- Ruismäki 1987 Ruismäki, Liisa, Asutus ja väestö 1627–1808. – Kauhajoen historia esihistoriasta vuoteen 1918. Jyväskylä 1987.
- Rytkönen 1978 Rytkönen, Raili, Suur-Iin historia 1700–1870. Kaajaani 1978.
- Saarenheimo 1974 Saarenheimo, Juhani, Vanhan Pirkkalan historia. Tampere 1974.
- Santavuori 1961 Santavuori, Martti, Merikarvian historia 1900-luvun alkuun. Vammala 1961.
- Sappinen 1985 Sappinen, Eero, Pohjois-Pohjanmaan maaseutupapiloiden rakennukset 1600-luvun lopulla. – Kansatieteellinen Arkisto 34. Jyväskylä 1985.
- Sillanpää 1969 Sillanpää, L. A., Vanhan-Ruoveden historia II:2. Keuruu, Multia, Mänttä, Pihlajavesi ja Ähtäri isostavihasta 1860-luvulle. Vammala 1969.
- Smeds 1935 Smeds, Helmer, Malaxbygden. Bebyggelse och hushållning i södra delen av Österbottens svenskbygd. Helsingfors 1935.
- Soikkanen 1966 Soikkanen, Hannu, Maalaiskuntien itsehallinnon historia. Helsinki 1966.
- Soininen 1961 Soininen, Arvo, M., Pohjois-Savon asuttaminen keski- ja uuden ajan vaihteessa. – Hist. tutkim. LVIII. Forssa 1961.
- Soininen 1975 Soininen, Arvo, M., Vanha maataloutemme. Maatalous ja maatalousväestö Suomessa perinnäisen maatalouden loppukaudella 1720-luvulta 1870-luvulle. – Hist. tutkim. 96. Forssa 1975.
- Stadin 1980 Stadin, Kekke, Den gömda och glömda arbetskraften. Stadskvinnor i produktionen under 1600- och 1700-talen. – HT 3/1980. Stockholm 1980.
- Ståhlberg 1893 Ståhlberg, K. J., Irtolaisuus Suomen lain mukaan. Helsinki 1893.
- Suistoranta 1985 Suistoranta, Kari, Paraisten historia. Turku 1985.
- Sundin 1982 Sundin, Jan, Kontroll, straff och försoning. Kyrklig rättvisa på sockennivå före 1850. – Kontroll och

- kontrollerade. Formell och informell kontroll i ett historiskt perspektiv. Forskningsrapporter från Historiska institutionen i Umeå 1. Umeå 1982.
- Suolahti 1912 Suolahti, Gunnar, Suomen pappilat 1700-luvulla. Porvoo 1912.
- Suomen historian kartasto 1959 Suomen historian kartasto. Toinen, uudistettu painos. Porvoo 1959.
- Suomen kielen etymologinen sanakirja II Suomen kielen etymologinen sanakirja II. – Lexica Societatis Fennou-Ugricae XII:2. Helsinki 1958.
- Suomen taloushistoria 3 Suomen taloushistoria 3. Historiallinen tilasto. Helsinki 1983.
- Suvanto 1960 Suvanto, Seppo, Katsaus Hämeen-Satakunnan vaiheisiin 1550–1700. – Hämeen historia II:2. Noin vuodesta 1540 vuoteen 1721. Hämeenlinna 1960.
- Säihke 1963 Säihke, Irja, Varsinais-Suomen maanviljelys ja karjanhoito 1500-luvulla. – Varsinais-Suomen historia V:5. Turku 1963.
- Talvela 1887 Talvela, Kaarle, Maalais-oloista Ruoveden ja Pirkalan kihlakunnissa. – Tutkimuksia taloudellisista oloista Suomen maaseudulla. Toinen vihko. Helsinki 1887.
- Taussi Sjöberg 1988 Taussi Sjöberg, Marja, Tinget som social arena. – Historia nu. 18 umeåforskare om det förflutna. Umeå 1988.
- Taussi Sjöberg 1990 Taussi Sjöberg, Marja, Staten och tinget under 1600-talet. – HT 2/1990. Stockholm 1990.
- Tegengren 1943 Tegengren, Helmer, Kronoby sockens historia. Åbo 1943.
- Tornberg 1971 Tornberg, Matleena, Kuusamolainen suurperhe työ- ja elinyhteisönä. – Sananjalka. Suomen Kielen Seuran vuosikirja 13. Turku 1971.
- Tornberg 1972 Tornberg, Matleena, Storfamiljinstitutionen i Finland. – Nord-Nytt 1/1972. Lyngby 1972.

- Tornberg 1978 Tornberg, Matleena, Kartanotalous ja rälssitalonpoikien asema Varsinais-Suomessa läänityskaudella. - THArk 32. Turku 1978.
- Turpeinen 1986 Turpeinen, Oiva, Näлкä vai tauti tappoi? Kauhunvuodet 1866-1868. - Hist. tutkim. 136. Jyväskylä 1986.
- Tuulasvaara 1960 Tuulasvaara, Jaakko, Suur-Kalajoen historia II. Isostavihasta pitäjän jakoon. - Keski-Pohjanmaan historiasarja 2. Kokkola 1960.
- Utterström 1957a Utterström, Gustaf, Jordbrukets arbetare. Levnads- villkor och arbetsliv på landsbygden från frihetstiden till mitten av 1800-talet. Första delen. - Den svenska arbetarklassens historia II:1. Stockholm 1957.
- Utterström 1957b Utterström, Gustaf, Jordbrukets arbetare. Levnads- villkor och arbetsliv på landsbygden från frihetstiden till mitten av 1800-talet. Andra delen. - Den svenska arbetarklassens historia II:2. Stockholm 1957.
- Utterström 1962 Utterström, Gustaf, Labour Policy and Population Thought in Eighteenth Century Sweden. - SEHR, Vol. X. No 2. København 1962.
- Vappula 1982 Vappula, Jorma, Honkajoen asutus ja olot Ruotsin vallan aikana. Kankaanpää 1982.
- Vennola 1900 Vennola, J. H., Pohjois-Suomen maalaisvarallisuus 16:lla ja 17:llä vuosisadalla. - Ylipainos Suomen Historiallisen Seuran julkaisemasta Tutkimuksia Suomen taloudellisesta historiasta II. Helsinki 1900.
- Vennola 1908 Vennola, J. H., Luontais- ja rahataloudellinen as- tetaistelu kansantaloudessa ja valtionfinanssit. - Taloustieteellisiä tutkimuksia VIII. Helsinki 1908.
- Westerhult 1965 Westerhult, Bo, Kronofogde, häradsskrivare, läns- man. Den svenska fögderiförvaltningen 1810-1917. Lund 1965.
- Viikki 1973 Viikki, Raimo, Suur-Huittisten historia II. Punkalai- tumen erottamisesta kunnallisen itsehallinnon alkuun n. 1639-1860. Lauttakylä 1973.

- Viljanti 1935 Viljanti, Arvo, Vakinaisen sotamiehenpidon soveltaminen Suomessa 1600-luvun lopulla. – Turun yliopiston julkaisuja. Sarja B, osa XX. Turku 1935.
- Viljanti 1957 Viljanti, Arvo, Gustav Vasas ryska krig 1554–1557 I. – Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar. Historiska serien 2:1. Åbo 1957.
- Vilkuna 1974 Vilkuna, Kustaa, Lohi. Kemijoen ja sen lähialueen lohenkalastuksen historia. Keuruu 1974.
- Vilkuna 1985 Vilkuna, Kustaa, Vuotuinen ajantieto. Kahdestoista painos. Keuruu 1985.
- Winroth 1878 Winroth, A. O., Om tjänstehjonsförhållandet enligt svensk rätt I. – Upsala universitets årskrift 1879. Upsala 1878.
- Virkkunen 1953 Virkkunen, A. H., Oulun kaupungin historia I. Kaupungin alkua ajoilta isonvihan loppuun. Oulu 1953.
- Virrankoski 1956 Virrankoski, Pentti, Uskonpuhdistuksesta isoonvihaan. – Suur-Kalajoen historia I. Esihistoriallisesta ajasta isoonvihaan. – Keski-Pohjanmaan historiasarja I. Kokkola 1956.
- Virrankoski 1961 Virrankoski, Pentti, Kokkolan pitäjän yläosan historia. Kaustisten, Vetelin, Halsuan ja Perhon vaiheita esihistoriallisesta ajasta 1860-luvulle. – Keski-Pohjanmaan historiasarja V. Kokkola 1961.
- Virrankoski 1967 Virrankoski, Pentti, Suurvaltakauden pohjois pohjalaiset palkkasoturit. – Studia Historica. Oulun Historiaseuran julkaisuja I. Oulu 1967.
- Virrankoski 1970 Virrankoski, Pentti, Tuomiokirjojen käyttö historian tutkimuksessa. – THArk XXII. Turku 1970.
- Virrankoski 1973 Virrankoski, Pentti, Pohjois-Pohjanmaa ja Lappi 1600-luvulla. – Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia III. Oulu 1973.
- Virrankoski 1980 Virrankoski, Pentti, Kalastus. – Suomen taloushistoria 1. Helsinki 1980.
- Virrankoski 1986 Virrankoski, Pentti, Anders Chydenius. Demokraattinen poliitikko valistuksen vuosisadalta. Juva 1986.

- Virtanen 1938 Virtanen, E. A., Varsinais-Suomen yhteiskunnallista kansankulttuuria. – Varsinais-Suomen historia II:2. Porvoo 1938.
- Wohlin 1909 Wohlin, Nils, Den jordbruksidkande befolkningen i Sverige 1751–1900. Stockholm 1909.
- Voionmaa 1915 Voionmaa, Väinö, Suomen karjalaisen heimon historia. Helsinki 1915.
- Voionmaa 1928 Voionmaa, Väinö, Ur tjänstefolkets nyare historia i Finland. – Folkkalender XVIII 1929. Helsingfors 1928.
- Voionmaa 1933 Voionmaa, Väinö, Keskiajan yhteiskunta. – Suomen kulttuurihistoria I. Jyväskylä 1933.
- Voipio 1914 Voipio, Viljo, Katovuosi 1601 vaikutuksineen Varsinais-Suomessa. – HArk XXIV:I. Helsinki 1914.
- Vuorela 1983 Vuorela, Toivo, Suomalainen kansankulttuuri. Kolmas painos. Porvoo 1983.
- Ylikangas 1968 Ylikangas, Heikki, Puolisonvalintaan vaikuttaneista tekijöistä sääty-yhteiskunnan aikana. – HAik 1/1968. Forssa 1968.
- Ylikangas 1973 Ylikangas, Heikki, Lohjalaisten historia 1. Helsinki 1973.
- Ylönen 1969 Ylönen, Aulikki, Isostavihasta kunnalliseen itsenäistymiseen. – Pöytyän, Yläneen ja Oripään historia vuoteen 1865. Helsinki 1969.
- Åkerblom 1937 Åkerblom, Bror, K., Vörå sockens historia I. Åbo 1937.
- Åkerblom 1941 Åkerblom, K. V., Korsholms historia I. Vasa 1941.
- Åkerblom 1947 Åkerblom, K. V., Övermarks historia. Vasa 1947.
- Åkerblom 1950 Åkerblom, K. V., Pedersöre storsockens historia intill 1865. Jakobstad 1950.
- Åkerblom 1952 Åkerblom, K. V., Lappfjärds historia II. Vasa 1952.
- Åkerblom 1954 Åkerblom, K. V., Pörtom historia. Vasa 1954.

- Åström 1978a Åström, Sven-Erik, Hur stor var Finlands befolkning under stormaktstiden? – Helsingin yliopiston talous- ja sosiaalihistorian laitoksen tiedonantoja. N:o 8 1978. Helsingfors 1978.
- Åström 1978b Åström, Sven-Erik, Natur och byte. Ekologiska synpunkter på Finlands ekonomiska historia. Ekenäs 1978.
- Åström 1980 Åström, Sven-Erik, Suomen asema Ruotsin valtion- ja sotataloudessa. – Suomen taloushistoria 1. Helsinki 1980.
- Österberg 1986 Österberg, Eva, Bönder och annat folk. Det äldre svenska agrarsamhället i historiografisk belysning. – HT 3/1986. Stockholm 1986.

PAINAMATTOMAT TUTKIMUKSET

- Arajärvi 1959b Arajärvi, Kirsti, Talonpoikaisen rustholliluokan muodostuminen eräissä Satakunnan pitäjissä. Suomen historian lisensiaattityö Turun yliopistossa vuonna 1959.
- Markkola 1989 Markkola, Pirjo, Naisten ansiotyö maatalousyhteiskunnassa. Tutkimus Hämeen maaseudun naisista 1870-luvulta ensimmäiseen maailmansotaan. Suomen historian lisensiaattitutkimus Tampereen yliopistossa vuonna 1989.
- Mäkelä 1990 Pentti Mäkelän käsikirjoitus, joka koskee palvelusväen liikkuvuutta Turun ympäristössä 1700-luvun jälkipuoliskolla.
- Tornberg 1973 Tornberg, Matleena, Varsinais-Suomen karjatalous 1600-luvulla. Suomen historian lisensiaattitutkielma Turun yliopistossa vuonna 1973.
- Wilmi 1990 Wilmi, Jorma, Suomen läntisten läänien maaseudun palvelus- ja isäntäväki sekä palvelusväen pito 1600-luvulla ja 1700-luvun alkupuolella. Suomen historian lisensiaattitutkielma Jyväskylän yliopistossa vuonna 1990.

LUETTELO TEOKSEEN SISÄLTyvISTÄ KARTOISTA, KUVIOISTA, TAULUKOISTA JA LIITTEISTÄ

Kartat

Nro 1.	Tutkimusalue	37
Nro 2.	Henkikirjoitettujen palvelijoiden määrä taloutta kohti v. 1634/1635/1641	84
Nro 3.	Täysi-ikäisten palvelijoiden määrä taloutta kohti vuonna 1749	85
Nro 4.	Palvelusväen osuus henkikirjoitetusta väestöstä v. 1634/1635/1641	92
Nro 5.	Palvelusväen osuus henkikirjoitetusta väestöstä vuonna 1749	93
Nro 6.	Täysi-ikäisen palvelusväen jakautuminen tärkeimpien isäntäväkiryhmien kesken Länsi- ja Pohjois-Suomessa	127

Kuviot

Nro 1.	Länsi- ja Pohjois-Suomen palvelusväkimäärät 1600-luvulla ja 1700-luvun alkupuolella	80
Nro 2.	Länsi- ja pohjoissuomalaisten talouksien palvelusväkimäärät 1600-luvulla ja 1700-luvun alkupuolella	82
Nro 3.	Palvelusväen sukupuolirakenne Länsi- ja Pohjois-Suomessa 1600-luvulla ja 1700-luvun alkupuolella	96
Nro 4.	Eräiden länsi- ja pohjoissuomalaisten pitäjien talouksien keskimääräiset palvelusväki- ja kylvömäärät 1630- ja 1640-luvulla	133
Nro 5.	Eräiden länsi- ja pohjoissuomalaisten pitäjien talouksien keskimääräiset palvelusväki- ja karjamäärät 1630- ja 1640-luvulla	139
Nro 6.	Ala-Satakunnan ja Pohjois-Pohjanmaan renkien keskipalkat 1600-luvulla ja 1700-luvun alkupuolella	180
Nro 7.	Ala-Satakunnan ja Pohjois-Pohjanmaan piikojen keskipalkat 1600-luvulla ja 1700-luvun alkupuolella	194
Nro 8.	Täysi-ikäisen rengin pitämisestä Länsi- ja Pohjois-Suomessa isäntäväelle aiheutuneiden kustannusten suhde talon vuotuisten kruununverojen määrään v. 1635-1750	235
Nro 9.	Pappiloiden ja lukkariloiden palkollistyövoiman käyttö v. 1610-1749	241
Nro 10.	Kartanoiden, nimismiestalouksien ja talonpoikaistalouksien palkollistyövoiman käyttö v. 1610-1749	242
Nro 11.	Vuosipalvelijoiden yhtäjaksoisten palvelussuhteiden pituus talonpoikaisissa isäntätalouksissa v. 1640-1659, 1690-1709 ja 1730-1749	245

Nro 12.	Talonpoikaistalouksien työvoiman määrä ja rakenne v. 1610–1749	250
Nro 13.	Talonpoikaistalouksien työvoiman määrä ja rakenne v. 1610–1749	253
Nro 14.	Talonpoikaistalouksien työvoiman määrä ja rakenne v. 1610–1749	256
Nro 15.	Länsi-Suomen pelto- ja kaskiviljelyalueen talouksien vuotuisen palkollistyövoimamäärän suhde viljanviljelyn menestymiseen	271
Nro 16.	Pohjanmaan talouksien vuotuisen palkollistyövoimamäärän suhde viljanviljelyn menestymiseen	273
Nro 17.	Talonpoikaistalouksien maksamien kruununviljakymmenysten suhde palkollismääriin Pohjanmaalla 1640-luvulta isoonvihaan .	275
Nro 18.	Rukiin hinnan ja palkollisten pidon välinen suhde 1730- ja 1740-luvulla	277
Nro 19.	Tervan hintakehitys ja palkollisten pidon laajuus 1700-luvun alkupuolella	285

Taulukot

Nro 1.	Länsi- ja Pohjois-Suomen palvelusväen määrä 1610-luvun puolimaissa	77
Nro 2.	Vuoden 1749 henkikirjan ilmoittama eräiden Turun ja Porin läänin pitäjen keskenkasvuisten palvelijoiden määrä	87
Nro 3.	Turun ja Porin läänin keskenkasvuiset palvelijat v. 1749	88
Nro 4.	Palvelusväen osuus täysi-ikäisestä työvoimasta 1610-luvun puolimaissa	91
Nro 5.	Isäntäväet Varsinais-Suomessa vuonna 1610/1611	104
Nro 6.	Isäntäväet Ala-Satakunnassa vuonna 1610	105
Nro 7.	Isäntäväet Varsinais-Suomessa (Halikon, Piikkiön ja Vehmaan kihlakunnissa) vuonna 1614	106
Nro 8.	Isäntäväet Satakunnassa vuonna 1614	108
Nro 9.	Isäntäväet Varsinais-Suomessa vuosina 1634 ja 1694	111
Nro 10.	Isäntäväet Varsinais-Suomessa vuosina 1725 ja 1749	113
Nro 11.	Isäntäväet Ahvenanmaalla vuosina 1635 ja 1694	115
Nro 12.	Isäntäväet Ahvenanmaalla vuosina 1725 ja 1749	116
Nro 13.	Isäntäväet Satakunnassa vuosina 1634 ja 1694	118
Nro 14.	Isäntäväet Satakunnassa vuosina 1725 ja 1749	119
Nro 15.	Isäntäväet Pohjanmaalla vuosina 1641 ja 1695	120
Nro 16.	Isäntäväet Pohjanmaalla vuosina 1725 ja 1749	122
Nro 17.	Länsi- ja Pohjois-Suomen talouksien kylvömäärät 1630- ja 1640-luvulla	131
Nro 18.	Palvelusväkeä pitäneiden ja sitä pitämättömien talouksien kylvömäärät 1630- ja 1640-luvulla	135
Nro 19.	Länsi- ja Pohjois-Suomen talonpoikaistalouksien karjamäärät vuosina 1620–1641	137

Nro 20.	Palvelusväkeä pitäneiden ja sitä pitämättömien talouksien karjamäärät 1630- ja 1640-luvulla	140
Nro 21.	Palvelusväkeä pitäneiden ja sitä pitämättömien talonpoikais- talouksien työvoiman määrä Länsi- ja Pohjois-Suomessa 1630- ja 1640-luvulla	143
Nro 22.	Naisten osuus länsi- ja pohjoissuomalaisten talonpoikais- talouksien työvoimasta 1630- ja 1640-luvulla	146
Nro 23.	Palkollisten palvelussopimuksen pituus Ala-Satakunnassa ja Pohjois-Pohjanmaalla v. 1620-1739	170
Nro 24.	Renkien osuus 30-vuotisen sodan keskivaiheilla Satakunnasta otetuista sotamiehistä	224
Nro 25.	Renkien osuus Pohjanmaalta suurvalta-aikana eräinä vuosina otetuista sotamiehistä	224
Nro 26.	Renkien osuus Turun ja Porin läänistä 1600-luvun puolimaissa otetuista ratsumiehistä	225
Nro 27.	Talouksien vuosittaiset leipäviljasadot Länsi- ja Pohjois- Suomessa 1600- ja 1700-luvun puolimaissa	231
Nro 28.	Länsi- ja pohjoissuomalaisten talonpoikaistalouksien palkolliskiintiöiden saavuttaminen v. 1686-1749	292

Liitteet

Nro 1.	Palvelusväen määrä Varsinais-Suomessa vuoden 1614 alussa Älvsborgin lunnasveroluettelon mukaan	345
Nro 2.	Palvelusväen määrä Satakunnassa vuoden 1614 alussa Älvsborgin lunnasveroluettelon mukaan	346
Nro 3 A.	Pitäjittäiset palvelijoiden määrät Varsinais-Suomessa v. 1634-1694	348
Nro 3 B.	Pitäjittäiset palvelijoiden määrät Ahvenanmaalla v. 1635-1694 .	349
Nro 3 C.	Pitäjittäiset palvelijoiden määrät Satakunnassa v. 1634-1694	350
Nro 3 D.	Pitäjittäiset palvelijoiden määrät Pohjanmaalla v. 1641-1695 . .	351
Nro 4 A.	Pitäjittäiset palvelijoiden määrät Varsinais-Suomessa v. 1709/1710-1749	352
Nro 4 B.	Pitäjittäiset palvelijoiden määrät Ahvenanmaalla v. 1710-1749 .	353
Nro 4 C.	Pitäjittäiset palvelijoiden määrät Satakunnassa v. 1710-1749	354
Nro 4 D.	Pitäjittäiset palvelijoiden määrät Pohjanmaalla v. 1710-1749 . .	355
Nro 5 A.	Piikojen osuus Länsi- ja Pohjois-Suomen palvelusväestä v. 1634/1635/1641-1694/1695	356
Nro 5 B.	Piikojen osuus Länsi- ja Pohjois-Suomen palvelusväestä v. 1709/1710-1749	356
Nro 6.	Vuotuisen palvelusväen osalta tutkitut taloudet	357

**LIITE 1. Palvelusväen määrä Varsinais-Suomessa vuoden 1614 alussa
Älvsborgin lunnasveroluettelon mukaan**

Pitäjä	Palvelijoita (henkeä)	Talouksia (kpl)	Palvelijoita/ 100 taloutta (henkeä)
Nauvo	82	124	68
Parainen	105	232	45
Sauvo	32	275	12
Kaarina	40	117	34
Piikkiö	44	113	39
Lieto	81	162	50
<hr/>			
Yht. Piikkiön kihlak.	384	1023	38
<hr/>			
Kemiö	219	355	62
Perniö	61	234	26
Halikko	49	128	38
Paimio ja Muurla	60	194	31
Marttila
<hr/>			
Yht. Halikon kihlak.	389	911	43
<hr/>			
Taivassalo
Vehmaa	97	295	33
Uusikirkko	115	358	32
Laitila	91	194	47
<hr/>			
Yht. Vehmaan kihlak.	303	847	36
<hr/>			
Yht. Maskun kihlak.
<hr/>			
Yht. Varsinais- Suomi	1076	2781	39

Lähde: VA 483 Bb: 9-90; Bd: 67-95(v).

**LIITE 2. Palvelusväen määrä Satakunnassa vuoden 1614 alussa
Älvsborgin lunnasveroluettelon mukaan**

Pitäjä	Palvelijoita (henkeä)	Talouksia (kpl)	Palvelijoita/ 100 taloutta (henkeä)
Eura	111	173	64
Eurajoki	36	107	34
Lappi	120	170	71
Loimaa	93	242	38
Huittinen
Kokemäki	225	222	101
Ulvila
Yht. Ala-Satakunta	585	914	64
Tyrvää	98	252	39
Vesilahti	55	181	30
Karkku
Hämeenkyrö	134	293	46
Lempäälä	55	174	32
Pirkkala	76	298	26
Kangasala
Orivesi	55	159	35
Ruovesi	45	139	32
Yht. Ylä-Satakunta	518	149	635
Yht. Satakunta	1103	2410	46

Lähde: VA 483 Bb: 76–79(v); Bd: 1–63(v).

Täsmennys liitteiden 3 ja 4 laadinnasta

Liitteiden 3 ja 4 hallintopitäjäjaotuksessa on pyritty noudattamaan 1630-luvun puolivälissä vallinnutta jaotusta. Eräiden yksiköiden osalta on kuitenkin jouduttu käyttämään lähinnä kappeliseurakuntaa vastaavaa aluekokonaisuutta, koska hallintopitäjän eriytyminen oli vielä 1630-luvulla epätäydellinen. Sellaisia alueita olivat Ahvenanmaan Eckerö ja Kökar, Ylä-Satakunnan Ikaalinen ja Mouhijärvi sekä Pohjois-Pohjanmaan Kajaanin pitäjän jako Paltamoon ja Sotkamoon.

Hallintopitäjien alueet eivät varsinkaan nuorehkoilla asutusalueilla ja erityisesti kihlakuntien rajamailla pysyneet muuttumattomina. Ilmiö näkyy liitteissä siinä, että pitäjänpalvelusväen määrät saattoivat vaihdella tuntuvasti otosvuosina. Osasyynä on henkikirjojen luonne väestölähteenä: kaikki henkikirjat eivät ole yhtä luotettavia ja jokaisesta puuttuu osa henkiveron alaisista palvelijoista. Hallinnollisista seikoista aiheutunut pitäjänpalvelusväkimäärien muuttuilu jää pois, kun palvelusväen määriä suhteutetaan talouksien lukumääriin.

Kaikkiin liitteisiin on otettu henkikirjan talouksittain erittelemä palvelusväen kokonaismäärä. Se käsittää henkirahan alaisen palvelusväen riippumatta siitä, oliko se täysi-ikäistä vai ns. puolikasvuista (15–20/21-vuotiaita). Ainoa poikkeus on vuosi 1749, jolloin Turun ja Porin läänin kihlakunnista sekä Ahvenanmaalta ilmoitettu palvelusväki käsittää vain yli 20-vuotiaan väen.

**LIITE 3 A. Pitäjittäiset palvelijoiden määrät Varsinais-Suomessa
v. 1634–1694**

Sarake A: Palvelijoita (henkeä)

Sarake B: Palvelijoita 100 taloutta kohti (henkeä)

Pitäjä	v. 1634		v. 1656		v. 1674		v. 1694	
	A	B	A	B	A	B	A	B
Korppoo	227	115	221	128			185	101
Rymättylä	120	121	142	140	::	::	163	160
Lemu	79	77	107	91	140	126	156	133
Masku	135	98	118	78	158	120	183	132
Maaria	84	67	134	88	123	105	160	137
Raisio	150	94	76	97	211	137	198	112
Nousiainen	54	43	93	85	100	68	124	80
Mynämäki	46	18	227	79	317	95	315	92
Pöytyä	69	72	112	82	138	86	181	121
Yht. Maskun kihlak.	964	74	1230	94	1187	103	1665	112
Nauvo	122	118	114	106	147	111	150	124
Parainen	207	138	168	149	245	106	184	83
Sauvo	145	76	149	67	212	90	248	95
Kaarina	52	62	87	114	97	120	107	119
Piikkiö	141	101	92	80	115	106	90	71
Lieto	117	99	107	96	130	119	118	94
Yht. Piikkiön kihlak.	784	100	717	96	946	105	897	95
Kemiö	286	67	175	46	182	177	386	91
Perniö	180	93	139	87	138	89	178	89
Halikko	171	84	305	98	137	81	132	83
Paimio	::	::	138	79	171	97	124	70
Muurla	255	66	193	87	305	93	320	74
Marttila	116	75	134	64	138	60	187	80
Yht. Halikon kihlak.	1008	74	1084	74	1131	91	1327	81
Taivassalo	260	90	237	111	301	96	342	139
Vehmaa	145	60	222	137	276	104	307	113
Uusikirkko	95	52	182	87	171	67	221	84
Laitila	167	58	198	75	247	78	179	87
Yht. Vehmaan kihlak.	667	66	839	99	995	86	1049	107
Yht. Varsinais- Suomi	3423	77	3870	89	4259	96	4938	98

Lähde: VA 1918: 1–186; 7263: 3–136(v), 221–232; 7328: 109–283, 376–549; 7397: 539–583, 911–946, 1337–1375, 1625–1661, 1937–1987.

**LIITE 3 B. Pitäjittäiset palvelijoiden määrät Ahvenanmaalla
v. 1635–1694**

Sarake A: Palvelijoita (henkeä)

Sarake B: Palvelijoita 100 taloutta kohti (henkeä)

Pitäjä	v. 1635		v. 1675		v. 1694	
	A	B	A	B	A	B
Eckerö	19	22	45	64	Sisältyy Hammarlandiin.	
Hammarland	9	10	48	57	67	39
Jomala	66	40	97	64	69	39
Finström	86	64	99	72	81	52
Saltvik	50	52	73	80	44	40
Lemland	56	74	62	69	57	54
Sund	61	50	102	86	86	59
Kumlinge	68	65	108	120	51	57
Föglö	71	86	69	82	68	65
Kökar	14	26	23	45	35	54
<hr/>						
Yht. Ahvenanmaa	500	50	726	75	558	50

Lähde: VA 7135: 96–159; 7333: 335–369; 7397: 3469–3501.

**LIITE 3 C. Pitäjittäiset palvelijoiden määrät Satakunnassa
v. 1634–1694**

Sarake A: Palvelijoita (henkeä)

Sarake B: Palvelijoita 100 taloutta kohti (henkeä)

Pitäjä	v. 1634		v. 1656		v. 1674		v. 1694	
	A	B	A	B	A	B	A	B
Eura	170	135	97	66	189	69	136	79
Eurajoki	47	47	59	59	67	52	165	109
Lappi	34	51	83	69	74	49	109	86
Loimaa	104	44	154	62	197	71	192	61
Huittinen	160	70	178	71	264	80	256	77
Kokemäki	226	97	175	69	163	71	204	71
Ulvila	146	98	140	78	197	70	273	82
<hr/>								
Yht. Ala- Satakunta	887	78	886	69	1151	69	1335	78
<hr/>								
Tyrvää	71	351	00	461	40	54	146	57
Vesilahti	73	47	69	38	87	43	103	50
Karkku	93	34	71	49	69	43	93	60
Mouhijärvi			39	29	84	57	91	55
Hämeenkyrö			68	42	102	57	116	60
Ikaalinen			65	40	93	51	86	39
Lempäälä	94	42	80	56	72	48	92	59
Pirkkala	152	53	197	68	163	51	225	65
Kangasala	155	54	122	46	94	32	123	38
Orivesi	66	41	96	63	99	61	99	55
Ruovesi	36	30	109	61	106	93	100	35
<hr/>								
Yht. Ylä- Satakunta	740	43	1016	50	1109	49	1274	51
<hr/>								
Yht. Satakunta	1627	57	1902	57	2260	57	2609	62

Lähde: VA 1918: 159–160, 191–313; 7263: 3–5(v), 139–217(v); 7328: 141–145, 663–950(v); 7397: 2281–2347, 2641–2718, 3019–3108.

LIITE 3 D. Pitäjittäiset palvelijoiden määrät Pohjanmaalla v. 1641–1695

Sarake A: Palvelijoita (henkeä)

Sarake B: Palvelijoita 100 taloutta kohti (henkeä)

Pitäjä	v. 1641		v. 1654		v. 1674/ 1675		v. 1695	
	A	B	A	B	A	B	A	B
Lapväärtti	19	23	37	59	23	23	58	52
Närpiö	60	29	94	50	76	38	152	60
Ilmajoki	20	14	49	36	50	31	121	64
Maalahti	16	16	41	39	31	30	48	39
Laihia	28	22	20	16	5	4	58	38
Isokyrö	66	34	30	16	61	32	139	70
Vähäkyrö	29	21	29	21	17	13	101	78
Lapua	60	38	36	22	35	21	130	68
Mustasaari	57	23	65	33	63	25	134	50
Vöyri	48	21	56	24	50	20	91	35
Uusikaarlepyy	36	21	28	18	15	13	63	36
Pietarsaari	117	38	43	15	33	11	79	24
<hr/>								
Yht. Etelä- Pohjanmaa	556	26	528	27	459	22	1174	49
<hr/>								
Kruunupy	64	79	22	31	30	33	51	41
Kokkola	69	29	57	27	39	28	88	35
Lohtaja	53	30	43	24	28	15	107	52
Kalajoki	43	19	61	25	46	17	113	32
Pyhäjoki	33	14	75	35	15	5	106	32
Saloinen	28	10	70	25	Sis. Liminkaan		42	10
Liminka	64	24	79	29	53	17	35	9
Hailuoto	3	52	33	5	4	6	10	15
Oulu	23	13	65	32	15	7	24	9
Paltamo	20	8	39	15	15	4	108	28
Sotkamo	Sis. Paltamoon		24	14	0	0	35	14
Ii	68	24	79	28	45	16	72	18
Kemi	67	24	100	36	52	19	50	16
<hr/>								
Yht. Pohjois- Pohjanmaa	538	21	737	27	342	12	841	22
<hr/>								
Yht. Pohjanmaa	1094	23	1265	27	801	16	2015	33

Lähde: VA 9110: 3–222; 9138: 167–279; 9161: 449–467; 9166: 115–158, 511–702.

**LIITE 4 A. Pitäjittäiset palvelijoiden määrät Varsinais-Suomessa
v. 1709/1710-1749**

Sarake A: Palvelijoita (henkeä)

Sarake B: Palvelijoita 100 taloutta kohti (henkeä)

Pitäjä	v. 1709/ 1710		v. 1725		v. 1749	
	A	B	A	B	A	B
Korppoo	201	91	170	82	160	67
Rymättylä	161	124	169	156	186	145
Lemu	149	124	152	133	189	125
Masku	170	113	220	108	243	180
Maaria	154	80	125	107	138	104
Raisio	131	104	117	104	158	123
Nousiainen	122	78	93	62	145	88
Mynämäki	217	60	299	90	308	75
Pöytyä	118	76	108	70	140	75
Yht. Maskun kihlak.	1423	88	1453	97	1667	94
Nauvo	167	107	135	102	210	114
Parainen	288	110	270	113	311	115
Sauvo	269	90	291	105	342	60
Kaarina	128	109	107	94	137	106
Piikkiö	101	81	157	119	162	111
Lieto	143	96	134	84	215	115
Yht. Piikkiön kihlak.	1096	99	1094	104	1377	93
Kemiö	266	58	364	87	489	107
Perniö	203	73	262	96	433	151
Halikko	99	60	140	88	227	134
Paimio	116	63	176	89	213	73
Muurla	159	39	263	63	444	95
Marttila	140	66	132	60	171	73
Yht. Halikon kihlak.	983	57	1337	64	1977	104
Taivassalo	341	117	371	147	419	131
Vehmaa	295	101	330	113	348	110
Uusikirkko	173	69	175	74	198	70
Laitila	186	55	225	73	268	76
Yht. Vehmaan kihlak.	995	85	1101	101	1233	97
Yht. Varsinais- Suomi	4497	80	4985	87	6254	97

Lähde: VA 7447: 1157-1197; 7450: 1215-1277, 1777-1828, 3109-3155, 3701-3760; 7473: 667-729, 1045-1105, 1459-1527, 1975-2055; 7560: 847-1121, 1254-1285, 1457-1510(v), 1621-1688.

LIITE 4 B. Pitäjittäiset palvelijoiden määrät Ahvenanmaalla v. 1710–1749

Sarake A: Palvelijoita (henkeä)

Sarake B: Palvelijoita 100 taloutta kohti (henkeä)

Pitäjä	v. 1710		v. 1725		v. 1749	
	A	B	A	B	A	B
Hammarland ja Eckerö	91	57	11	9	64	40
Jomala	81	53	14	12	67	43
Finström	145	102	35	10	97	63
Saltvik	71	72	11	5	50	46
Lemland	101	109	21	26	54	54
Sund	116	93	22	21	93	68
Kumlinge	80	92	38	42	73	73
Föglö ja Kökar	145	102	37	27	87	54
Yht. Ahvenanmaa	830	83	189	22	585	54

Lähde: VA 7451: 6192–6287; 7473: 4243–4270; 7561: 2673–2698.

LIITE 4 C. Pitäjittäiset palvelijoiden määrät Satakunnassa v. 1710–1749

Sarake A: Palvelijoita (henkeä)

Sarake B: Palvelijoita 100 taloutta kohti (henkeä)

Pitäjä	v. 1710		v. 1725		v. 1749	
	A	B	A	B	A	B
Eura	140	83	156	94	187	94
Eurajoki	154	93	135	87	14	379
Lappi	100	87	83	80	120	49
Loimaa	200	68	221	63	231	61
Huittinen	237	75	205	61	270	75
Kokemäki	201	76	139	63	160	63
Uvila	301	99	272	83	292	64
Yht. Ala-Satakunta	1333	82	1211	73	1403	66
Tyrvää	147	69	110	48	136	47
Vesilahti	81	49	92	50	156	66
Karkku	81	60	88	62	129	71
Mouhijärvi	86	60	79	56	89	51
Hämeenkyrö	67	48	48	29	108	49
Ikaalinen	87	40	85	37	137	51
Lempäälä	107	85	93	70	143	78
Pirkkala	177	60	216	67	261	74
Kangasala	139	47	170	56	268	78
Orivesi	84	51	108	61	148	70
Ruovesi	57	23	114	44	169	45
Yht. Ylä-Satakunta	1113	52	1203	53	1744	61
Yht. Satakunta	2446	65	2414	61	3147	63

Lähde: VA 7451: 4295–4400, 4869–4991, 5440–5564; 7473: 2485–2530, 2937–3014, 3403–3489; 7560: 1927–1963; 7561: 2151–2440.

LIITE 4 D. Pitäjittäiset palvelijoiden määrät Pohjanmaalla v. 1710–1749

Sarake A: Palvelijoita (henkeä)

Sarake B: Palvelijoita 100 taloutta kohti (henkeä)

Pitäjä	v. 1710		v. 1725		v. 1749	
	A	B	A	B	A	B
Lapväärtti	57	44	43	34	95	61
Närpiö	133	49	63	23	204	61
Ilmajoki	83	37	173	74	333	129
Maalahti	72	55	52	40	83	48
Laihia	34	20	85	50	100	56
Isokyrö	95	46	110	51	203	94
Vähäkyrö	70	50	65	47	85	62
Lapua	62	28	79	34	242	93
Mustasaari	144	51	136	47	186	51
Vöyri	148	56	75	28	162	59
Uusikaarlepyy	71	39	26	14	161	83
Pietarsaari	81	24	52	16	234	60
Yht. Etelä-Pohjanmaa	1050	41	959	37	2088	71
Kruunupyy	72	49	65	45	82	57
Kokkola	56	20	35	12	203	71
Lohtaja	33	16	32	15	92	41
Kalajoki	42	12	58	16	162	46
Pyhäjoki	33	9	26	7	99	26
Saloinen	58	12	23	5	141	32
Liminka	42	10	74	18	242	58
Hailuoto	19	25	8	11	21	29
Oulu	38	13	32	11	104	38
Paltamo	16	4	80	21	59	14
Sotkamo	6	3	43	18	41	17
Ii	22	6	58	14	114	30
Kemi	59	24	66	21	121	38
Yht. Pohjois-Pohjanmaa	496	13	600	15	1481	37
Yht. Pohjanmaa	1546	24	1559	24	3569	52

Lähde: VA 9255a: 358–408, 738–906; 9255b: 2410–3731; 9255c: 4144–4225; 9278: 1–275; 9374: 2–725.

**LIITE 5 A. Piikojen osuus Länsi- ja Pohjois-Suomen palvelusväestä
v. 1634/1635/1641–1694/1695**

Sarake A: Palvelusväen kokonaismäärä (henkeä)

Sarake B: Piikojen määrä (henkeä)

Sarake C: Piikojen osuus koko palvelusväestä (%)

Alue	v. 1634/1635 /1641			v. 1674/1675			v. 1694/1695		
	A	B	C	A	B	C	A	B	C
Varsinais-Suomi	3423	2524	73,7	4259	2255	52,9	4938	2285	46,3
Ahvenanmaa	500	363	72,6	726	426	58,7	558	328	58,8
Ala-Satakunta	887	696	78,5	1151	742	64,5	1335	702	52,6
Ylä-Satakunta	740	502	67,8	1109	526	47,4	1274	567	44,5
Et.-Pohjanmaa	556	444	80,0	459	253	55,1	1174	526	44,8
Pohj.-Pohjanmaa	538	432	80,3	342	191	55,8	841	440	47,9
Yhteensä	6644	4961	74,7	8046	4393	54,6	10120	4848	47,9

Lähde: VA 1918: 1–313; 7135: 96–159; 9110: 3–222; 7328:109–950(v); 7333: 335–369; 9161: 449–467; 9166: 115–702; 7397: 539–3501; 9210: 292–1210. Taulukosta puuttuvat ensimmäiseltä tutkimusajankohdalta Raision ja Hämeenkyrön, toiselta Korppoon ja Rymättylän tiedot. Henkimäärät ovat henkirahan alaisen palvelusväen määriä.

**LIITE 5 B. Piikojen osuus Länsi- ja Pohjois-Suomen palvelusväestä
v. 1709/1710–1749**

Sarake A: Palvelusväen kokonaismäärä (henkeä)

Sarake B: Piikojen määrä (henkeä)

Sarake C: Piikojen osuus koko palvelusväestä (%)

Alue	v. 1709/1710			v. 1725			v. 1749		
	A	B	C	A	B	C	A	B	C
Varsinais-Suomi	4497	2805	62,4	4985	2967	59,5	6254	3548	56,7
Ahvenanmaa	830	471	56,7	189	125	66,1	585	356	60,9
Ala-Satak.	1333	1008	75,6	1211	843	69,6	1403	897	63,9
Ylä-Satak.	1113	829	74,5	1203	821	68,2	1744	989	56,7
Et.-Pohj.	1050	492	46,9	929	517	55,7	2088	1185	56,8
Pohj.-Pohj.	496	251	50,6	600	308	51,3	1481	756	51,0
Yhteensä	9319	5856	62,8	9147	5581	61,0	13555	7731	57,0

Lähde: VA 7447: 1157–3760; 7451: 4295–6287; 9255a: 358–906; 9255b: 2410–3731; 9255c: 4144–4225; 7473: 667–4270; 9278: 1–275; 3560: 847–1963; 3561: 2151–2698; 9374: 2–7125. Henkimäärät ovat henkirahan alaisen palvelusväen määriä.

LIITE 6. Vuotuisen palvelusväen osalta tutkitut taloudet

Lähtökohtana on ensimmäisen henkikirjan laadinta-aika (1630-luvun puoliväli). Luettelosta ilmenevät senaikaiset jakamattomat taloudet. Talonpoikaisten kantatalojen jaot huomioon ottaen talonpoikaistalouksia oli tutkimusajanjakson päättyessä 1700-luvun puolivälissä n. 100 kpl. Talojen nimet ovat SAY:n (sen puuttuessa henki- ja rippikirjojen) mukaan. Ellei talolla ole ollut varsinaista nimeä, on mainittu sen ensimmäisen henkikirjan ilmoittama haltija.

Talonpoikaistaloudet

Eura: Kirkonkylä: Lukkala, Pekka; Sorkkinen: Björni, Knuuttila
Huittinen: Huittinen: Torkki, Torri; Naatula: Hirvi, Naatula
Isokyrö: Orismala: Limakka, Mieltti; Tuurala: Klamppu, Nuuja
Kemi: Ala-Paakkola: Maikkila, Maula; Lautiosaari: Orava, Rimali
Kemiö: Helgeboda: Kempas, Nybondas; Viksvidja: Södergård, Östergård
Korppoo: Aspö: Jakob Olsinpoika, Lars Olsinpoika; Galtby: Erkas, Mickels
Kruunupyö: Hopsala: Kaakkuri, Pihlfors; Påras: Finnilä, Krokfors
Lapua: Ala-Nurmo: Marttala, Yliselä; Haapakoski: Teikari, Ylikojola
Lieto: Rähälä: Anttila, Hendi; Sillilä: Mattila, Mauno
Liminka: Liminka: Hirvelä, Hyry, Häkkinen, Vuotila
Maaria: Pitkämäki: Isotalo, Keskitalo; Ruohonpää: Peltola, Tommila
Närpiö: Tjårlax: Backfolk, Nordgren; Yttermark: Manfolk, Mangs
Parainen: Heisala: Norrgård, Södergård; Petteby: Nedergård, Övergård
Ruovesi: Jäminki: Jäminki; Jäminginpohja: Jäminginpohja; Rämginginpohja: Rämginginpohja
Taivassalo: Keräsalo: Keili, Perttala; Taipale: Isotalo, Vähätalo
Uskela: Aniala: Greula, Juoni, Karvanen, Tammi
Vehmaa: Lahdinko: Huolila, Torkkila; Rahkama: Lauri, Maula
Vesilahti: Lohnattila: Laurila, Rossila; Palho: Jaakkola, Ruotsila

Kartanot

Parainen: Attu, Södergård
Taivassalo: Järppilä, Pleikilä (Pleikilä myöhempää Kustavia)
Vehmaa: Soininen
Vesilahti: Laukko

Nimismiestaloudet

Eura, Isokyrö, Kemi, Korppoo, Liminka, Maaria, Närpiö, Ruovesi, Taivassalo

Pääpappilat

Eura, Huittinen, Isokyrö, Kemi, Kemiö, Korppoo, Kruunupyö, Lapua, Lieto, Liminka, Maaria, Närpiö, Parainen, Ruovesi, Taivassalo, Uskela, Vehmaa, Vesilahti

Kappalaispappilat

Eura, Huittinen (kaksi kappaletta), Isokyrö, Kemi, Korppoo, Kruunupyö, Lapua, Lieto, Liminka, Maaria, Närpiö, Ruovesi, Uskela, Vehmaa, Vesilahti

Lukkarilat

Eura, Isokyrö, Kemiö, Lieto, Maaria, Parainen, Taivassalo, Vehmaa, Vesilahti

Lähde: Ao. pitäjät: VA, SAY; Henki- ja rippikirjat.

PAIKANNIMIHAKEMISTO

Hakemistoon on otettu mukaan varsinaisen tekstiosan paikannimet. Hakemisto ei sisällä niitä nimiä, jotka esiintyvät tekstiosan yhteydessä kartoissa, kuvioissa, taulukoissa sekä lähdeviitteissä.

- Ahvenanmaa (kihlak.) 38
 Ahvenanmaa (maakunta) 24, 26, 34,
 36, 45, 50, 78, 79, 81, 83, 87–
 91, 95, 99, 107, 109, 115, 117,
 121, 126, 128, 129, 238
 Ala-Satakunta 34, 38, 47, 78, 83, 90,
 94, 95, 106, 118, 132, 134, 137,
 138, 141, 142, 155–158, 162,
 163, 166, 167, 171, 175, 176,
 178, 181, 183–186, 190, 195,
 196, 248, 283, 303, 306
 Attu 210, 211
- Eckerö 38
 Englanti 14, 22, 51, 56, 65, 66, 68,
 302–304
 Etelä-Pohjanmaa 25, 26, 36, 83, 86,
 90, 94, 95, 99, 109, 110, 126,
 132, 138, 147, 231, 239, 255,
 257, 262, 274, 276, 278, 284
 Eura 38, 50, 83, 94, 134, 239, 280
 Eurajoki 38, 203
 Eurooppa 13, 53, 58, 60, 68, 296,
 300, 301
- Finström 38
 Forsby 74
 Fyn 299
 Föglö 38
- Hailuoto 39
 Halikko (kirkak.) 36, 38, 89, 94, 104,
 105, 132, 155
 Halikko (pitäjä) 38, 86, 94, 205, 210,
 211
 Hammarland 38
 Harjavalta 54
 Heikkilä 78, 204, 207, 208, 210, 211
- Huittinen 38, 44, 50, 134, 157, 239,
 280
 Häme 21, 24, 26, 41, 47, 225
 Hämeenkyrö 38, 203
- Ii 39, 94, 126, 201, 215
 Iijoki 196
 Ikaalinen 38
 Ilmajoki 38, 86, 94, 109, 129
 Irjanne 207, 209–211
 Islanti 59
 Iso-Britannia 22, 302
 Isokyrö 38, 44, 50, 86, 109, 239, 260
 Isolatokartano 78, 204, 208, 210, 211
 Itä-Eurooppa 53, 300
 Itä-Suomi 97
- Joensuu 205, 210, 211
 Jomala 38
 Jyllanti 299
- Kaarina 38, 128
 Kainuu 25, 26, 167, 182, 190
 Kajaani (kaup.) 34, 183
 Kajaani (linna) 207, 213
 Kajaani (pitäjä) 134
 Kalajoki 39, 126
 Kangasala 28, 38, 94, 128
 Karjala 18, 258
 Karkku 38, 94, 203
 Kaukola 214
 Kauttua 74, 239
 Kemi 39, 44, 50, 126, 176, 220, 240,
 249, 257, 260, 276, 280
 Kemihaara 220
 Kemijoki 257, 258, 276
 Kemiö 38, 50, 135, 238, 260
 Keski-Eurooppa 53, 300, 301

- Keski-Pohjanmaa 36, 83, 182, 239,
 255, 257, 274, 276, 278
 Keski-Ruotsi 219, 298, 299
 Kirjakkala 74, 239
 Koivisto 78, 205, 207, 208, 211
 Kokemäenjoki 231
 Kokemäki (kartano) 78, 196, 205,
 207, 208, 210, 211
 Kokemäki (pitäjä) 38, 54, 196, 203
 Kokkola (kaup.) 182, 183
 Kokkola (pitäjä) 39, 201, 215
 Korppoo 31, 38, 50, 90, 95, 107, 135,
 238, 248, 280
 Korsholma 78, 205–212
 Kruunupyy 39, 50, 128, 134, 182,
 239, 260, 261, 284
 Kuitia 209–211
 Kumlinge 38
 Kustö 239
 Kuusisto 78, 204
 Käkisalmen lääni 39
 Kökar 38

 Laihia 38, 109
 Laitila 38, 214, 217
 Lappi 26
 Lappi (pitäjä) 38, 134
 Lapua 38, 43, 50, 86, 134, 239, 260
 Lapväärtti 38
 Laukko 128
 Lemland 38
 Lempäälä 38, 94, 128, 161, 183, 190
 Lemu 38, 128
 Lieto 38, 43, 45, 50, 128, 239, 260,
 280
 Liminka 31, 39, 44, 50, 94, 196, 239,
 260, 280
 Liuksiala 205, 206, 209, 211
 Lohja 21
 Lohtaja 39, 94, 110
 Loimaa 38, 108, 158, 203, 214
 Lounais-Suomi 41, 47, 91, 105, 112,
 117, 135, 142, 146, 147, 179,
 186, 196, 234, 243, 247, 248,
 251, 252, 260, 261, 272, 283,
 284, 289, 303, 306, 309
 Luoteis-Eurooppa 52, 259
 Länsi-Eurooppa 53, 65, 200, 300

 Länsi-Suomi 94, 95, 98, 109, 120,
 121, 123, 125, 126, 129, 130,
 132, 135, 137, 138, 147, 156,
 158, 189, 198, 217, 218, 239,
 265, 272, 286, 293, 295, 296,
 301, 303, 310

 Maalahti 38
 Maaria 38, 43, 50, 239, 260, 287
 Marttila 38, 128
 Masku (kihlak.) 36, 38, 94, 104, 105,
 128
 Masku (pitäjä) 38
 Mouhijärvi 38, 183
 Munktorp 21
 Mustasaari 38, 78, 95, 109
 Muurla 38
 Mynämäki (kihlak.) 36
 Mynämäki (pitäjä) 38
 Männäinen 239

 Nauvo 38, 94
 Norja 259, 298
 Nousiainen 38, 94
 Närpiö 38, 50, 109, 239, 260

 Orisberg 239
 Orivesi 38, 157, 203
 Oulu (kaup.) 182, 183, 197
 Oulu (pitäjä) 39, 215
 Oulu (voutik.) 36
 Oulujokilaakso 126
 Oulujärvi 182

 Paimio 38, 128
 Paltamo 39, 126
 Parainen 38, 50, 135, 239, 287
 Perno (pitäjä) 38
 Perno (ruukki) 114
 Perä-Pohjola 167, 182
 Pien-Savo 40
 Pietarsaari (kaup.) 182, 183
 Pietarsaari (pitäjä) 38, 109, 134
 Piikkiö (kihlak.) 36, 38, 89, 94, 128
 Piikkiö (pitäjä) 38, 128
 Pirkkala 28, 38, 94, 183
 Pohjanlahti 220, 298
 Pohjanmaa (lääni) 34, 36

- Pohjanmaa (maakunta) 16, 25, 26, 34, 36, 40, 41, 43–45, 47, 50, 78, 79, 81, 83, 90, 99, 109, 121–123, 126, 128–130, 132, 134, 138, 141, 142, 144, 145, 160, 161, 164–168, 179, 181–185, 188, 189, 191, 195, 198, 206, 220, 223, 225, 231–234, 255, 257, 260, 262, 267–270, 274, 276, 278–284, 286, 287, 295, 301, 308
- Pohjanmaan eteläinen kihlakunta 38
- Pohjanmaan keskinen kihlakunta 36
- Pohjanmaan pohjoinen kihlakunta 39
- Pohjois-Eurooppa 59
- Pohjois-Itävalta 301
- Pohjoismaat 13, 17, 22, 259, 298
- Pohjois-Pohjanmaa 25, 26, 47, 83, 90, 94, 95, 110, 129, 132, 134, 138, 160, 161, 167, 171, 176, 181–184, 186, 187, 196–198, 258, 274, 281–283, 295, 309
- Pohjois-Suomi 94, 95, 98, 123, 125, 129, 130, 189, 218, 247, 261, 265, 274, 286, 293, 295, 296, 298, 301, 303
- Pori (kartano) 206, 207
- Pori (kaup.) 183, 185, 209, 212
- Punkalaidun 28
- Puotila 209
- Pyhäjoki 39, 110
- Pyhämaa 217
- Pöytyä 38
- Raahe 183
- Raisio 38
- Ruissalo 78, 207
- Ruotsi passim
- Ruovesi 38, 43, 50, 239, 248, 260, 268
- Rymättylä 38, 90, 95, 107
- Räminginpohja 267
- Saari 78, 207–209
- Sakkinen 211
- Saksa 68
- Saloinen 39, 78, 95, 109, 110
- Saltvik 38
- Satakunnan alinen kihlakunta 36, 87, 108
- Satakunnan ylinen kihlakunta 36, 87, 108
- Satakunta 21, 24–27, 36, 44, 45, 50, 78, 81, 83, 87, 88, 94, 108, 117, 118, 120, 132, 134, 135, 142, 145, 161, 164, 167, 181, 188, 197, 198, 212, 225, 232, 233, 255, 261, 268, 270, 283, 288
- Sauvo 38, 128
- Savo 258
- Själlanti 299
- Skoone 219, 299
- Skotlanti 22, 304, 305
- Sotkamo 39, 126
- Sund 38
- Suomenselkä 83
- Suomi passim
- Suur-Loimaa 28
- Suur-Ulvila 28
- Taivassalo 38, 43, 50, 135, 183, 196, 239, 280
- Tanska 66, 68, 259, 299
- Teijo 74, 114, 239
- Tukholma 238, 239
- Turku 183, 239, 252
- Turun ja Porin lääni 34, 36, 44, 74, 86, 87, 159, 160, 163, 167, 176, 178, 179, 193, 222, 223, 231, 232, 252, 270, 274, 286
- Turun linnalääni 204
- Tyrvää 38
- Ulvila 38, 94, 190
- Upsala 17
- Uskela 50, 239, 260, 267, 280, 287
- Uusikaarlepyy (kaup.) 183
- Uusikaarlepyy (pitäjä) 38, 86
- Uusikirkko 38, 134
- Vaasan voutikunta 36
- Vanha Ruovesi 28
- Varsinais-Suomi 24, 26, 34, 36, 45, 50, 78, 79, 81, 83, 87–91, 94, 95, 101, 104–106, 110, 112–115, 117, 118, 120, 126, 128, 129,

132, 135, 136, 138, 141, 142,
161, 185, 190, 214, 232, 233,
238, 239, 248, 267, 268, 282,
288, 292, 296, 303, 306
Vehmaa (kihlak.) 36, 38, 47, 126,
183, 196
Vehmaa (pitäjä) 38, 43, 50, 134, 186,
209, 239, 260
Venäjä 191, 223
Vesilahti 28, 38, 43, 50, 128, 157,
161, 183, 190, 239, 260
Virolahti 176
Vuojoki 209–211
Vähäkyrö 38, 109
Västmanland 21, 299
Vöyri 38

Wales 302–304

Ylä-Satakunta 34, 36, 38, 48, 78, 90,
95, 108, 126, 128, 132, 138, 141,
142, 145, 146, 156, 157, 160,
163, 164, 171, 183, 184, 186,
195, 197, 205, 255, 258, 260,
267, 269, 272, 282, 295, 296,
301, 306, 309

Älvsborg 46, 77, 89, 104, 106, 108

SUMMARY

Wilmi, Jorma: Masters and the maintenance of hired labour in the seventeenth century and at the beginning of the eighteenth century. – A socio-economic study of the rural areas in the provinces of Turku, Pori and Ostrobothnia.

The aim of the present study is to fill in the gap in research on Finnish social and economic history dealing with the reasons for keeping hired labour at the beginning of the Modern Age. Although the study is based on local sources to a considerable extent, it helps find answers to the wide-spread question of labour force, which was essential for the practising of the principal occupation during that era. The main questions are as follows: 1) Who recruited hired labour? 2) What were masters' points of view on procuring hired labour? 3) Why was hired labour kept? 4) What were the factors affecting and regulating the need for extra labourers in private households?

This study focuses on the basic unit that kept servants, namely the household. In other words, the maintenance of hired labour is examined from the point of view of those who needed the labour force. The study seeks to shed light on the typical manifestations of the maintenance of hired labour from the former perspective. This, in turn, helps distinguish the reasons for keeping hired labour in the given areas during roughly 150 years.

The choice of the point of view needs to be justified. It is no longer reasonable to cling to the traditional economic point of view, which, undoubtedly, has proven the significance of servants as a national labour resource. A solution would be to approach the problem of keeping servants from the labourers' point of view. In this approach it would be required to count the number of the servants, which has been done before – even at the risk of serious problems resulting from the nature of source materials. Since servants mostly were a group which was constantly moving, the research on mobility is an essential part of a study focused on them. However, such research is not possible because of problems dealing with source materials from the seventeenth century (it is not possible to rely on the church register until 1730 – 1740), there is no use in taking the point of view of the servants before the middle of the eighteenth century.

It has not been previously studied how the maintenance of servants was distributed between and among different "employer groups". It was, in fact, the basic residential unit in the countryside, the householder of the farm (or the mansion, parsonage etc.) who needed the servant. He independently made the decision whether or not to recruit servants in addition to his family. Therefore, the final decision was not made by any collective group of society (e. g. those who lived in landed estates under obligation to furnish and equip a cavalryman (**rust-hollarit**), or chief law enforcement officers of a country (**kruununnimismiehet**), etc.). In fact, not even the landlord or the estates of the parliament – not to mention the king of Sweden – could finally decide how, let us say, the hired labour on the outer islands of Korppoo or in the large parish of Liminka was distributed between different households. However, the impact of the hired labour acts or that of other state control cannot be ignored. The question is to what extent laws, statutes and norms were implemented in practice. The implementation of legislation concerning hired labour is, in itself, an interesting subject of study. Therefore, it is also to be referred to in this study.

It is possible that the individual households did not only procure hired labour, but also other kinds of additional labour force. Cotters, for example, provided the masters with extra labour force, even though this was not common until the late eighteenth century. The significance of the tenant–farm system as a labour resource was not noticeable for the ordinary peasant households before that period of time. In addition, those who were independent of lodging but dependent on labour (**itselliset**), were another potential labour source outside the farm. On the other hand, this population did not begin to expand significantly until the advent of the tenant–farm system. Consequently, throughout the seventeenth century and at the beginning of the the following century one hired labour was the only significant share of the population to which the households could resort to when procuring additional labour.

The public records of the study are based on a series of census lists. Regardless of the deficiencies in the lists, they are the first and only series of sources which make it possible to distinguish, even to some extent, the amounts of masters and hired labour particularly in the seventeenth century. Even though the reliability of census lists as a reflection of population phenomena is questionable, they are indispensable for the history of population since systematic recording of population did not begin until the mid–eighteenth century.

In studying hired labour, the main attention must be paid to the number of servants in the census lists, disregarding their inaccuracy. It is not the absolute numbers of hired labourers that is unreliable, but that the numbers are proportional between different geographical areas.

However, the usefulness of census lists can be verified with the aid of other source materials. Some seventeenth-century confirmation register material has been preserved mainly from southwestern Finland. In any event, this series of sources becomes accurate, at the latest, after the period that is called "the Great Hatred" (*isoviha*; in the first half of the eighteenth century). It is highly probable that a local vicar had better knowledge of the members of his congregation than the registrar of all the people in his large district. Also the recordings in the confirmation registers are to be criticized. It seems that the recording manner varied from one vicar to another – although they recorded people in the confirmation registers according to their social status, the accuracy depended on the decisions and habits of the individual vicars. Nevertheless, when comparing the amounts of hired labour in census lists to those in confirmation registers, it can be seen that the former registers make up 75–80 per cent of the latter. After the period of "the Great Hatred" the recordings in both registers become highly consistent.

Furthermore, the recordings of hired labour in census lists can be verified with the aid of two additional registers: those of soldiers and those of the contribution tax. The military registers are most serviceable before the period of the regular upkeep of soldiers. The period began in the province of Turku and Pori in 1694, whereas in Ostrobothnia as late as 1733. The contribution tax, paid for the hired labour, was a temporary tax, which was also applied to the servant staff of the nobility in 1683.

In the first half of the seventeenth century, taxes were collected in terms of households. However, hired labour was also registered in certain kinds of household tax rolls, which bore a resemblance to census lists. Also the so called second ransom tax of the castle of Älvsborg, collected during the period of 1613–1619, was temporary. When studying tax collection rolls, the first accounts are the most useful ones.

When classifying servants who worked for day wages, the source materials are even more deficient than those of servants who were paid annually. Since the daily labour force were only used casually, they were unsystematically recorded in different registers. Nevertheless, there are two sources available that seem to be the most reliable in distinguishing the use of temporary labour force: firstly, the accounts of the mansions belonging to the crown, which were already recorded since the sixteenth century, and secondly, the accounts of mansions and castles belonging to the great feoffs, recorded in the second half of the seventeenth century. Although the source analysis shows approximately to what extent the temporary labour force may have been used in mansions and castles, it does not seem to allow for any broad generalizations to be made.

To attain clarity of the economic factors connected to the maintenance of servants, tax rolls concerning sowing and cattle from the 1630's have been resorted to. The tax rolls are, in fact, most accurate in the 1620's and 1630's. In contrast, in the middle of the century they become more deficient and thus no longer show the farm's capability for living. The tithe rolls systematically reflect the changes in the households' capability for living and the ability to pay taxes. Fortunately, one part of the domain of the study – Ostrobothnia – belongs to that part of Finland where the tithe actually reflected the changes in annual harvests.

The lower court records form an essential piece of source material. The question is what the servant's jurisdictional position was to his master and what proportion of the disputes was submitted to the lower court.

The first question of the study was: Who recruited hired labour? From the domain of the study, almost a dozen different groups of master households that actually procured hired labour can be distinguished. The peasant households formed a great majority of them. The rest were mainly those in mansions, other farm estates or main parsonages.

The peasant households that procured hired labour were characterized by owning larger areas of cultivated land and greater herds of cattle than those who did not recruit hired labour. It was the amount of cattle that was decisive. Having large herds of cattle was of great importance in cattle tending areas, and as far as the northern parts of Finland were concerned, the farther north the area, the less able the households were to procure servants. Moreover, there was a distinct connec-

tion between the amount of cattle and the share of maidservants to the servant staff.

What were the masters' points of view in procuring hired labour? From the masters' standpoint, three different "critical" phases can be distinguished in the maintenance of hired labour: the recruiting, maintenance, and renouncing of the labour force, which was susceptible to much tension. According to its focus, this study concentrates on economic tensions, of which the hiring questions were the central ones. The proportion of the hiring questions from the lawsuits concerning the maintenance of servants was considerably high, as was also the case with the disputes on recruiting. This reflected the masters' hardened competition with the labour force, which became more expensive since the demand was higher than the supply. Consequently, the servants sought to benefit from the situation in such a way that they delayed going into service in the hope of a better contract. The masters, in turn, indifferently detained paying shares of wages or even whole annual salaries belonging to the servants, particularly during the periods of high rises in wages.

The competition among the scarce quantity of hired labour between the masters often reached its peak already in the recruiting phase, when the servants were promised high recruiting fees compared to the wages. To soothe the situation, the authorities began to reavice provincial pay rates at the end of the seventeenth century. The purpose of the pay rates was to unify recruiting and hiring practices and to set an upper limit to the pay and recruiting sums. Although the provincial pay rates levelled out regional differences to some extent, it was common after the period of "the Great Hatred" that the servants were paid twice the recruiting fees than the pay rates would have allowed.

Regardless of the uniform pay rates, there were local practices concerning recruiting. The local practices also determined what kind of recruiting sums were considered appropriate and whether the recruiting fees were included in the wages or not. Even the recruiting periods of the annual servants varied from the early autumn to as late a point of time as the mid-winter depending on the region. Therefore, the authorities sought to unify practices and to make the servants go into service as early as possible in order to have better control over the procuring and to prevent servants from lacking a new contract for a long time. Due to the masters' resistance, however, this succeeded only partially. Moreover, it is to be

assumed that the authorities quietly yielded in this matter since masters were sentenced extremely seldom solely because of an illegal recruiting time.

Until 1664, when the first actual Hired Labour Act was passed, it was possible to hire a servant for as short a period of time as half a year were permitted. Since the 1660's, however, the legal period of service was one year. In the domain of this study, six contracts out of seven had been legal ones and the Hired Labour Act made annual contracts even more common. Nevertheless, contracts for a shorter period of time than one year were the most common in the slash and burn farming areas. This was attributed to two factors: firstly, work in the slash and burn farming areas was seasonal; secondly, the age of getting married was relatively low in this area, which contributed to the fact that service relations were short.

The wages of hired labour rose constantly. During the period of the 1620's -- 1630's and the middle of the eighteenth century the nominal wages grew approximately four times higher. Furthermore, the real pay of the menservants and maidservants doubled during the second half of the seventeenth century. Nevertheless, the wages of the maidservants were lower than those of the menservants and with the advent of the uniform pay rates in the provinces the pay of adult maidservants stayed at the level of adolescent menservants. Neither did the wages of menservants nor maidservants approach the maximum permitted by the uniform pay rates since the calculations were apparently made on the basis of the needs of the most prosperous farming areas in Sweden.

The need for a labour force in the mansions, as well as in the cities, raised the level of wages in the neighbourhood. The inner hierarchy between the servants was reflected in their pay in the mansions: for instance, a respected dairymaid had a relatively high income.

Among the duties of annual servants were included daily tasks in the farmhouse, in the fields, and in the cowshed. There were, however, more opportunities for work than it has been assumed -- even during the winter months, which have been considered quiet ones. In the middle of the seventeenth century, menservants made up four fifths of the substitute soldiers and after that period of time it was even more common to recruit substitute soldiers among menservants.

The work contribution of a servant during a year cannot be measured financially. It can be demonstrated, instead, that the annual costs of the maintenance of an adult servant (mainly a manservant) were approximately 50 copper thalers, which corresponded to the annual pay of a footsoldier in later times. The real costs doubled over a hundred years. However, the pay made up only a fifth of the total costs of keeping a manservant. The costs of maintenance, mainly those of food, were the most significant ones.

The maintenance of hired labour was a heavier burden to the peasant households in western and northern Finland in the middle of the seventeenth century than it was a hundred years later. Moreover, the burden became heavier the farther north the peasant lived. The wealthier the master was, the easier it was for him to hire a servant. The situation remained the same regardless of the fact that hired labour became considerably more expensive compared to the annual taxes paid by the household.

The uninterrupted terms of service of the hired labour in the peasant households, which has been mainly examined in this study, usually lasted only one year. Nevertheless, the servants among island households and in northern Ostrobothnia remained in service longer than the average, which can be explained by the fact that the population was few and scattered in those areas. The young menservants seem to have been more mobile than the rest of the servants.

Why was hired labour kept and what were the factors affecting it? The last two questions of this study are answered by scrutinizing the procuring of hired labour by the individual households year by year. The procedures of the peasant households were decisively different due to the prevalent livelihood conditions. There were four factors that simultaneously affected the use of additional labour force: 1) population 2) economic 3) external and 4) social factors. The first two factors were the most important ones.

In southwestern Finland – a region that can be characterized as West European as regards to the maintenance of hired labour – the sufficiency of the household's own labour force was one of the most decisive factors as far as the population factors are concerned. In contrast, in the slash and burn farming areas it was the abundance of local labour force that incited the masters to recruit even more hired labour. This phenomena can be partly explained in terms of the social function of

the extended family. This type of family was typical in the slash and burn farming and cattle tending areas. When analyzing householder years, those of the extended family were small in number, which apparently reflects the temporary nature of the extended family. The extension was probably due to a marriage between a servant and a marriageable member of the master's family.

It cannot be unambiguously demonstrated that leaving a widow or being widowed had an effect on the maintenance of servants. Furthermore, the division of the farm did not usually decrease the total use of hired labour decidedly.

Concerning economic factors, it was the abundance of the harvests that was clearly reflected in the household's use of hired labour in the grain producing areas in western Finland: abundant harvests improved the economic preconditions to recruit additional labour force. Moreover, in areas where tar was produced for sale there was a link between the income from the product and the number of the servants. The households' inability to pay taxes, in turn, diminished the number of servants. Instead, it cannot be demonstrated that the increased wage level of the servants was connected to the annual changes in the amount of hired labour in the peasant households.

From the external factors affecting the maintenance of hired labour, the general economic changes in trade cycles, wars, and legislation concerning hired labour are to be emphasized. The wars did not begin to increase the tendency to recruit menservants until after the war against Russia in the 1650's. The providing of a mount and a cavalryman, in turn, meant that the household had to add to the hired labour force. The legislation concerning hired labour in itself did not, however, affect the maintenance of hired labour. Moreover, the quotas ordained by the Hired Labour Acts per each household were not achieved since they, as well as the pay rates, were made up to correspond to the conditions in Sweden, the motherland.

There were only a few social points in the maintenance of hired labour by the peasant households in western and northern Finland: the population and economic factors were the most important ones. It was often hard to keep even one servant. In fact, it seems that the households could only afford to keep as many servants as they necessarily needed. Nevertheless, mainly the households in northern Satakunta, engaged in slash and burn farming, seem to have been able to procure

hired labour even though it had not been necessary as far as the population or economic factors are concerned.

From the masters' standpoint, the maintenance of hired labour was a necessity caused by the shortage of their own labour force. Thus, keeping hired labour was a heavy economic burden to the peasants, as well as to other master groups with small means in the countryside. The procuring of a manservant or a maidservant was particularly an economic measure, which followed certain general guidelines, but which, on the other hand, was clearly coloured by local needs, practices, and habits.

The situation of the servants was peculiar. Neither the masters nor the servants wanted long-term contracts – for a year or a half. In fact, from the point of view of the masters it would have been profitable to recruit additional labour force only seasonally when there was an abundance of work. The masters were even willing to pay high day wages to the temporary labour force since then they were not obliged to support the servant the whole year. The servants, in turn, did not mind short-term contracts, which meant a relatively high income, instead of annual ones. Thus they would have been released from severe control by the authorities and the masters, they would have had the possibility to choose agreeable tasks, and perhaps to specialize in some of them (the menservants, for instance, in making tar barrels, fishing, hunting; the maidservants in tending cattle, spinning, cleaning, or other kinds of domestic work). Consequently, after finishing the tasks, the day labourer would have had the possibility to be idle, to move about, or perhaps to look for a potential wife or husband.

It was practically impossible to replace a service contract with a West European kind of temporary work commitment in seventeenth or eighteenth century Finland. This was attributed to the fact that the population was scattered and there were relatively few people even in the more densely populated areas, which meant that it would have taken the day labourer an unreasonable amount of time to move between different working places. Moreover, it took a long time before the day labourer could receive information from the master that there was work available. The peasant households were small and often relatively poor and therefore they would not have been able to offer a lot of tasks annually. There were few large farms that could offer varied tasks for longer periods of time than

one or two days. Thus, the annual income of those who worked for day wages was in danger of remaining relatively low.

The population in Finland in the seventeenth century and at the beginning of the eighteenth century was too small to produce such a group of day labourers that was adequately large and evenly distributed. Furthermore, the livelihood conditions were favourable to the maintenance of a temporary labour force mainly in such restricted areas where the master could engage in side-lines that meant significant earnings in addition to farming and tending cattle. Tending cattle, particularly, tied maidservants to long-term service relations. The final factor that hindered the replacement of the annual service system with the extensive use of temporary labour force was the legislation concerning hired labour, which was obviously aimed at putting the masters and servants under obligation to sign annual contracts.